

Ольга Олійник

**Українська
мова**

10—11

ББК 81.УКР-922

О-54

Олійник О. Б.

Українська мова: Підручник для 10—11 кл. — К.,
«Альфа», 1995.—384 с.

ISBN 5-7707-0290-7

Головний редактор А. С. Дупляк

Редактор В. Г. Кобзар

0 46020200100—015 без оголошення
95

© О. Б. Олійник, 1995

О МОВА МОЯ!

*О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це — мова моя,
Це — мова моєї України.*

*Яка у ній сила і кличе, й сія,
Яка в ній мелодія лине.
В натхнення хвилини! О мова моя,
Душа голосна України!*

*Ти — сурми на сонці, ти — стягів гаї,
Ти — вибухів огненних повна.
Це — матері мова. Я звуки твої*

*Люблю, наче очі дитини...
О мова українська! Хто любить її,
Той любить мою Україну.*

(Володимир Сосюра)

УКРАЇНІ

Від душі всієї, від всього серденька
Люблю тебе, рідна Україно-ненько.
Люблю і вас, ниви буйні, колосисті,
І степи, як море синє — розложисті.

Люблю і садочки вишневі цвітучі,
І ріки могутні та бистротекучі;
І ті стародавні високі могили,
Що прадідів кості собою покрили.

Люблю й ті високі піднебесні гори,
І гаї зелені, і ліси, і бори.
Люблю й соловейка, що в гаю співає,
Що радощі сіє, тугу розганяє.

Але над все люблю я мій нарід рідний,
Хоч він у неволі, хоч він такий бідний.
Люблю тебе щиро, люблю до загину,
Русе-Україно, ненечко єдина!

Марко Лукинюк

Т Е М А 1

ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВИ. ФУНКЦІЇ МОВИ.
МОВНА КУЛЬТУРА

І. ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ

Графіка — (гр. graphikos від grapho — пишу, креслю, малюю) — це сукупність усіх засобів даної писемності, сукупність начертань, якими усне мовлення передається на письмі. Для графіки важлива лише звукова сторона мови, а етимологічні та морфологічні моменти для неї суттєвого значення не мають. Найважливішим принципом графіки є відповідність між алфавітом і системою звуків (фонем) певної мови.

Особливості української графіки:

- 1) більшість букв позначає звук і до того ж один. На позначення голосних фонем уживаються букви: **а, о, у, и, і, е;** на позначення приголосних фонем букви: **б, в, г, г', д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, й;**
- 2) порушенням першої вимоги до алфавітного письма є вживання букви **ь** (м'який знак), яка звука (фонемі) не позначає, а передає м'якість попереднього приголосного;
- 3) букви **я, ю, є, ї** передають відповідно два звуки (дві фонемі) [йа], [йу], [йе], [йї], суперечачи другій вимозі графіки у позиціях на початку слова, після голосної, м'якого знака та апострофа. Ці ж букви, крім **ї**, всупереч третій вимозі, в позиції після приголосного позначають також голосні [а], [у], [е] і м'якість попереднього голосного;
- 4) буква **щ** завжди позначає два звуки (дві фонемі) [шч];
- 5) буквосполучення **дж** і **дз** двозначні: можуть позначати один кореневий звук (фонему) [дж] і [дз], а при належності **д** до префікса, а **ж** чи **з** до кореня — окремі два звуки, наприклад:

джміль [джм'іл'];
дженджик [дж ен дж и°к];
дзвінок [дз в'інок];
підживити [п'іджи°витиє];
підзолистий [п'ідзоли°стиєй];

- 6) позначає різні звуки, а не один (третя вимога) буква г.
В основному вона передає фарингальний звук (фонему) [г]: [го-
лова], [говорити°].

Нова редакція Правопису української мови передбачає введення у вжиток букви г на позначення задньоязичного проривного звуку (фонему) [г] у давно запозичених та звуконаслідувальних словах: агрус, гвалт, грати, гратчастий, гуля, гедзь, гирлига, ганок, гандж, гвалтівник, гвалтувати, гедзатися, гелгання, гелготати, глей, глейкий, гніт, гнотик, гогель-могель; у похідних прізвищах: Гудзь, Гедзь, Гіга тощо.

- 7) для позначення м'яких приголосних в українській мові, крім зазначених ь, я, ю, є, використовують також букву і (сік, тіні). Деякі м'які приголосні не позначаються на письмі зовсім (цвях) — вимовляємо [ц'в'ах]; ніжинський — [н'іжи°н'с'ки°й].

Орфографія — (від гр. *orfos* — правильний і *grapho* — пишу) — розділ мовознавства, в якому розглядаються правила передачі звукової мови на письмі.

Орфографія і графіка тісно зв'язані між собою, але не тотожні. Можна вважати, що графіка є засобом, інвентарем орфографії, а орфографія — це правила вживання графічних засобів.

Українська орфографія базується на трьох принципах правопису: **фонетичному** — слова пишуться так, як вимовляються, тобто за вимогами графіки: калина, жайворонок;

морфологічному — значущі частини слова (морфеми) в усіх споріднених словах передаються однаково, незважаючи на їх різноманітну вимову в різних формах того самого слова;

історичному — написання зберігається традиційно, не спираючись ні на вимову, ні на морфологічну будову слова: кишеня, левада.

Є У КОЖНОГО ДО МОВИ ХИСТ

*Просим учнів, до зубріння звичних:
ви не бійтесь правил граматичних.*

*Є у кожного до мови хист, —
не зубріть, а розумійте зміст.*

*Як зумієм правила ми з вами
виражати власними словами,
знань одразу збільшиться запас, —
вчитель просто не пізнає вас!*

(Д. Білоус)

II. КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВИ

«Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, мова — це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислительна діяльність народу».

(О. Гончар)

«Людина створила культуру, а культура — людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови.

Культура — це не тільки все те, що створено руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільного поводження, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Мовна культура — це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнаціонального спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника».

(В. М. Русанівський)

З культурою мови, насамперед, пов'язують уміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети і обставин спілкування. Проектуючись на певну систему, культура мови утверджує норми:

ЛЕКСИЧНІ (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності);

ГРАМАТИЧНІ (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми);

СТИЛІСТИЧНІ (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування);

ОРФОЕПІЧНІ (вимова);

ОРФОГРАФІЧНІ (написання).

Культура мови — це ще й загальноприйнятий **мовний етикет**:

типові форми вітання;

прощання, побажання;

запрошення тощо.

У У У

ХТО ЛЮБИТЬ, ТОЙ ЛЕГКО ВЧИТЬ

*Якщо з українською мовою
в тебе, друже, не все гаразд,*

*не вважай її примусовою,
полюби, як весною ряс.*

*Примусова тим, хто цурається,
а хто любить, той легко вчить:
все як пишеться, в ній вимовляється, —
все, як пісня, у ній звучить.*

*І журлива вона й піднесена,
тільки фальш для неї чужа.
В ній душа Шевченкова й Лесина,
і Франкова у ній душа.*

(Д. Білоус)

2. ЕТИКЕТ

ЗВЕРТАННЯ

Дорогі друзі!
Дорогий друже!
Громадянине (громадянку)!
Громадяни!
Пане (добродію)!
Пані (добродійко, панно)!
Панове!
Товариші!
Товаришу капітане (капітан)!
Пане капітане (капітан)!
Вельмишановний...
Високоповажний...
Шановна громадо!
Люди добрі (товариство)!
Дядю (тьотю)!
Юначе (молодче)!
Діти!
Хлопці і дівчата (хлопчики і дівчатка)!
Господарю (господине)!

ВІТАННЯ ТА ПОБАЖАННЯ

Добриденень (доброго дня, здрастуйте, здорові будьте)!
Доброго ранку!
Доброго вечора (добривечір)!
Добраніч (на добраніч)!
Привіт!
Вітаю!
Хай живе...
З приїздом вас!
Поздоровляю вас!

Зі святом вас!
Вітаю з днем народження!
З Новим роком!
З Різдвом Христовим!
Бажаю (зичу) вам здоров'я, щастя, успіхів!
Щасливих свят вам!
Бажаю вам приємно провести свята (відсвяткувати)!
На здоров'я!
Дозвольте вітати вас від імені...
Наше щире вітання...
Привіт (вітання) з України!

ПРОЩАННЯ

До побачення!
Вибачте, мені час (пора) іти.
На жаль, я поспішаю.
Сподіваюсь, ми скоро побачимось.
До наступної зустрічі!
До неділі!
Прощавайте, друзі!
Бувайте здорові!
На все добре!
Усього найкращого!
Бувайте.
Щасливо!
Щасливої дороги!
Вітайте ваших батьків.

3. ЯК ПРАВИЛЬНО? (Норма. Рекомендації)

1. **Говорити (писати) українською мовою — говорити по-українському — говорити по-українськи.**

Щоб сказати, якою мовою спілкуються, в українській мові є кілька синонімічних засобів. Найважливішим і прийнятним для всіх стилів, отже нейтральним, є безприйменниковий орудний відмінок іменника **мова**.

Наприклад: **говорити рідною мовою, говорити чеською мовою.**

Співвідносні прислівники на зразок **по-українському, по-чеському, по-японському** типові для публіцистичного та усно-розмовного стилів. Нарешті, третій синонімічний засіб — прислівники на **-ськи, -цьки** — ознака розмовного стилю: **говорити по-українськи, по-російськи, по-німецьки.**

2. **З допомогою — за допомогою, з ініціативи — за ініціативою, з участю — за участю.**

Останнім часом книжні стилі послуговуються тільки виразами з прийменником *за* там, де цілком були звичними синонімічні вислови з прийменником *з*.

Наприклад: «В області *за* допомогою шефів споруджено кілька шкіл» (з газ.). «*За* ініціативою молоді в місті відкрився туристичний клуб» (з газ.). «Адміністрація *за* участю представників інших організацій повинна вчасно і правильно проводити розслідування» (з газ.)

Здається, немає підстав нехтувати синтаксичні синоніми з прийменником *з*, тим більше, що їх також засвідчує мовна практика. Пор.: «*З* допомогою двигуна вантажного корабля проведено дві корекції» (з газ.). «Хімізм *з* участю озону вивчений недостатньо» (з журн.).

3. Згідно з рішенням — відповідно до рішення.

Для передачі значення відповідності синтаксичними засобами в сучасній українській літературній мові є дві нормативні прийменниково-відмінкові форми згідно з + орудний відмінок іменників; відповідно до + родовий відмінок іменників.

Наприклад: «Пам'яткам повинен надаватись статус згідно з законами України» (з журн.). «Відповідно до рішення досліджувалися гідрологічна і гідрохімічна структури води» (з журн.).

Форми іменників з прийменниками згідно з та відповідно до мають виразний відтінок книжності. Вони характерні для офіційно-ділового, наукового стилів, а також для мови преси.

Буває, що прийменник згідно помилково сполучають з давальним або родовим відмінком іменників: згідно повір'ю, згідно планів.

Такі утворення — наслідок впливу граматичної системи російської мови: согласно поверью, согласно планам. Не бажані контамінації типу відповідно з планами і згідно до планів.

Не відповідає сучасній літературній нормі також форма іменників з прийменником *у* відповідності з (калька з російської мови в соответствии с).

ЗАВДАННЯ 1.

Уважно прочитайте висловлювання про мову, слово. У яких висловлюваннях і як підкреслюється значення мови в житті суспільства та людини.

♀ ♀ ♀

— Мово! Пресвятая Богородице мого народу!

З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народна.

Мово! Мудра Берегинє, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримає народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що еси ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія!

Мово наша! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі! Твої джерела б'ють десь від Магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в тобі ясні зорі, тому й ласкава така.

(К. Мотрич)

— Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..

(Т. Шевченко)

— Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

(Л. Українка)

В словах ні іржі, ні олжі
не любить мова жива.
Бо мова — це *пісня душі*,
покладена на слова.

(Д. Білоус)

— Людина, яка втратила свою мову — неповноцінна, вона другорядна в порівнянні з носієм рідної мови. В неї зовсім відмінніша рефлексія і користується вона, за визначенням І. Франка, «верхньою» свідомістю. Себто її підсвідомість унаслідок асиміляції загальмована, притуплена.

(П. Мовчан)

— Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

(Панас Мирний)

— Мова росте елементарно, разом з душею народу.

(І. Франко)

— Слово — зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати.

(М. Рильський)

— Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти різкої.

(П. Тичина)

— Народе мій, дитино ясночоло,
Живи й орудуй мовами всіма,
Бо кожна мова — твого духу школа,
Твоєї правди — золота сурма.
Вклякни перед зорею світовою,
Що пломеніє, наче сонця креш,
Та не молися мовою чужою,
Бо, на колінах стоячи, умреш.

(Д. Павличко)

— І стежив я, і я веснів: Акордились планети;
Садками ходить бруньоцвіт, а в небі — злотозор:
А лампа тіні колиха на винограді;
Гучить в деревах соків сила — передвесіння це гучінь:
А Вкраїні ж мова — мов те сонце дзвінкотюче, мов те золото
колюче;
Нам зеленотінь усе кивала: дорожіться життя як є.

(П. Тичина)

— Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини.

(Й.-Г. Гердер)

— Світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який мусить бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному — мовною системою, що зберігається в нашій свідомості.

(І. Білодід)

— Мова — це великий дар природи. розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною. У кожного народу своя мова. Це великий скарб, який треба шанувати, берегти і розумно збагачувати, не причиняючи йому ніякої шкоди.

(К. Крапива)

— Чудова думка втрачає всю свою цінність, коли вона погано висловлена.

(Вольтер)

— Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає й відрікається, виконує над собою самовбивство.
(П. Шафарик)

— Мужай, прекрасна наша мова, живи, народу віще слово, цвіти над памі вселково, як мир, як щастя, як любов!
(М. Рильський)

— Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом.
(О. Гончар)

— Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів.
(П. Тичина)

— Земле Шевченкова, земле Франкова, пиво засіяна щастям— добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром!
(Д. Павличко)

— У світі налічується близько 3 тисяч мов. Одні з них перебувають між собою у близькій спорідненості, інші більш віддалені одна від одної...

До близькоспоріднених мов належать східнослов'янські (російська, українська, білоруська). Їхніми близькими родичами є решта слов'янських мов: польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, сербохорватська, словенська, болгарська і македонська... Споріднені мови об'єднуються у групи мов. Разом з тим усі мовні групи — слов'янська, германська, романська та ін. — належать до однієї сім'ї — індоевропейських мов...

(В. Русанівський)

— В уяві моїй мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною. Ще відтоді, як незабутня мати, схилиючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших слів, і аж по сей день, — навечно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, — мова і пісня. Бо ж наша мова — як чарівна пісня, що вміщує в собі і палку любов до вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і ніжні запахи рідної землі. А пісня — це найдобріша, найвиразніша мова.

(П. Тичина)

— Буду я навчатись мови золотої у травні-веснянці, у горі крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою. Буду я навчатись мови-блискавиці в клетоті гарячім кованої криці.

(А. Малишко)

— Я тої думки, що не може бути творцем людина, яка не відчула музики слова. (К. Гордієнко)

— Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора дзвонкова вода для пиття, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності і ніжності, з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій.

(М. Стельмах)

— Українське слово. Ти частка тих, що вже давно померли, їх кров живуща, їх жага нетлінна, безсмертне і величне, як Говерла, багате і дзвінке, як Україна. Закоханим — ти лагідна, як мати, а недругам — як постріл із гармати. Беру тебе, як скарб, в пісенній вроді з джерел, що не міліють у народі.

(Д. Луценко)

ЗАВДАННЯ 2.

Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки.

* * *

Слово — найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне — приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

(В. Сухомлинський)

Скажіть, які слова мають тільки граматичне значення, а які — і граматичне, і лексичне.

Поясніть значення слів: запашна квітка, бруд, нетактовне, одухотворити, сумнів, зародити невіру, образити, приголомшити.

ЗАВДАННЯ 3.

Прочитайте статтю В. О. Сухомлинського «Слово рідної мови». Випишіть вислови, які найглибше розкривають суть, значення слова, прокоментуйте їх.

ЗАВДАННЯ 4.

Вивчіть приказки і прислів'я, в яких лаконічно узагальнюються народні погляди на культуру мовлення.

- △ Що маєш казати — наперед обміркуй.
- △ Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
- △ Не хочеш почути поганих і дурних слів, не кажи їх сам.
- △ Краще недоговорити, ніж переговорити.
- △ Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути.
- △ Умієш говорити — умій слухати.
- △ Коли сам добре не знаєш, то не говори.
- △ Краще мовчати, ніж брехати.
- △ Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже.
- △ Дав слово — виконай його.
- △ Умій сказати, умій і змовчати.
- △ Давши слово — держись, не давши — кріпись.
- △ Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.
- △ Шабля ранив голову, а слово — душу.
- △ Від теплого слова і лід розмерзає.
- △ Удар забувається, а слово пам'ятається.
- △ Гостре словечко коле сердечко.
- △ Слово — не стріла, а глибше ранив.
- △ Слово старше, ніж гроші.
- △ Вода все сполоще, а злого слова — ні.
- △ Вола в'яжуть мотуззям, а людину словом.
- △ Добре слово варт завдатку.
- △ Обмова — полова: вітер її рознесе, але й очі засипле.
- △ Не роби з писка халяву.
- △ Більше діла — менше слів.
- △ Хто мовчить, той двох навчить.
- △ І від солодких слів буває гірко.
- △ Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.
- △ Добре слово краще, ніж готові гроші.
- △ Слово — не полова, язик — не помело.
- △ Слово до слова — зложиться мова.
- △ Не кидай словами, як пес хвостом.
- △ Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість.
- △ Іж борщ з грибами і держи язик за зубами.
- △ На чужий роток не накинеш платок.
- △ Довгим язиком тільки полумиски лизать.
- △ Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.
- △ Дурний язик голові не приятель.

ВЛУЧНЕ СЛОВО

*Наші предки стріляли з лука,
вміли точно влучати в ціль.*

*Тож і образ іде звідсіль:
влучне слово в оздобі звука.*

*Процвітай, українська мово,
заохочуй красою нас:*

*що багатший твій слів запас, —
легше вибрати влучне слово.*

* * *

*А які знаєш ти прислів'я?
Які знаєш ти приказки?
Позбувайся багатослів'я.
Наведи влучних слів зразки.*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 5.

Прочитайте уважно текст, перекажіть українською мовою. А яка ваша думка?

Я З Ы К

Знаменитий баснописец древней Греции Эзоп был рабом философа Ксанфа. Однажды Ксанф захотел пригласить гостей и приказал Эзопу приготовить самое лучшее. Эзоп купил языки и приготовил из них три блюда. Ксанф спросил, почему Эзоп подает только языки. Эзоп ответил: «Ты велел купить самое лучшее. А что может быть на свете лучше языка! При помощи языка строятся города, развивается культура народов! При помощи языка мы изучаем науки и получаем знания, при помощи языка люди могут объясняться друг с другом, решать различные вопросы, просить, приветствовать, мириться, давать, получать, выполнять просьбы, объясняться в любви. Поэтому нужно думать, что нет ничего лучше языка».

Такое рассуждение пришлось по сердцу Ксанфу и его гостям.

В другой раз Ксанф распорядился, чтобы Эзоп приобрел к обеду самое худшее.

Эзоп пошел опять покупать языки. Все удивились этому.

Тогда Эзоп начал объяснять Ксанфу: «Ты велел мне сыскать самое худшее. А что на свете хуже языка? Посредством языка люди огорчают и разочаровывают друг друга, посредством языка можно лицемерить, лгать, обманывать, хитрить, ссориться. Язык может предавать, оскорблять. Может ли быть что-нибудь хуже языка?!»

Предание гласит, что не всем гостям было приятно слышать этот ответ Эзопа.

ЗАВДАННЯ 6.

Доберіть ілюстрації, у яких лексема СЛОВО вживалася б у різних значеннях.

ЗАВДАННЯ 7.

З'ясуйте, яка роль і сила слова в спілкуванні людей. Напишіть твір, використавши дане висловлення як початок:

«Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..» (Т. Шевченко)

ЗАВДАННЯ 8.

Прочитайте. Вірші, які вам сподобалися, вивчіть напам'ять

* * *

О слів жорстока і солодка влада!
Не опечись на їхньому вогні...
Такі ж близькі звучанням «рада» й «зрада»!
Які ж провалля поміж них страшні!

Закони літер — не разок намиста:
Одну хитисш — і поміняєш суть.
І спробуй-но тоді межу збагнуть,
Приміром, між «обчислить» і «обчистить».

Ти — весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини на горбі...
І вже коли ти похитнувсь у слові,
Вважай, що похитнувсь у собі.

Високе діло розміняв на слово,
Високе діло — на дрібні діла,
І нишком розпадається основа,
Що цільність душ і духа берегла.

Маестро був. Умів приборкати слово.
Зім'ять, як віск, і сотворять дива.
І непокірне слово, як шовкове,
Стелилося з рясного рукава.

О владо слів, солодша від шафрана!
А ще солодша — влада на слова...
Як впильнувати, щоб вона, бува,
Не перейшла в розпнузданість тирана,

Коли вже слово, втративши свободу,
Стає рабом без імені й лица,
І, нанизавшись на перо співця,
Кружля покірно, примхам на догоду?!

Як часто нас в риторику несе,
Коли святими клянемо в любові!
Бо часом любимо не тільки слово,
Як у словах себе понад усе.

Учись у нього.

Легшої з наук

І важчої! — нема у цьому світі.
І що простішого: писать — як жити,
Покіль перо не випаде із рук?!

Учись у нього.

Легшої з наук

І — важчої! — допоки світ не знати.
І що простіше: жити — як писати,
Покіль перо не випаде із рук?!

З низів.

А сяє вище рай-дуги,
Бо кожне слово гніву й любові
Сповна життям оплачував.

І слово

Йому безсмертям воздає борги.

(Б. Олійник. «У дзеркалі слова»)

Є слова, що білі-білі...

Є слова, що білі-білі,
Як конвалії, квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносяйні, як зірки.
Є слова, як жар, пекучі
І отруйні, наче чад...
В чарівне якесь намисто
Ти нанизуєш їх в ряд.

(О. Олесь)

О слово рідне...

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...
О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

(О. Олесь)

Рідне слово

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово,
ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!
Несеш барвінь, гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.
Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пламенить червоно
в сім'ї великій, вольшій, новій.

(Д. Білоус)

* * *

У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово — клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.
Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба — слова разючого плід.
Тільки у слова — мама,
В любому слові — мила
Чує своє безсмертя наш балакучий світ.

(П. Воронько)

Українська мова

Мово моя українська —
Батьківська, материнська,
Я тебе знаю не вивчену —
Просту, домашню, звичну,
Не з-за морів прикликану,
Не з словників насмикану.

Ти у мене із кореня —
Полям мені наговорена,
Дзвоном коси прокована,
В чистій воді смакована.
Болям очей продивлена,
Смутком багать продимлена,
З хлібом у душу всмоктана,
В поті людським намокнута,
З кров'ю моєю змішана.
І аж до скону залишена
В серці моїм.

(В. Бичко)

* * *

Буду я навчатись мови
 золотої...
У трави-веснянки, у гори крутої,
В потічка веселого, що постане
 річкою,
В пагінця зеленого, що зростає
 смерічкою.

Буду я навчатись мови
 блискавиці
В клекоті гарячій кованої
 криці,
В корневищі пружному ниви
 колоскової,
В леготі шовковому пісні
 колискової.

Щоб людському щастю
дбанок свій надбати;
Щоб раділа з мене
Україна-мати;
Щоб не знався з кривдою,
не хилився під скрутою,
В гніві — бився блисками,
а в любові — рутою!

(А. Малишко)

М о в а

Ой, яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок,
пуща, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс.

Є ще й байрак.

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.

Можна звідкіля і звідки,

Можна і звідкіль,

Є у ній хурделиця, віхола, завія,

Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль...

Та не в тому справа, що така багата.

Помагало слово нам у боротьбі,

кликало на битву проти супостата,

То звучало сміхом на полях плаката...

І за все це, мово, дякуєм тобі.

Скрізь одне жадання, і мета, і ясність,

Живемо, працюємо, як одна сім'я.

І краса новітня окриля сучасність.

(О. Підсуха)

Наша мова

Мова наша, мова —

Мова кольорова,

В ній гроза травнева

Й тиша вечорова.

Мова наша, мова —

Літ минулих повість,

Вічно юна мудрість,

Сива наша совість.

Я без тебе, мово,

Без зерна полова,

Соняшник без сонця,

Без птахів діброва,

Як вогонь у серці,

Я несу в майбутне

Невгасиму мову,

Слово незабутне.

(Ю. Рибчинський)

* * *

О рідне слово, хто без тебе я?

Німий жебрак, старцюючий бродяга?

Мертвяк, оброслий плиттям

саркофага,

Прах, купа жалюгідного рам'я,

Моя ти — пісня, сила і відвага,

Мое вселюдське й мамине ім'я.

Тобою палахтить душа моя,

Втішатися тобою серця

спрага.

Тебе у спадок віддали мені

Мої батьки і предки невідомі,

Що гинули за тебе на вогні.

Так не засни в запильному

томі,

В неткнутій коленкорівій

труні —

Дзвени в моїм і правнуковім домі!

(Д. Павличко)

Грати словом — долею грати.
 Різні в нього бувають майстри.
 Можна слово привчити на бровах стояти
 Чи кататись плескавчиком із гори...
 Схочеш — буде тобі од води тихіше
 Й мелодійне таке на слух,
 Сам незчуєшся, як заколише,
 Як приспить поволі твій дух.
 На трапеціях забутих істин
 Пріснувато робить віражі...
 Слово, слово мое пречисте,
 Кинь мене на свої ножі!
 За пекучу безжалісність
 мого наговору —
 Не повстанеш на мене хіба?..
 Вік вичавлювать буду із
 тебе покуру,
 Слово, вичави з мене раба!.. (Г. Світлична)

ЗАВДАННЯ 9.

Прослухайте музичний запис пісні «Рідна мова». А які ви пісні про рідну мову знаєте?

РІДНА МОВА

Музика П. Дворського

Слова Г. Віслюк

Одною мовою одвік
 Всі люди плачуть,
 Одною мовою сміється
 Всенький світ.
 Та як любов і гнів
 Улити в спів гарячий?
 Лиш рідна мова дасть тобі
 На те одвіт.

Приспів:

Коли ж уже не плачеш ти
 І не смієшся,
 Оглухнув серцем,
 Не радієш, не болиш,
 Тоді з землею наодинці
 зостанешся,
 Знов мовою одною, рідною
 мовчиш.

Двічі

Одною мовою смієшся
 І плачеш мовою одною,
 Коли дитя вві сні
 Ім'я твоє назве.
 Та сум чи радість
 Згасиш за наказом?
 Лиш мови рідної,
 Що у душі живе.

Приспів:

Одною мовою одвік
 Всі люди плачуть.
 Одною мовою сміється
 Всенький світ.
 Та як любов і гнів
 Улити в спів гарячий,—
 Лиш рідна мова дасть тобі
 На те одвіт.

Двічі

ДИКТАНТИ

Реставрація совісті

Товариство рідної мови — це об'єднання людей, які зрозуміли, що, захищаючи мову від ерозії, а духовну культуру від обміління, вони піднімають голос проти насильства над людським розумом і над природою, борються за справедливе розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем. Захищаючи сьогодні українську мову, ми беремо під захист плюралізм думок і свободу їх проголошення, вільний доступ до скарбниці нашої пам'яті, виборюємо право знати екологічну ситуацію в республіці. Якщо нам болить доля української мови, ми не пройдемо байдужими спостерігачами мимо фантастичної денационалізації багатьох малих народів Півночі і перетворення їх одвічних оленярських територій у звалища, мертві зони; ми зрозуміємо біль захисників чистоти Ладоги й Байкалу, Севану і колишнього Аральського моря. Отже, дбати про мову — це справа совісті сучасної людини, якщо вона громадянин і патріот, а не бюрократ і обиватель.

Мова — явище суспільне. Суспільство здорове, життєздатне, коли воно складається не з безликих індивідуумів, а з громадян, патріотів своєї землі.

Патріотизм починається зі ставлення до своєї мови. Об'єктивно поняття рідної мови виступає поряд з поняттям рідного дому, батьківської хати, материнського тепла, вітчизни, тобто мова сприймається не просто як засіб комунікації і навіть не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше — як одне з головних джерел, що оживляють патріотичні почуття, як рецептор духовно емоційного життя людини. Рідна мова є одним із головних засобів, за допомогою яких створюється соціальний механізм успадкування культури від покоління до покоління, тобто вироблення національної культурної традиції. Мова єднає між собою представників певного народу у часі і в просторі. Прилучення дитини до рідної мови — це входження її в суспільство, підключення до колективного розуму. Усвідомлення себе як людини здійснюється через мову рідних дитині людей, а тому протягом усього свого життя кожен сприймає цю першу мову в оточенні спогадів про батька й матір, братів і сестер, про рідний дім. Позбавити людину рідної мови — чи то згідно з її волею, чи всупереч їй — аморально: це те ж саме, що підрізати коріння її духовності.

(В. Русанівський)

Культура мовлення

Культура мовлення — це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток особистості, про ступінь прилучення її до духовних багатств рідного народу й надбань усього людства.

Основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Щоб цього досягти, слід вслухатися в живе мовлення, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на вживання окремих слів, на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень, користуватися словниками. Треба активно розвивати своє мовлення: усно й письмово викладати думки, виправляти себе, перебудовувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання.

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясно, логічне. І навпаки, якщо в людини немає думок, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, то й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захарашчене зайвими словами, непотрібними красивостями. Мовлення тоді гарне, коли воно якнайповніше і якнайточніше передає думки чи малює образи і легко сприймається, зрозуміле.

Грамотне, багате мовлення — не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це й вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову.

(З журналу)

Магія слова

Як відзначають мовознавці, одним із суттєвих показників людської шляхетності є культура мовлення — поняття не тільки лінгвістичне, а й психологічне, педагогічне, естетичне та етичне. У багатому мовному арсеналі виробилась і закріпилась ціла система словесних вітань: «доброго ранку», «доброго здоров'я», «добридень», «доброго вечора у вашій хаті», «бувайте здорові» тощо.

Хоч у повсякдення й увійшло багато словесних вітань, проте люди завше були обачливими з ними, до кожного випадку використовували далеко не увесь арсенал. Зранку, в обід чи ввечері уживали лише ті, що відповідали певному часові. Це ж стосується і щодо кількості осіб, їх віку, статі, навіть соціальної приналежності. Скажімо, коли одинак вітався з гуртом людей, неодмінно вживав множинну форму: «здоровенькі будьте» чи «доброго вам здоров'я» тощо.

На окрему розмову заслуговують і родинні звертання. Традицій-

но на Україні діти називали своїх батьків на «ви». Така форма диктувалася високою повагою до найближчих людей.

Неабияке значення має тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримати тему. Ввічливість, уважність і чемність— основна вимога мовного етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови виграш обопільний. Лихослів'я, лицемірність, невміння вислухати колегу, навпаки, лише нервує, псує настрій.

Є в нашій мові коротке, але напрочуд тепле слово «дякую». Чи часто користуємося ми ним, особливо в магазинах? Цілий день стоїть за прилавком продавець. Беручи покупку, ми нерідко забуваємо сказати одне-єдине слово. А може, воно б зняло в людини втому, підняло настрій.

Вироблені віками і закріплені в побуті кращі форми вітань-звернень, повсякденного спілкування — не звичайна людська забаганка і, тим паче, не пусте фразерство. Це наш повсякденний етикет, наша культура, взаємостосунки, зрештою, наше здоров'я не тільки в буквальному, але й переносному значенні. Коротше кажучи, це наш спосіб життя.

(В. Скуратівський)

ЦІКАВА СТОРІНКА

ВІДГАДАЙ

МАЛЕНЬКИЙ ГОЛОВОМОРОЧНИК

1.

*Вгадуйте ви без труднощі,
хоч загадка, може, й складна:
дві різні країни, дві нації,
а мова у них — одна.*

Які країни? Яка мова?

(Німеччина. Австрія. Мова — німецька)

2.

*А це вгадать готові?
Умова не складно:
в народі є дві мови,
а нація — одна.*

Яка нація? Які мови?

(Мордовська. Мови — ерзя-мордва,
мокша-мордва)

(Д. Білоус)

УСМІХНІТЬСЯ!

Що значить слово «значить»?

Федько, розумна голова,
а робить все недбало.
Крізь зуби цідить він слова,
говорить як попало.

Як тільки двое-трое слів —
одразу: значить, значить.
І вже не раз таке він плів,
що важко розтлумачить.

Вже стільки з ним було розмов —
старання друзів марні.
Федько вживає знов і знов
слова паразитарні.

Раз на запитання просте —
що значить слово «значить»? —
сказав: це, значить, значить те,
що слово «значить» значить!

Потішив він своїх дружків
(ой Федя бідолашний!)
Сміявся з ними й брат Федьків,
армієць учорашній.

Хоч трохи й сором за Федька,
та як з халепи вийти?
Заводить мову здалека:
— І хлопець не дурний ти.

Та ба! Вчепивсь в одне слівце —
не контролюєш мови.
А що по суті значить це?
Лінивість розумове!

(Д. Білоус)

ДЛЯ КМІТЛИВИХ

Вікторина з мови

Для цієї вікторини дібрані такі питання, з якими корисно було б ознайомити учнів на вступних позакласних заняттях або на уроках поглибленого повторення.

1. Що таке мовознавчі (лінгвістичні) терміни?

2. Що означають терміни *фонема*, *етимологія*, *семантика*?
3. Що ви знаєте про діяльність видатного українського мовознавця О. О. Потебні?
4. Чи можете ви дати приклади спорідненості лексики української, російської та білоруської мов? Яка причина цієї спорідненості?
5. Які ви знаєте вірші українських поетів про мову?

Мовні загадки-жарти

1. Які алфавіти складаються з 6 літер?
2. У якому вигуку є 100 однакових звуків?
3. За який приголосний звук треба сховати інший приголосний, щоб вистрелили разом кілька гармат?
4. Від яких двох букв стає жарко, гаряче?
5. Який синонім прислівника *тепер* не змінює свого значення, коли його прочитати справа наліво?
6. Який молочний продукт можна перетворити на злак, прочитавши його справа наліво?
7. Що знаходиться всередині школи?
8. Що стоїть між підлогою і стелею?
9. Чим закінчується і зима, і весна?
10. Чим закінчується і вечір, і ніч?
11. Як написати слово *робота* п'ятьма літерами? А чотирма?
12. Що треба зробити, щоб *майка* злетіла?

Т Е М А 2

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
СЛОВОВЖИВАННЯ, ВИБІР СЛОВА,
ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ

Ненаголошені голосні Е, И, О

Т а б л и ц я 1

П р а в и л о	П р и к л а д и
1. У ненаголошеному складі кореня пишемо ту саму голосну, що й у відповідному наголошеному складі того ж самого або спільнокореневого слова	тихенько, бо тиша; блищати, бо блиснути; голубка, бо голуб
2. Ненаголошений е випадає при зміні слова	вітер — вітру; учень — учня; березень — березня
3. Ненаголошений е виступає у звукосполученнях -ере-, -еле- ; ненаголошений о — у звукосполученнях -оро-, -оло-	берег, стерегти; боротьба, волосок
4. Ненаголошений е виступає у суфіксах -ен-, -ен(я), -енн(я), -єнк-, -єньк-, -есєньк-, -єчк-, -тель-	зайчення, заощадження; батенько, тихесенький; подушечка, приятель
5. У ряді слів написання голосних не перевіряється наголосом, а тому слід запам'ятати, що:	

Правило	Приклади
а) Е пишеться у таких словах:	керувати, левада, леміш, легенда, чекати
б) И пишеться у таких словах:	кишеня, криниця, минулий, пиріг, цибуля, цитата
в) А пишеться у таких словах:	багатий, багатир (володіє багатством), качан, хазяїн
г) О пишеться у таких словах:	крохмаль, кропива, комиш, лопата, корявий, поганий, ропа, багатир (силач), солдат, гончар, монастир, товар
6. У коренях деяких слів перед складом із постійно наголошеним а(я) вживаємо а (як у вимові, так і на письмі)	багатий, багато, гарячий, гарзд, калач, качан, хазяйнувати, гарячковість

ЯКУ ПИСАТИ ЛІТЕРУ

Е чи И?

Все важливе в нашій мові.

Ось, приміром, річ така:

Е чи И писати в слові —

Часто сумнів виника:

сЕло чи сИло?

Якщо ясно, та не дуже —

щоб уникнуть зайвих мук,

ти під наголос, мій друже,

зразу став сумнівний звук:

село — сѐла.

Звук виразно зазвучить —

як писати тебе навчить.

(Д. Білоус)

ПЕРЕВІРИТЬ НЕМОЖЛИВО

Але є слова, що в них написання голосних через наголос буває перевірити неможливо,

а тому такі слова
нам'ятати нам важливо.

Я включаю їх у вірш:
це, наприклад, *керувати*,
це — *легенда* і *чекати*,
це — *левада* і *леміш*.

(Д. Білоус)

КОРЕНЕВИЙ НАГОЛОС

Учителька питає:

— Ану скажіть, хто знає:

Чом пишемо *тихенько*?

Хто скаже нам? Швиденько!

Підносить руку Гриша:

— Тому що це — від *тиша!*

(Д. Білоус)

БАГАТСТВО ЧИ СИЛА?

Чи кожна мудра голова
ці розрізнятиме слова?

Бо тут переіначення —
в залежності від значення:

коли *багач* — то *багатир*,

коли *силач* — то *богатир*

(Д. Білоус)

ЯК ПРИЄМНО ВЧИТЬ САМОМУ

Як приємно вчить самому:

ось відмінюю слова.

Але раптом в родовому

натикаюсь на дива:

клюква—*клюкви*, *бруква*—*брукви*,

ручка—*ручки*. — бачу скрізь,

крім закінчення, всі букви

в родовому збереглись.

Та стривайте на хвилинку —

інші я беру слова.

Що тут мова витіва

в тому самому відмінку:

поршЕнь—поршня, вітЕр—вітру,
шершЕнь—шершня — Е нема!
Мовну витівку нехитру
я помітив недарма.

То сама диктує мова:
не під наголосом Е
випада при зміні слова —
мовне правило таке.

* * *

Тепер маленьке вам завдання:
придумайте слова, що в них
є приклади *невипадання*
і *випадання* голосних.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 10.

На місці крапок поставте пропущені букви Е, И, О і поясніть, якими принципами правопису при цьому керувалися.

Ар..фметика, арт..лерія, бл..зенько, бр..ніти (бр..нькати), буз..на (буз..нний), вб..рати (зб..раний), вел..тень, вел..чезний (вел..кий), вел..чина (вел..кий), всс..лити (вес..лий), в..сти (в..дений), бип..нати, вигр..бти, вид..рати, (вид..раний), визвол..ння, вид..рти (д..рти), в..мова (в..мовити), в..нищувати (в..нищення), в..ноград (в..нний), винос..ти (нос..ти), вир..вати (зр..в), в..рішальний (в..рішити), вист..и (ст..ле), вист..лати (наст..л), вит..кти (т..ча), вит..рти (т..рти), невий (в..шня), відп..хати, відр..вати, відс..хати, вовч..ня, відт..и, вогн..гасник, відч..няти (відч..нений), вкор..нитися, вкоріп..ння, вкороч..ний, враж..ний, вул..ця, вул..чка, галяв..на, гарнес..нький, гаш..ний, гл..тати, гав..ня, гав..ти, глиб..на (глиб..нний), гл..бочезний, гліц..рин, горл..ця, город..на, д..тинство, діж..чка, д..фективний, д..ректор, д..шевий (д..шево), д..ректор, діл..ння, гол..ний, гус..ня.

ЗАВДАННЯ 11.

Замість крапок напишіть потрібні літери. Поставте в словах наголос.

1. В..селе сон..чко ховалось в в..селих хмарах в..сняних (Шевч.).
2. Спить оз..ро, спить ліс і оч..рет (Л. Укр.). 3. За Дніпром поч..нало ч..рвоніти небо ш..рокою смугою (Н. Лев.). 4. Розцвітає ж..ття б..гатицьке й прекрасне (Тич.). 5. Літо краснее м..нуло, сніг л..жить на полі (Л. Укр.). 6. В х..зайстві все знадобиться (з нар. творчості).
7. Іван стрічає, обіймає, мов той Добриня-б..гатир (Тич.).

Напишіть в два стовпчики слова з ненаголошеними Е та И.

Завантаж..ний, заборон..ний, завед..ний, завез..ння, заг..нати, за..в..сти, зав..рбований, загн..вання, зав..рнути, заверш..ння, зав..ршаль..ний, зав..сти, зав..вання, заворуш..ння, заглиб..на.

2. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

Чергування О, Е з І

Т а б л и ц я 2

П р а в и л о	П р и к л а д и
<p>1. У різних формах слів та в спільно-кореневих словах О та Е відкритих складів чергується з І у закритих складах. Це передається на письмі у відповідності з вимовою</p>	<p>коня — кінь, лебедя — лебідь, рішучості — рішучість, Києва — Київ, шести — шість, робота — робітник</p>
<p>2. У закритому складі О, Е не чергуються з І:</p>	
<p>а) у звукосполученнях -оро-, -оло-, -ере-, -еле-</p>	<p>горох, голос, колос, шелест В и н я т к и: а) поріг, моріг, оборіг, сморід, просторінь; б) у формах непрямих відмінків ряду іменників: голова — голів, борона — борін, борода — борід, сторона — сторін, береза — беріз, корова — корів, череда — черід</p>
<p>б) у складних словах з наголошеним кінцевим -вод-, -воз-, -нос-, -роб-</p>	<p>діловод, хлібороб В и н я т к и: а) у словах, що називають предмети, та в похідних утвореннях чергування наявне: газопровід, газопровідний; (а л е: лісовоз, паровоз, тепловоз);</p>

Правило	Приклади
	<p>б) у всіх складних словах в словотвірній частині -ХІД- пишеться тільки І як під наголосом, так і в ненаголошеній позиції: захід, стравохід;</p> <p>в) у словах з компонентами -ВОД-, -ВОЗ-, -РОБ-, -НОС- ненаголошений О завжди чергується з І: вивід, вивіз, виніс</p>
в) у суфіксах -єнк-, -єньк-, -єсєньк-, -єчк-, -оньк-, -очк-, -тель-	Шевченко, донечка, головочка, учитель, білесєнький
г) у називному відмінку однини ряду безсуфіксних іменників чол. р. за аналогією до непрямих відмінків	почерк — почерку; завод — заводу В и н я т о к: загін, забій, потік, удій
д) у непрямих відмінках однини ряду ім. чол. р. за аналогією до називного відмінка	гребця — гребець; лежня — лежень
е) у словах книжного та церковнослов'янського походження	пророк, закон, прапор
е) у прикметниках, утворених від власних імен на -ов-, -єв	Ростов — ростовський

ЯК ЧЕРГУЮТЬСЯ ГОЛОСНІ

В переливах слів ми раді
відігнати тут одне:
там де **І** в закритім складі,
у відкритім — **О** та **Е**.

У закритім складі **кіль**.
у відкритому — **коля**.
Поміркуй над цим, прикинь —
не поїдеш навмання.

У закритім складі *гість*,
у відкритім — *гостя* жди.
У закритім складі *шість*,
у відкритому — *шести*.

Не кінець тут прикладам, —
ще зразки вам викладемо:
лебідь—лебеда, обід—обода,
невід—невода, чобіт—чобота...
А є й виняток: *хоботок—хобота*
й ще сучасніший: *робот—робота*,
ДЕ НЕМАЄ ЧЕРГУВАННЯ.

Є ще словечок певне коло
(гук доріжку мова м'яко стеле):
де є група звуків — *-оро-, -оло-*,
або група звуків — *-ере-, -еле-*,
гам ніщо не стане на заваді,
мова там підказує сама:
у закритім і відкритім складі
ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ НЕМА.

Приклади для випадків обох
занотуйте у своїх паперах:
з *О* — це *голос, колос і горох*,
з *Е* (подібно) — *шелест, берег, шерех*.
Винятки я також приберіг:
це — *поріг, моріг і оборіг*,
сморід, просторінь (запам'ятайте)
і всі тонкощі на вус мотайте.

ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ

Незалежно од відтінків
форми непрямих відмінків
запишіть рядочком слів:

голова, але голів,
борода, але борін,
борода, але борід,
череда, але черід.

Це відхилення від норми,
що їх має наша мова.
Утворіть подібні форми
від *береза* і *корова*.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 13.

Перекладіть з російської мови на українську.

Рта, льва, лба, мха, хребта, гребня, ремня, кашля, огня, мудреца, скелета, пня, льда.

ЗАВДАННЯ 14.

Поставте іменники в родовому відмінку однини.

Січень, красень, березень, овес, осел, свекор, корінь, вогонь, камінь, вітер, лежень, шматок, виводок, новобранець, ясен, молодець, курінь, холодець, півень.

ЗАВДАННЯ 15.

У поданих словах поясніть чергування О, Е з І. Складіть з цими словами речення.

Віл — вола, схід — сходу, осінь — осені, річ — річі, гір — гора, слів — слово, Львів — Львова, Канів — Канева, село — сіл, ніс — несла, вів — вела, міг — можу (у різних формах того самого слова);

будівник — будова, подвір'я — двора, корівник — корова, сіль — солоний (у різних словах одного кореня).

Чергування О, Е після шиплячих, ДЖ та Й

Т а б л и ц я 3

П р а в и л о	П р и к л а д и
У багатьох словах Е чергується з О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й	женитися — жонатий; пшениця — пшоно; чернетка — чорний
Відхилення 1. О появляється замість сподіваного Е у таких випадках:	
а) в ім. жін. р. III відміни з суф. -ост-	свіжості, меншості
б) у Д. та М. відмінках одн. окремих іменників	у пшоні, на чолі
в) у закінченнях Р. та О. відмінків прикметників та займенників і числівників прикметн. типу жін. роду	гарячої — гарячою; першої — першою
г) у похідних словах	чорніти, чорніє, чорниці; чорнити, чорнило

Правило	Приклади
<p>Зі з х и л е н н я 2. Е появляється замість сподіваного О у таких випадках:</p> <p>а) у ряді форм дієслів І дієвідміни</p> <p>б) у пасивних дієприкметниках з суф. -ен(ий)</p> <p>в) у прикметниках з наголошеним суфіксальним Е</p> <p>г) в безособових формах на -но</p> <p>д) у суфіксах -енк(о) , -єнк(о) , -єчок-, -єчок-</p> <p>е) у словах книжного та іншомовного походження</p> <p>ж) в окремих словах Е пишеться за традицією</p>	<p>чешу, чешуть, чесати, пишемо</p> <p>озброєний, зношений</p> <p>рожевий, грушевий</p> <p>присвячено, збільшено</p> <p>краєчок, книжечка, Андрієнко</p> <p>В и н я т о к: У словах гайочок, райочок О появилось за аналогією до садочок, ставочок</p> <p>чек, шеф, жезл, печера</p> <p>чепурний, червоний, шепотіти, чергувати, кочерга, пашека, черкати</p>

ЗАВДАННЯ 16.

Перекладіть з російської мови на українську і поясніть написання Е чи О.

Щека, пшеничний, желтый, чело, вечером, черепица, шелк, шов, щепень, плечо, шофер, жестокость, пчела, шорох, жесь, шоколад, жернова, человек, шестой, чего.

ЗАВДАННЯ 17.

Переписуючи, поставте замість крапок пропущені літери, поясніть їх написання. Складіть з цими словами речення.

Менш..сті, веч..ріє, ч..рніти, ч..твертий, ч..тири, пш..ниця, пш..но, зна..мо, ж..ну, груш..вий, озбро..но, Іванч..нко, гайоч..к, ж..ст, паш..кувати, дж..рело, щ..бінь, ш..стиденка, щ..тина, бдж..ла, щ..гла, щ..ка, ж..втий, бой..вий, копій..к, лій..к, ж..м, лож..чка, чаш..чка, смуж..чка.

Правило	Приклади
1. О з А чергується у коренях дієслів, змінюючи їх значення (А — тривала чи багаторазова дія)	могти — вимагати; скочити — скакати
2. Е з І чергується у коренях дієслів, змінюючи їх значення (Е — одно-разова дія)	зберегти — зберігати; чекати — очікувати
3. Випадний Е чергується з И перед Р та Л	беру — брати — вибирати
4. Однак більшість дієслів має кореневе О , що не чергується	вимовити — вимовляти; простити — прощати

ЗАВДАННЯ 18.

Вставте пропущені літери.

1. Сміливого і куля не б..ре.
2. Попи м'яко ст..лять, та твердо спати.
3. За річкую у тремтливому мареві розст..лявся рідний край.
(О. Гончар)
4. Чия відвага, того й перем..га.
5. Дома й стіни пом..гають.
6. За двома зайцями не г..нись, бо й одного не піймаеш.
7. В ноги кл..няється, а за п'яти кусає.
8. Орел мухи не ловить, а слон за мишею г..няється.
9. Тиха вода береги л..мить, а бистра тамує.

ЗАВДАННЯ 19.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть написання поданих слів.

Солдат, славяне, горячий, заря, богач, казак, крахмал, барсук, каравай, хозяйничать, богатство, хозяин, барсучий, казачий.

ЗАВДАННЯ 20.

Установіть характер дієслівної семантики поданих слів; поясніть правопис у них кореневих голосних; складіть з цими словами речення.

Гонити—ганяти, могти—вимагати, помагати; скочити—скакати, вигребти—вигрібати, випекти—випікати, почепити—чіпляти, засте-

регти—застерігати, зберегти—зберігати, чекати—очікувати, беру—брати—вибирати, завмер—завмирати, стер—зітри—стирати, стелю—слати—вистилати, перемагати—перемогти, зломити—зламати, вимагати—могти.

ЗАВДАННЯ 21.

Перекладіть на українську мову дані словосполучення.

Чисто подмести комнату; ежедневно подметать двор; летал самолетом; лететь пятеро суток.

ЗАВДАННЯ 22.

Випишіть слова, в яких є чергування голосних звуків. Напишіть слова-відповідники.

Ніжна і мелодійна

Відомо, що мова кожного народу — явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе.

Національна мова — це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом — вони витвір світового колективного людського розуму.

Мова й пісня — дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони. Бо, втративши кордон, державність, народ завжди має можливість їх відновити, а мови не відновить ніколи. Вона втратиться навіки-віків. Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народу потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу. Силою примушувати народ зрікатися рідної мови — пайбільший злочин (Г. Нудьга).

Правопис И та І після шиплячих та Г, К, Х

Таблиця 5

Правило	Приклади
1. У корені після шиплячих та Г, К, Х пишемо И	життя, читач, щит, хист
2. І після шиплячих та Г, К, Х пишеться лише тоді, коли І чергується з О або Е	гірський (бо гора) щітка (бо щетина)

ЗАВДАННЯ 23.

Напишіть по 20 прикладів слів, в коренях яких пишеться **И**, складіть з цими словами речення на єдину тематику.

ЗАВДАННЯ 24.

Напишіть 20 речень на будь-яку тематику (спорт, природа, море), в яких вживайте слова з буквою **І** в корені.

ЦІКАВА СТОРІНКА

Мовні шаради «Слова з ненаголошеними голосними в корені слова, які не можна перевірити наголосом»

№ зп	ЧАСТИНИ СЛІВ			Ціле (слово)	
1	Буква, що позначає голосний, який разом з йотом передають буквою Я	Іменник чол. р. І відміни, позначає ряд під водних скель	Родовий відмінок одн. іменника жін. роду І відміни, який є синонімом іменника ціль	Назва букви, що позначає задньоязичний приголосний й , який і в цьому слові може чергуватися з Ц	Іменник жін. р. І відміни, який означає математичну науку про прості властивості чисел
2.	Перший склад слова армія	Іменник чол. р. II відміни, означає територію позаду фронту	Давальний відмінок однини іменника єра	Особовий займенник I особи однини	Іменник жін. р. I відміни, означає гарматну різної будови, а також війська з таким озброєнням
3	Буква, що означає дзвінкий приголосний, якому відповідає глухий [п]	Простий протиставний сполучник сурядності, що позначається однією буквою	Другий склад іменника магазин	Буква, що означає дзвінкий шиплячий звук	Іменник чол. р. II відміни, що означає упаковані для перевезення речі
4.	Назва букви Б	Суфікс прикметника міцний	Буква, що стоїть в алфавіті після букви Ж	Суфікс іменника картоплина	Іменник чол. р. II відміни, що є назвою горючої рідини без кольору, виробленої з нафти

5. Перші три букви слова, що є синонімом до іменників шпиль, верхів'я, вершина	Родовий відмінок множ. іменника серед. р. II відміни, який є синонімом іменників таріль, тарілка	—	—	Іменник чол. р. II відміни, що є назвою великої одиогорбої чи двого р б о і тварини
6. Буква, що стоїть в алфавіті перед буквою Г	Вигук, що позначається однією буквою	Суфікс (одни приолос. звук), за допомогою якого іменникам надається зменшувально-пестливого відтінку значення	Іменник чол. р. II відміни, є назвою великого приміщення для багатолюдських зборів, занять та ін. (може мати форму жін. р. I відміни)	Іменник чол. р. II відміни, позначає будову для пасажирів на залізничній станції або на пристані
7. Дзвінкий гортанний приголосний звук, якому відповідає глухий [x]	Протиставлений сполучник з'ясування з 3-х букв	Невідмінюваний іменник середнього р., що позначає другий звук музичної гами, а також відповідну ноту	Передостання буква	Іменник жін. р. I відміни, означає довге криче приміщення, яке з'єднує окремі частини будівлі, і є синонімом іменника прохід
8. Особовий займенник 2-ї особи одн., якщо в ньому букву, котра позначає глухий приголосний, замінити буквою, яка позначає відповідний дзвінкий	Перший звук приименника, що вживається з місцевим та знахідним відмінками на означення мети, простору і може бути префіксом, що має значення повторюваності чи завершеності дії	Іменник чоловічого р. II відміни, означає загострену з одного чи обох кінців металеву палицю (а також омонімічне слово, синонімом до слова брут)		Іменник чол. р. II відміни, що позначає документ про одержання вищої або спеціальної середньої освіти

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

(правопис голосних)

1. Чемпіон, фестиваль, безмежний, абітурієнт, авангард, алегорія, арифметика, аудиторія, валюта, директор, експонат, секретаріат, ти-

раж, утилітарний, цитата, шеренга, юрисдикція (у коренях слів іншомовного походження всі голосні пишуться згідно з їх вимовою).

2. Село — селище, пекти — перепечений, живе — жити, читати — читанка, широкий — ширший (правопис ненаголошених Е та Й пере-віряється наголосом).

3. Керувати, леміш, чекати (Е — запам'ятати);
кишеня, криниця, цибуля, цитата (И — запам'ятати);
крохмаль, кропива, козак, лопата, корявий, поганий, богатир (силач) (О — запам'ятати);
багатий, качан, хазяїн, богатир (володіє багатством) (А — запам'ятати).

4. Ворон, горох, колос, шелест, молов (О, Е — не чергується з І у звукосполученнях -ОРО-, -ОЛО-, -ЕРЕ-, -ЕЛЕ-); поріг, просторінь, борода—борід, сторона—сторін, береза—беріз (виняток); голубонька, учитель, Шевченко (у суфіксах -енк-, -еньк- О, Е — не чергується з І).

5. Жонатий, шостий, чорний, пшоно, пшениця, женитися (Е — чергується з О після шиплячих та Й).

В і д х и л е н н я:

свіжості, грушевий, бджолі, на чолі, чорнити, чешу, женуть, пишемо, озброєний, знаємо, збільшено, книжечка, гайочок, райочок, ковчег, чек, шеф, пащека, чепурний, шепотіти.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Українська хата

Батьківська хата — це те, що завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається і гріє теплом спогадів. Вона була світом наших предків, які тут народжувалися і все життя тяжко гарували, добуваючи кусень хліба.

Традиційна українська хата — воістину колиска нашого народу. В ній жили і вмирали цілі покоління, сподіваючись на кращу долю. З цієї селянської хати пішли у світ велетні думки: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Олександр Довженко...

Кожна українська господиня дбайливо доглядала своє житло. «Без господаря двір, без господині хата плаче», — говорить народне прислів'я. «Гляди ж, дочко, — повчає мати в одній казці свою дочку, яка виходить заміж, — як будеш у свекра, то вставай раненько, умивайся біленько, вимитай хату і сіни, коло хати поодмітай, поприбирай: а в суботу ввечері прищічок підмаж; долівку вимаж; то тебе і чоловік буде жаловать і од людей знадуги не буде». Тому в хаті завжди було

чисто вибілено, розмальовано кольоровою глиною, оздоблено витинанками, уतिकано квітами, пахучими травами.

На думку Т. Шевченка, біла хата — найвизначніша риса українського села.

В інтер'єрі хати, у всій організації внутрішнього її простору відбиваються багаточисленні українські народні традиції, символи, життєві правила, звичаї і обряди. Хата дає селянину надійний захист, оберігає від незгод, дарує світ, який бажає собі господаря. Ці властивості дому відбиваються в ряді прислів'їв та повір'їв.

Українська хата — оригінальний витвір народу, самобугне явище в історії архітектури.

(З журналу);

* * *

Дівчата дарували хлопцям писанки. Не дарували, а тільки показували, та й то не хлопцям, а лише одна одній. А вже хлопець, вдаючи цінителя мистецтва, мав просити, щоб і йому показали те диво, мав брати в тієї, котра найбільше подобається, і не віддавати.

Отак і до мене потрапила писанка. Я тримав її делікатно й ласкаво, наче писклятку, в жмені. В чорнобривому яйці містилась душа чорнобривої дівчини, що на великодніх іграх коло церкви саянула на мене таким поглядом, од якого і нині примружую очі. Та був я неостережним. Грався з хлопцями в лози, опустив писанку, й вона розбилась. З поламаної тонесенької шкаралуші вилетіла золота птаха й зникла в блакиті...

Є такі дні, коли все, на що падає мій зір, наповнюється прихованою, але мені помітною енергією.

А коли й чому зливається з душею це неспокійне і всемогутнє ество? Де мої турботи? Де жалощі, відкладені роками на дні серця? Де втома від розчарувань? Їх немає. Я все можу. Я знову стою на порозі батьківської хати, і стежка, що біжить вгору, до блакитної будівлі небес, кличе мене.

(Д. Павличко)

Рідне поле

Пензлі були рівнесенькі, тонкі, однакової довжини, мов щойно застругані олівці, їх було багато: для кожної фарби окремих пензель. Катерина їх робила сама з волосинок пухнастого хвоста домашнього kota. То й справді дуже важливо, яким буде пензлик.

Усьєке літо малювала Катерина картину «Рідне поле». Не маючи сама надто міцного здоров'я, Катерина Білокур особливо ревню любила усе здорове, прекрасне, досконале. З діда-прадіда селянка, вона не переставала дивуватися незбагненній силі землі, скропленої дощем і зігрітої сонцем: з малесенького зернятка, вкинутого у пухку ріллю, виростає отака краса! Десь беруться з води, землі і світла

найтонші переливи червоного, жовтого, вишневого, рожевого, блакитного!

Де знаходить природа такі розмаїті барви, що їх не відтворити точно жодною фарбою, жодним пензлем! Ой, як хотілося жінці бодай хоч трохи передати цю красу на папір! На її малюнках квіти вражали своїми дивовижними формами, багатством барв.

«Як тебе прославити, рідна земле? — не раз думала художниця. — Не одною квіткою змалювати, не одним кущем чи деревом, а всю тебе показати, — широку, прекрасну й родючу?»

Художниця знайшла барви, щоб змалювати поетичний образ землі, яка ще оповита сизим ранковим туманом, але вже виграє кольорами веселки. Вона передала поле як неозорий простір земної кулі — широкий, як море, що сягає у незміряну далину.

«Рідне поле» — одна з найвідоміших картин художниці. Розглядаючи полотна Катерини Білокур, переконаєшся, що вона — справжній самородок у морі народних талантів.

(За Д. Степовим.)

Цвіте в лузі калина

Засяяло в барвистому травневому вінку біле оксамитове мереживо — це значить, що весна красеневі червню чародійні ключі до щедрого літа передає. Кучеряві діброви, смарагдові левади й змолоділі поля мліють від радісних симфоній і веселих барв великого свята природи.

У густих верболозах поміж плакучих верб, що замріяно полощуть у тихих плесах довгі віти, вдень і вночі не втихають закохані соловейки. Мирно воркують лагідні горлиці, тривожно голосять одинокі зозулі. На тоненькій галузці крилатого осокура легенько гойдається округла ремезова колісочка.

Із-за темно-зелених стіжків гордовитого рогозу тихо впливає щаслива качина сімейка. Неповороткий сазан виринув з обжитої ями і вимальовує широкі кола на водяній гладіні. Метушаться легкокрилі берегові ластівки. З-під похилого куща розлогої шелюги випурхнула блакитна пташка, плавно торкнулася водяного дзеркала — і вже в її довгому дзьобі тріпочеться срібляста верховодка.

У тінистому вільшанику, у вінку крилато-ажурної папороті, яскраво-жовтим букетом пишається болотяне верболіззя.

Пишні левади пропахли медовим ароматом. Барвляться на них у веселому танці білі, салатові її голубенькі метелики, з досвітку й до смеркання заклопотано гудуть огрядні джмелі й трудівниці-бджоли. Кому не хочеться поласувати духмяним медом з розмаїтого левадного травозілля!

Не скласти ціни скарбам, щедро розсипаним на річкових левадах! Коліскою цивілізації, золотим земельним фондом планети звать учені річкові долини.

І нині ваблять до себе мальовничі левади щедрих душею прихильників дикої природи, любителів розважатися на дозвіллі з вудочкою або мисливською рушницею. Не втратити б необачно цей безцінний дарунок матері-природи!

(За М. Яценком.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність.

а) Багато — чимало.

Ці слова — синоніми. Перше вживається ширше, в будь-якому тексті: і в стилістично нейтральному, і в урочистому, в публіцистичному виступі, і в звичайній побутовій розмові. Йому синонімічні — немало, чимало та ряд інших слів, як: багацько, багатенько, сила, страх, до біса, до лиха і под.

Прислівник чимало вживається в різних ситуаціях, означаючи поняття кількості міри, часу. Наприклад: «Чимало літ перевернулось, води чимало утекло» (Шевченко). «Чимало я там жив» (Малишко).

Слово чимало складається із питальної частки чи і прислівника мало. Значення прислівника сформувалося з риторичного ствердного запитання: «Чи мало було?» — тобто «Хіба мало?» в значенні «Цілком досить».

Наприклад:

— О-о, жінко! — каже Тиміш, — се в тебе десь огневі сльози!

— Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала! (М. Вовчок).

У порівнянні з багато прислівник чимало має відтінок розмовності. В офіційно-ділових паперах природно вживається слово багато, а в усному звіті, виступі на зборах прислівник чимало доречно поживає мову доповідача.

б) Відносини — взаємини — стосунки — відношення — ставлення.

Слова відносини, взаємини, стосунки, ставлення деякими значеннями об'єднуються в один синонімічний ряд, проте кожне з них має свою семантику й відрізняється від інших лексичною сполучуваністю.

На означення стосунків, взаємин між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, класами, суспільно-економічними та політичними об'єднаннями використовуються слова відносини, стосунки та взаємини: відносини між батьками, взаємини між дітьми, приятельські стосунки.

Вживання в цьому розумінні слова відношення є неправомірним, оскільки воно виражає взаємозв'язки тільки між предметами, явищами тощо.

У багатьох словосполученнях різних галузей науки переважно суспільного, економічного та політичного характеру вживається слово-

термін **відносини**: виробничі відносини; економічні відносини; класові відносини; міжнародні відносини; торговельні (ринкові, товарні, кредитні) відносини.

2. Етикет

Запрошення та прохання

Я хочу запросити вас до себе.
Проходьте, будь ласка (прошу, проходьте)!
Підійдіть, будь ласка, ближче!
Прошу, сідайте (сідайте, будь ласка).
Ласкаво просимо!
Дозвольте запросити вас. .
Чи не хотіли б ви...
Чи не бажаєте ви...
Чи не могли б ви...
Давайте проведемо вечір разом.
Як ви дивитесь на прогулянку пішки?
Я хочу попросити вас зробити мені послугу.
Пропоную вам зіграти в шахи.
Чи можете ви позичити мені свій словник?
Прошу допомогти мені зробити цей переклад.
Скажіть, будь ласка,..
Будьте ласкаві, напишіть.
Будьте такі ласкаві, поясніть...
Дозвольте мені увійти (вийти, запитати вас, відповісти,
потурбувати вас).
Чи можу я попрохати..?

Згода, підтвердження

Згоден.
Я не заперечую.
Домовились.
Ви маєте рацію (рос. Вы правы).
Це справді так (правильно).
Авжеж (звичайно; певна річ, що), можна.
Чудово.
Так.
Саме так.
Напевно.
Обов'язково.
Безперечно.
Безсумнівно (певна річ, звичайно).
Безумовно.
Звичайно.

Ми в цьому впевнені.
Будь ласка (прошу).
Гаразд (добре).
З приємністю (із задоволенням).
Ще б пак (рос. Ещѐ бы).

Заперечення, відмова

Ні.
Ні, це не так.
Нас це не влаштовує.
Я не згодний (згоден).
Це не точно.
Не можна.
Не можу.
Не хочу.
Ні, не бажаю.
Ні в якому разі.
Це виключено.
Цього бути не може.
Це неможливо.
Ви не маєте рації (рос. Вы не правы).
Ви помиляєтесь.
Не треба.
Я заперечую це.
На жаль, не зможу.
Шкодную (шкода), але я мушу (повинен) відмовитися.
Нізащо.
Про це не може бути й мови.
Нічого подібного.
Це даремна трата часу.
Не гай даремно часу.
Дякую, я не можу.
Не варто про це нагадувати.
З мене цього досить.
Вам кажуть, що ні.
Цього ще не вистачало.
Аж ніяк (рос. Никоим образом).

ЗАВДАННЯ 25.

У тритомному «Російсько-українському словнику» уважно прочитайте статтю **отношение**. Якими українськими словами перекладаються різні значення цього слова? Напишіть 10 речень, використовуючи слова: **відносини—взаємини—стосунки—відношення—ставлення**.

НЕ НАША ВИНА

Рос. *отношение*; укр. *відношення і ставлення*

Хай шибка розбита, ліхтарик погас —
яке це *відношення* має до нас?

Всі знають, що в цьому не наша вина,
бо *ставлення* бережне в нас до майна.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 26.

У якому значенні вживаються слова: **багато** — **чимало**. Наведіть приклади уживання цих слів в художній літературі, у газетних текстах.

ЗАВДАННЯ 27.

Складіть 20 речень, вживаючи правильно словосполучення:
говорити (писати) українською мовою — **говорити по-українському** — **говорити по-українськи**;
з допомогою — **за допомогою**; **з ініціативи** — **за ініціативою**;
з участю — **за участю** (див. тему 1).

ЗАВДАННЯ 28.

Випишіть із Словника української мови слова-синоніми (іменники, дієслова, прислівники, прикметники).
(**С и н о н і м и** — слова, що подібні чи однакові за значенням, але різні за формами).
Слова яких частин мови становлять синонімічний ряд?
Для чого треба знати синонімічні ряди?

ЗАВДАННЯ 29.

Доберіть синоніми до поданих слів.
Армія, дружити, говорити, жорстокий, військовий, команда, присяга, бойовий, вітання, сумлінно, старанно, славний.

ЗАВДАННЯ 30.

Використовуючи тритомний «Російсько-український словник», запишіть українські слова-синоніми, які є відповідниками до російського виразу **по всем правилам**.
Складіть з цими словами речення.

ЗАВДАННЯ 31.

Напишіть міні-твір, використовуючи синоніми, на будь-яку тему.

ЗАВДАННЯ 32.

Які синонімічні вирази вживаються, коли звертаються, вітаються, прощаються, запрошують, підтверджують щось, дають згоду, висловлюють заперечення.

Поясніть уживання кожного з них, беручи до уваги особливості жанрового і стилістичного характеру.

Розіграйте діалоги, використовуючи ці вирази.

ВЗАЄМНА ГОСТИННІСТЬ

Рос. *добро пожаловать*; укр. — *ласкаво просимо*

Був я в російській стороні
в дружка в містечку Жарово.
Зоськó по-їхньому мені
казав: «*Добро пожаловать!*»

А невзабарі, в цю зиму,
прийматиму я Зосима
і в нас по-нашому йому
скажу: «*Ласкаво просимо!*»

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 33.

Напишіть твір, включивши в нього роздум.

«Завжди, коли випадає відвідати рідні місця, я використовую нагоду пройтися кілька кілометрів навпростецькою стежкою... Тут кожен кущик, кожен видолинок чи пагорб зберігають живу пам'ять дитинства і юнацьких літ, нетлінні сліди твоїх предків, батьків, односельців, які обробляли цю землю, оберігали, ощедрювали дорідними врожаями...» (В. Скуратівський).

ЗАВДАННЯ 34.

Прочитайте виразно. Вивчіть напам'ять. Які думки викликають у вас рядки вірша?

Рідна земля

Ти даєш мені сонце погоже,
І повітря даєш, і снагу...
Не вславляти тебе я не можу
Отаку, як життя, дорогу.
Та коли б я була не людина,
А зелена береза була,

Я шуміла б про тебе в долині,
Твоя слава ще більше б росла.
І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могучу,
Я навчила б співать небеса.

(В. Ткаченко)

ЗАВДАННЯ 35.

Прочитайте виразно вірш. Яка основна думка вірша?

* * *

Земле рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.
Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолим небом
Гартував я душу молоду.
Хто тебе любов'ю обікраде,
Хто твої турботи обмине,
Хай того земне тяжіння зрадить
І з прокляттям безвість проковтне!

(В. Симоненко)

ЗАВДАННЯ 36

Прослухайте музичний запис пісень. Які почуття, думки викликають у вас ці пісні? Запишіть свою відповідь.

Пісня про найдорожче

Слова І. Бердника

Музика О. Яковчука

Ти як сонце, моя рідна мати,
Лиш тобі я уклоняюсь низько.
Як про тебе пісню заспівати,
Коли ти сама — найкраща пісня?
Мати моя — пісне моя.

П р и с п і в:

Зоріють зорі,
Зорі на горі,
Світе мій, світе!
В радості й горі
Буду співати,
Буду тебе любити!

Д в і ч і

Ти для мене, як весняне свято,
Дівчинонько — доле благовісна.
Як про тебе пісню заспівати,
Коли ти сама — найкраща пісня?!
Доле моя — пісне моя.

П р и с п і в:

Земле рідна, з чим тебе зрівняти?
Від любові серцю в грудях тісно.
Як про тебе пісню заспівати,
Коли ти сама — найкраща пісня?!
Земле — матінко моя.

П р и с п і в:

Д О У К Р А І Н Ц І В

Віктор Баранов

Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці:
Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми, українці, забули, що ми — українці?

І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот,
І що є у нас думка, яка ще од Байди нам в'ється,
І що ми на Україні — таки український народ,
А не просто населення, як це у звітах дається.

І що хміль наш — у пісні, а не у барилах вина.
І що щедрість — в серцях, а не лиш у крамничних

вітринах

І що є у нас мова, і що українська вона,
Без якої наш край — територія, а не Україна.

Я до себе кажу і до кожного з вас: — Говори!
Говорімо усі, хоч ми й добре навчилися мовчати!
Запитаймо у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати?

Запитаймо й про те, як ми дружно дійшли до буття,
У якому свідомості нашій збагнути незмога,
Чом солодшим од меду нам видався час забуття
Рідних слів, і пісень, і джерел, і стежок від порога.

Українці мої! То вкраїнці ми з вами — чи як?
Чи в «мочалах» і вмерти судила нам доля пихата?
Чи в могили забрати судилось нам наш переляк,
Що розцвів нам у душах смиренністю «меншого брата»?

Українці мої! Як гірчать мені власні слова...
Знаю добре, що й вам вони теж — не солодкі

гостинці.

Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.

Я вже й сам ладен мовить: «Воно тобі треба?..

Стерпи!»

Тільки ж хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво:
Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи?
Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?

Та хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря,
І хіба не зотліє на тлін українство між нами,
Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря
Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами?

Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил,
Можна жити й хохлом, і не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо нахилить до ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Україна...

ЗАВДАННЯ 37.

Прочитайте текст про себе, потім уголос, пам'ятаючи про особливості української літературної вимови. Вдумайтесь у текст.

Рідна земля

Тарас Шевченко хліборобську долю вимірював на пропахлій чорноземом ріллі розміреними кроками в ранковий туманець, крізь який падало з його рук золоте зерно, лягаючи в розпушену землю. Хай буйно зелом красується вона в степовому привіллі поряд з давньою могилою. Ніхто ще не наважувався розорювати її або розкопувати. Бо перекази повідають, що хто ступить на неї з такими намірами, той почує дивний голос, який невідступно супроводжуватиме порушника звичаїв. Хай добром красується засіяна нива і не марнується хліборобська доля, вітрами бита, дощами омиता.

За звичаєм, після першого засіву художник підіймався на могилу, оглядав трудове поле. Червонясто лягло сонце за обрій, сизі присмерки обволікали навколишність. Зринала пісня, трепетними крилами обіймала простір, колишучи спогади та в праці плеканій надії. Відчував у пісні незмінну силу, що передавалася в поколіннях, вливалася в кров, як цілюще джерело. Той голос поколінь еднав сівача з рідною землею, вселяв любов до неї. Здавалося, поставав світ в оновленому вбранні, в красі трудового щодення, нагороджуваного щедротами сонця. Яка ж ти мила, земле, що даруєш дива, стелиш на собі шляхи

з давнини в прийдешність! Хто ступить ними, той відчує істину буття, пізнає життєву правду і віддасть їй почуття й силу рук, творящих блага. Прийшов сюди митець, щоб оновити душу і збирати, ловити пензлем сонячні розсипи, як збирає орач плідне зерно.

Ранками зустрічав Тарас схід сонця на ниві. Перші промені сонця вітали його, поволі народжуючи тепло. Кожна биличка наповнювалася ним, вбираючи живлющі соки, переливала їх у прикрасу землі. Зором художника і душею хлібороба сприймав барви тієї краси, щоб потім торкнутися до неї пензлем і перенести на полотно народження погожих днів. Підіймаючись над обрієм, сонце дарує нові й нові світлокольорові шедроти.

Розквітла душа художника в пізнанні нових дарунків сонця.

(І. Пільгук)

ЗАВДАННЯ 38.

Напишіть переказ поданого тексту.

УКРАЇНА

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого вуха і навіть для вуха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна—країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової героїчної боротьби за волю, в результаті якої—велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край...

Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна — це марні, обшарпані голодні люди... Україна — це царське та панське безбожне свавілля... Праця до сьомого поту...

Світяться злидні.

Україна — розкішний вінок із руті і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі...

Поема жалю і смутку... краси і недолі.

Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові.

Легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широку волю на всьому світі поневолених народів.

За всіх поневолених, близьких і далеких.

(С. Васильченко)

ЗАВДАННЯ 39.

Побудуйте усну розповідь, використавши висловлювання як початок.

«Чом, чом, земле моя, так люба ти мені?» (Нар. пісня).

«Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти».

(А. Малишко)

«Можна все на світі вибрати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину».

(В. Симоненко)

ЗАВДАННЯ 40.

Напишіть твір на тему:

«Земле рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє».

(В. Симоненко)

Т Е М А 3

ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
СЛОВОВЖИВАННЯ. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ

ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ

1. Дзвінки та глухі приголосні

Таблиця 6

Правило	Приклади
1. Дзвінки приголосні перед глухими здебільшого не втрачають дзвінкості і передаються на письмі відповідно до звучання	казка, відчинити, посвідчення
2. Щоб з'ясувати, яку літеру, що позначає сумнівний глухий приголосний звук, слід писати, треба змінити форму слова або дібрати споріднене до нього слово так, щоб після цього приголосного стояв голосний	просьба (бо просити), рідкий (бо ріденький)
3. Приголосні Ж, Ч, Ш, Т перед Ц на письмі зберігаються	книжка — книжці, чашка — чашці, квітка — квітці

ЗАВДАННЯ 41.

Поясніть вимову і правопис приголосних.

Цвях, міцний, вечірня, мідний, вісімдесят, світ, стіна, обличчя, весілля, п'ятсот, безодня, книжка, бабка, поразка, казка, пісня, радість, на річці, у тумбочці, на стежці, зчесати, принісши, зшити, з жалю, без жиру, боротьба, зсипати, легко, розказати.

ЗАВДАННЯ 42.

Переписуючи, вставте пропущені літери, поясніть їх написання й вимову.

Ка..ка, сте..ка, ши..ка, кни..ка, допомо..ти, ле..кий, дорі..ка, стере..
ти, лі..ко, мо..ти, ягі..ка, ду.., бері..ка, во..зал, про..ба, на... брат, хо..
би, о... де, розкі..но, навсті.., мере..тити, воро.., моло..ба, ро..питати,
нама..ся, лле..ся, приві..ши, ...чесати.

2. Зміни приголосних

Т а б л я ц я 7

П р а в и л о	П р и к л а д и
1. Сполучення приголосних -цьк- перед суфіксом -ин(а)- змінюється на -чч- ; -ськ-, -ск- змінюється на -щ-, -шч- при творенні іменників	донецький — Доне ч чина, дрогобицький — Дрого б иччина, віск — во щ ина, плоский — пло щ ина
2. Приголосні К, Ц перед суфіксом -н- чергуються з Ч і пишеться -чн- при творенні іменників та прикметників	вік — ві ч ний, молоко — мол о чний, серце — сер д ечний В и н я т к и: рушник, руш н ця, мірошник, соняшник, дво р рушник, сер д ешний (у значен ні бідолашний) та слова, ут ворені від прислівників: завтра — зав т рашній, торік — торі р шній (а л е до в іку — до в ічний)
3. Сполучення приголосних -ськ-, -зьк-, -шк- змінюється на -сч(щ)-, -жч- при утворенні українських прізвищ на -нко-, -ук- ; але при творенні присвійних прикметників ці суфікси не змінюються, і слова пишуться за морфологічним принципом	Ку з ько—Ку ж ченко, Ку ж чук, Тереш к о—Тереш ч енко, Тереш ч у к , Вас ь ка — Вас ь чин Парас к а — Парас ч ин
4. Перед суфіксами -ськ(ий)-, -ств(о)- змінюється прикінцевий приголосний основи:	Буг — бу з ький, боягу з — боягу з ький, убогий — уб о зтво
а) Г, Ж, З + -СЬК(ИЙ)-, -СТВ(О)- на -ЗЬК(ИЙ)-, -ЗТВ(О)-	

Правило	Приклади
б) К, Ц, Ч + -СЬК(ИЙ)-, -СТВ(О)- на -ЦЬК(ИЙ)-, -ЦТВ(О)-	козак—козацький, козацтво, кравець — кравецький, ткач — ткацький
в) Х, Ш, С + -СЬК(ИЙ)-, -СТВ(О)- на -СЬК(ИЙ)-, -СТВ(О)-	чех — чеський, товариш — товариський, черкес — черкеський
г) інші приголосні перед -СЬК(ИЙ)-, -СТВ(О)- не змінюються	студент — студентський — сту- дентство, люд — людський — людство
д) у поодиноких словах, запозичених з інших мов, перед суфіксом -ськ(ий) приголосні Г, К, Х, Ш передаються і у вимові, і на письмі	казах — казахський, Іртиш — іртишський
5. У вищому ступені порівняння при- кметників та прислівників Г, Ж, З перед суфіксом -ш(ий) змінюється на -жч(ий), а С — на -щ(ий)	дорогий — дорожчий, низько — нижче, високо — вище, красивий — краще

ЗАВДАННЯ 43.

Підберіть однокореневі слова і форми того самого слова, у яких відбулося б чергування приголосних, наприклад: книга—книзі—книжечка.

Дорога, каталог, друг, шпак, фізика, історик, чоловік, горох, пух, колега, техніка, електрика, парубок, запах, нюх, кібернетика, рушниця, коліска, увага, луг, тайга, льох, епоха, райдуга, логіка, нога.

ЗАВДАННЯ 44.

Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою суфіксів -ськ(ий)-, -ств(о)-; поясніть правопис, складіть з виділеними словами речення.

Ладога, парубок, Овруч, німець, птах, Париж, боягуз, товариш, студент, Сибір, Гаага, Іртиш, молодець, Запоріжжя, ткач, волох, Полісся, убогий, Буг.

ЗАВДАННЯ 45.

Перепишучи, замість крапок поставте пропущені Ч або Ш; поясніть правопис слів; складіть з виділеними словами речення.

Соня..ник, ру..ниця, безпе..ний, міся..ний, пшени..ний, ру..ник, серде..ний, міро..ник, торі..ній, піврі..ний, півні..ний, сма..ний, рі..ний, залізни..ний, моло..ний, моло..ниця, дові..ний.

ЗАВДАННЯ 46.

Перекладіть з російської мови на українську, поясніть правопис слів.

Амурський, казанський, запорожський, овручський, таджикський, волжський, рижський, румынський, уральський, батрачество, Иртыш, казах.

ЗАВДАННЯ 47.

Утворіть іменники з суфіксами -чин(а)-, -щин(а)-.

Донецький, вінницький, кріпацький, галицький, черкаський, чернігівський, пісок, віск, київський, плоский, львівський, турецький.

ЗАВДАННЯ 48.

Утворіть вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників. Складіть з даними словами речення.

Дорогий, дужий, високий, вузький, низько, високо, красивий.

3. Подвоєння й подовження приголосних

Таблиця 8

Правило	Приклади
Подвоєння приголосних виникає внаслідок збігу однакових приголосних. Два однакові приголосні пишуться:	
а) коли корінь починається на такий звук, на який закінчується префікс	беззахисний, відділ, ззаду
б) внаслідок збігу приголосних, що належать до різних префіксів	беззастережний, ввійти, возз'єднання
в) коли корінь (основа) закінчується на Н, а за ним іде суфікс -н(ий)-, -н(ій)-, -ни-, -ниц-	туман — туманний, день — денний, кінь — кінний
г) в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників з подвоєним Н, зберігається подвоєне Н	безвинний — безвинність, законний — законність

Правило	Приклади
<p>Примітка: У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів -ан-, -ян-, -ин-, -їн-, Н не подвоюється.</p>	<p>глина — глиняний, вода — водяний, соловей — солов'їний</p>
<p>д) коли у складному слові перша частина закінчується, а друга розпочинається тим же приголосним</p>	<p>військкомат юнат</p>
<p>е) коли основа дієслова минулого часу закінчується на С, а далі йде зворотна частка -СЬ(СЯ)-</p>	<p>розрісся, пасся, трясся</p>
<p>е) у прикметникових суфіксах -енн(ий)-, -анн(ий)-, -яnn(ий)- (наголошених), які вживаються на означення збільшеності прикмети або можливості чи неможливості дії, та утворених від них іменниках з суфіксом -ість- і прислівниках</p>	<p>нездійснений — нездійсненність, старанний — старанність — старанно</p>
<p>Примітка: Н не подвоюється у дієприкметниках, а також іменниках та прислівниках, утворених від дієприкметників.</p>	<p>відданий — відданість, згуртований — згуртованість — згуртовано</p>
<p>ж) у ряді українських слів, які слід запам'ятати</p>	<p>бовваніти, ввесь, Ганна, овва, ссати, ссавці</p>
<p>з) у власних іншомовних іменниках та назвах, якщо таке подвоєння є в тій мові, звідкіля взято слово</p>	<p>Руссо, Голландія — голландський Виняток: Валенсія, Верона, Аден, Гавана, Гаїті, Камерун</p>
<p>і) не подвоюються приголосні в словах іншомовного походження, що становлять загальні назви</p>	<p>акумулятор, белетристика, грип, група, інтелігент, комісія, сума Виняток: беладонна, бонна, аннали, білль, булла, ванна, вілла, гунни, манна, мотто, тонна, брутто, нетто, алегретто, інтермеццо та под.</p>

ЗАВДАННЯ 49.

Поставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть подвоєння букв. З виділеними словами складіть речення.

Від..ати, без..бройний, пі..перти, воз..'єднання, без..астережний, закон..ий, погодин..ий, письмен..ик, імен..ик, розріс..я, підніс..я, військ..омат, міськ..ом, юн..ат, юн..ий, райк..ом, місцевк..ом, здоровен..ий, не-примирен..ий, старан..о, нездолан..о, шален..ий, жадан..ий, сказан..о, незрівняш..ий, намальован..ий, напружен..ість.

ЗАВДАННЯ 50.

Поставте, де потрібно, букву Н. Поставте наголос і поясніть правопис слів.

Закон..ий, кін..ий, туман..ий, щоден..ий, осін..ий, баштан..ик, вікон..иця, Він..иця, сказан..ий, старан..о, нездійснен..ість, пездійснен..ий, старан..ість, цілин..ий, пружин..ий, безвин..ість, туман..ість, відмін..ик, годин..ик, гуман..ий.

ЗАВДАННЯ 51.

Від поданих слів утворіть споріднені слова з подвоєними чи подовженими приголосними: туман, земля, квіти, район, зітхати, сон, поміч.

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Завершення, узлісся, зілля, збільшення, стаття, люю, поліпшення, залучення, кусся, розгортання, життєпис, статті, ллеш, ллемо, рілля, гіллястий, піднесення, обіддя, збіжжя, зрання, колосся, клоччя, підніжжя, спросоння, насіння, безгрішшя, прохання, волосся, бадилля, приладдя, гілля, ломаччя, навмання, узвишшя, роздоріжжя, люють, вилля, Ілля, Іллі, Іллею, суддя, життєвий, суддею, ллеться, судді, віддати, беззахисний, цілинний, молоддю, якістю, ссати, ссавці, безсмертю, ніччю, письменник, оббити, контрреволюція, віддзеркалити, роззброїти, мільйонний, міщю, листю, Поволжя, щастя, бовван, відмінник, віддаль, безземельний, беззвучний, відданий, заввишки, годинник, бовваніти, овва, спіраллю, беззубий, віддяти, наддніпрянський, возз'єднання, віддалений, туманність, гуманний.

Правило	Приклади
Подвоєні приголосні, що відображають подовження, пишуться:	
а) перед я, ю, і в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (за винятком Р. множини)	колосся, обличчя, ходіння, життя, Поділля
б) перед я, ю, і, а також перед е після твердих Д, Т, Л в усіх відмінках (крім Р. множини) іменників чоловічого і жіночого роду I відміни	суддя, судді, суддю, суддею
в) перед ю в О. відмінку одн. іменників ж. р. III відміни, якщо в Н. відмінку одн. вони закінчуються на один (м'який або шиплячий) приголосний	сіллю, річчю А ле: молодістю, повістю, любов'ю, матір'ю
г) перед я в прислівниках	спросоння, навмання
д) перед ю, є у формах теперішнього та майбутнього часу дієслова ЛИТИ	ллю, ллеш, лле, ллемо, ллете, ллють, ллеться, виллю, наллю

ЗАВДАННЯ 52.

Замість крапок поставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис слів; з виділеними словами складіть речення.

Жит..я, облич..я, багат..я, гіл..я, жит..евий, гіл..ястий, суд..я, ріл..я, стат..я, молод..ю, мит..ю, зран..я, спросон..я, л..яний, л..ю, тел..я, цуцен..я, порос..я.

ЗАВДАННЯ 53.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть відмінності у написанні слів українською та російською мовами.

Трехсотлетие, платье, досье, бытне, чутьё, затишьє, Ильич, судья, гордостью, листьа, гостья, варенье, молодостью.

ЗАВДАННЯ 54.

Поставте іменники в орудному відмінку. Поясніть їх правопис.

Сіль, молодість, мить, розкіш, юність, врожайність, заповідь, стійкість.

Запишіть текст під диктовку. Випишіть слова з подовженими приголосними; складіть з ними речення. Поясніть відмінності у написанні цих слів українською та російською мовами.

* * *

«Кобзар» — це сплав непримиренності до катів і неприйняття духовного рабства, це незрівнянна сила переконання. «Кобзар» у нашій історії — це книга, призначена для пробудження усіх синів в усі століття, як сказав поет. Це книга, призначена для нашого спасіння й самоутвердження. «Кобзар» створює навколо себе клімат, у якому мають виростати всі покоління народу.

Поезія «Кобзаря» не дає сприймати землю, на якій ми народилися, живемо, для майбуття якої працюємо, просто як територію, а робить її рідною землею, Батьківщиною. (За М. Косівим).

4. Спрощення в групах приголосних

Таблиця 10

Правило	Приклади
<p>При словозміні і словотворенні іноді виникає важкий для вимови збіг кількох приголосних. У процесі мовлення звук спрощується і не вживається на письмі відповідна йому буква:</p> <p>а) у сполученнях -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТД- випадає середній звук Д або Т</p> <p>б) у звукосполученнях -ЗКН-, -СКН- випадає К при творенні від іменників дієслів із суфіксом -ну-</p> <p>в) у звукосполученнях -СЛН- випадає Л</p>	<p>тиждень — тижня, поїзд — поїзний, вість — вісник</p> <p>А ле: хвастливий, шістнадцять, пестливий, кістлявий, зап'ястний, хворостняк, контрастний, баластний, форпостний, компостний</p> <p>тиск — тиснути, блиск — блиснути</p> <p>ремесло — ремісник, мислити — навмисне</p>

ЗАВДАННЯ 56.

Розкрийте дужки, підкресліть в утворених словах групу приголосних, в якій відбулося спрощення.

1. Зло (вість) тінь пробігла по обличчях, вражених (участь) карнавалу (Гонч.).
2. Минув мені рік (шістнадцять), сімнадцятий починаю (М. Вовч.).
3. Серце у нас (честь), душу маєм щиру (Тич.).
4. Отак за світанком і день переходив, за (тиждень)—тиждень, а там місяці (Мал.).
5. Грають (радість) ріки і шумують гаї (Сос.).

ЗАВДАННЯ 57.

Перекладіть українською мовою і поясніть правопис слів.

Страстный, областной, проездной, праздничный, хвастливый, шестнадцать, счастливый, контрастный, агентство, радостный, участник, буревестник, каждый, целостный, завистливый.

ЗАВДАННЯ 58.

Напишіть 20 слів, в яких відбулося спрощення.

ЗАВДАННЯ 59.

Поставте, де потрібно, пропущені букви.

1. Рання пташка росу п'є, пі...ня — сльози л...є.
2. І на Со...ці є плями.
3. Сер...цю не підкажеш.
4. Хва...ливого зразу видно.
5. Ща...ливому і в сні щастя сниться.
6. Неща...лива людина, як лиха година.

Вивчіть прислів'я напам'ять. Напишіть міні-твір, використавши третє висловлювання як початок.

ЗАВДАННЯ 60.

В даному вислові позначте слова, в яких відбулося спрощення, поясніть чому. Побудуйте усну розповідь, використавши висловлювання як початок.

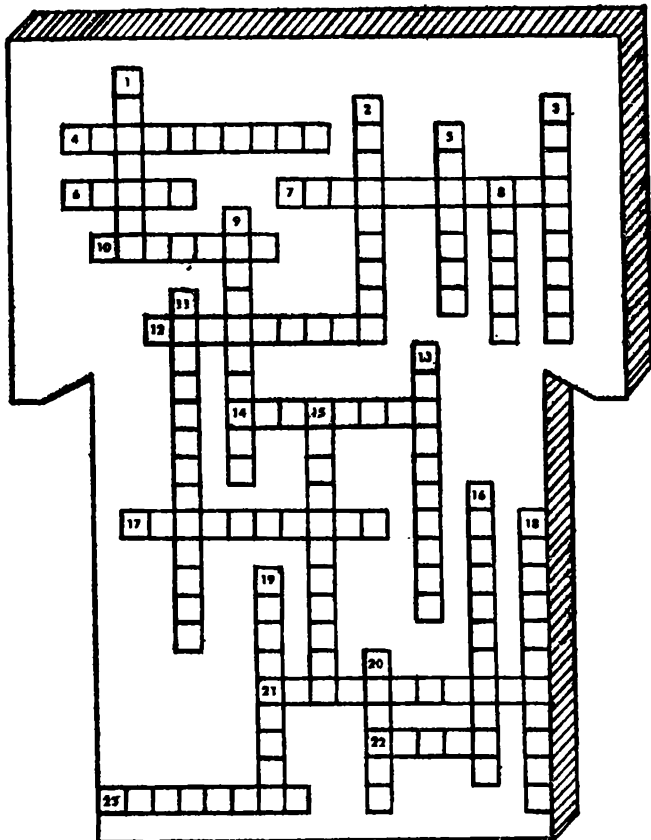
Одну я любив за веселість, другу я за вроду кохав, а третій за сонячний усміх квітками дорогу встеляв. Ти зовсім була не вродлива і завжди, як вітер, смутна. Чого ж ти з усіх моїх милих у серці осталась одна? (О. Олесь).

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Хвастуни, форпостний, кількісний, гончар, баластний, щасливий, контрастний, зловісний, совісний, цілісний, безвісний, блиснути, умисний, кістлявий, зап'ястний, контрастний, міський, шістнадцять, агентство, благовісний, закарпатський, безвиїзний, доблесний, швидкісний, пестливий.

Поясніть випадки спрощення або його відсутність.

КРОСВОРД

Слова по горизонталі:

4. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), синонім прикметника *користоголюбний*.
6. Прислівник способу дії, синонім прислівників *добросовісно, сумлінно, ретельно, справедливо*; є обставиною в приказці «Не хитруй, не мудрий, а* працюй».

7. Числівник, за правописом — виняток з правила про спрощення на письмі в групах приголосних.

10. Прикметник жіночого роду від *щастя* (в початковій формі), який в родовому відмінку з іменником *дорога* утворює фразеологізм.

12. Прикметник, правопис якого — виняток з правила про спрощення в групах приголосних, синонім прикметника *ласкавий*.

14. Іменник чоловічого роду II відміни, утворений від іменника *вістка*, в орудному відмінку однини, синонім слів *посланець*, *гонець*.

17. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), утворений від іменника, який є синонімом іменників *жаль*, *жалоці*, синонім прикметника *жалісний*, *скорботний*.

21. Прикметник жіночого роду (в початковій формі), утворений від іменника іншомовного походження, що означає того, хто вчиться у вищому учбовому закладі (від латинського «той, хто старанно працює, вчиться»).

22. Дієслово недоконаного виду в початковій формі, синонім дієслова *стелити*.

23. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), утворений від іменника *область*.

Слова по вертикалі:

1. Прикметник жіночого роду (в початковій формі), синонім прикметників *благодворна*, *вигідна*, антонім — *шкідлива*.

2. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), синонім прикметників *кощавий*, *костистий*, виняток з правила спрощення на письмі в словах з групами приголосних.

3. Прикметник жіночого роду (в початковій формі), утворений від іменника жіночого роду III відміни, синоніми іменників *число*, *величина*, *об'єм*, *маса*.

5. Прислівник способу дії, утворений від іменника жіночого роду III відміни, синоніми іменника *радоці*, який є підметом у приказці «..... — рідна сестра суму».

8. Прислівник способу дії, утворений від іменника жіночого роду III відміни, синоніми іменника *добротність*.

9. Прикметник чоловічого роду в початковій формі, синонім прикметника *хвалькуватий*, *чванливий*; за правописом — виняток з правила про спрощення в групах приголосних.

11. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), антонім прикметника *користолюбний*.

13. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), утворений від іменника-синоніма *добриво*.

* Кількість крапок відповідає кількості пропущених букв.

15. Прикметник чоловічого роду, синонім прикметника *осоружний* в давальному (або місцевому) відмінку однини.

16. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), синонім прикметника *велетенський*.

18. Прикметник чоловічого роду (в початковій формі), утворений від іменника, який у фразеологізмі поєднується (як підмет) з дієсловами-присудками *киплять, вирують, розпалюються* (рівнозначно фразеологізму *страсти кипят* в російській мові).

19. Прикметник, синонім прикметника *оборонний*, в орудному відмінку множини.

20. Іменник чоловічого роду II відміни, синонім іменника *кільце*, в родовому відмінку однини.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Дукати і дукачі України

Дукач — металева, часто визолочена нагрудна прикраса, характерна деталь українського жіночого вбрання, один з видів художніх виробів місцевих народних ювелірів.

У багатьох музеях України і в кількох великих музеях Санкт-Петербурга й Москви зберігаються колекції дукачів — медалевидних металевих прикрас, які ще в недалекому минулому були частиною жіночого й дівочого селянського вбрання багатьох областей України.

Існує велика різноманітність вироблених у майстернях українських ювелірів-золотарів форм цієї традиційної жіночої прикраси: від скромної медалі з вушком, все багатство якої становить гра світла на рельєфі начищеної до блиску міді, до приваблюючого простотою технічних рішень, але все-таки досить складного ювелірного виробу, в якому визолочений медальйон з зображеннями на обох боках з'єднувався з позолоченою і прикрашеною різнобарвними скельцями брошкою. Проте і в найскладніших своїх варіантах дукач залишається медаллю—витвором образотворчого мистецтва у дрібній металопластиці.

До великих колекцій дукачів, що переходять у нумізматичних збірках Ермітажу та Московського історичного музею, входить не тільки український матеріал, а й нечисленні пам'ятки аналогічного характеру, що виникли в іншому національному середовищі, яке іноді залишається нерозкритим. У середині минулого століття робилися спроби поширити українську назву «дукач» як термін більш широкого значення навіть на археологічний матеріал.

Серед народних медалей дукачі України являють собою надзвичайно яскраве явище, яке можна дослідити на дуже широкому матеріалі.

(І. Спаський)

Сповідуюсь перед ними. Це, може, остання свовідь перед предками слов'янами, яких я бачу за плечима побратимів.

Без них моє життя — пустеля. Ріки їхніх днів і років, радощів і смутків течуть крізь серце, витікають переді мною видінням, як кров. Я зводжу руки до їх тіней, жадливо виловлюю їхню мову: беру слова у пригорщі, притуляю до обличчя і слухаю — серце предків дзвонить і лютує, як розбурхане море. Я промовляю до предків від себе, від тебе, від усього товариства. Кажу їм: «Я ніколи не шукав свого щастя під чужими небесами, бо ви, мої предки слов'яни, лишили нам цю землю, мов дівчину з розквітлими грудьми. Ніхто не має підрізати моє коріння...»

(М. Івасюк)

Навесні, тільки сонце пригріло, тільки закурликало в небі, вже, мов дикунчата, босі вискакуємо з хати, знуджені за зиму, галасуємо, не тямлячись від захвату, кидаємо у небо шапки, солому, паліччя: «Гуси, гуси, нате вам на гніздо!..» Бо птахи — то ж наші найперші друзі. Всевидимі пташата всюди висять над полями й сиплють, сиплють сріблястий спів... Жайвір тоді не боявся людини. Під ноги жниварям кинеться, рятуючись від кібця... Дядько Роман, орючи, гніздечко підбере, перекадає на ріллю, другу борозну йде, а пташка все сидить на гнізді, не злітає... А ті розблискотілі маківки церков по обр'ях, що найперше означали для нас ярмарки, храми, довгождану нагороду за всі твої пастушачі труди... Сарматське рипіння коліс, іржання коней, цукерки довгі, в китицях, і неодмінно якась подія, що весь ярмарок сколихне. А якою музикою відтворити той настрій, що охоплював нас, малих, коли після спеки в степу хмара заходить... Збившись гуртиком, стоїмо, дивимось, а вона, темна, встає десь із-за Білогрудових хуторів, сонце закрила, насувається, грізна, волохата, з білуватими пасмами. «То град, — каже тихо котрийсь, — градова хмара». І так стане тривожно одразу... А блискавка як блисконе, як вдарить своїм списом поблизу у жита, «аж землю прооре».

Одначе все починається з балок, де ми, позбігавшись, граємось, б'ємось, плачемо і миримось, де так гарно і солов'ям, і дітям. Роса по балках така, що коли треба ноги помити чи ранішній сон розігнати, то біжи мерщій, де спориш та логухи, там вона така краплиста, що й себе заспаного в краплині побачиш. А в степу! Там росичка буде тепла, там вона вблискує і в чашечках білої березки, і на стельцях жита, і червоний горошок світиться нею, і різне польове квіття, що радіє кожною квітинкою, розбрижане всюди по межах серед дозріваючих нив.

(О. Гончар)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Слововживання, вибір слова, лексична сполучуваність

а) Водій — шофер.

Досить часто ці слова вживаються як рівнозначні і взаємозамінні. Можна сказати ВОДИЙ ТАКСІ і ШОФЕР ТАКСІ. Але все ж такі різниця у значенні і вживанні цих слів існує.

Основне значення слова ВОДИЙ в сучасній українській мові — «людина, що пройшла спеціальну підготовку і керує автомобілем, автобусом, трамваем і т. п.», наприклад:

«Водій пригальмував мотоцикла» (О. Гончар).

«Водії самоскидів почали сигналізувати» (О. Гончар).

Активно фігурує в офіційно-діловій мові, в різних службових документах — інструкціях, офіційних оголошеннях, посвідченнях на право водіння автотранспорту та ін.

На відміну від слова ВОДИЙ, що має узагальненіше, ширше значення, синонімічне йому ШОФЕР має вужче значення — «водій автомобіля». Водія мотоцикла, трамвая, комбайна чи якогось іншого рухомого механізму шофером, звичайно, не називають.

Слово ШОФЕР — досить недавнє запозичення з французької мови (початок ХХ століття, коли з'явилися і почали поширюватися автомобілі). Звідси — і постійний наголос у слові: шофёр, шофёра, шофёром і т. д. Першим значенням цього слова було «кочегар», і вживалось воно як назва робітника залізниці — не механіка чи машиніста паровоза, який керував ним, а того, хто забезпечував сам рух, рушійну силу. Пізніше ця назва була перенесена й на ту людину, котра керувала автомобілем, і забезпечувала подачу пального, здатність рухатися.

Отже, в сучасній українській мові ШОФЕР — це назва тільки водія автомобіля, притому — водія-професіонала, тобто назва людини за професією. Людину, яка водить тільки власний автомобіль, шофером не називають, оскільки вона не професійний автомобіліст. Коли застосовують назву ШОФЕР до непрофесійного водія, вдаються до слогоскладання: ШОФЕР-ЛЮБИТЕЛЬ.

Таким чином, слова ВОДИЙ і ШОФЕР, хоч і синонімічні, близькі за значенням, але не тотожні, не скрізь можуть бути взаємозамінними.

б) Адрес — адреса.

В усній мові часто плутають ці два слова. «А ти знаєш його адресу?» — чуємо в побуті, коли йдеться про місце мешкання когось чи розташування установи. А втім, сучасна літературна мова вимагає вдаватися в цьому разі тільки до іменника АДРЕСА.

Походженням своїм ці слова сягають спільного кореня — фран-

цузької мови, а ще глибше — латинської. Але, виникнувши з одного джерела, АДРЕС і АДРЕСА прийшли в українську мову різними шляхами і в різний час.

АДРЕС—із французької через російську. АДРЕСА—із німецької через польську. Якщо слово АДРЕСА закріпилося як назва місця мешкання людини чи розташування установи, то АДРЕС має значення: «урочисте ювілейне привітання».

Слід звернути увагу на правильність вживання деяких усталених зворотів зі словом АДРЕСА. Українською мовою правильно буде сказати, наприклад: Я проживаю за адресою; Звертайтеся за адресою. Але: Я відправив повідомлення на адресу; Заяви надсилайте на адресу.

ЩО РОБИТЬ НАГОЛОС

Змінити варто наголос у слові —
і зміст його міняється умент:
сурма — крихкий метал сріблясто-білий,
а *сурма* вже — музичний інструмент.

(Д. Білоус)

Запам'ятайте наголоси

Користувáтися і користуватися.

Допові́сті і доповісти.

Розпові́сті і розповісти.

Кажу́ і ка́жеш.

Допомо́жу і допо́можеш.

Одягну́ і одя́гнеш.

Беремо́ і беретé.

Живемо́ і живетé.

Була́, було́, були́.

Дала́, дало́, дали́.

Прийняла́, прийняло́, прийняли́.

ВІДГАДАЙТЕ ЗАГАДКУ

ЗАЛЕЖНО ВІД НАГОЛОСУ

Вгадайте словечко — ми будемо раді:
два склади (подумайте, майте терпіння).
Як наголос зробим на першому складі,
то буде синонім до слова НАСІННЯ.

*Умова не стане для вас на заваді,
бо в значенні зміна можлива єдина:
як наголос зробим на другому складі,
то буде синонім до слова РОДИНА.
Яке ж це слово?*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 61.

У якому значенні вживаються слова: водій — шофер. Наведіть приклади уживання цих слів у художній літературі, у газетних текстах.

ЗАВДАННЯ 62.

Складіть 20 речень, вживаючи правильно слова: адрес — адреса.

ЗАВДАННЯ 63.

Доберіть синоніми до поданих слів:

Роззброєння, ввічливий, відкриття, почуття, пристрасний, щасливий, тижневий, закарпатський, доблесний, корисний, хвастливий.

ВИМОВ СКОРО СКОРОМОВКУ

У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.

У Бабин біб розцвів у дощ —
Буде бабі біб у борщ.

У Летів горобчик, сів на стовпчик,
А біг хлопчик — утік горобчик.

ЗАВДАННЯ 64.

Прочитайте виразно. Вивчіть напам'ять. Які думки викликають у вас рядки вірша?

До України

Моя сердешна Україно,
Тебе й свої не пізнають...
Ти вся засохла, як билина,
І буйні вітри тебе б'ють...
Пропала вся твоя оздоба,
Змарніла вся твоя краса,
І, мов з великої хвороби,
Посіклась шовкова коса;
І рожі ті позасихали,
Що грали в тебе на устах,
І щокі мов позападали,
Погас огонь в ясних очах...

Неначе труп коло могили,
Сидиш ти мовчки над Дніпром;
Тобі обридло, остогидло
Усе, що діється кругом.
Ти закриваєш свої очі,
Неначе хочеш все забуть
І під густим наметом ночі
В нірвані вічній потонуть...

(А. Бобенко)

ЗАВДАННЯ 65.

Напишіть міні-твір, використовуючи словосполучення: рідна земля, мати, батько, хата, прожити життя, совість, рідна сторона.

* * *

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі..
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.
До суду тебе не скують ланцюги
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі

(Олександр Олесь)

ЗАВДАННЯ 66.

Розіграйте діалоги, використавши українські прислів'я та приказки.

☞ ☞ ☞

- Кожному мила своя сторона.
- За рідний край життя віддай.
- Де рідний край, тут і рай.
- Кожна травичка на своєму корені росте.
- Добре тому, хто в своєму дому.
- За рідною землею і в небі скучно.
- Вдома і стіни гріють.
- Кожен край має свій звичай.
- Що інша хатка, то інша гадка.
- В чужій стороні і весна негарна.
- Із своєї печі і дим не гіркий.
- Де не є добре, а вдома краще.

- Рідна земля і в жмені мила.
- З рідної сторони і ворона мила.
- Кожному птаху своє гніздо мила.

ЗАВДАННЯ 67.

Розкажіть про свою рідну хату, рідне село, рідне місто.

ЗАВДАННЯ 68.

Прочитайте поданий текст про себе, потім уголос. Зверніть увагу на особливості української літературної мови.

Хато моя, рідна хато!

Хато моя, рідна батьківська хато! Ти впливаєш із туманної далечі минулих літ і стоїш переді мною білим видивом, немов хмарина серед буйного цвітіння вишень.

Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато!

Перші спогади про хату — немов рожевий досвіток дитинства. Біля стелі у тебе над головою, під дубовим тесаним сволоком засохлі польові квіти. До сволока на гаку прикріплена мотузочками вербова колиска. Мати наспівує колискову пісню про котика-вуркотика...

З батьківської хати розпочиналося пізнання світу. Білі стіни, біла стеля — неначе виткані з маминого полотна. Сонячне сніп'я лилося через вікна, і від того на стінах вигравали розгаптовані квітами рушники, розпростерли крила, немов півники, кували голубі зозулі, воркували сизі горлиці. Червоні кетяги калини аж горіли в дозрілій пишноті. Золотисті китички хмелю звисали з рушників до самого столу і пахли хлібом. А може, то йшов дух від паляниць, які спекла мама на капустяному листі й поклала на столі, накривши білою ска-тертиною...

Хато моя, рідна батьківська хато!

Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старих, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим. Рідна хато моя! Давно я пішов від твого батьківського порога. Та де б я не був, під якими високими дахами не жив, ніколи не забуду твоєї стріхи, твоєї чистої стелі. Бо хіба може порядний син забути свою матір, свій дім, у якому вперше глянув на світ?

Будь благословенна, хато моя!

(За І. Цюпою.)

ЗАВДАННЯ 69.

Прослухайте музичний запис пісні «Смерекова хата». Які почуття викликає у вас ця пісня? Виконайте її.

*Наснились мальви, рута-м что
І скрип криничний журавля,
І смерекова отча хата,
Котру давно покинув я.
Наснився сад в весіннім цвіті.
Струнка смерічка край воріг
І найрідніша в цілім світі
Матуся сива на дворі.*

П р и с п і в:

*Смерекова хата — батьківський поріг.
Смерекова хата — на крутій горі.
Як прийду до неї — коліном припаду,
Грудочку землі святої до уст прикладу.*

*Вона, як пісня, серцю мила,
Старенька хата край села,
Війна її вогнем палила,
Але спалити не змогла.
Кришились грізні блискавиці
І грози падали не раз.
Вона стоїть, немов із криці,
І день у день чекає нас.*

П р и с п і в:

*Спішу до неї, мов лелека,
Простори кинувши до ніг.
Несу любов свою здалека,
Яку назавжди я зберіг.
Дитячих літ моїх колиска,
Моя порадниця свята,
Вона, як доля, рідна й близька,
Миліш її ніде нема.*

П р и с п і в:

ЗАВДАННЯ 70.

Напишіть твір на тему:

«Хата моя, біла хата...»

(Д. Луценко)

«Забудеш рідний край —
тобі твій корінь всохне».

(П. Тичина)

ТЕМА 4

ВЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПРАВИЛЬНО? (Норма. Рекомендації)

ВЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

Таблиця 11

Правило	Приклади
<p>Пишеться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. для позначення м'якості приголосних у середині складу перед о2. в Р. відмінку мн. ж. р. м'якої групи I відміни та імен. II відміни с. р. на -ни(я) , -ц(е)3. після З, Ц, С у суфіксах: -зьк(ий), -цьк(ий), -ськ(ий), -зькість, -ськість, -зьк(о), -цьк(о), -ськ(о), -иськ(о)4. у 3 особі О. і М. дійсного способу, 2 особі О. і М. наказового способу дієслів, а також у стягнених формах інфінітива5. у словах іншомовного походження, коли маємо м'які Д, Т, З, С, Л, Н перед і, йо, я, ю, є, які означають два звуки <p>Не пишеться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. у звукосполученнях -ЛЦ-, -ЛЧ-, якщо вони походять з -ЛК-	<p>льон, дзьоб, дьоготь</p> <p>робітниць, знань, бажань, кілець, друкарень</p> <p>запорізький, козацький, людськість, низько, прізвисько, військо</p> <p>будь — будьте, писать, знать</p> <p>конференсьє, ательє, Нью-Йорк, Ньютон, батальйон</p> <p>галці, галченя (бо галка), спілці, спілчани (бо спілка)</p>

Правило	Приклади
2. у словах, у яких збіг приголосних З, С з К не є суфіксом	ковзкий, різкий, плоский, різко, дерзкий
3. після приголосних Б, П, В, М, Ф у кінці слова	степ, верф
4. після приголосних Ж, Ч, Ш, Щ	піч, річ, ідеш, куш
5. після Н перед Ж, Ч, Ш, Щ та перед суфіксами -ськ(ий), -ств(о)	інжир, панство Виняток: няньчин (бо нянька), доньчин (бо донька), бреньчати (бренькати—бренькіт)
6. після Р в кінці складу	воротар, кобзар, Харків
7. після Н, Д, Т перед суфіксами -ченк(о), -чук-, -чишин-	Гринчишин, Радчук, Радченко
Примітка: після Л в цих же випадках Ъ пишеться.	Рибальченко, Натальчук

ЗАВДАННЯ 71.

Запишіть подані нижче слова українською мовою, поясніть їх правопис.

Лётчик, бульон, дёготь, ледник, серьёзный, район, миллон, ёрш, Кутавьев, медальон, Руцкой, Алтахов.

ЗАВДАННЯ 72.

Поставте замість крапок, де треба, м'який знак.

Хар..ків, чест.., сяд..мо, близ..ко, близ..кість, Уман..щина, бояз..ко, ковз..кий, міц..ний, спіл..ність, нян..ці, сяд..мо, дізнаєт..ся, дз..об, батал..йон, волз..кий, сибірс..кий, донец..кий, чес..тю, урал..с..кий, знан..я, сілл..ю, віс..тю, Кос..тя, сіл..с..кий, Іл..ля, Трет..як, Нас..тя, степ..любов.., гір..кий, гордіст.., суспіл..ство, ком..юніке, чіткіст.., барел..еф, іл..юстрація, українс..кий, сім'..я, беріз..ка, смієш..ся, борот..ба, щас..тя, беріт.., розшаруван..ня.

ЗАВДАННЯ 73.

Поставте іменники в давальному відмінку.

Дочка, донька, рибалонька, пол'яка, бджілка, камінь, нянька, лялька, сопілка, жінка, футболка, віялка, валер'янка, фіалка, ніченька, доріженька, галка, зірка, зіронька.

ЗАВДАННЯ 74.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть правопис та значення цих слів. З виділеними словами складіть речення.

Бульвар, конференсьє, курьєз, прем'єра, кар'єра, дюйм, донья, курьер, Ньютон, мільйон, кремальєра, каньон, кабальєро, бюджет.

ЗАВДАННЯ 75.

Напишіть 15 слів з м'яким знаком. Складіть з ними речення.

ЗАВДАННЯ 76.

Утворіть присвійні прикметники з суфіксом -ИН-.

Донька, нянька, лялька, сопілка, жінка, русалка, вчителька, матінка, Оленка, Галинка, Петро, кицька, приятелька, рибалка.

Складіть з утвореними присвійними прикметниками речення.

ЗАВДАННЯ 77.

Подані слова запишіть в два стовпчики відповідно до правил уживання і невживання м'якого знака.

С..вято, п'ят..десят.., Хар..ків, стіл..чик, хустин..ці, вітерец.., витяз.., Гриц..ко, усміхайтеc.., юніст.., гвардійс..кий, л..тчик, п'ят..х, малесен..кий, дон..чин, дон..ці, біл..чин, плач.., розкіш.., степ.., збіжж..я, обличч..я, календар.., бібліотекар.., весіл..ля, Ул..яна, селян..с..кий, гордіст.., цв..ях, сіл..с..кий, пол..с..кий, сім..десят.., домен..щик, хлопец.., тепер.., вишен..ці, стат..тя, навчан..ня.

ЗАВДАННЯ 78.

Запишіть слова під диктовку. Сформулюйте основні правила правопису м'якого знака.

Ганьба, близько, Харків, будьте, волосся, батенько, бажань, друкарень, восьмий, донецький, донька, по-українському, сміп, слід, суть, бренькіт, селянство, тонюсінький, близький, по-козацькому, свіжісінький, галка, різьбяр, ллеться, ковальський, тьохкати, пужальце, пужално, батальйон, мільйон, серйозний, бульйон, майор, льотчик, по-російському, малесенький, інший, гільза, дизель, жульєн, матеріал,

альбатрос, фюзеляж, рояль, бязь, ательє, реальний, магістрал
бар'єр, ад'ютант, віньетка, педаль, арсенал, комп'ютер, ковзкий, па
лець, секретар, плоский, броньовик.

ЦІКАВА СТОРІНКА

Д. Білоус

Відгадайте загадку

ПІДПРИЄМСТВО І ЗАТОКА

*Двоскладове наше слово —
підприємство промислове,
а знак м'якшення додай —
буде вже частина річки
чи затока невеличка.*

Що за слово? Відгадай.

*Власне, два тут слова
(з різним наголосом навіть).
Хочеш — підкажу тобі я:*

це —

(завід і заводь).

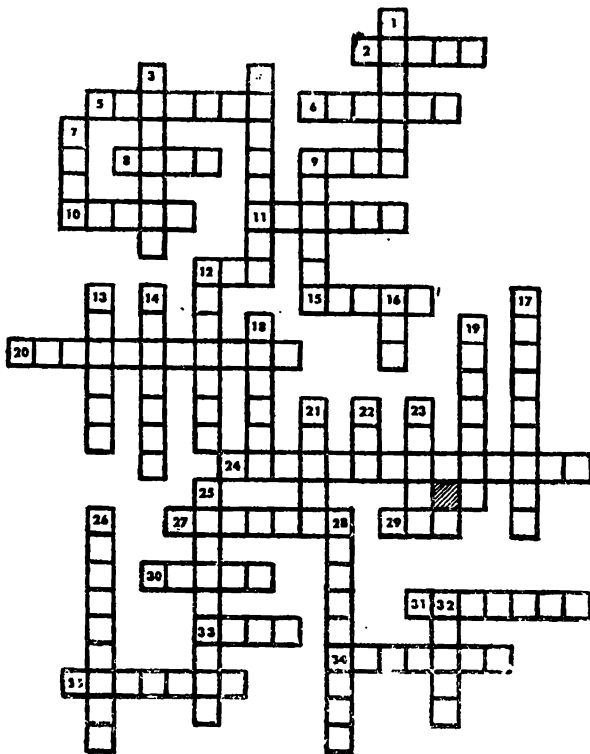
КРОСВОРД

Літера «Ь»

Слова по горизонталі:

- 2-га особа однини теперішнього часу від дієслова *казати*.
- 2-га особа множини наказового способу від дієслова *стати*.
- Прикметник чоловічого роду, правопис якого є винятком з пра
вила про правопис ь після з, с, ц у словах на *-зький, -ський, -цький*.
- Іменник жіночого роду III відміни, що є назвою металу.
- Іменник жіночого роду III відміни, який позначає червону р
дину в організмі.
- 2-га особа множини наказового способу дієслова *різати*.
- Вищий ступінь прикметника чоловічого роду, який є антонімом
прикметника *товстий*.
- 2-га особа однини наказового способу дієслова *вірити*.
- Іменник жіночого роду I відміни, що означає майстерню з гор
ном для ручного кування металу.

20. Прикметник чоловічого роду від іменника *піонер*.
 24. Прикметник чоловічого роду від іменника *комсомол*.
 27. Іменник чоловічого роду II відміни, утворений від іменника *різьба*.
 29. Іменник жіночого роду III відміни, що означає споруду для опалення приміщень.
 30. Іменник чоловічого роду II відміни, що є назвою птаха — символ миру.
 31. 3-тя особа однини теперішнього часу від дієслова *литися*.
 33. Іменник чоловічого роду II відміни, що означає безлісий простір, де росте трава.
 34. Прикметник чоловічого роду від іменника *чех*.
 35. Прикметник чоловічого роду від іменника *тьма*.

Слова по вертикалі:

1. Іменник чоловічого роду II відміни, назва одного з найбільших міст України, яке було її столицею.
3. Іменник жіночого роду III відміни, антонім іменника *горе*.
4. Іменник чоловічого роду II відміни, що означає особу, яка пише протокол зборів.
7. Іменник чоловічого роду II відміни, синонім словосполучення *дика тварина*.
9. Іменник чоловічого роду II відміни із здрібніло-пестливим значенням, утворений від іменника *кінець* (за допомогою суфікса).
12. Прикметник чоловічого роду, антонім до слова *пригноблений*.
13. Вищий ступінь порівняння від прикметника *малий*.
14. Прізвище російського радянського письменника.
16. Іменник жіночого роду III відміни, антонім іменника *день*.
17. Прикметник чоловічого роду, утворений від іменника *село*.
18. Прислівник місця, антонім прислівника *високо*.
19. З-тя особа однини теперішнього часу від дієслова, яке є синонімом вислову *засвоювати знання*.
21. Іменник жіночого роду I відміни, який означає віршований твір для співу.
22. Кількісний простий числівник.
23. Давальний відмінок однини іменника жіночого роду I відміни, який є назвою невеликого птаха.
25. Відносний прикметник чоловічого роду, що є синонімом до прикметників *гілчастий*, *крислатий* (єживається з іменником *дерево*).
26. Прикметник жіночого роду, утворений від іменника *Ради*.
28. Присвійний прикметник чоловічого роду, утворений від іменника *рибалка*.
32. Іменник чоловічого роду II відміни, в якому той же корінь, що й у дієслові *лікувати*; означає професію.

ЗАВДАННЯ 79.

Прочитайте вірші О. Олеся згідно з правилами української літературної вимови. Назвіть усі м'які приголосні в словах і поясніть, чим позначається їх м'якість.

Мій матері

Приснилось, що я веріувавсь додому...
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля,
Сміються в сонці золотому
Річки, і села, і поля.
Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде мене й не жде,

Я скрикну «Матінко!» до неї,
Вона на груди упаде.
І будуть литись теплих сліз потоки,
І в них бринітимуть слова:
«Я ждала, ждала цілі роки
І в'яла, сохла, як трава...»
Іду зеленою межею! Кругом хвилюються жита,
І в'ється щастя над душею —
І на плечі нема хреста...

Швидко, швидко ми побачимось...

Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна матінко моя...
Наговоримось, наплачемось...
 Розжену я хмари-тученьки
 На пооранім чолі,
 Обцілую твої рученьки...
Замету усі доріженьки,
Де ходила ти сумна,
Змию слізьми твої ніженьки...
 Розкажу тобі, старесенькій,
 З чим зустрівся я в житті,
 Коли вийшов я малесенький...
Все розтрачено, розгублено,
Бо воно було людьми
Не вшановано, не люблено...
 І зберіг я тільки, ненечко,
 Скарб один, що ти дала,
 Золоте, як зірка, сердечко...
Виглядай мене в віконечко...
Незабаром я прийду,
 Принесу я серце-сонечко...

ДИКТАНТИ

М а м а

Ти стежив за матір'ю, як вона ступає по підлозі, як осміхається, як тримає вже посічену сивиною голову. Але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки. Навіть тоді, коли не мали ніякого діла, материні руки не залишалися в абсолютному спокої, вони легенько ворушились, як ворущаться під водою стебла водяних лілій від ледь чутної течії.

І невсипно працювали. Жодної хвилячки не відаючи відпочинку, материні руки знаходили роботу. Вони владарювали на припічку, в печі, на комині, на миснику. Так багато в житті переробивши, вони не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли.

Не було, либонь, такого, чого б вони не вміли!

Начебто весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук. І, мабуть, уві сні руки теж не впокоювались ні на мить, а мали й тоді щось таки робити.

І завжди пахли чимось... чи свіжовипраною й щойно випрасуваною білизною, або пшеничним борошном і гарячим хлібом, а то кропом і петрушкою, і терпким гудинням огірків, або яблуками, грушами і медом у Спасівку, а то просто вітряним осіннім полем, або шпарким морозцем і снігом, або першими весняними бруньками.

Десь поїхавши, тримав у пам'яті образ матері. І образ її рук, яким судилась вічна, невсипуща робота. І згадувались запахи, які, либонь, вони збирали так, як бджілка збирає по квітах найрізноманітніший мед.

А ще її очі... Вони, постійно освітлені зсередини м'яким живим сьйвом, були наче видимим, предметним вираженням її душі. Це погляд самої щирості, самого добра.

(За Є. Гуцалом.)

* * *

Стежина до маминої хати петляє через город. Усе тут до болю знайоме: он дбайливо опоряджена розора стьобнула через картоплю — здвобіччя висаджені кущики квасолі, а між ними поважисто розплелося гарбузове гудиння, на видолинку густою порослю буяє морква, сизіє тугими голівками капуста, густими листочками пішли у зріст буряки...

Усе довкола живе неньчиною присутністю... Задавніла роками хвіртка поскрипує хрипким поголосом — в обійнятих присмерках, що вже встигли розсусідитися довкіл хати, бачу найдорожчу поставу. Присівши на порозі і схиливши на обіруччя голову, зажурено спочиває ненька...

Аби зненацька не потривожити її, удавано покахикую і бачу, як ураз зводиться сива голова, сплескують долоні, і прорізує тишу мамина окличка: «Синочок, мій дорогенький!...»

Кидаю на спориш похідну валізу і підбіжки поспішаю до неньки, щоб не завдати їй клопотів — знаю, як важко старенькій зводиться, але вона так встигає випередити мене, кидається в обійми. Я чую, як натужно б'ється її ніжне серце, важко диhaють груди. Роки беруть своє, і від того крадькує невтішна думка: а що як ураз відійде найдорожча тобі людина, хто ж тоді зустрічатиме в рідному обійсті?..

Поволі йдемо до хати. Мати украдьки висушує кінцями хустинки

зволожені очі й наче виправдовується: «Ось повечеряємо, і я наспіваю тобі коліскових. Ти ж минулого разу сам просив...»

Коліскова пісня. Скільки їх створив народний геній!.. Лагідний материн наспів засівав дитячу душу любов'ю до людей, до природи, до усього живого. Під спів несьничної пісні виростали поети і композитори, хлібороби і захисники рідної землі, філософи та мудреці, просто люди. Якби не мамина пісня, сказав якось один дрівній історик, яким убогим було б наше життя.

(В. Скуратівський)

* * *

Нема нічого на світі луччого і Богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним, одно — для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за всяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже: вже вона за ним вбивається, тужить, вже і боїться, щоб ще дужче не занедужало або щоб, — нехай Бог боронить, — щоб ще і не вмерло. Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга і ніколи ж то не втомиться, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй не важка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько — як батько — гримне на такого, скубне, щипки дасть, попіб'є; а мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: «Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику! Так негаразд. Ти мені досаджаєш. Я, глядячи на тебе, частісінько плачу та думаю: коли б то він схаменувся та покинув таке робити, та слухав би батькового вчення, та пожалкував би моїх слізочок, то ще з нього був би чоловік, ще б я діждала на старості радуватися, глядячи на нього».

Нехай же тепер усяк про себе згада, — бо хто не був змолоду шаловливий? — від чого більш жаль візьме? Чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від материного голублення? А ще як яка часом заплаче? — так Господи милостивий! Усі пакості покинеш, і на вечорниці з місяць не навідаєшся, і зробиш за трьох. Що то мати! Святе діло! Господь милосердний, як є він на небесах, так замість себе дав нам на землі родителів: батько — щоб навчав та до розуму доводив; а щоб чоловік молодий здуру не затужив та не збився з пантелику, так тут мати з такою любов'ю, як є Господь милосердний до нас, грішних.

(Г. Квітка-Основ'яненко)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Як правильно? (Норма. Рекомендації)

а) Більшість студентів прийшла — більшість (два, десять, сто) студентів прийшли — більшість студентів прийшло.

Всі три варіанти присудків відповідають сучасним нормам української літературної мови. Форма однини у присудку відбиває тенденцію до формально-граматичного узгодження його з групою підмета, де у складі є слова типу **БІЛЬШІСТЬ**, **МЕНШІСТЬ**, **РЕШТА**, **ЧАСТИНА**, **РЯД**, **ГРУПА**, **БЕЗЛІЧ**, **БАГАТО**, **МАЛО** і под.

Форма однини присудка рекомендована, якщо:

а) він передує групі підмета: «На стінах висіло багато гравюр»;

б) підметом є іменник з кількісним значенням без залежних слів: «І вклав трьох напасників з маху, а решта втекла зі страху» (Шіллер, перекл. М. Лукаша);

в) у склад підмета включені іменники на позначення абстрактних понять: «Решта спогадів вислизає з пам'яті».

Форма однини обов'язкова, якщо при іменнику з кількісним значенням є узгоджене означення: «Переважає більшість дітей вже обстежена».

Присудок у множині свідчить про смислове узгодження його з підметом, коли враховується реальна множинність предметів, виражена словами з кількісним значенням.

Форма множини присудка рекомендована, якщо:

а) підмет або присудок становлять однорідні члени речення: «І вже не один, а безліч жайворонків оспівують небо над молодим Яреськом» (О. Гончар);

б) підмет і присудок відділені другорядними членами речення: «Багато очей, сумних і зляканих, нетерпляче дивились на нього» (А. Головка);

в) підмет передує присудку: «Так багато вчителів вчили нас ходити в ногу, та хтось завжди заважав єфрейторам навчати людство ходити в ногу» (І. Драч).

2. Вітер три метри за секунду — вітер три метри на секунду.

Зворот «Вітер східний, п'ять МЕТРІВ НА СЕКУНДУ» неправильний. Треба вживати МЕТРІВ ЗА СЕКУНДУ, тому що в зведенні про погоду повідомляється, з якою швидкістю дме вітер, тобто скільки метрів він пролітає протягом секунди. Для значення «відрізок часу, протягом якого що-небудь відбувається» українська літературна мова має зворот із прийменником ЗА.

Зворот з прийменником НА вживається в фізиці «П'ять кілограмів на один сантиметр», тобто на кожен сантиметр поверхні площі припадає вага в п'ять кілограмів.

3. Два (три, чотири) випускники школи — п'ять випускників школи — 563 випускники школи.

При числівниках ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ (у тому числі складених, що включають один із названих числівників) іменники вживаються у формі називного відмінка множини.

4. Думки про зустріч — враження від зустрічі.

Іменники ДУМКА, ВРАЖЕННЯ близькі в значенні «уявлення, що складається внаслідок знайомства, зіткнення з ким-, чим-небудь». Кожне із слів має відмінності в керованій формі, а саме:

ДУМКА (часто у множині) сполучається з іменниками у знахідному відмінку з прийменником ПРО: «Комбат про тебе хорошої думки» (О. Гончар).

При слові ВРАЖЕННЯ вживається форма родового відмінка з прийменником ВІД: «Інше враження створюється від галерей на стовпчиках» (З журн.).

А л е: «Про вчителя у дітей створилося гарне враження».

Керування ПРО + знахідний відмінок характерне при використанні іменників — назв істот (осіб): враження про лектора, про дітей.

ЗАВДАННЯ 80.

Запишіть слова у три стовпчики: в перший—слова з наголошеним першим складом; у другий — з наголошеним другим складом; у третій — з наголошеним третім складом.

Натовп, предмет, сантиметр, металургія, міліметр, рукопис, русло, оцет, пасквіль, позначка, посмішка, середина, тваринництво, однина, монолог, найвиразніше, одинадцять, приспів, Прокіп, разом, заспів, ім'я, руно, новий, ознака, ворона, підвести, порядковий, псевдонім, портфель, силос, спина, процент, розв'язання, росіянин, стартер, титульний, квартал, симетрія, тремтячи, видання, українець, урочистий, туга, перепел, центнер, чайна, чисельник, цифровий, шовковий, шофер, російський, черговий, видатний.

ЗАВДАННЯ 81.

Поясніть, як правильно:

вітер три метри за секунду — вітер три метри на секунду;
більшість студентів прийшла — більшість студентів прийшло.

Складіть з цими висловами речення.

ЗАВДАННЯ 82.

Перекладіть з російської мови на українську. Складіть з українськими відповідниками речення.

1. Лопнуть со смеху, терпение лопнуло, лопнул стакан, лопнула струна, лопаются почки.

2. Принять меры, принять во внимание, принять закон, принять вид, принять к сердцу, принять к сведению.

ЗАВДАННЯ 83.

Запам'ятайте наголос, складіть з даними словами речення.

Зігн^еш — зігн^еш;
розпові^сті — розпові^сті;
оч^олити — очо^літи.

ЗАВДАННЯ 84.

Прослухайте музичний запис пісні. Які почуття викликає у вас ця пісня?

Материна пісня

Слова І. Бердника

Музика О. Білаша

Стало в хаті соколятам тісно,
Полетіли в передгрозя.
І тужила материна пісня,
Як та чайка при дорозі. Двічі

П р и с п і в:
А без пісні не буває сонця,
А без сонця не буває цвіту.
Хто забуде материну пісню,
Той сліпий блукатиме по світу. Двічі

Перший сокіл з ворогами бився,
Пересилив супостата,
Бо вогнем горіла в серці пісня,
Що співала сину мати. Двічі

П р и с п і в:
Другий сокіл висотою впився,
Заболіли в небі крила...
І тужила материна пісня,
Довго чайкою тужила. Двічі

П р и с п і в:
Славні хлопці, соколи вогнисті,
До світ сонця на порозі
Не лишайте материну пісню,
Як ту чайку при дорозі. Двічі

П р и с п і в:

ЗАВДАННЯ 85.

Побудуйте усну розповідь, використавши висловлювання як початок: нема того краю — щоб купити маму.

ЗАВДАННЯ 86.

Прочітайте текст про себе, потім уголос. Зверніть увагу на особливості української літературної мови.

Мамина пісня

Вслухаюся в поетичні образи коліскових і уявляю немовлятку, котре покліпує віями — дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає у шибби, а там, на воротях, стоїть кіт у червоних чоботях, легеньким помахом крил птахи поза точком приносять кашу з молочком, тільки зозуля, примостившись на покуті, не поспішає — хоче сплести тугого барвистого віночка з рути-м'ятни, хрещатого барвінку й запашних василечків та десь далеко-далеко виряджається козак у військо, щоб татарин-басурман не заповонив сестрицю. «Художні образи в коліскових піснях нечисленні,— приходить на спомин вислів з монографічного дослідження про цей суворий жанр,—але всі вони виписані пензлем щедрої любові. Тут бачимо kota, голуба, зозулю, сон, дитину, батька. А над усіма ними—величний образ жінки-матері, ніжне серце якої переповнене безмежною любов'ю до дитини».

Краєм ока оглядаю сволок. Он там із вимуленою зазубриною, ще й досі, обмащений білою глиною, горбатіє скоблик — на ньому не одне літо вигойдувалась коліска. Поруч рябіє густе плетиво зарубок — за давнім древлянським звичаєм, коли народжувалась дитина, робили своєрідні метрики-мітки. Кожна така позначка символізувала поповнення роду. Крізь пелену туману згадую і свою причетність. «Тобою, — наче здогадується ненька про мої мислі, — й завершився колісковий рід...» — «Цікаво, — беруть невтямки, — чи збереглося хоч щось з цього господарства?» Мати усміхається, і її очі проймаються невимовною радістю: «Аякже, вона он там, на горищі висить. Споконвік у народі існував звичай: вийшла з ужитку коліску ніколи не викидали на звалок, її берегли доти, доки люди жили в осідлі...» — «А з якого дерева робили їх?» — «Із клена, калини або ясена, щоб діти були дужими та співочими. А для чого усе це треба знати, адже зараз майже ніхто не користується ними? — і, не дочекавшись відповіді, додає:—Ти по світах уже бував, з багатьма людьми зустрічався, то скажи мені: чи вміють теперішні молодичі співати коліскових?»

(В. Скуратівський)

ЗАВДАННЯ 87.

Прослухайте музичні записи пісень про маму. Які думки навіяли на вас ці пісні? Виконайте одну з пісень.

ЗАВДАННЯ 88.

Розкажіть про свою маму.

Прочитайте тексти уголос, звертаючи увагу на особливості української літературної вимови.

М а т и

Не ради сліз і розпачу, й скорбот, і не в ознаку гіркого прокляття, вони вже прокляті і так всіма на світі, а задля слави нашого роду написано і во ім'я любові про цю високу смерть. І хоч багато судилося нам незабутніх утрат, хоч легше було б очам читати щось лагідне і миле серед громів, прочитаймо про матір Марію Стоян.

Хто серед трупів ворожих біжить по селу, що вже догоряє? Хто це стогне біжучи? Чиє серце стугонить у грудях, мов вистрибнути хоче вперед?

Це Василь з автоматом і бомбами, Марії Стоянихи син.

Хто мертвий висить коло хати під небом?

Оце його мати.

Біжить Василь, увесь мокрий од довгого бою, біжить у великій тривозі. Як же він бився перед рідним селом! Розвідником був, нищив точки, розніс гранатою дзота, що був колись дядьку за хату. Погнали ворога. Пробіг Василь усе село, все те, що звалося колись селом. Дві сотні печищ, спалені сади, череп'я, ями і безліч одубілих ворогів у багнищі й крові.

— Мамо, де ви? Це я, Василь, живий! Івана вбито, мамо, а я живий... Я вбив їх, мамо, коло двох сотень... Де ви?

Підбіг Василь до двору. Отут був двір під самою горою.

— Мамо, матінко моя, де ви? Рідна моя, чому ж ви не зустрічаєте мене? Чом не чую вашого тихого голосу? Де ви, голубко, матінко моя сива?

Спинився Василь коло хати, а хати немає. Василь у двір — нема двору. У сад — нема саду. Тільки одна стара груша, а на груші мати.

О тихий жах... О незабутній смутку...

(О. Довженко)

В д я ч н і с т ь

З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. В тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері в своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Всім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують в нас кращі риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного існування, від усього лихого. Та не можуть матері захистити своїх дітей од війни, коли вона палить рідну землю, одривають від серця юних синів і посилають захищати Вітчизну. Тому війни найперше спрямовані проти матерів. І немає нічого постичнішого й справедливішого, як от над полеглими схилить своє лице Мати-Вітчизна — уособлення всіх матерів рідної землі.

Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди. Так і стоять на початку всіх наших доріг, навіть коли їх не стає. Стоять і дивляться. І бажають нам добра і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі. Вони мудро й терпеливо зносять те, що їх витісняють з синівських і доччиних сердець обранці й обраниці, спочатку кохані, потім дружини й чоловіки. Аби тільки щасливо жилось їхнім дітям.

(О. Сизоненко)

МОЛИТВА

ДІВО ПРЕСВЯТАЯ —
МАТЕР МАТЕРІВ,
ПРИГОРНИ ДО СЕРЦЯ
ВСІХ СВОІХ СИНІВ.
ОСВІТИ ІХ ДУШІ
СВІТЛОМ ЗОЛОТИМ,
ВИПОВНИ ЛЮБОВ'Ю
НЕСПОКІЙНИЙ ДІМ,
НАУЧИ, ЯК ЗЕМЛЮ
ВБЕРЕГТИ ВІД ЗЛА,
РОЗУМОМ, ДІЯННЯМ
І КРИЛОМ ТЕПЛА.
ЗОРЯНА БОГИНЕ,
СОНЦЕ ДОБРОТИ,
ЗЕМЛЮ УКРАЇНИ
ЩАСТЯМ ОСВІТИ!

(Валентина Полинок)

ЗАВДАННЯ 90.

Прочитайте спочатку текст про себе. Подумайте, в якому темпі він має звучати і чому. Від чого залежить зміна темпу звучання?

Прочитайте текст уголос. Подумайте над кожним словом, кожним рядком. А яка ваша думка?

Сповідь перед матір'ю

Станемо на коліна перед Матір'ю-Україною і помолимося, як Матері Божій.

Станемо на коліна перед Матір'ю і душею засвітимось праведно, як на сповіді.

Станемо на коліна перед Україною — і виростемо духом аж до небес.

Є на світі одна Україна, як тільки одна є в нас мати, і її наша найсвятіша, дитинна любов!

Є одна Україна, як одна Мати Божа, Цариця неба і землі, покровителька і захисниця України, і перед образом святої Матері, що в мир наш Бога принесла, повторимо заповітне Тарасове слово:

Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Госнода моліть.

Прийми, Боже, молитву своїх дітей, бо ми просимо за Україну, за рідну Матір, і молитва наша праведна, як і любов.

Материнський образ України являється дітям з любові, встає з сивих туманів віків, з синяви неба і золотавих надвечір'їв, з вишневого цвітіння і калинової задуми. То впливає на небо нашої вічності одне-однісіньке слово, як сонце, — Мати! — і купається в сльозі, і возроджується з сльози, і світить у сльозі веселковими барвами дитинної ніжності: Матір, Мама, Мамунця, Мамуня, Мамуся, Мамця, Мамочка, Мамонька, Матіночка, Матінка, Матуся, Матусенька, Неня, Ненька, Ненечка...

Стоїть на землі Мати, вища і святіша від усіх богинь.

Рідна Мати і рідна Україна—два крила любові, два крила несуть українську душу через віки і не в'януть у вічному польоті, бо тримає їх на світі материнська любов.

Слово «мама» росте разом з нами тихо, як тихо ростуть дерева, сходить сонце, розцвітає квітка, як тихо світить веселка і гладить дитину по голівці рідна рука. І так же тихо воно приходить на уста—промінцем маминої усмішки і ласкавістю її очей, листочком вишні і світлинкою сонця, пелюсткою квітки і радістю вселки, теплою лагідністю руки і вечірньою молитвою. І з букви-крапки та звуку-сльозинки народиться одного дня на світ святе слово «м-а-м-а», мовлене устами янголятка, і осіє хатину, як дар Божий, тільки не дано нам запам'ятати цю мить, як не згадати того дня, коли над нашою колискою вперше нахилилася мати. Це — мить, і це — вічність, бо мама завжди з нами, вона живе в нас і в наших дітях та внуках, в усьому нашому роді і береже нас та благословляє на добро. А в найтяжчу годину стогоном вирветься з грудей тільки одне слово — як остання надія на порятунок: «Мамо!» То подає голос наша душа, то мати захищає свою дитину, і виколисане перше слово немовляти являється із-за завіси літ ангелом-хранителем в образі матері, слово з любові Тараса: *Слово м а м о. Великее,*

Найкращеє слово.

(Ярема Гоян)

ЗАВДАННЯ 91.

Напишіть твір на тему: «Мамина вишня в саду».

Т Е М А 5

ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.
СЛОВОВЖИВАННЯ, ВИБІР СЛОВА
ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ

ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Таблиця 12

Правило

Приклади

Апостроф пишеться:

1. В українських словах:

а) перед я, ю, є, ї після букв б, п, в, м, ф, що позначають губні приголосні;

м'ята, солов'ї, п'ють, б'ють

після б, п, в, м, ф, якщо перед ними стоїть Р або приголосний, що належить до префікса

черв'як

б) після Р у кінці складу

пір'я, бур'ян

в) після К у власних назвах

Лук'ян, Лук'янець, Лук'янов,
Лук'янівна, Лук'янчук

г) після префіксів, що закінчуються на приголосний

під'їсти, без'ядерний,
об'єднати

д) після першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний

двох'ярусний,
чотирьох'ярусний

П р а в и л о	П р и к л а д и
<p>2. У словах іншомовного походження:</p> <p>а) перед я, ю, є, ї після букв, що позначають губні приголосні, шиплячі, задньоязичні г, к, х в основах слів при роздільній вимові</p> <p>б) після префіксів, що закінчуються на приголосний</p> <p>в) після Р в кінці складу</p> <p>г) після часток -Д-, -О- в прізвищах</p>	<p>інтерв'ю, п'єдестал, комп'ютер, Руж'є, Монтеस्क'є</p> <p>ін'єкція, суб'єкт, об'єкт</p> <p>бар'єр, кар'єра</p> <p>О'Генрі, д'Артансвал</p>
Апостроф не пишеться:	
1. В українських словах:	
<p>а) якщо перед б, п, в, м, ф стоїть ще одна приголосна, що належить до кореня (крім Р)</p> <p>б) якщо після Р букви я, ю, є позначають м'якість Р</p>	<p>свято, цвях, морквяний, мавпячий, дзвякнути</p> <p>борються, буря</p>
2. В словах іншомовного походження, якщо букви я, ю, є позначають м'якість попередніх приголосних	
<p>гравюра, бязь, бюро, Мюнхен</p>	<p>гравюра, бязь, бюро, Мюнхен</p>

А ХТО Я?

*Я такий же, як знак розділовий,
і відомий шкільній дівчорі.
Та в словах української мови
я пишуся не внизу, а вгорі.
Спробуй лиш написати ім'я —
зразу стану потрібним і я.*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 92.

Замість рисок поставте, де треба, апостроф. Поясніть його вживання.

Грав/юра, п/ятирічка, брукв/яний, від/ємний, безправ/я, розм/як-
пути, мавп/ячий, п/юре, п/еса, бл/еф, б/язь, ф/юзеляж, солов/ї, м/ята,
арф/ярка, п/є, торф/яний, подвір/я, бур/ян, повітр/я, тр/юк, Лук/ян,
суб/ективний, без/ідейний, без/ядерний, об/їждчик, бур/ячиння, по-
вір/я, сер/йозний, вітр/як, кур/йозний, роз/юшити, над/їхати, з/єдна-
ти, Лук/янець, фотоз/йомка, моркв/яний, запам/ятати, обов/язок,
Св/ятослав, підрум/янений, зм/якшити, В/ячеслав, двох/ярусний,
підгір/я, р/ясно.

ЗАВДАННЯ 93.

Запишіть українською мовою. Зіставте написання в обох мовах.

Пять, любовью, матерью, пьют, имя, предъявить, безъязыкий,
премьера, дезинформация, Вьетнам, посвященный, объявить, предъ-
юбилейный, здоровье, обязанность, трехъярусный, объединение, мяч,
соловьи.

ЗАВДАННЯ 94.

Перепишіть речення, поставте замість крапок, де потрібно, апо-
строф.

1. Україно! Україно! Ти розквітла солов..їно (М. Рил.). 2. З якого
ти саду, чудова роже? Тебе й морозище зв..ялити не може! (Л. Крим.)
3. Тихий день ввійшов у сад гілл..ястий, пахощі медв..янії розлив
(Н. Заб.). 4. Я л..юблю, як буває, осінн..ю пахне яблуками у хаті;
он лежать вони, повні просині, повні сонця, немов на св..яті (А. Мал.)
5. Мати перша в світі навчила л..юбити роси, легенький ранковий
туман, п..янкий л..юбисток, м..яту, маковий цвіт (М. Ст.). 6. Мов
бур..ан, звелись в атаку матроси, у кожного зв..язка гранат (М.
Нагн.). 7. Музиканти на хорах уже настроювали інструменти, щоб
дзв..якнути краков..як (О. Дон.).

ЗАВДАННЯ 95.

Складіть і запишіть 20 речень на тему «Київ — місто моє», з ужи-
ванням апострофа. Поясніть уживання апострофа.

ЗАВДАННЯ 96.

Наведіть приклади, в яких апостроф не пишеться, поясніть пра-
вила невживання апострофа. Складіть з цими словами 15 речень.

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Морквяний, багрянець, бур'ян, дит'ясла, верб'я, в'юн, здоров'я,
Лук'янович, врятувати, пір'я, в'ється, тім'я, солов'ї, ад'ютант, між-
гір'я, буряк, загітувати, дзвякнути, любов'ю, б'ю, матір'ю, крюк, по-

двір'я, буря, реп'ях, в'ялий, з'єднати, об'єм, б'ються, зв'язок, кар'єрист, м'ясо, інтерв'ю, прислів'я, довір'я, порядок, зекономити, п'ята, мавпячий, рябий, борються, гравюра, бюро, торф'яний, Б'юкенен, мільярд, курйоз, прем'єр, бюджет, «Марсельеза», комп'ютер, безідейний, каньйон, клієнт, кар'єра, В'єтнам, об'єкт, віньєтка, Гюго, ін'єкція, магістраль, диз'юнкція, мюридізм, гяур, Мюнхен, міграція, абітурієнт, пацієнт, ідеал, рюкзак, Дюма, Жульєн, кювет, свято, цвях, Святослав, духмяний, узгір'я, від'ємний.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

«Славний Київ на віки!»

Київ... Русь... Україна... Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоvodu українського, його славної і водночас трагічної історії.

Ось уже понад 15 століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ, якому випала історична місія стати «матір'ю міст руських», «відіграти важливу роль у формуванні однієї з найбільших держав середньовічної Європи — Київської Русі». Віками витворювалася традиція йти до Києва, як колись прочани йшли до святих місць, щоб поклонитися своїм предкам, пережити духовне єднання зі своїм родом.

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро — все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє.

Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чиї ми діти? Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому і якою мовою спілкувалися наші предки? Якого походження слова «Русь», «Україна»? Чи достатньо маємо фактів, аби говорити, що назва річки Укра-Вкра, що знаходилася на межі Західної Слов'янщини з племенами укри, україни, могла послужити етнонімом до назви Україна? Чому київський князь Святослав твердив, що біля річки Дунай знаходиться середина земель його володіння, і саме туди хотів перенести столицю? А хто були оті будівничі міст, храмів, пам'яток зодчества, що впродовж багатьох століть чарують нащадків своєю довершеністю й красою? Таких ще вповні не з'ясованих питань постає чимало.

(Р. Радішевський)

День для прийдешнього

Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро, стоячи на Володимирській гірці, я хвилююся над неосяжним простором, що відкривається моїм очам унизу, і в мене таке відчуття, неначе я — птах, мовби лечу я, розпластавши руки-крила, заточую великі кола над тим чарівним світом, який лежить унизу. Колись наш пращур теж отак зупинився на Київській горі над Боричевим узвозом і теж зазнав, певне, отакого почуття падіння-польоту і навіть сподобав це місце. А може, вибрав він Київську гору тому, що з неї найдалі було видно, найліпше було виглядати червоні лодії, що йшли по Дніпру, і чорні човники древлян, які спускалися по Десні. Хай там хоч що, а то був гнісальний предок, і ми повинні належно оцінити його мудрість.

Коли мені кажуть «Київ», я бачу кам'яні маси будинків і зелсні скверики коло них, горбаті вулички і широкі промивини площ, Володимира й затінені липами вулиці Печерська, чарівно-химерну Солом'янку і Татарку.

Коли мені кажуть «Київ», я бачу, як рано-вранці квапиться Київ на роботу на великі заводи, розташовані на околицях, і в незліченні установи — цю неодмінну належність столиці. Я бачу, який молодий наш Київ, який він бадьорий, веселий і життєрадісний.

Є міста, в яких минуле — більше, значиміше, ніж нинішність; є міста, що лише ждуть свого майбутнього, перебуваючи, так би мовити, в зародку. Київ гармонійно поєднує в собі всі три виміри часу. Київ вічно молодий, він у вічному русі, в певних змінах. Великі історичні міста великі не тому, що завжди були незмінними, а тому, що змінювалися, оновлювалися, зростали.

(П. Загребський)

У У У

У В А Г А !

ЗАГАДКА! КРОСВОРД!

Міщина над яром

Д. Білоус

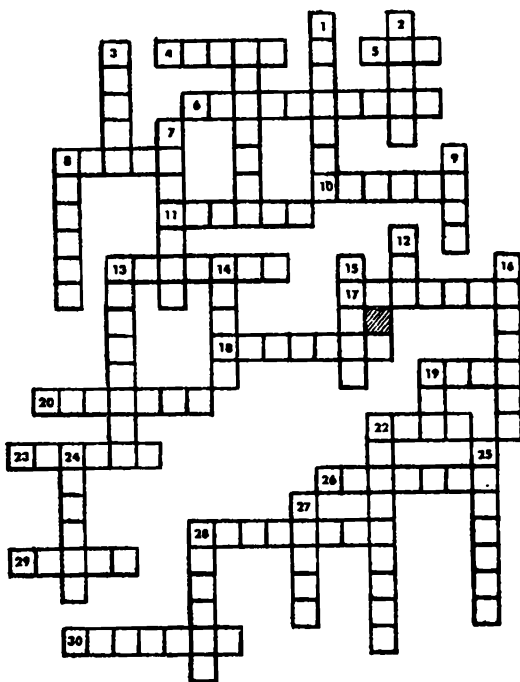
(Загадка)

*Тож бувають у мові дива!
Це слівце інтригує не даром:
на шість літер — апострофів два,
означає місцину над яром.
Яке це слово?*

(Над'яр'я)

Кросворд «Апостроф»

Кросворд охоплює випадки правопису апострофа в різних частинах мови. Апостроф пишеться в 26 словах з 30, що їх вміщено у кросворді (знак апострофа займає окрему клітинку).

Слова по горизонталі:

4. Іменник жіночого роду I відміни, що означає драматичний твір для театральної вистави.

6. Неозначена форма дієслова, що є антонімом дієслова *з'єднати*.

8. Іменник середнього роду II відміни, що означає частину туші тварини, вживану для їжі.

10. Однина минулого часу чоловічого роду дієслова, що є синонімом дієслова *марніти*.

11. Іменник жіночого роду I відміни, синонім іменника *оголошення*.

13. Іменник чоловічого роду II відміни, синонім іменника *спілкування*.
17. Дієслово доконаного виду, утворене за допомогою префікса від дієслова *їхати*.
18. Дієслово доконаного виду, теж утворене від дієслова *їхати* за допомогою іншого префікса.
19. Іменник жіночого роду I відміни, що позначає негоду з сильним вітром.
20. Іменник чоловічого роду II відміни, синонім іменника *хробак*.
22. 2-га особа однини теперішнього часу від дієслова *пити*.
23. Іменник чоловічого роду II відміни, що є назвою одного з видів трав.
26. Називний відмінок жіночого роду прикметника, утвореного від іменника *камінь*.
28. Іменник середнього роду II відміни, синонім іменника *вершина*.
29. Іменник чоловічого роду II відміни, антонім іменника *виїзд*.
30. Іменник середнього роду II відміни, синонім іменника *вогонь*.

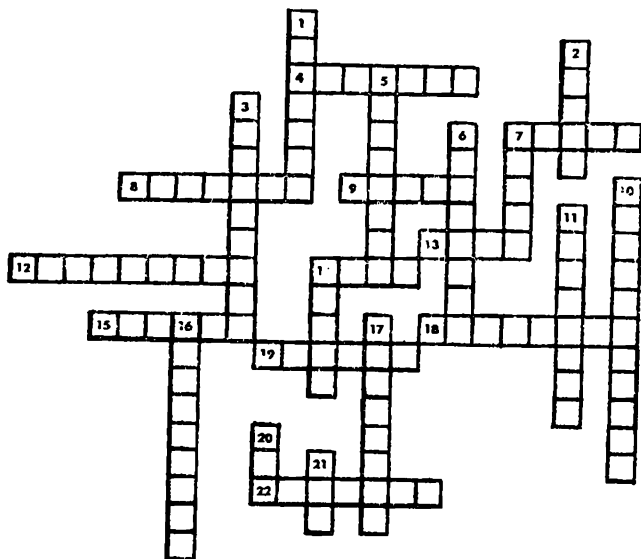
Слова по вертикалі

1. Однина минулого часу чоловічого роду дієслова, що є антонімом дієслова *роз'єднати*.
2. Кількісний числівник.
3. Іменник жіночого роду I відміни, синонім іменника *родина*.
7. Називний відмінок множини іменника чоловічого роду II відміни, який є назвою невеликої пташки.
8. Прикметник чоловічого роду, що є антонімом прикметника *твердий*.
9. Іменник чоловічого роду II відміни, який означає металевий загострений стержень з головою на тупому кінці.
12. Однина минулого часу чоловічого роду дієслова доконаного виду, що утворене за допомогою префікса від дієслова *їсти*.
13. Іменник середнього роду II відміни з тим же коренем, що й у прикметника *здоровий*.
14. Іменник чоловічого роду II відміни, що означає зібрання представників певних організацій.
15. Іменник середнього роду II відміни, що є синонімом іменника *торжество*.
16. Відносний прикметник жіночого роду з тим же коренем, що в іменнику *риба*, і з суфіксом *-яч-*.
19. 3-тя особа однини теперішнього часу від дієслова *бити*.
21. Іменник середнього роду II відміни, що означає групу зірок.
22. Неозначена форма дієслова, антонім дієслова *забувати*.
24. Однина минулого часу чоловічого роду дієслова, утвореного від дієслова *їсти* за допомогою префікса *роз-*.

25. Орудний відмінок однини іменника *мати*.

27. Називний відмінок множини іменника *перо* (в значенні *перо птаха*).

28. Орудний відмінок однини іменника *верф*.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЗАВДАННЯ 97.

Поясніть слововживання: гарний—красивий—прекрасний, враховуючи особливості жанрового і стилістичного характеру. Наведіть свої приклади.

ЗАВДАННЯ 98.

Поясніть слововживання: давніший — давнішній — давноминулий. Розіграйте діалоги, використовуючи ці слова.

ЗАВДАННЯ 99.

Як ви розумієте вислів К. С. Станіславського? А що думаєте ви?

«Треба уміти не тільки самому для себе втішатися мовою, а й дати змогу присутнім... уловити й зрозуміти те, що заслуговує на увагу. Треба непомітно вкласти слова та інтонацію у вуха слухачів... Погана мова створює непорозуміння одне за одним. Їх набирається стільки, що вони затуманюють зміст».

ЗАВДАННЯ 100.

Прочитайте тексти уголос, згідно з правилами української літературної вимови і пам'ятаючи вислів К. С. Станіславського. Виділіть слова, які викликають труднощі при вимові, і ті, у яких є розходження між вимовою і написанням.

Сонячний Київ...

Сонячний Київ і бульвар Шевченка... Буйні каштани стоять безкінечною шпалерою й тримають на сонці чудесні свічі — свічі своїх квіток. Каштани, наче великі панікадила, парадно розставлені на вулицях, встромлені в чорну, зволожену майським дощем землю. Вони стоять і триумфально кадять в небо золотим пилом, пахощами, буйним пафосом цвітіння, а на листках і на свічах квіток мерехотять дощинки, діаманти краплин, випромінюючи всеселки... А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість. Їхня молодість, його (Андрієва) молодість — по Києву, по столиці його землі, по бульвару Шевченка, — безжурна, відважна, горда, закохана молодість! Їй присвічує сяйво фантастичних зелено-рожевих панікадил... Каштани... Вони ж стояли і в парку його рідного міста — свідки його дитинства, свідки його юнацтва, свідки його любові, мрій, зітхань і поцілунків ночами травневими, вечорами липневими... Розпростерши віти густими шатрами, вони оберігали його щастя, його майно, його радість, буремне кипіння його молодості. І вони мовчали, як змовники, й, як змовники, шуміли грайливо вітами назустріч, прихилиючи небо, скорочуючи до нього шлях... Каштани...

І це ніби від них посланець стоїть за вікном.

Коли йде дощ уночі, тоді за вікном чути шум окремих — дощ іде по деревах, і тоді арештантському вухові видається, ніби хтось грає на арфі, — дощ січе по групах листу, ударяє по різних площинах, поставлених під різними кутами, по листочках великих і маленьких, і все це відрізняє чуйне арештантське вухо. А коли дощ вщуха, а за ним затихає і вітер, — довго ще капають звуки різного тону — краплини, зриваються й падають з листу на лист — раз, два, три, чотири... Дерева! Цілий світ! Цілий великий сад, хоч їх тільки двоє. Вони шелестять листом за ґратами, й вони шелестять у душі...

(І. Багрянний)

Початки української держави

Одного разу, ще коли на тому місці, де тепер Київ, були ліси і поля, прийшли туди три рідні брати — Кий, Щек і Хорив. З шесте теж була їхня сестричка Либідь. Стали вони над Дніпром, і найстарший Кий сказав:

— Ось тут зложимо оселю для себе і для тих кунців, що сюди будуть приїжджати.

Вони вирубали ліс і побудували перші хати. А те забудоване місце обвели ровом і обгородили гострокіччям; назвали цю оселю город Київ, тобто Києве місто.

Ця оселя щораз більшала і багатіла, і з часом побудовано там гарні дома та палати.

За якийсь час пізніше переїжджали з півночі на південь човнами по Дніпрі два хоробрі лицарі: Аскольд і Дир. Вони побачили гарне місто над рікою, і воно їм дуже сподобалось. Тому ввійшли до нього і сказали княням:

— Ми будемо у вас князувати. Будемо вас боронити перед нападами чужих племен, щоб ви могли спокійно управляти ріллю, торгувати і їздити по Дніпрі, на полудень до Царгорода і на північ до Новгороду. За це ви будете платити нам малу данину.

Жителі Києва радо згодилися на те, і Аскольд та Дир панували, як перші українські князі... Свою державу вони поширили на ті всі ссла і містечка або городи, що вже тоді постали довкола Києва. Вони зібрали стільки війська, що не тільки могли боронити свою державу перед нападами чужих племен і чужих князів, але й самі йшли з військом на сусідні краї, а навіть аж до грецької столиці — Царгорода.

Так, отже, росла і розвивалась українська держава зі своєю столицею Києвом, що започаткував цю державу.

(Л. Лотоцький)

ЗАВДАННЯ 101.

Виконайте пісню.

Києве мій!

Вірші Д. Луценка

Музика П. Майбороди

*Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій. —
Як тебе не любити,
Киссе мій!*

*В очі дивляться кани,
Серце в них перелю.
Хай розкажуть, коханий,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій.*

*Спить нагомлене місто
Мирним лгідним сном,
Ген вогні, як намисто,
Розійшлись над Дніпром,
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибий...
Як тебе не любити,
Києве мій!*

ЗАВДАННЯ 102.

Напишіть твір на тему: «Як тебе не любити, Києве мій...»

Т Е М А 6

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПРАВИЛЬНО? (Норма. Рекомендації)

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

Таблиця 13

Правило	Приклади
1. Префікс пре- вживається для передачі міри ознаки	прекрасний, преславний, предобрий
2. Префікс при- вживається для передачі наближення, приєднання, частковості чи результату дії, а також як вказівка на близькість до чого-небудь	присісти, приміський, прибити, привабити
3. Префікс прі- (з колишнього про-) вживається тільки у трьох словах	прізвище, прізвисько, прірва
4. Префікс пере- — зберігається буква е	перевірити, перегнати
5. Префікс пред- — зберігається буква е	представник, пред'явити
6. Префікс з- перед к, п, г, ф, х переходить в с ; в інших випадках уживається префікс з-	створити, сказати, сформулювати, схопити, сповістити зорати, зшити
7. Префікси без-, роз-, через-, від-, над-, між-, під-, перед-, понад-, об- , що закінчуються на приголосні, не змінюють кінцевого приголосного	безпорадний, безболісний, обпиляти, передплата, розшити

ЗАВДАННЯ 103.

На місці крапок поставте букви **З** або **С**.

Бе..порадний, бе..болісний, бе..карний, бе..культурний, ..кріпити, ..бити, ..шкребти, ..хилити, ..орати, ..шити, ро..саджувати, ..сохнути, ..фабрикувати, ..хвалити, бе..посередній, ..формувати, ..казати, бе..силля, ..чинити, ро..клад, ..творити, бе..коштовний.

ЗАВДАННЯ 104.

За допомогою префікса **з-** чи його варіантів **зі-**, **с-** утворіть нові слова від поданих.

Жарити, жати, робити, сипати, рвати, сунути, їхати, гріти, ходити, орати, писати.

ЗАВДАННЯ 105.

Замість крапок вставте пропущені букви **Е**, **И** чи **І**. Поясніть уживання префіксів. **З** виділеними словами складіть і запишіть речення.

Пр..берегти, пр..славний, пр..мудрий, пр..зводити, пр..парувати, пр..своїти, пр..буток, пр..мовляти, пр..мат, пр..варений, пр..зидент, пр..крашати, пр..бій, пр..давній, пр..чудовий, пр..злий, пр..морозити, пр..відкритий, пр..боркати, пр..добрий, пр..бережний, пр..в'язати, п..р..орати, пр..звисько.

ЗАВДАННЯ 106.

Прочитайте текст і запишіть. Виділіть у словах префікси. Поясніть їх написання.

Яке може бути українське небо, як не сине, чисте, аж душа в радощах розпливається. Сонце, те невсипуще джерело всього життя, простирає на ньому своє панування, ogrіває своїм блискучим промінням усю землю, наповнює радощами все живе — від людини до малюсінької комашки — усе, що живе на землі і живиться її матірними соками. Під небом повис, мов цяточка, жайворонок і виспіває свою одноманітну, але таку гарну пісеньку. А ще вище орел кружляє великими крилами, мов човен по спокійних хвилях моря пливе. Здалеку чути крукання журавлів. Попереду найсильніший могутніми крилами розбиває повітря. За ним летять двоє, а за кожним з них — два шнурочки, мов ластівчин хвіст.

(А. Чайковський)

Перекажіть зміст прочитаного. А яким ви бачите українське небо?

ЗАВДАННЯ 107.

Складіть і запишіть 20 слів з префіксами пре-, при-, прі-, пере-, прсд-, з-, без-, роз-, через-, перед-, між-, під-, об-, понад-.

ЗАВДАННЯ 108.

Від кожного з поданих дієслів утворіть слова з різними префіксами.

Пекти, кинути, класти, йти, шкрябати, м'яти, бутти, їлати, крутити, фотографувати, гнути, писати, ділити, шкодувати.

ЗАВДАННЯ 109.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть написання префіксів в українській та російській мовах.

Говорят, что в человеке некое добро и зло только наносное начало, созданное дурными учреждениями мира. Можно сказать и обратное: человек неумен, человек низок, человек в особенности слаб, и спасают нас от злодеев только вековые учреждения мира, как бы плохи они ни были. Вывод из обоих преувеличенных утверждений будет в сущности один и тот же. Люди, любующиеся глупостью и низостью людей, — ограниченные моральные самоубийцы.

Вы хотите улучшить мировой порядок? Я тоже разделяю ваше стремление, но переделывать мир наскоро у меня охоты нет: не люблю спешной работы. Сделаем порознь усилие для достижения этой великой цели. Но пока она не достигнута, благоразумно ли кричать на перекрестках улиц, что мировой порядок отвратителен.

(По М. Алданову.)

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Зробити, зшити, зсупутн, зв'язати, сфотографувати, зцілити, зорати, скинути, спитати, стерпіти, зітхнути, зосліпу, зізнання, зогнилий, возвеличити, розстріляти, зустріч, зупинка, черезсідельник, презлий, премудрий, привідкритий, прибережний, відступити, підпиляти, відзначити, обслідування, надсадний, пребілий, притихлий, предобрий, прибілений, придобрити, приамурський, приміський, преспокійний, пригоряти, причепити, превисоко, примовляти, прірва, прибігти, привезений, прегіркий, прізвище, прізвисько, персвірити, представник, недоля, небезпека, преславний.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДІКТАНТИ

Україна

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого вуха і нашіть тв вуха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна — країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і нашіше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому згади, довгої, вікової героїчної боротьби за волю, в результаті якої — Смітенське кладовище: височі в степу могили, руїна та прекрасна нівс в світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретамн. тільки вітер з стеновими могилами шепотіли ночами: гай-гай... р прекрасній край...

Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани тої пшениці, медові та молочні ріки... Україна — це марні, обшарпані голодні люди... Україна — це царське та панське безбожце савілля... Праця до сьомого поту..

Срітягься злидні.

Україна - розкішний вінок із рутн і барвінку, що над ним світять лані золоті зорі...

Пома жалю і смутку... краси і недолі...

Ога с, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить певнчаному у всі часи по всьому світі її опленишому поетові.

Легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широкую волю на всьому світі поневолених народів.

За всіх поневолених, близьких і далеких.

(С. Васильченко)

* * *

Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, гої пехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Стільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна. Одного разу, у дорозі, вилучилося мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці у вишневому садочку. Приїхали ми пізно ввечері і зараз спати полягали. На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух усякий повмер.

Усе округи дуже тихо було: чути тільки — шорошать листя під віконечком, та леління води річкової коло млина, та десь недалечко хтось потихесеньку дитишу люляв — і очі стулялися. І вже почало снитись і марить... коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, і прохи о ілалік другий, третій, і вже не знаю, скільки їх почало посви-

стувать, наче вони б перегукувались. Перегукувались, перегукувались та потім як усі разом укупі защебетали, — усе поглушвили: ні шороху листя, ні леління води, ані колисання.— і весь сон одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнеш очі, то щебетання, здається, голосніш розкочується...

Втома томить усе гірш, сон усе хилить міцніш, та ні втома том'яща, ані сон міцний не змогли сього щебетання. Лучче вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку уличку, як зараз, бачу поперед собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькі ліси вишенник у білих сяючих квітах. Непевний світ місяця-молодика серпорогого, зорі меркаючі, і, як зараз, чую, як було свіжо, пахучо й тепло... А щебетання гриміло й розкочувалося до самого світу — все-таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

(Марко Вовчок)

* * *

Яка хвилина!.. Уявіть собі, тітко, що наші батьки й брати пішли в похід. Але не на приказ царя й за царя, а за Україну, за її визволення. Борються, як боролися предки, побіджують. І отже, Бог дав, що остаточно перемога за нами. Уявіть собі, тітусю: ми побідили, Україна вільна! І нема вже ні чужих реґіментарів у нас, ні московських воеводів, ні цар нам не пан, ні король, ні хан — гетьман заправляє нашою країною—наш, український гетьман! І ось він на сивому коні в'їжджає з поля боїв в золотoverхий Київ. Дзвони грають, сурми трублять на валах тої твердині, що цар нашими руками будував, із гармат палять, народ хвилюється, як море. Всі очі радісно горять, груди воля розпирає: Осанна! Осанна! Дівчата квіти під ноги сиплють, малинові хоругви лопотять, як птиці, що крила широко розпустили, бо вилетіли із кліток. Осанна! Осанна! Осанна!

Вже наших козаків не поженуть копати канали московські, уже на їх костях не будуть класти нової столиці, уже наших дівчат ні в ясир не загорнуть, ні до панських, ні до воеводських спалень ночувати не силуватимуть — вони вольні!

І забувають матері й сестри про синів і братів, що у визвольній боротьбі свої голови поклали, й підносять маленьких дітей на руках високо, понад голови юрби і кажуть: «Дивіться, це той, що нам виборов волю! Це гетьман!..»

Ах, як я такої хвилини бажаю! Хай би я її бачила з вікна чернечої келії, хай би мене владувана товпа ногами своїми стратувала, хай би мені серце з превеликої радості надвое розірвалося, але знала б я, що була щаслива таким великим щастям, що більшого в житті і бути вже не може.

(Б. Лепкий)

ЦІКАВА СТОРІНКА

Вимов скоро скоромовку

1. *Стриб-стриб-стриб* — підстрибує по стерні рідня: перепілка, перепел, перепеленя.
2. *Лізе кусіка з-за сусіка: зуби зазубила, очі заочила, руки заручила, ноги заножила.*
3. *У нас надворі погода розмокропогодилася.*

ВІДГАДАЙ ЗАГАДКУ

Можливості префікса

*Префікса можливості безмежні.
Пари слів, що змістом протилежні,
префікс може в значеннях зрівняти.
Але що там довго мізкувати?
Префікса до слів додаймо з вами —
різні стануть означать те саме.*

Що це за префікс?

*напів-... (напівправа — напівбрехня,
напівсвітлий — напівтемний, напівсолодкий —
напівгіркий і т. п.)*

Назва ріки

*До країни знань ішов мандрівник
і зустрів цікаві складники:
поєднались префікс і числівник —
і зробились назвою ріки.*

Яка це назва?

(Прип'ять)

*Дієслово не в'яжеться з рухом.
Його змісту не знає просто сором:
як без префікса — сприйметься слухом,
а як з префіксом — сприйметься зором.*

Яке це дієслово?

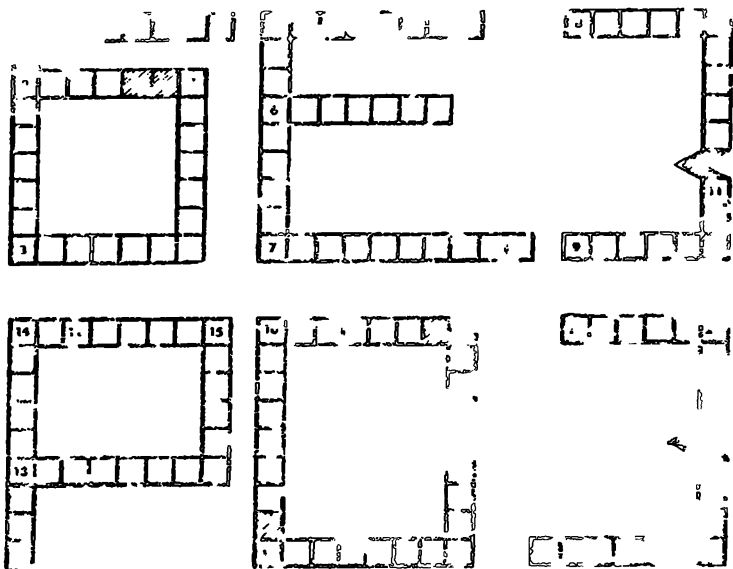
(Казати, показати)

(Д. Білоус)

КРОСВОРД

«Прєфікси БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-»

Кросворд оформлений у вигляді шести букв, які угворюють зоровий образ двох префіксів із кінцевими з (без- і роз-).

Слова по горизонталі:

1. Прислівник способу дії, однокорінний, з іменником *безпеки*.
2. Іменник чоловічого роду II відміни, однокорінний з дієсловом *звучати*.
3. Іменник жіночого роду I відміни, мовознавчий термін, однокорінний з назвою букви *й*.
4. Іменник середнього роду II відміни з префіксом *без-*, синонім іменника *нічниця*.
5. Іменник жіночого роду I відміни, означає мовознавчий термін, який є синонімом словосполучення *морфологічна одиниця*.
6. Іменник жіночого роду I відміни, лінгвістичний термін, що означає розділ науки про мову, в якому вивчаються будова слова і частини мови.

7. Прислівник з префіксом *без-*, синонім прислівника *багато*.
9. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-*, одноко-
рінний з дієсловом, яке є синонімом дієслова *кряти*.
12. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-* і тим же
коренем, що в дієслові *брати*.
13. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-*, синонім
іменників *розвій, ріст, зростання, розквіт*, в родовому, давальному чи
місцевому відмінку однини.
16. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-*, синонім
іменника *розбрат*, в орудному відмінку однини.
17. Іменник середнього роду з префіксом *без-*, синонім іменників
нелад, непорядок.
19. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-*, синонім
іменника *безнадійність*.
20. Іменник чоловічого роду II відміни з префіксом *роз-*, якому в
російській мові відповідають іменники *роспись, расписание*, у місце-
вому відмінку однини.

Слова по вертикалі:

1. Початкова форма прикметника чоловічого роду з префіксом
без-, однокорінний з його антонімом — прикметником *обмежений*.
4. Іменник жіночого роду I відміни, синонім іменників *провалля,*
пріра.
5. Прикметник чоловічого роду з префіксом *без-* і коренем *-мір* .
синонім прикметника № 1, в орудному відмінку однини (або в да-
вальному відмінку множини).
10. Префікс з кінцевим *з*.
11. Префікс в дієслові, якому відповідає в російській мові діє-
слово *разъезжать*.
14. Дієслово недоконаного виду, що має префікс з кінцевим *з*,
синонім дієслова *рознімати*.
15. Дієслово доконаного виду з префіксом *роз-* і коренем *-уч-*
I-ї особи однини майбутнього часу.
16. Дієслово з префіксом *з*, кінцевим *з* і коренем *-роб-*, синонім
дієслова *опрацювати*, в формі 2-ї особи однини наказового способу.
18. Іменник жіночого роду I відміни, однокорінний з іменником
синонім.
21. Префікс із кінцевим *з* в російській мові, якому в українській
відповідає префікс *чрез-*.
22. Варіант префікса *роз-* (з додаванням голосного).

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Як правильно? (Норма. Рекомендації)

- а) **Заходи** щодо поліпшення — **заходи** до поліпшення — **заходи** для поліпшення — **заходи** поліпшення.

Значення загального відношення при слові **ЗАХОДИ** передають звичайно такі форми, як:

ЩОДО + родовий відмінок,

ДО + родовий відмінок,

ПО + місцевий відмінок,

безприйменниковий родовий відмінок та форма **ДЛЯ** + родовий відмінок іменників.

Форми з прийменниками **ЩОДО** та **ДО** належать до найуживаніших у сучасній українській літературній мові.

Прийменниково-відмінкова форма **ПО** + місцевий відмінок сприймається як стилістична помилка.

- б) **Згоджуватися**, **погоджуватися**, **приставати** на пропозицію — **підтримувати** пропозицію.

Дієслова **ЗГОДЖУВАТИСЯ**, **ПОГОДЖУВАТИСЯ**, **ПРИСТАВАТИ**, **ПІДТРИМУВАТИ** об'єднує значення «визнавати щось правильним, доречним». Синонімічність сприяла розвитку у словах **ЗГОДЖУВАТИСЯ**, **ПОГОДЖУВАТИСЯ**, **ПРИСТАВАТИ** однакової синтаксичної сполучуваності, зокрема, вони керують знахідним відмінком іменників з прийменником **НА**:

«Я згодився на її пропозицію» (Вал. Шевчук). «Подруги пристали на ту пропозицію» (М. Трублаїні).

Слово **ПІДТРИМУВАТИ** поширене переважно в мові преси. Відрізняється від синонімічних дієслів синтаксичною сполучуваністю (керує безприйменниковим знахідним відмінком) і певною мірою лексичною. Наприклад: **підтримувати** революцію, ініціативу, ідею, починання.

- в) **Зняти з посади** — **усунути** від роботи.

«Його звільнили від посади керуючого трестом». Чи правильно це? Якщо слово **ЗВІЛЬНЯТИ** (**ЗВІЛЬНИТИ**) вживається у значенні «позбавляти професійної діяльності», то доречним буде родовий відмінок з прийменником **З**:

«Ви звільнені з посади інспектора» (О. Довженко).

Коли йдеться про якийсь рід занять взагалі, то використовується родовий відмінок іменника з прийменником **ВІД**:

«Другого ранку Зейнаб сказала, що її звільнено від будь-якої роботи» (З. Тулуб).

Синонімами слів ЗВІЛЬНЯТИ (ЗВІЛЬНИТИ) у першому значенні виступають слова ЗНІМАТИ (ЗНЯТИ), яким також властиве керування родового відмінка з прийменником З:

«Його знімуть з цієї посади» (Г. Тютюнник).

Для слів УСУВАТИ (УСУНУТИ), синонімічних до вищевказаних дієслів, характерне керування родовим відмінком іменника РОБОТА з прийменником ВІД:

«Їх дуже скоро за минулі гріхи усунули від роботи» (І. Вільде).

г) **Їжте на здоров'я.**

Як зрозуміти вираз «Куштуйте на здоров'я!», який часом трапляється і в усній мові, і в мові преси. Дієслово КУШТУВАТИ, коли його вживають стосовно їжі, означає «з'їдати або випивати трохи чогось для проби». Отже, наведений вище вираз означає, що когось запрошують лише зняти пробу з якоїсь страви, але ніяк не з'їсти її. Щоб запросити спожити страву, в українській літературній мові усталився вираз: «Їжте на здоров'я!»

д) **Оплатити проїзд — платити за проїзд.**

У транспорті останнім часом чуємо: «Оплатіть за проїзд!» Та чи правильно це? Дієслово ОПЛАЧУВАТИ у значенні «вносити плату за щось» синонімічне із словом ПЛАТИТИ. Названі слова різняться керованими формами іменників, які не слід плутати, а власне: дієслово ОПЛАТИТИ керує безприйменниковим знахідним відмінком, тим часом при дієслові ПЛАТИТИ звичайно вживається прийменниково-відмінкова форма ЗА + знахідний відмінок.

Пор.: «Комбінат комунальних підприємств, який мав оплачувати рахунок, за протестував проти надмірних розцінок» (З газ.). «Біля собору цього дня знову з'явилися ті, що їм за висоту не платять» (О. Гончар).

Отже, слід говорити: **оплачувати проїзд, але платити за проїзд.**

ЗАВДАННЯ 110.

Поставте правильно наголос. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Атом, адже, аргумент, батьківський, айва, астроном, бешкет, ампер, соломинка, статуя, байдуже, чотирнадцять, простий, виходячи, магазин, столяр, циган, олень, тенор, дрова, горілиць, громадський, гуляш, гуртожиток, дочка, документ, двоскладовий, інструмент, кілометр, множина, агрономія, безпредметний, безпринципний, бюлетень, бюрократія, жаданий, знаменник, жадоба, жаліти, живопис, завдан-

ня, зокрема, індустрія, комбайнер, вершник, відгомін, вірші, вчення Гамлет, Генуя, генезис, горно, догмат, подруга, відвезти, відтоді, громадянин, демократія, діалог.

ЗАВДАННЯ 111.

Поясніть, як правильно:

Заходи щодо поліпшення — заходи до поліпшення — заходи для поліпшення — заходи поліпшення.

ЗАВДАННЯ 112.

Прокоментуйте вислови, як правильно:

оплатити проїзд — платити за проїзд.

ЗАВДАННЯ 113.

Розіграйте діалоги, використовуючи вирази:

«Куштуйте на здоров'я!»

«Їжте на здоров'я»

ЗАВДАННЯ 114.

Складіть і запишіть 20 речень, вживаючи вислови:

зняти з посади — усунути від роботи.

ЗАВДАННЯ 115.

Запам'ятайте наголос. Складіть і запишіть з цими словами речення.

С д.

кілим
пра́пор
професо́р
рі́к
авто́р

Мн.

кілими́, два кілими
прапо́ри, два пра́пори
професо́ри, два професо́ри
ро́ки і ро́ки, два ро́ки
авто́ри, два авто́ри

♀ ♀ ♀

Уважно треба дивитися,
бо випадки є складні.
Є в наголосах різниця
Ув одинні й множині.

Ми прикладом це покажемо,
навмисне підкреслим ми:
одні — то це буде *кіл шм.*
багато — це вже *килимий*.

Ще приклад - із чистітвинок

Іще минулої зйми
по Києву ходили ми.
Там продавали *килимй*
й купили ми два *кйлими*.

(Л. Білоус)

ЗАВДАННЯ 116.

Придумайте речення, в яких подані слова були б омонімами.
Пара, лист, край, бал, міна, вид, засів, забіг, клуб.

ЗАВДАННЯ 117.

Уважно прочитайте та наведіть свої приклади.

Живодайні джерела

Як би в мові у своїй
ти не прагнув до взірцевості,
все ж позначаться на ній
впливи говору місцевості.

Порівняй, простеж, прикинь
різні назви збіжжя, бебехів:
на *коня* вже кажуть *куиць*,
ледве вийдеш за Требухів¹.

Прислухайся день при дні
до вимови до інакшої:
впійжджаєш за Лубин —
мова тонко *Л* пом'якшує.

Ще інакша, не така
в Слобожанським ніжнім плетєні.
Туг почувеш *кає, ка'*,
як в «Салдацькому нагретові».

В подолян загам лишень
назву *сгрудлів*-завиванників.
В галичан — Франків *огєнь*
і *кервасий* біль Стефанників.

Річ карпатська потече —
тут гірські спізнаєш чари ти.
як Марічка прорече
до Івася: — *Ти мєш вівчарити!*

¹ Требухів — село Броварського району на Київщині.

Наче хвиль бисірінь стрімка
із притоками веселими,
мови повниться ріка
живодайними джерелами.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 118.

Вивчіть вірші напам'ять.

УКРАЇНА

(Марш)

Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?
І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Україні й для України
Будем жити й помremo...
Нас не зможуть супостати
Взяти в кайдани свої:
Ми бороним наші хати,
Наші тихії гаї.
Не вмирає наша слава,
Не вмирає наша честь.
Бо живе в нас сила жвава,
Бо робітники в нас єсть.
Гей, хто хоче всім свободи,
Поеднаймося, як брати!
Сонцем правди, світлом згоди,
Боже, шлях нам освіти!
Хай забудеться недоля
І неслава давніх літ,
Щастя ж рівне й рівна воля
Засіяють на весь світ!

(В. Самійленко)

Любіть Україну

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води
в годину щасливу і радості мить,
любіть у годину негоди...
Любіть Україну у сні й наяву,
вшпигсу свою Україну,

красу її вічно живу і пову,
і мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов
садом рясним,
сіяє вона над в'їками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами...
Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну...
Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожную хвилину,
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...
Любіть у коханні, в труді, і бою...
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою, —
і вічно ми будемо з нею!

(В. Сосюра)

* * *

Україно — мамо, сестро, жінко,
в'ється блискавицею твій стан.
Ти ж бо, Україно, українка,
склала серденьком свої вуста.
Ти ж бо українка, Україно,
стрічкою в косах твоїх — Дніпро,
ти моє безсмертя солов'їне,
плоть моя калинова і кров.
Україно — жінко, мамо, сестро!..
Сонце — мов дитя біля грудей —
ти несеш і завше будеш нести,
вірячи у свій грядущий день.
Україно — жінко, сестро, мамо
у блакитному вінку небес,
так, як сина, обійми руками,
так, як магір, обійму тебе...

(Євген Гуцало)

Солодка земля

Босоніж стежка побіжить
левадою в городи...

Як любо тут,
як славно жить —
серед цієї вроди.

Кохаю край наш дорогий,
що зветься Україна.
Вітчизні хочу я своїй
зрости достойним сином.

Є в світі зваби немалі,
цікава стежка кожна...
Але до рідної землі
збайдужитись не можна.

Люби, шануй, піднось до зір
її пісні й мову.
Нема солодшої, повір,
за неї, пречудову.

(В. Коломієць)

* * *

Україна моя починається
Там, де туга моя кінчається,
Край дороги, як пісня чаїна,
Починається Україна.

Україна моя починається
Там, де палуба грізно

хитається,

Там, де в клетках Чорного моря,
Б'є панцерник у царство горя.

Україна моя починається
Там, де панство навіки

кінчається,

Де смерски у вільних

Карпатах,

Як ракети стоять на чатах.

Україна моя починається

Там, де доля моя усміхається,

І, як небо, як даль солов'їна,

Не кінчається Україна.

(П. Осадчук)

Для мене багато не треба,
 щоб ласку і добрість пізнати;
 лиш просвіток рідного неба
 та затишок теплої хати,
 та житнього хліба шматочок,
 та цвіту, що сяє калинно,
 та іскру краси твоїх дочок,
 чорнявих царівн, Україно.
 Для мене багато не треба,
 щоб серце забилося раптово.
 Лиш латочку рідного неба
 та матері лагідне слово...

(Д. Луценко)

Україні

*Яка ж красива ти —
 уквітчена весно,
 Провіщана ключами журавлів,
 Розбуджена бурхливою
 грозою.
 І пориванням річок до морів.
 Яка ж красива ти —
 розгониста стопами,
 Висока горами — аж в
 синю височінь,
 Скрізь явори стоять багатирями
 Понад дорогими століть і поколінь.
 Яка ж красива ти —
 в гостинності одверта
 Із усміхом назустріч
 доброти,
 Яка ж ти мужня, сильна і уперта,
 Як недруг стане на твоїй путі.
 Яка ж ти мужня, сильна і уперта.*

(М. Нагнибіда)

ЗАВДАННЯ 119.

Прокоментуйте вислови:

1. «Чом, чом, земле моя, так люба ти мені?» (Нар. пісня).
2. «Люблю України коханої небо» (В. Сосюра).

3. «Народе мій, до тебе я ще верну
і в смерті обернуся у життя
своїм стражденим і не злим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюся
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і з рідною землею поріднюсь» (В. Стус).
4. «Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік» (В. Симоненко).
5. «Україна дорога й близька моему серцю» (А. Чехов).

ЗАВДАННЯ 120.

Побудуйте усну розповідь, використавши висловлювання як початок:

**«Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти».**

(А. Малишко)

ЗАВДАННЯ 121.

Прослухайте музичний запис пісень. Виконайте одну з них. Які почуття викликають у вас ці пісні?

Як же нам жити на рідній землі

Вірші Ф. Тишка

Музика Г. Татарченка

Як же нам жити на рідній землі,
Щоб зникли навіки невігласи злі,
Щоб наша квітуча і щедра земля
Справді для людства раєм була.

П р и с п і в:

За синее небо,
За жовте колосся
Боротися треба,
Щоб краще жилося.
За синее небо,
За жовте колосся
Боротися треба,
Щоб щастя було.

То як же нам жити на рідній землі,
Щоб люди довіку щасливі були,
Щоб мова народу в повазі була,
Від роду до роду між нами жила.

П р и с п і в:

Встала мати Україна

Пісня на мотив «Ще не вмерла Україна»

Встала мати Україна,
Сонце засвітила,
Пробудилася народна,
Незнищенна сила.
Сотні літ нас розпинали,
Та не побороти,
Бо не вмерла Україна,
І не вмере ніколи.
Слава тобі, Україно,
Невмируща слава,
Да святиться твоя воля
І твоя держава.
Слава тобі, Україно,
Від роду до роду,
Як накажеш — ми поляжем
За твою свободу.

Дай Україні волю

Слова В. Шовкошитного

Там, де така щемка
Неба свята блакить,
А серед сонця нив
Б'ють ручаї невпинно,
З крові, із битв, із зла
Квіткою проросла,
Хто ж тебе захистить, Україно?!

Приспів:

Боже! Поглянь на нас!
Бачиш, в недобрий час
Ворон калину п'є,
Наче криваву долю.
Боже! Якщо ти є,
Серце візьми мое —
Дай Україні, дай,
Дай Україні волю!

Музика О. Осадчого

Вітер калину гне, цвіт обриває
геть,
Хто б не топтав твій шлях —
Втопував кущ у глину:
Нищив москаль і лях,
Все оберталось в прах,
Та не здолав ніхто Україну!

Приспів:

Ніч упаде в моря,
Зійде ясна зоря,
А посеред степів
Знов зацвіте калина.
Чуєш козацький спів,
Встане із вічних снів Україна!

Приспів:

Україночка

Слова А. Демиценка

Не одні хани у полон мене брали,
Били-вбивали,
на чужину гнали,

Двічі

Музика Г. Татарченка

А я не скорилася,
Із сльози відродилася,
Українкою я народилася!

Кажуть хлопці:
Я сама, наче квіточка,
Що пливуть мої
Слова, як та річечка,
Що душа моя співає,
Мов сопілочка,
А я просто українка,
Україночка.

Двічі

ЗАВДАННЯ 122.

Прочитайте тексти згідно з правилами української літературної вимови.

Воскреснемо!

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша хоч і розп'ята на хресті історії, але свята.

Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо хай пошле нам силу для життя.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Встаньмо з колін, розірвімо пута, якими нас віками приковано до чорних скель, високо підведемо голови, як це одвіку було написано нам на роду.

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлилася вона в небесах віковичним знаменом, на якому палає золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високє, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Подивимось на своє небо і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну Землю, і тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце, — Україна!

Ні, як немає кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна.

Малюю уявою з глибокої високості краї її володінь і бачу в самому центрі старої матінки-Європи воскреслу державу Україну — бачу землю, бережно обведену хвилястою, ламаною лінією, яка здається мені пуповиною. І думаю про те, що ця звивиста свята стрічка і справді справіку вросла в нашу землю, крєвно єднає нас з Україною, як зв'язує природа матір і дитину.

А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широко-полюх бандурно пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса, — історичний символ і образ України.

(Я. Гоян)

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо переносила найважчі випробування, коли гинули не сотні й тисячі, а мільйони її дочок і синів... І потім, як та казкова пташка Фенікс, відроджувалась, виростала з пожарищ і руїн, виховувала нові покоління закоханих у рідну землю лицарів правди і волі. Ми можемо втішатися і гордитися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів.

На жаль, цілі сторіччя ворогам за допомогою грубого і жорстокого, як правило, кривавого насильства, облудної брехні і підступу, розпалювання ненависті між різними частинами нашого народу удавалося панувати над Україною. Майже всі такі завойовники трубили на повний голос, кричали нахабно, безсоромно і цинічно, що вони несуть українцям добро і щастя. Прикро, але дехто із наших співвітчизників, як необачна рибка на гачок з приманкою, ловилися, ставали на службу до чужинецьких можновладців і допомагали їм гнобити та визискувати свій народ. Перевертнями, перекинчиками і яничарами, а в наш час манкрутами називають люди таких осіб, які за масну юшку готові навіть від рідної матері відректися. Ніколи не йшли такою ганебною дорогою ті люди, які змалку пізнавали правду своїх предків, про їх минувчину. Навіть настроєні на польсько-шляхетських та петровсько-меншиковських палях та підвішені на турецьких залізних гаках за ребра, по-звірячому катовані у сталінських фабриках смерті, вони вмирали з ім'ям України на устах, яку ніжно називали ненькою. Для неї вони віддавали усі свої сили, здібності, працю і навіть життя. Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина-Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої і справедливої мети.

(А. Лотоцький)

ЗАВДАННЯ 123.

Напишіть твір на тему:

**«Дозволь мені, мій вечоровий світе,
упасти зерном в рідній стороні»**

(В. Стус)

Т Е М А 7

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

(Найскладніші випадки)

Таблиця 14

Правило	Приклади
<p>З великої літери пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, клички, прізвиськаКлички свійських тваринАстрономічні назви (офіційні і народні)Імена міфологічних істот і божествГеографічні та топографічні назвиОфіційні і неофіційні назви державНазви міжнародних організаційНеофіційні назви міст, територійПерше слово у назвах дат, подійНазви продуктів, виробів, марок автомобілів (в лапках)Перше слово назв інститутів, академій, музеїв і т. ін.	<p>Тарас Шевченко, Кобзар Марія, Володимир Борисович Мурчик, Кирик, Красуля Юпітер, Земля, Чумацький Шлях Венера, Зевс</p> <p>Україна, Європа, Київ Сполучені Штати Америки, Республіка Чілі Організація Об'єднаних Націй, Товариство Миру Поділля, Полісся Новий рік «Веснянка» (цукерки), «Москвич», «Лада» Академія мистецтв, Інститут культури</p>

Правило	Приклади
12. Усі слова у назвах орденів та інших відзнак (крім службових та родових)	орден Слави
13. У назвах з'їздів слово з'їзд пишеться з малої букви, а порядковий номер з'їзду, якщо його записують словами, — з великої	Другий з'їзд профспілок України
14. Перше слово назв національних округів та автономних областей	Краснодарський край, Алтайська автономна область
15. Перше слово офіційних назв, творчих спілок, колективів	Спілка художників України, Державна хорова капела
16. Якщо у словосполученні є слова, які вже стали індивідуальними назвами установ	Московський Художній академічний театр
17. Перше слово у назвах найвищих державних посад	Генеральний прокурор України

ЗАВДАННЯ 124.

Напишіть, де треба, слова з великої букви і поясніть її вживання. будинок учених України; товариство української мови ім. т. г. Шевченка; студентська конференція; обласний суд; новий рік; народний депутат; Україна; українське товариство; інститут міжнародних відносин; академія мистецтв; Європа; Америка; Юпітер; кицька мурка; кобзар; пес бобик; товариство надії; спілка письменників; земля; море; орден перемоги; державна нагорода; цукерки «вишня»; поділля; автомобіль «Лада»; Куба; народна палата Індії; Леся Українка; організація об'єднаних націй.

ЗАВДАННЯ 125.

Напишіть 20 словосполучень з уживанням великої букви. Поясніть уживання великої букви.

ЗАВДАННЯ 126.

Поясніть уживання великої чи малої букви в поданих словах і словосполученнях.

Леся Українка, Вороний, русалка, Максим, кулон, кюрі, макінтош, ангел, корова Зірка, Вовк та Ягня, папуга Кеша, браунінг, го-

голівські герої, шевченкові традиції, Тарас Григорович Шевченко, Мурчині кошенята, рентген, нептуній, Кобзар, Сніжинка, меценат, Жучка, Марко Вовчок, Чернівецький університет, київські дівчата, Київ, Франківська стипендія, дніпровські кручі.

ЗАВДАННЯ 127.

Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим, опрацюйте допущені помилки. Поясніть написання власних назв.

Гетьман Іван Мазепа

Іван Мазепа народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині. Походив зі старого українського роду Мазепів, і вже його прадіди й діди служили в козацькій війську. Один з них, Федір Мазепа, воював разом з Наливайком проти Польщі, з ним потрапив у полон і його скарали смертю у Варшаві разом з Наливайком в 1597 році.

Батько Мазепа, Степан, був урядником у Білій Церкві, а що сам був розумний та освічений чоловік, то і свого сина Івана виховав освіченою людиною.

Мати Мазепа називалася Марія-Магдалина з роду Мокієвських,— і була потім ігуменею (начальницею) жіночого монастиря в Києві.

Спершу вчився Іван дома і вже, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою (тоді це було в звичаю). Згодом учився в Полоцьку у вищій школі, і маючи 16 літ, пішов на Січ учитися воєнного ремесла. Служив при козацькій війську за Хмельницького в 1648 році й тоді, будучи ще хлопцем, хоробро бився не в одній битві. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще в високі школи за границею. Іван вчився в Голландії, а потім довгий час був на дворі польського короля Яна-Казимира.

Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності всіх сусідів. Але мусив поступати дуже обережно, бо тоді (від 1682 до 1725 р.) панував у Росії цар Петро I, дуже лютий тиран; він бажав з'єднати Україну з Росією й хоч до якогось часу ще терпів на Україні окремого гетьмана, але сильно обмежував права гетьмана й козацтва і всієї України.

(А. Лотоцький)

ЗАВДАННЯ 128.

Запишіть текст як пояснювальний диктант і поясніть уживання великої букви.

Український Фенікс

Ніщо не гине навіки, окрім марного.

Усілякі запроданці й лакузи розтерзували творчу спадщину (м)ихайла (г)рушевського плугами наклепів і злоби, а його ім'я випікали вогнем з пам'яті (н)ароду. А він воскрес і освітив своїм могутнім талантом нашу непросту дорогу, розповівши усьому (с)вітові, що ми, (у)країнці, — не (н)аселення, а (н)арод.

Висока (г)рушевського у скарбницю науки був відзначений званням (а)кадеміка (у)країнської (а)кадемії (н)аук і навіть (а)кадемії (с)оюзної. Але, незважаючи на це, офіційна історична наука вбачала в ньому свого найбільшого ворога й ще в недавні часи називала не інакше як «(з)убром (у)країнського (б)уржуазного (н)аціоналізму».

У своїй «(і)сторії (у)країни — (р)усі» (м)ихайло (г)рушевський вивів життєпис (у)країни з історії (к)иївської (р)усі. Він позбирав і органічно поєднав усе, що стосувалось історичного розвитку (у)країнського (н)ароду та його території, і показав шлях (у)країнців як безперервну еволюцію — від найдавніших і аж до найновіших часів — на (н)аціонально-(д)ержавній основі.

Сьогодні багато людей зачитуються книгами (м)ихайла (г)рушевського як духовними молитовниками (н)ації. І якщо (м)атерик (г)рушевського-(і)сторика ми почали вже потроху освоювати, то глибину творів (г)рушевського-(б)елетриста нам ще треба належно відкрити і належно поцінувати.

Велику наукову і (г)ромадську роботу (м)ихайло (г)рушевський поєднував з активною (п)олітичною діяльністю. Він був (п)резидентом (у)країнської (н)ародної (р)еспубліки і головою (ц)ентральної (р)ади. Двадцять років керував (м)ихайло (г)рушевський (н)ауковим товариством імені (т)араса (ш)евченка, відредагувавши сто дванадцять томів «(з)аписок» цього (т)овариства — розвідок на різноманітні українознавчі теми.

(За С. Білоконею.)

ЗАВДАННЯ 129.

Напишіть переказ тексту.

Звідки то взялися козаки-запорожці

Не добре жилося українському народові під пануванням чужих володарів, бо скрізь на Україні заведено панщину. Селяни мусіли працювати на панській землі, бо всю землю дістали в посідання всліпкі пани-вельможі. Селянин (якого прозвано з московська «холопом») не мав ніякої свободи. Пан міг його продати або й убити і за це тяжко було з паном судитися, бо суддями були ті самі вельможі.

Деякі свободолюбні люди по селах, головню на Великій Україні,

не могли стерпіти такої неволі. Вони кидали все й утікали в степи за Дніпрові пороги. Там не було сіл, ні міст; не було ніякої влади. Тож ті люди гуртувалися по сто і по тисячу, добували собі зброю, полювали на всякого звіра і так жили. На ті степи нападали не раз з полудня, з Криму, татари, бо вони шукали в степах паші для своїх табунів коней та домашньої худоби. Озброєні люди з України оборонялися від татар, не раз самі гинули в битві, але часто й побивали татар і відбирали від них їхні табунні, а добич ділили між себе. Іноді, як зібралось тих свобідних людей кілька тисяч, то вони й самі нападали на татар або на турків аж за Чорним морем і верталися в степи з багатою добиччю.

Ці люди називалися «козаки» — від татарського слова «кайзак», що значить — «вільний чоловік», «неустрашимий вояк». А що козаки жили за порогами Дніпра, то їх названо також запоріжцями.

Спершу жили козаки меншими гуртами по степах; там вони полювали, а на зиму верталися крадьки в села. Але пізніше згуртувалися разом у великі військові загони, вибирали собі своїх отаманів і жили разом на великих островах серед ріки Дніпра. Те місце називалося Січ, або Січовий Кіш, бо острів був відгороджений (відсічений) навколо наче кіш, і до нього не було приступу. В тій Січі козаки зимували і відпочивали по походах на татар і турків під проводом свого вождя, що його називали батьком, отаманом або кошовим. Такі козацькі ватаги постали вже в XV віці.

Перші звістки про козаків записані в хроніках і літописах уже в р. 1492. Тодішній кримський хан нарікає, що: «Кияни і черкаські розбили татарський корабель під Тягинею». Наступного року знов турецький султан жаліється Польщі, що козаки під проводом князя Богдана Глинського, старости черкаського, погромили турецьку кріпость Очаків. Тут називає султан цих людей виразно «козаками». Від того часу вже без перестанку повторюються напади козаків на татар і турків. Раз водять їх приграничні старости та намісники, то знов таки свої власні отамани, вибрані самими козаками. З тих старостів, що якийсь час були начальниками козацьких походів, найбільше відомий Остап Дашкович, староста канівський і черкаський. Він, хоч і державний урядник, ставав на чолі козацьких сил, і водив їх на турків і татар. Він має ту заслугу, що перший почав організувати козаків на військовий лад. Він також дораджував тодішньому польсько-литовському урядові (бо тоді Україна належала ще до Литви, але литовський князь був і королем польським), щоб за Дніпровими порогами побудувати замки й посадити там козацькі залоги для оборони пограниччя перед бусурманами. Подібним козацьким організатором був також староста з Хмельника на Поділлі, Предслав Лянцкоронський. Вони оба виступали майже рівночасно в рр. 1510—1535. Дуже скупі є історичні відомості про перших справжніх козацьких отаманів, що водили козаків, поки ще не було Січі. Історія

записала кілька імен таких отаманів, що вийшли не з панів, а з самих таких бідних утікачів, які вславилися відвагою і за те їх вибрано отаманами. Такими були м. ін.: Карпо Масло з Черкас, що добув турецьку твердиню Очаків, Яцко Білоус з Переяслава, Андрушко з Брацлава і Лесун. Всі вони виступали в половині XVI століття (в роках 1530—1550).

Та певніші й докладніші історичні дати про козаків починаються щойно коло року 1550, коли то козаки осіли першим Кошем на Дніпрі і обрали єдиного кошового. Козацька сила зростала з року на рік і ставала грізною не тільки для татар і турків, що сусідували з полудня з Україною, але й для всіх інших сумежних держав.

(«Історія України»)

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Навести основні правила правопису великої літери

Організація Об'єднаних Націй, Білозерська Пуща (заповідник), Республіка Чілі, Ярослав Мудрий, Конгрес захисту миру, Академія наук України, Укрінформ, загс, Хмельницька область, Венера, Червона Шапочка, Сполучені Штати Америки, Андріївська церква, комета Галлея, імператор, лауреат Державної премії, опера «Лебешине озеро», Тичинине слово, газета «Літературна Україна», Марія, Володимир Великий, Виноградово, море. Київ, Дніпро, Євпаторія, Тернопіль, ріка Дніпро, Зайчик-Побігайчик, перекотиполе, Кам'янець-Подільський, Микола Шевченко, автомобіль «Таврія», Північна Буковина, Нечуй-Левицький, Берінгове море, Сірко (кінь), Дід Мороз, фея, Новий рік, орден «Мати-героїня», Декларація прав людини, Маріїна книга, народний артист, орден Дружби народів, День пам'яті репресованих, День Перемоги, День Аерофлоту, Восьме березня — 8 Березня, король Іспанії, маршал авіації, міністр освіти України, прем'єр-міністр Індії, Президент Фінляндської Республіки, Художній театр, Спілка художників України, будинок культури, Палац спорту, Будинок актора Українського театрального товариства, Чумацький Шлях, острів Земля Гранта, сузір'я Великого Пса, Велика Ведмедиця, сенат, парламент, Україна, бундестаг, постанова Кабінету Міністрів України, Народна палата Індії, Всесвітня Рада Миру, Надзвичайний і Повноважний Посол.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Згадаймо праведних гетьманів

Минає п'яць століть, як у хроніках, лігописах, державних документах, в піснях і думках закарбовується й розвивається історична панорама однієї з найгероїчніших і найдемократичніших сторінок

світової історії — Запорізької Січі, козацького війська, які утворювали державу.

Коли ж викинути з української історії трьохсотлітній літопис козацького війська, забути наших гетьманів, то доля України зникне з політичної карти народів світу. Ми матимемо лише безнаціональних покірних кріпаків і німих рабів. Нас зневажатимуть і закидатимуть нам, що ми не спромоглися мати своєї держави і зараховуватимуть до неповноцінних народів. Тим часом уже давно великі наукові світила обґрунтовано й справедливо визначили суспільний лад Запорізької Січі як християнську демократичну республіку. Українська і світова література створили Запорізькій Січі, козацькому військові, національним героям неповторний духовний пам'ятник, бо в усі часи слово «козак» означало вільну людину, було протилежним до поняття «кріпак», «раб», «невільник».

Запорізька Січ до останніх днів свого існування, тобто до 1775 року, залишалась островом волі українців серед феодально-кріпосницького океану самодержавної Росії.

Молоде покоління українського народу має знати, що саме українські гетьмани, ці народні месники, перші прокладали трагічний для українських мільйонів шлях до Сибіру, на Соловки, в Петропавловську в'язницю, що вони гинули від куль польської шляхти.

Тарас Шевченко нагадував своїм сучасникам, що вороги українського народу намагаються затерти історичну пам'ять, вікопомні сліди українських гетьманів, наших національних героїв.

(Я. Дзира)

Іван Богун

Ім'я прославленого героя визвольної війни 1648—1654 років, одного з найвидатніших козацьких полковників Івана Богуну назавжди залишиться на скрижалях нашої історії. Улюбленець свого народу, ревний захисник його інтересів, він до останньої хвилини був неспохитний у своїй відданості і помер як герой. Після смерті Максима Кривоноса він став найближчим помічником Богдана Хмельницького, який покладався на нього у найскладніших військових ситуаціях. Богун був блискучим майстром маневрування і застосування найрізноманітніших тактичних прийомів. Цим він постійно наганяв страх на польських воєначальників, які під час переговорів із Хмельницьким висували обов'язкову умову видачі їм Богуну.

Вірогідних даних про його життя залишилося дуже мало.

Талант полководця і особисту хоробрість Богун виявляв завжди. Так було під час Берестецької битви у червні 1651 року, коли українська армія після зради кримського хана, когрий залишив поле бою і захопив у полон Хмельницького, потрапила в скрутне становище. В цій ситуації козаки обирають наказним гетьманом Івана Богуну,

який вживає всіх заходів, щоб перетворити козацький табір на неприступну фортецю. Завдяки рішучості й винахідливості Богуна козаки збудували через непрохідне болото й річку Пляшівку три переправи, по яких і вдалося, хоча й ціною великих втрат, вивести військо з оточення.

1655 року Богун вписав ще одну героїчну сторінку в історію визвольної війни, керуючи обороною Умані, яку не вдалося взяти полякам. Він так укріпив цю фортецю, що польські воєначальники порівнювали її з голландською Бредою, що вважалася тоді зразком військової інженерної майстерності.

Все своє життя Іван Богун воював проти ворогів українського народу і цим заслужив у нього вічну славу. Пам'ять про народного героя збереглася в піснях, художніх творах.

(За І. Лисенком.)

II. КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Як правильно? (норма, рекомендації)

а) Перекладати українською мовою — перекладати на українську мову.

В останні десятиліття посилилась тенденція сполучаги слово ПЕРЕКЛАДАТИ переважно із знахідним відмінком іменників та прийменником НА. Наприклад: «М. Т. Рильський чудово перекладав Пушкіна на українську мову» (із газ.). Прийменниково-відмінкову форму іменника краще вживати тоді, коли говориться і про ту мову, з якої перекладається, і про ту мову, якою перекладається.

Наприклад: «Щоб перекладати з однієї мови на іншу, треба, перш за все, добре знати свою рідну мову» (з газ.).

Усталена нормативна сполучуваність дієслова ПЕРЕКЛАДАТИ і з орудним безприйменниковим відмінком. Наприклад: «Нам більше треба перекладати українською мовою кращі твори письменників» (з газ.).

б) Півтора мільйона.

Часом плутають залежну від слова ПІВТОРА форму іменників. Кажуть: «Обсяг соціально-культурного будівництва перевищить півтора мільйони карбованців».

Числівник ПІВТОРА звичайно поєднується з родовим відмінком іменників. Наприклад: «Через півтора року повернувся додому Йосип» (Г. Тютюнник).

Так само: півтора метра, півтора карбованця.

Під впливом числівників ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ, які сполучаються з називним — знахідним відмінками множини іменників, при числівнику ПІВТОРА також іноді трапляються іменники у цій формі. Наприклад: «Три дні молів, а за півтора дні з'їв» (присл.).

Подібне узгодження іменників має відтінок розмовності. У пресі розмовні елементи доречні в певних жанрах — у фейлетоні, невимушеній бесіді, інтерв'ю.

в) Садовити — саджати — садити.

Ці багатозначні слова, виступаючи здебільшого синонімами, різняться в практиці слововживання характерною сполучуваністю, а також стилістичним забарвленням та входженням у фразеологічні звороти.

За стіл, на покуті, на коня, звичайно, садовлять, саджають, садять. Дерева, кущі, парк — садять, саджають. За секретаря, за обліковця садовлять, садять. Квочку тільки садять, а не садовлять і не саджають. А хліб у піч і саджають, і садять, причому в сучасній мовно-художній практиці переважає сполучуваність саджати хліб у піч, наприклад: «Ганна, молодиця рум'яна та білолиця, вправно орудувала дерев'яною лопатою, саджаючи у піч хліб». (Г. Тютюнник).

г) Тримоторний літак — трьохмоторний літак.

Українською мовою можна сказати ТРИМОТОРНИЙ і ТРЬОХМОТОРНИЙ ЛІТАК.

Є певні тенденції щодо вживання числівників ТРИ, ЧОТИРИ, які становлять першу частину складних слів, зокрема, прикметників. Якщо друга частина слова починається з приголосного, то перевага надається формі називного відмінка числівників ТРИ, ЧОТИРИ. Наприклад: «У мене тритижневе наукове відрядження». (Є. Гуцало); «Стоятимуть дирижаблі просто неба, оболонка, виготовлена з тришарового склопластика, негоди не боїться» (з журн.).

Якщо друга частина складного слова починається з голосного, то числівники звичайно мають форму родового відмінка. Наприклад: «Щоб привезти цей вантаж, потрібно більш як тридцять чотирьохосових платформ і вагонів» (з газ.).

Така сама закономірність спостерігається при виборі форми числівника ДВА: ДВО — переважає перед приголосним, ДВОХ — перед голосним. Порівняйте: «Латинське ім'я Янівариус (рос. январь) дано в Римі на честь дволикого бога сонця Януса» (з журн.); «Зміна спадковості рослин — процес двохетапний» (з журн.).

Форми ДВОХ-, ТРЬОХ-, ЧОТИРЬОХ- — бажані у тих випадках, коли вони входять до числівникових найменувань (як складених, так і складних), разом з якими, в свою чергу, становлять частину складних прикметників, як-от: «Юних лижників не злякав двадцятидвохградусний мороз» (з газ.).

Форми ДВОХ-, ТРЬОХ-, ЧОТИРЬОХ- — характерні також для прикметників, утворених від словосполучень з іменниками типу тисяча, мільйон, мільярд. Порівняйте: три мільярди і «Винахідники бо-

рються за створення трьохмільярдного раціоналізаторського фонду» (з газ.).

Формам ДВО-, ТРИ-, ЧОТИРИ- — віддається перевага при утворенні складних прикметників, друга частина яких — слова із значенням міри типу **процент, тогна, кілометр, літр** тощо.

Наприклад: «В ту ж мить згадав, що грошей там немає, а є обліганія трипроцентної позики». (І. Ле).

Названі форми числівників вживаються в прикметниках термінологічного плану. Наприклад: «Простір тримірний» (з журн.).

Форми ДВО-, ТРИ-, ЧОТИРИ- — всталились також у ряді інших прикметників, зокрема тих, що закінчуються на **-річний**, наприклад: «Та ось нарешті, після трирічної перерви, «Березіль» приїздить на гастролі до Києва» (з журн.).

д) Третє лютого — третього лютого.

Обидва словосполучення можливі в мові, відповідають її нормам.

Звороти типу **ТРЕТЄ ЛЮТОГО П'ЯТЄ КВІТНЯ** утворилися із словосполучень **ТРЕТЄ ЧИСЛО ЛЮТОГО, П'ЯТЄ ЧИСЛО КВІТНЯ**, в яких зголом слово **ЧИСЛО** перестали вживати як само собою зрозуміле. Подібно утворилися словосполучення типу **ТРЕТЬОГО ДНЯ ЛЮТОГО, П'ЯТОГО ДНЯ КВІТНЯ**, в яких слово **ДНЯ** зголом утратилося. Дозволяються обидва написання.

ЗАВДАННЯ 130.

Перекладіть на українську мову. Порівняйте наголошення слів в обох мовах.

Мешать карты, мешать кашу, мешать товарищу, мешать краски, не мешай мне, мешать танцевать, мешать играть, не мешало бы виступить, не мешало бы сказать, смішати в одну кучу, мешать работать, не мешало бы поехать, не мешало бы купить, мешать кушать, мешать идти.

ЗАВДАННЯ 131.

Складіть і запишіть 20 словосполучень «прикметник + іменник» на єдину тематику.

ЗАВДАННЯ 132.

Поясніть, як правильно:

- перекладати українською мовою — перекладати на українську мову;
 - тримоторний літак — трьохмоторний літак;
 - третє лютого — третього лютого.
- Розіграй діалог, використовуючи ці вирази

ЗАВДАННЯ 133.

Випишіть спочатку слова односкладові, потім — двоскладові і т. д.

Завдання, запитання, видання, засідання, читання, пізнання, ким, решето, монолог, чайник, партер, квартал, вчення, каталог, подарунок, буфетник, красуня, водій, ліки, ткаля, хоробрий, мудрий, життєлюб, систематизування, тренування, шліфування, передрукування, залізничник, мореплавець, законодавець, сусідство, густота, ширина, радіощі, кількість, шахи.

ЗАВДАННЯ 134.

До кожного російського фразеологізму доберіть українські відповідники.

1. Лучше меньше, да лучше.
2. Громкие слова.
3. Кончил дело — гуляй смело.
4. Хлеб всему голова.
5. Готовь сани летом, а телегу зимой.
6. Дома и стены помогают.
7. Не дорог подарок, дорога любовь.
8. Нет друга — ищи, а нашел — береги.
9. Век живи — век учись.
10. Жизнь прожить — не поле перейти.
11. Шила в мешке не утаишь.
12. Куй железо, пока горячо.
13. Тише едешь — дальше будешь.
14. Смелость города берет.
15. Чем богаты, тем и рады.
16. И швец, и жнец, и в дуду игрец.
17. Кто много говорит, тот мало делает.
18. Много шума из ничего.
19. Один в поле не воин.

ЗАВДАННЯ 135.

Прочитайте тексти спочатку про себе, потім уголос. Зверніть увагу на українську літературну вимову.

Гетьман Богдан Хмельницький

Богдан Хмельницький був сином українського шляхтича Михайла, що був урядником у місті Чигирині й недалеко під Чигирином мав невеликий хутір Суботів. Замолоду вчився Богдан у школах у Києві, в Ярославі та у Львові, а потім скоро вступив до козацького війська. Вже небавом показалося, що з нього буде хоробрий і від-

важний козак-лицар та розумний вождь. Як козацький старшина він брав участь у численних битвах з гурками, а в битвах під Цецорою (1620 року) боровся поруч свого батька. Батько загинув у тій битві, а молодий Богдан потрапив у турецьку неволю, де пробув два роки. В неволі навчився він турецької й татарської мови та пізнав турецькі звичаї, а це в пізнішому житті йому не раз дуже придавалося.

Виїшовши з неволі, став сотником козацького віїська, і його знали запорожці як відважного й розумного чоловіка. Після козацького повстання 1638 року, що не вталося, Хмельницький жив постіпно в Чигирині або в своїм хуторі Суботіві, що одержав по батькові. Та чигиринський староста й урядники не довіряли йому й боялися тримати його коло себе. Отже, часто висилали його з козаками у степи, побивати татарські загони. Найбільше зненавидів Богдана чигиринський підстароста Чаплінський. Коли одного разу, уже в 1647 році, Хмельницький рушив з сотнею козаків у степ, Чаплінський напав зі своїми гайдуками на Суботів, обграбував цілий хутір і побив наймолодшого сінка Хмельницького так важко, що хлопець незабаром умер. Хмельницький подав на Чаплінського до суду, але суд розсудив справу несправедливо. Тоді Богдан поїхав на скаргу аж до польського короля Володислава IV у Варшаву, та король сказав, що й він сам безсилий проти шляхти.

(«Історія України»)

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний — це одна з тих світлих постатей, на якій відпочиває погляд історика і образ якої назавжди залишається у народній пам'яті.

Сагайдачний, людина широкого розуму, добре розумів головні проблеми політичного, економічного, релігійного, освітянського та станового життя своєї епохи, і не лише у себе вдома на Україні, а і в суміжних їй державах.

Крім того, йому був притаманний великий дипломатичний такт, завдяки якому, не оголюючи свого меча, він зумів домогтися у поляків таких результатів для блага свого народу, про які жоден український гетьман ні до нього, ні після нього не смів і мріяти.

Чудово володіючи шаблею і пером, Сагайдачний на обидва боки боровся з ворогами своєї вітчизни. Він розширив козацьку територію і збільшив чисельність козацького віїська до небачених доти розмірів, перетворив козацьку справу із станової в загальнонародну. Сагайдачний заклав міцні підвалини для подальшого існування українського козацтва. Гетьман Богдан Хмельницький лише продовжив справу Сагайдачного, хоч і не володів тим чудовим тактом, яким відзначався Сагайдачний.

Сагайдачний любив свою рідну українську мову і розмовляв нею,

але знав і шанував й інші слов'янські мови, доказом чого служать численні листи, що залишилися після нього. Особливо Сагайдачний турбувався про народну освіту і влаштування народних шкіл. Для цього він не шкодував ні часу, ні зусиль, ні коштів, даючи прийдешнім поколінням щодо цього безсмертний приклад.

Сагайдачний не залишив поза увагою і тих, хто проливав свою кров за віру, вітчизну і народ.

З огляду на усе це особистість Сагайдачного непересічна, видатна і вслічна.

(За Д. Яворницьким.)

ЗАВДАННЯ 136.

Прочитайте та поясніть зміст поданих нижче прислів'їв та приказок. Виберіть з них ті, що найбільше вам сподобалися, й напишіть невеликий твір, використавши в ньому відповідні прислів'я та приказки.

- Козача потилиця панам ляхам не хилиться.
- Не вийде, пане ляше, й на ваше!
- Що буде, те й буде, а козак панщини робить не буде.
- Степ та воля — козацька доля.
- Коли козак у полі, то він на волі.
- Як кущ розві'ється, то й козак розживеться.
- Де козак, там і слава.
- Свої люди не татари, не дадуть загинати.
- Хліб та вода — то козацька їда.
- Береженого бог береже, а козака шабля стереже.
- Що там холод, коли козак молод!
- Чоловік без волі, як кінь на припоні.
- І золота клітка для пташки неволя.
- Щирий козак ззаду не нападає.
- Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води!

«Козацькі коні не топчуть барвінку...»

Т. Сергійчуку

*Є речі на світі суціль загадкові:
звідкіль срібні цоки в звичайній підкові?*

*Поляже козак, повний сили і моці, —
звідкіль людські сльози в коневому оці?*

*Головоньку клонить... Жалобна година...
Казав було батько: «Не кінь, а людина».
Недарма в народі говориться, синку:
«Козацькі коні не топчуть барвінку...»
А я не спитав, хоч ішли тоді поряд:
«Скажіть мені, тату, чому так говорять?»*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 137.

Прочитайте українські народні пісні. Які почуття викликають вони у вас? Прислухайте музичний запис цих пісень. Виконайте одну

Ой на горі да й женці жнуть

Ой на горі да її женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорозьке
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильно-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що поміняв жінку
На тютюн да люльку,
Необачний!
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться:
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потягнем люльки,
Не журися!»

Засвітали козаченьки

Засвітали козаченьки
В похід з полуночі;
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.
«Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
За свого миленького
Богу помолися!»
Стоїть місяць над горою,
Да сонця немає.
Мати сина в дороженьку
Слізно проводить:
«Прощай, милий мій синочку,
Да не забавляйся!
Чрез чотири неділоньки
Додому вертайся!»
«Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Да вже щось мій вороненький
В воротах спіткнувся.
Ой Бог знає, коли вернусь,
В яку годину:
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину...
Прийми її, матусенько,—
Всі в Божії волі!
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу на полі?»
«Ой рада я Марусеньку
За рідну прийняти,
Да все не так вона мене
Буде шанувати».
«Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь!
Заграв мій кінь вороненький,
Назад повертайтеся».

Розпрягайте, хлопці, коні

Розпрягайте, хлопці, коні
Га лягайте спочивать,
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать. Двічі

Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею козаченько
Веде коня напувать. Двічі

Знаю, знаю, дівчинонько,
Чим я тебе розгнівив:
Що я вчора ізвечора
Із другою говорив. Двічі

ЗАВДАННЯ 138.

Прочитайте вірш, вивчіть напам'ять. Які почуття викликають у вас ці рядки? Свою розповідь запишіть.

* * *

Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможні,
Найпідліша брехлива сльоза.

Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані вуста,
Найчистіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.

Але правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.

(В. Симоненко)

ЗАВДАННЯ 139.

Прокоментуйте вислів: «Старайтеся завжди прожити лиш так, щоб потім про вас пам'ятали...»

ЗАВДАННЯ 140.

Напишіть твір на тему:

«Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій» (В. Симоненко).

Т Е М А 8

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Таблиця 15

Правило

Приклади

Разом пишуться:

1. Складні іменники:

- а) утворені з двох основ за допомогою сполучних голосних *о, е*
- б) утворені без сполучного звука з двох чи кількох основ
- в) утворені з дієслова у другій особі одн. наказового способу та іменника
- г) утворені з числівника в родовому відмінку та іменника
- д) утворені з *пів-* та іменника з основою на приголосний

пішохід, працелюб,
атомохід, лісостеп

радіокомітет

Непийвода,
перекотиполе

сімдесятпріччя

півдороги, півлітра,
піваркуша

2. Складні прикметники:

- а) утворені від складних іменників, що пишуться разом
- б) утворені від іменника з прикметником
- в) утворені від іменників з другою дієслівною частиною

самохідний, лісостеповий

кароокій,
народнопоетичний

паровозобудівний,
електрозварювальний

Правило

Приклади

г) утворені від сполучення прислівника з прикметником чи дієприкметником	високоавторитетний, зовнішньоторговий
д) утворені з кількох прикметників — неоднорідних означень, що вважаються термінами	новогрецька мова, складнопідрядне речення
е) утворені від числівника та прикметника	дев'яностолітній, чотирьохелементний
3. Складні числівники:	
а) складні числівники	п'ятнадцять, кількасот
б) порядкові числівники, останнім елементом яких є слова -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний	трьохсотий, двадцятип'ятимільйонний
Через дефіс пишуться:	
1. Складні іменники, що означають:	
а) політичні поняття	соціал-демократ
б) близькі за змістом поняття	батько-мати, щастя-доля
в) протилежні за змістом поняття	купівля-продаж, зустріч-прощання
г) одиниці виміру та назви механізмів	динамо-машина, тонно-кілометр
д) назви казкових персонажів	Жар-Птиця, Лисичка-Сестричка
е) назви вчених ступенів, державні посади, військові та інші звання	генерал-майор, член-кореспондент, екс-чемпіон
е) назви, які передають половину чогось	пів-Києва пів-Європи
ж) складні прізвища	Нечуй-Левицький
з) географічні назви	Корсунь-Шевченківський
и) складні слова, першою частиною яких є цифра	95-річчя, 100-ліття

Правило	Приклади
<p>2. Складні прикметники:</p> <p>а) утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс</p> <p>б) між частинами яких можна вставити сполучник і, але</p> <p>в) компоненти яких означають різні кольори або відтінок того самого кольору, якість з додатковим відтінком</p> <p>г) утворені з двох слів, що мають протилежне значення</p> <p>д) які повторюються</p> <p>е) географічні назви, у складі яких є слова західно-, східно-, північно-, південно-</p> <p>е) перша основа яких має суфікси -ико-(-іко-), -ово-</p> <p>ж) перша частина: військово-, воєнно-</p>	<p>віце-президентський, унтер-офіцерський</p> <p>російсько-український, науково-технічний</p> <p>гірко-солоний, темно-синій А л е: жовтогарячий (означає один колір)</p> <p>плоско-опуклий, опукло-ввігнутий</p> <p>ясний-ясенький, синій-синій</p> <p>Південно-Західна залізниця А л е: західноукраїнські землі, південноукраїнські степи</p> <p>політико-економічний, хіміко-біологічний</p> <p>воєнно-стратегічний, військово-спортивний А л е: військовополонений, військовозобов'язаний</p>

ЗАВДАННЯ 141.

Залишіть слова разом або через дефіс, поясніть їх правопис.

Пів/острів, пів/дня, пів/Америци, пів/автомат, пів/аркуш, пів/овал, пів/Азії, напів/провідник, пів/яблука, пів/ящика, пів/олівця, пів/огірка, пів/Киева, пів/Москви, пів/життя, пів/сотні, пів/озера, пів/метра, пів/апелсина, пів/року, пів/книжки.

ЗАВДАННЯ 142.

Перекладіть з російської мови на українську. Порівняйте правопис слів з пів-/пол- в обох мовах.

Полмира, пол-арбуза, пол-Азії, полустанок, пол-леса, полкілометра, полкілограмма, пол-літра, полукруг, полстраницы, полкниги, пол-листа.

ЗАВДАННЯ 143.

Запишіть українською мовою. Порівняйте правопис складних слів в обох мовах.

Видеотелефон, авіазаход, міноискатель, замдиректора, генерал-майор, ракета-носітель, кают-компанія, пол-Азії, зоотехнік, гори-хвостка, сорокаметровка, редколлегія, пол-арбуза, кіловатт-час, іван-чай, Камень-на-Оби, юго-восток, іван-да-марья, генерал армії, кінофотоплівка, пчеловод, белоручка, сорвіголова.

ЗАВДАННЯ 144.

Запишіть 20 складних іменників, які пишуться разом.

ЗАВДАННЯ 145.

Запишіть 20 складних іменників, які пишуться через дефіс.

ЗАВДАННЯ 146.

Напишіть складні слова разом або через дефіс і поясніть їх правопис.

Ново/українська, багато/тиражка, людино/година, хлопець/богати-р, гора/Ведмідь, революціонер/демократ, боє/припаси, крає/знавець, член/кореспондент, щастя/доля, Старо/костянтинів, квітка/айстра, дівчина/доярка, учитель/словесник, пів/Африки, полу/станок, сто/шістдесяти/річчя, 50/річчя, життя/буття, зерно/елеватор, жень/шень, завод/велетень, ампер/метр, праце/люб, зоре/пад, пішо/хід, пів/дороги, пів/метра, пів/відра, стоп/кран, лісо/степ, водо/грай, пів/аркуша, пів/острів, пів/Європи, пів/Кієва, тисячо/ліття, пів/фабрикант, жокей/клуб, пасажиро/кілометр.

ЗАВДАННЯ 147.

Випишіть складні прикметники і відповідні їм словосполучення у три колонки: у першу — що пишуться через дефіс, у другу — разом, у третю — окремо.

Українсько/російський, бурий/бурий, військово/полонений, водо/провідний, лісо/степовий, віце/президентський, віце/адміральський, світло/захисний, жовто/гарячий, мало/досліджений, зерно/бобовий, науково/технічний, водно/спортивний, ясний/ясенький, вокально/інструментальний, вагоно/ремонтний, старо/церковно/слов'янський, прямо/залежний, кисло/солодкий, військово/інженерний, жовто/зелений, вище/зазначений, зерно/очисний, зерно/тваринницький, біло/сніжний, чорно/волосий, кілька/годинний, десяти/поверховий, вельми/шановний, унтер/офіцерський, південно/східний, темно/коричневий, народно/визвольний, механіко/математичний, воєнно/політичний, військово/зобов'язаний, військово/полонений.

ЗАВДАННЯ 148.

Випишіть із словника-довідника з правопису (Головащук С. П. Словник-довідник з правопису та слововживання) по 20 прикладів складних іменників, прикметників, числівників; поясніть їх правопис. Складіть з ними речення.

ЗАВДАННЯ 149.

Запишіть правильно подані слова і словосполучення, поясніть їх правопис. Складіть з ними речення.

Високо/авторитетний, фінансово/промисловий, східно/український, військово/повітряний, військово/спортивний, народно/пісенний, еластично/м'який, східно/європейський, суспільно/корисний, діаметраль-но/протилежний, суспільно/небезпечний, художньо/документальний, приватно/власницький.

ЗАВДАННЯ 150.

Уважно прочитайте.

Перший сніг

Лиш у кіно сходили ми —
і хто б подумать міг? —
Був дворик жовтим килимом
і раптом — білий сніг.

Ішли в кіно — був вітру свист,
багряно-жовтий сад.
Ішли туди — був *падолист*,
а вийшли — *снігопад*.

Від снігу очі мружимо,
весь світ у сизій млі.
В повітрі біле круживо
від неба до землі.

Йдемо — уже не вітру свист,
а тихий білий сад.
Ішли в кіно — був *падолист*,
а вийшли — *снігопад*.

*Згадайте, мислячи логічно,
ще кілька інших слів,
утворених аналогічно
до поданих зразків.*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 151.

Перепишіть текст. Поясніть правопис складних слів.

Жоден з українських словників за кількасотлітню історію українського словникарства, починаючи від знаменитого «Лексикона» Памва Беринди, не містив такого словесного багатства, як академічний тлумачний словник української мови. «Словник української мови» фіксує назви майже усіх предметів, дій, станів, якостей, прогресивні ідеї минулого і сьогодення, а також ту частину слів, яка тепер відійшла до пасивного фонду, але свого часу широко використовувалася майстрами художнього слова і в народній творчості. Гортаючи сторінки одинадцяти томів видання, ми вчитуємося в історію народу, яку відбито в словах давніх і тих, що засвідчують реалії наших днів, типу місяцехід, лазер, комп'ютер.

(І. Вихованець)

ЗАВДАННЯ 152.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть правопис складних слів.

Приёмно-слаточный пункт; дальновидный юноша; железобетонный мост; учебно-производственный комбинат; старославянский язык; многоязычный словарь; плодово-ягодный кустарник; глубокоуважаемый; глубоко уважающий; глубокочтимый; безусловно вежливый; многоуважаемый; искренне преданный.

ЗАВДАННЯ 153.

Від поданих словосполучень утворіть складні прикметники.

135 кілометрів; русе волосся; математика і фізика; наука і техніка; ремонт вагонів; кислий і солодкий; зелений і жовтий; жовтий і блакитний; жовтий і гарячий; знати край; мало вимагати; культура і мистецтво; знавець математики; вище зазначити; народна поезія.

ЗАВДАННЯ 154.

Прочитайте, із поданих текстів виписіть складні слова і поясніть їх написання. Які почуття викликають у вас ці тексти? Свою розповідь запишіть, використовуючи складні слова.

* * *

Замаїлася Україна стиглою весною. Чернігівські соснові борі помолодилися липкими від живиці пучками чатияня, заховавши від неба таїну свого світу, про яку знає тільки Бог, і все, що народжується, розквітає і вмирає під банею зеленого храму, с природі влістувати ніщо тут не живе, усього для гармонії достатньо, і голки тісто

кожне зело, комаха, птах і звірина живуть у згоді з Творцем, ніщо нічому не заважає, і смерть, як і народження — доцільні.

Дав Бог людині зразок тимчасового перебування на землі — доволішню Природу, він відокремив її від людни, поставив збоку, унеможливив спілкування з нею словом — залишив для споглядання прикладу, науки і наслідування досконалість свого творіння недосконалій людині. І дивується, певне, Господь, коли і де, непоміливши будучи, помилився, допустивши до того, що наділена розумом істота, вінець його творіння, не чує й не відчуває гармонії Природи, безжально нівечить її, знищує себе саму і помислами своїми та ділами двоєдушністю і фальшою, ненавистю і заздрістю, владолюбством і жорстокістю — прикметами, які у храмі Природи не існують, топчуть і руйнує її довершеність.

У чому Божа помилка?

Кордон між Московією і Україною позначився намистом запіне них білим цвітом кущів калини, які відділили березові сумні гаї від потужних соснових борів, вони нагадували подорожньому, що входить він у край — не кращий і не гірший, але інший, і що обидва краї, кожен із своїм чаром, доповнюють гармонію світу, і що не стоїть на перешкоді їх у сусідському існуванні, — чому ж це людина так грубо втрутилася у Господню містерію, для чого стався страшний, сповнений крові і сліз допуст?

Чи не досліджує, не вивчає Бог суть недосконалості людини, поставивши її поряд із досконалою Природою?

(Р. Іваннчук)

* * *

Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне.

Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають. Жену від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді пізнаю. Се жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її перелнівів. Може, співає, може, сміється, а може, зайшлося від плачу.

Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі колючі звуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати в пам'яті — і не виходить. От-от, здається... Тью-і, тью-і. Ті-і-і... Ні, зовсім не так. Трійю-тіх-тіх... І це не подібно.

Як вони оте роблять, цікаво знати? Б'ють дзьобами в золоту сонця? Грають на його проміннях, наче на струнах? Сіють пісню на дрібне зерно і засівають нею поля?

Розплющую очі. Тепер я певний, що го з того посіву зійшла сріб-

на сітка вісів, гнеться й блищить, мов шабля, довговусий ячмінь, пливе текуча вода пшениці.

А згори сипле й сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крищу, плаче, голосить і сіє регіт на дрібне сито. Он зірвався один яскравий згук і впав між ниви червоним куколем.

Я вже більше нічого не годен слухати. Та пісня має у собі щось отруйне. Будить жадобу. Чим більше слухаєш, тим більше хочеться чути. Чим більше ловиш, тим трудніше зловити.

Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри. Вночі прокидаюсь, сідаю на ліжку і напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок, лоскоче серце і тремтить біля вуха чимсь невловимим.

(М. Коцюбинський)

С т е п

Комусь, не степникові, не зрозуміло, як живуть люди на голій, порожній рівнині, а малий Данилко виходив крадькома з хати, покинувши сестру, коло якої був за няньку, степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск.

І скільки всіляких ласощів росте на степу, яких можна попоїсти і потім приблукати до батька, що пасе ватагу панських овець, мов військо, а батько дасть шкоринку з хліба й маленьку цибулинку та солі до неї.

На степу росте багато їстівного зела, треба лише знати, яке з нього можна їсти, щоб, бува, блекоти не вхопити чи жаб'ячого маку, а різні там брандушки, або козельці, або молочайник, або пасльон та дикий мак — це все неабиякі ласощі, степові гостинці. І стспом можна йти безвісти і лягти на землю, прикласти вухо до землі — то тільки вмій прислухатися — шумить і гомонить, а коли лягти горілиць і вдивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам лешиш у небі, одірвавшись від землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям і, вернувшись на землю, бачиш — скільки живих друзів у тебе в степу.

І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти рівним степом до краю землі й заглянути в прірву, де вже чимало назбиралося погаслих сонць, і як вони лежать на дні провалля — як решета, як сковороди чи як жовті п'ятаки?

(Ю. Яновський)

Розмова з лісом

Другий день уже йшли ми лісами, я і пес. Вчора я ще потроху стріляв, але за сьогоднішній день не вистріляв аніразу. Пес, що спочатку приставав сумлінно при кожній появі дичини, переконався,

парашті, що я не буду стріляти, і при кожній новій okazії вже тільки злегка оглядався на мене й ішов далі, силкуючись удавати, що він також не зважає на ніяку дичину.

Я тишився, що людське лице, людське слово, людський звук не перебиває моєї тихої розмови з лісом, що ніхто третій не стає між мною і довокільшнім життям. Воно розмовляє зі мною тихим шумом лісу, мурмотінням потоку, криком птахів, подає знаки світотіннями хмар, ледве помітними рухами трави й гілляк. Все це, не приглушене, не перебите крикливим голосом чоловіка, промовляє так виразно, так незвичайно вимовно усієї моєї істоті.

Іду й прислухаюся до тихого шамотіння дерев, їх верхів, не видних мені знизу з-за гілляк. Їх похитує там угорі вігересь, непомітний тут, в долині, і певнишим тихим шумом нановиное ліс. Але від часу до часу, як рука пересувається по струнах — пролітає удар вітру, видобуваючи сильніші звуки, які зливаються в енергійну фугу. Їона звучить іще хвилю йому вслід, поки не розпадеться на окремішні мелодії, які веде кожне дерево зокрема.

Сонячне проміння вривається в прогалини незвичайно ясними, яскравими ударами, від яких запалюється лискучим блиском все, що стрічає воно на дорозі, — зелена хвоя ялиць, сіра кора гілляк, червона застілка старої хвої на землі, а краплі роси й зерна піску світять посеред того сяєвом самоцвітів.

(За М. Грушевським.)

ЗАВДАННЯ 155.

Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим: виправте помилки.

Цвіте полин

Чи знаєте ви, як цвітуть полини? Чи бачили, як весною на старих облогах-перелогах квітнуть гіркі сиві трави? Чи знаєте ви, як після нагрітого сонцем дня встає над полянами сивий дим і м'ясний чад пливе над степом? І, здається, тоді до вас говорять віки.

Сивий дух полинів, мов той хміць, настояний на солоді, п'янить і хвилює, проникає щемом у грудч. І той, хто вдихне його, стане ніби дужим від полинового сну і цвітіння, від сивого диму і приспаного грому.

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на землі нашій? Чи вас посіяли по степах неораних прадавніх скіфи?

...А може, ви посіялись по всій землі нашій у давні роки козаччини? Тоді, коли не житом-пшеницею, а сивою терсою, буркуном та ще сивим горем хлібніи земля рана аж за далекі обрії Дикого поля до самої Гірщини.

Щовсімь пр-ростави з кор ня б'їним мелом, поливи, шитувь ро-

лотисто-сивою гіркотою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням, яке разносить по степу вітер.

Яка дивовижна стійкість, яка живучість! Чи не так і народ наш, сто раз толочепий, топталий ворожим кінцем, січений і рубаний чужими мечами, стріляний з автоматів і танків, вистояв у тих битвах, і живе, і гонить з дужого кореня нове пагіння, цвіте і сіється по землі, виборений, відстояний навіки.

(За І. Цюпою.)

ЗАВДАННЯ 156.

Напишіть міні-твір на тему «Природа і я», використовуючи складні слова.

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Працездатність, хлібопостачання, сон-трава, краєвид, кафе-закусочна, гострокрилий, темно-червоний, чорноокий, жовтогарячий, жовтавий, світловодолікарня, світогляд, кіловат-година, життєпис, велоспорт, електрозварювання, кисло-солодкий, довгогривий, довговій, круглолиций, довголиций, кількадесят, небагата, кільканадцять, півтора, трьохсотий, чотири аршини, півтори години, двохмільйонний, двадцятий, хронікально-документальний, яскраво-зелений, приват доцент, пізньозимовий, висококалорійний, Західно-Австралійськи, плодоовочевий, емоційно-образний, емоційно забарвлений, чисто українськи, чистокровний, морально-правовий, морально стійкий, сіро-жовтий, сірокам'яний, зелено-золотий, залізобетонний, радіофізичний, століття, людино-день, півсвіту, піввікна, козир-дівка, жук-носорог, землероб, дощомір, чистотіл, верболіз, сімдесятиріччя, генерал-полковник, Лисичка-Сестричка, Івано-Франківськ, екс-чемпіон, хліб-сіль, штаб-квартира, люби-мене (квітка), пів-огірка, піваркуш, зовнішньополітичний, кількогадинний, новогрецький, синьо-біло-червоний, зернобобові, давній-предавній, південноукраїнські степи, західноукраїнські землі, високоморальний.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

На вітряк

Відколи пам'ятаю себе, я люблю вітряки, люблю посвист їхніх крил, гудіння млинових жорен, присвист і зітхання ковша, коли він вбирає в себе зерно. Вітряки навіть входять у мої сни, оживають у них, як люди, і говорять, як люди. Я завжди з радістю їхав на вітряк і з дідусем, і з батьком, а тепер уперше їду сам. Це мене робить більшим у своїх очах: я вже зараз не якийсь шибеник, лихотворець, очмана, торохтій, пошкодерник, паливода, нечупайло, а батькові й матері помічник, який може і на людей подивитися і себе показати.

Поки отак розмірковую, мене починає наздоганяти скрип саней і форкання коней. Навіть не оглядаючись, я узнаю, що це їде хтось із небагатих людей, бо упряж на конях не рипить ремінням, не обзивається залізом. Я звертаю з дороги, щоб дати дорогу коням, і радістю стрічаюсь з поглядом кошлатобрового діда Данила, рідного брата моєї бабусі, який теж їде на вітряк.

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах, а увесь рік пахне вошиною, медом і травами. Він має дуже гарні, що плачуть на морозі, очі, лагідну усмішку і трохи скорботні уста, на які не назбирувались ні злоба, ні погане слово. І такий він увесь чепурний та охайний, що мені одразу хочеться заховати кудись свої руки.

(За М. Стельмахом.)

* * *

Садок ріс на волі в глибокій долині. Та долина була не більша, як широка розколина у кам'яному ґрунті. Долина то звужувалася між кам'яними стінами, то розширювалася між крутими косогорами. А на дні тієї долини шуміла маленька річечка Боровиця по кам'яному дну, падаючи з каменя на камінь, й вливалася у Рось під самою високою скелею. Вся долина заросла високими старими вербами, осоками, акаціями, липами та тополями. Розкішне дерево гналося понад водою вгору скільки в його було сили. Осокори й верби гніздами зеленого здорового гілля виганялися вище од скель. Місцями дерево розстеляло свої верхи над скелями по зеленій траві. Над крутими, як стіни, скелями, зверху був насаджений дикий виноград. Цілі куделі, цілі гнізда густого винограду хапались за верхи зеленого дерева, проривались через його і звішувались униз по кам'яних стінах, як розкішні дівочі коси, як руна дорогого зеленого шовку. Тонкі кінчики винограду були жовто-зелені й звішувались з сірих скель, часом зарослих зеленим оксамитовим мохом, як нитки, як китиці оксамиту на дорогій зеленій тканиці. Над густими зеленими масами дерев подекуди вискакували вгору високі тополі, рівні та тонкі, як воскові свічки. Одним одна доріжка, колись вимощена цеглою, тепер до половини заросла зеленим мохом, то вилася над самою Боровицею, то йшла місцями під самою кам'яною стіною, прикритою зверху гніздами гілля та винограду. Світ сонця ледве пробивався через листя й падав на доріжку крапельками золота. Під самими скелями стояла густа тінь. Якась дивна свіжість була розлита під тими скелями, звішаними зверху зеленими завісами з винограду та листя...

(І. Нечуй-Левицький)

* * *

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в ярко-

зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хашах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси. Провесна. По узліссі і на галяві перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Деревя ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, odkриваючи блідо-блакитну воду.

(Леся Українка)

* * *

Пречудовий літній ранок. У холоднім легенькім вітрі ледве-ледве деліється широкий лан жита. Жито, мов золото. Колосся, наче праники, аж похилилось під вагою зерна та перлових крапель роси, що жовзвисали з кожної стеблинки. Стоять стебла високі та рівні, жовті і гладкі під зеленим листям повійки, осету та іншого бур'яну, що стелиться сподом. Де-не-де видніється з-посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє, чаруюче око блавату, або квітка куколю, або дівоче паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвірокотали свершки на всілякі лади, забриніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі над колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі піднявся гамір, закипіло життя. Вигін запестрівся від худоби, яку гнали на пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Деякі лишень, котрі вспіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та вилукували батогамми, женучи свій товар.

З хат закурився дим. Господині топлять зарана, щоб вчасно зварити обід, і молодших виправляють в поле.

Лиш у старій Лесихи не куриться зо стріхи. Хоч там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки ніколи рано не топлять, усе ввечір. Вечером спечуть та зварять, що там треба, — а весь день божий не дбають. Запопадні господині, хоть куди!

Газдівство у старій Лесихи несогірше. Хата, хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі, опрятні, худібка красна, що господи, гладке кожде, мов слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла ніворотом. Лесиха прийняла старого діда, жебруючого Зарубу в хату, обшила, обхамрала, — та й уже старий літом пасіки пильнує і коло хати найменшої крихіточки допантрує.

(І. Франко)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Як правильно? (Норма. Рекомендації)

Прізвища. Відмінювання прізвищ.

Прикметниковий тип.

Такі прізвища, залежно від ступеня їх субстантивзації (переходу в іменники), відмінюються за двома типами словозміни — прикметниковою та іменниковою.

Прізвища у формі повних прикметників і дієприкметників, що закінчуються в називному відмінку на -ИЙ (-ІЙ) у чоловічих прізвищах та -А (-Я) в жіночих, відмінюються як прикметники твердої або м'якої групи.

Тверда група

Чоловічі прізвища

Н. Білий
Р. Білого
Д. Білому
Зн. Білого
Ор. Білим
М. при Білому, Білім

Н. Мальований
Р. Мальованого
Д. Мальованому
Зн. Мальованого
Ор. Мальованим
М. при Мальованому
при Мальованім

Н. Васильківський
Р. Васильківського
Д. Васильківському
Зн. Васильківського
Ор. Васильківським
М. при Васильківському
при Васильківськім

Жіночі прізвища

Біла
Білої
Білій
Білу
Білою
при Білій

Мальована
Мальованої
Мальованій
Мальовану
Мальованою
при Мальованій

Васильківська
Васильківської
Васильківській
Васильківську
Васильківською
при Васильківській

М'яка група

Чоловічі прізвища

- Н. Нижній
- Р. Нижнього
- Д. Нижньому
- Зн. Нижнього
- Ор. Нижнім
- М. при Нижньому, Нижнім

Жіночі прізвища

- Нижня
- Нижньої
- Нижній
- Нижню
- Нижньою
- при Нижній

Прізвища у формі нечленних (коротких) прикметників і дієприкметників (Глух, Куц, Молод, Бажан, Рубен, Кохан) у сучасній українській мові повністю субстантивувалися, втративши зв'язок із прикметниками й набувши граматичних ознак іменників. Чоловічі прізвища цього типу відмінюються як іменники другої відміни.

- Н. Глух
- Р. Глуха
- Д. Глухові, Глуху
- Зн. Глуха
- Ор. Глухом
- М. при Глухові, Глуху

- Кохан
- Кохана
- Коханові, Кохану
- Кохана
- Коханом
- при Коханові, Кохану

Жіночі прізвища даного типу не відмінюються:

- Н. Ганна Молод
- Р. Ганни Молод
- Д. Ганні Молод
- Зн. Ганну Молод
- Ор. Ганною Молод
- М. при Ганні Молод.

За орфографічними нормами української мови у відмінкових формах прізвищ на -ІВ «І» закритого складу має чергуватися з «О» у відкритому складі.

ЗАВДАННЯ 157.

Перекладіть слова на українську мову і запишіть. Складіть кілька речень, щоб вийшла зв'язана розповідь.

Вышеназванный, разочарованный, обмазанный, прочитанный, написанный, описанный, оправданный, задуманный, квалифицированный.

ЗАВДАННЯ 158.

Провідмініайте прізвища.

Сірий, Чорнобривий, Верхній, Тонкий, Ніжний, Бажан, Сергій Качан, Марія Качан, Кут, Добрий.

ЗАВДАННЯ 159.

Запишіть імена та по батькові ваших батьків, родичів, друзів.

ЗАВДАННЯ 160.

Провідмініайте чоловічі та жіночі імена та по батькові.

ЗАВДАННЯ 161.

Уважно прочитайте.

ТАК І ТИ СКАЖИ ДІВЧАТКУ

Не для того, щоб була
бійка, суперечка,
з діда-прадіда до нас
перейшли словечка,
ніжні та любовні,
лагідності повні.

Чуєш знак любові
у сердечнім слові? —

*Лідо, Лідочко, Лідусю,
Ніно, Ніночко, Нінусю,
Любцю, Людочко, Катрусю, —*
так дідусь гукав бабусю
і татусь гукав матусю.

А сьогодні для початку
так і ти скажи дівчатку —

*Женя, Ксеня, Таня, Маня,
чи Наталя, чи Меланя,
чи Оріся, чи Марися —*
словом лагідним озвися.

Хто ж буває грубим,
ми того не любим.

Для вас таке явище — не дивина:
стрічали не раз і не двічі.
За даним зразком назвіть імена
пестливі, але — чоловічі.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 162.

Правильно поставте наголос. Перевірте за словником наголосів, як треба правильно вимовляти слова.

Тарілки, хусточки, ластівки, карточки, подушки, помилки, сорочки, цигарки, ягідки, сторінки, лінії, вишні, рушники, груші, історії, підзахисний, відцвітати, відціля, відшкребти, відштовхнути, строгий, господиня, густий, вигода, гудзик, ходжу, дзеркало, дзьобати, щороку, цілющий.

ЗАВДАННЯ 163.

Підберіть і запишіть до поданих іменників прикметники.

Ліс, крейда, відро, озеро, земля, рушник, гідність, вікно, вуаль, око, перерва, машинопис, літопис, підпис, крісло, біль, дріб, літо, осінь, канікули, штани, життя, картопля, добробут, хата, сім'я, фабрика, юність, зошит, олівець, зоря, дівчора, гостинність, килим, автор, міцність, держава, місто, мова, країна, квітник, город, мрія, весілля, вишня, зміна, книжка.

ЗАВДАННЯ 164.

Використовуючи тлумачний словник, поясніть лексичне значення слів: небокрай, небосхил, виднокрай, виднокруг, крайнеба, обрій, горизонт.

Складіть з цими словами речення.

ЗАВДАННЯ 165.

Відгадайте загадку.

*Хто жіноче ймення відгадає,
дуже миле у своїй природності,
що в пестливій формі означає
представницю іншої народності?*

(Марійка, марійка)

ЗАВДАННЯ 166.

Прочитайте тексти спочатку про себе, потім виразно уголос. Поясніть значення виділених слів, складіть з ними речення.

Людство давно і всерйоз задумується над тим, як обмежити свій, найчастіше небажаний, вплив на живу природу, як регулювати клімат, стримуючи цим темпи глобального потепління. Вважається: найрадикальніший метод — перехід на «чисту» енергетику. Тут на перше місце виходить використання природної енергії: сонця, вітру, води, припливів, навіть поки що малозвіданих, неприручених різноманітних явищ — блискавок, ураганів, смерчів, бур, тайфунів тощо. Навряд чи можна вважати перспективною термоядерну енергію, яка з часом може призвести до теплового забруднення атмосфери. Її нинішнє використання — вимушене, бо ще не вміємо приручати гігантські сили природи.

Будь-яка регуляція клімату має бути щонайобережнішою.

Проблема зміни клімату під впливом людини — глобальна. Відтепер штучне його регулювання неможливе без найширшого співробітництва не тільки вчених, а й усіх народів загалом. Ми повинні вже сьогодні об'єднати зусилля для того, щоб уміло використовувати земні ресурси, обачно користуватися своїми можливостями, аби не померкла перспектива перед прийдешніми поколіннями.

Певно, настане час, коли людство не тільки раціонально використовуватиме величезні земні й сонячні блага, а й уміло, залежно від конкретних умов, регулюватиме ці зміни, компенсуватиме своїм впливом надлишки чи нестачу сонячної радіації.

(За М. Міщенком.)

Бережімо світ яворів...

Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко й надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем із школи. Зиркнув на ліщиновий кущ біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на «коня» та й гайнув, аж закуріло серединою вулиці.

Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало не священним. Добре пригадую, що в першому класі на одному з уроків учителька просила:

— Не ламайте, діточки, ні яблуні, ні груші, ні береста, ні тополі, ні кущів усяких. Тільки садіть їх там, де голо, і поливайте.

Я бережу цей спогад. Він мені дуже дорогий не тільки поетичним підтекстом, а й своєю суттю: корисне і прекрасне пов'язане в один вузол. Дерево, кущ, чагарник, квіти, билина, зілля, розмай — без них не уявити життя на землі.

З якого часу так повелося, що ми — мешканці того чи іншого села, міста, вулиці — зняли з себе відповідальність за зелені насадження у гаях, садках, палісадниках?

А хто ж тоді ми? Тільки на словах — господарі землі? А я вірю,

що майже все можна вирішити на своїй вулиці чи в своєму дворі, захистити зеленого друга. Треба тільки не заплющувати очей на неподобства.

Нехай ніколи не в'яне в наших душах світ яворів, любистків, лелєк і зозуль! Думаймо, шукаймо, діймо, борімося гуртом, громадою, не будьмо байдужими, сліпими і глухими! Хто збайдужів, не бачить і не чує, що екологічна біда — не результат смоцій, не міф, час отямитися.

(За М. Міщенком.)

ЗАВДАННЯ 167.

Знайдіть текст російською мовою про природу; перекладіть його українською мовою і запишіть.

ЗАВДАННЯ 168.

Розгляньте репродукцію картини про природу. Створіть художню розповідь. Запишіть її. Виразно прочитайте. Чи зуміли ви передати своїм читанням, своєю інтонацією зміст репродукції?

ЗАВДАННЯ 169.

Прочитайте уважно тексти. Перекажіть їх. Розкажіть про своє улюблене дерево.

В е р б а

Ой, у полі вербиченька, там стояла криниченька...

Пісня лилась і лилась, несучи притаений сум і зажуру. Дівочі голоси ділилися ним зі світом і водночас притримували його в собі: їм добре з ним було. Бо то тільки сум, а не розлука. Вербовий сум. Гарний і гордий, як те дерево, що в низинних місцинах росте здебільшого поодинокі або рядочком над річкою чи ставом, вгорнувшись у срібно-зелені шати аж по кісточки.

Окрім краси, суму, що промовляє до людського серця, верба дарує багато корисного. Вона ніби позначка води на землі. Тому й криницю копають завжди під вербою. На сухому місці це дерево ніколи не ростиме. Де срібліє вербиця, там здорова водиця,— говорить народне прислів'я. Мудрість народна зафіксувала тут ще одну характерну здатність верби — бути природним фільтром всіляких домішок, що містяться у водах річок та озер. Ось чому люди брали (й сьогодні беруть) воду для пиття у річці під вербою. Та й не один заповзятий рибалка ловив добрячого сома або шупака в заглибинах під вербовим корінням: риба також любить чисту воду...

(Л. Павленко)

«Ясени, ясени... Бачу вас за селом край дороги...» А й справді. Стоять на краю села. Ніби вийшли зустрічати когось із далекої мандрівки. Когось мудрого й сильного.

На зріст високі — до п'ятдесяти метрів, розлогі, листки великі, довгасто-еліптичної форми, кора на стовбурах темнувато-зелена, гладенька, самі стовбури правильної конічної форми. Так і хочеться притулитись до котрогось з них, обняти, погладити. Манить до себе ясен своєю неприхованою дужістю, теплою й, сказати б, аристократичною красою. За це й люблять його на Україні.

Ясена можна побачити майже біля кожної садиби. Також часто садять його на могилах померлих мужів, які чесно і славно свій вік прожили, іншим помагали, на правильний життєвий шлях їх наставляли. За силу та красу в деяких районах республіки ясен називають ще деревом Геракла. Практично його використовують як меблево-декоративний матеріал.

...Було у матері три сини. Спритні, мов соколи, мудрі і добрі, як старі та бувалі люди, шляхетні й дужі, наче ясени. Покликали їх до війська рідну землю боронити від ворога. Хоробро билися брати. Не одного загарбника їхні мечі порубали. Ставали вони на бій плече в плече. Завжди два по боках, а один посередині. І цей живий трикутник був нездоланий. Пішла про мужніх братів слава по всьому краю. Проте сили були нерівні. Єдиного боялися брати: оточення. Не було в них четвертого брата, щоб за ними став. Коли їм загрожувало оточення, вони відступали. Одного дня побачила мати, що її сини б'ються вже під самою хатою. Далі відступати нікуди: або перемога, або смерть. Але смерть синів — це поневолення цілого краю.

— Сини мої любі, не допустіть рідний край до згуби! — скрикнула мати. Але побачила, що її діти знемагають.

— Сини мої рідні, соколи мої спритні, захисники землі-матінки вірні! Не вмирати вам, не здолати вас ворогам, нікому я вас не віддам! Будете ви моїми живими синами, житимете поміж нами, станете біля рідного дому дужими ясенами!

І стали три сини трьома ясенами. Вороги перелякалися їх і втекли. І батьківщина синів вільною стала. Більше ворог не відважувався йти на неї війною. Приходили люди до тих ясенів по здоров'я, до матері за порадою...

Мала мати трьох синів-ясенів...

(Л. Павленко)

Л и п а

Було у козачки Ковалихи Горпини двоє синів. І оце ніби від серця їх відривала, — виряджала на Січ.

— Діти мої, гірко мені виряджати вас, та це вдержу коло себе.

Йдете ви на мужеське діло — землю нашу боронити. Бережіть себе, і ти, Демиде, і ти, Петре. Щоб живі-здорові до мене вернулися. Не осрамить і пам'яті батька вашого, бо поклав він головоньку свою на чужині. Он його липа розрослась, мов на маковім полі дівка стоїть, убравшись під вінець. Не забудьте і ви посадити свої липи коло батькової, щоб пам'ять про вас осталася і щоб я, стара, і вранці, і вдень, і ввечері дивилася на них та за вас молилася. І приходила до них, як до дітей своїх. Коли будуть в'янути листочки на них, то буду знати, що важко вам, що тужите за рідною домівкою. Як буде пробиватися сік із котрої з них, знатиму, що поранений один із вас. Як стануть всихати одна чи обидві, знатиму, що немає вас на світі. Поливатиму їх сльозами своїми, й оживуть вони, і завітують на користь людям. Ви ж знаєте, скільки посаджено лип, стільки хоробрих мужів пішло з наших країв у козаки... Ти, Демиде, посадиш свою липу ліворуч від батькової, бо ти менший, біля серця мого ближче будеш. Тільки ж будьте скрізь разом. Дві сили разом і дуба здолають, а одна й верби не подужає...

— Спасибі вам, мамо, за слова напутні, за поради хороші. Дозвольте ж тепер зустріти наречених наших. Ось вони йдуть, Мотря і Устя.

— Ідіть, сини мої. В них ваше сім'я житиме, потомство ростиме. А без цього рід загине.

Підійшли наречені, вклонилися, привіталися.

— Демиде, — першою почала Устя, — я цей пояс в'язала і сорочку вишивала, ночей не доспавши, для тебе. Носи пояс при собі, і він буде нагадувати тобі про мою любов. А оце татова шабля. Він загинув, коли я ще маленькою була. Он липа татова біля нашої хати росте, і тато наче з нами живе. Візьми, Демиде, татову шаблю на страх ворогам, помстись за мене, за мої сирітські сльози, за татка. Ось тут, на рукояті, написано: «Доброму козакові Гаврилу від сотника Омелька». Не забувай мене в далекому краю і скоріш живий-здоровий повертайся.

Піднесла подарунки свої і Мотря коханому Петрові. Сподобалися матері дівчата, що так гарно її синів, а своїх суджених виряджають.

— Заходьте, невістоньки, до хати, заручини сьогодні зап'ємо, а весілля буде після перемоги, бо не той час, щоб весілля справляти.— Ідіть, хлопці, до сусідів, клич пошліть. Нехай до козачки Горпини сходяться, будемо заручини гуляти. І музики хай прийдуть, бо гарні у козачки Горпини невістоньки. Сьогодні будемо веселитись, а журбу на завтра відкинемо, нехай вона підожде...

Другого ранку будила козачка Горпина молодят:

— Пора, сини мої соколики, в дорогу, бо дорога на Січ далека. А це приготувала ось торбину цвіту з батькової липи. Чи простуда неждана прийде до вас, чи ще яка хвороба причепиться, ось і пригодиться вам липовий цвіт. А дерево липи, щоб ви знали, хату збереже

від блискавки. І людина під липою не боїться ні грому, ні блискавки; бо ніхто не чув, щоб під липою кого вбило... Цвіт липи, коли його запарити пучку й настояти, помагає і від простуди, і від болю в животі, і нерви заспокоює. А коли жар, то на ніч випити напару, тільки ложку липового меду туди додати, лягти в теплу постіль, зігрітись, і вся хвороба вийде... Давайте присядьмо під батьковою липою, згадаємо його добрі діла. І в дорогу, діти...

(Л. Павленко)

ХВИЛИНКА ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ

Відгадайте загадки

- 1. Розстелений кожушок, на нім посіяний горошок.*
(Небо і зорі)
- 2. На татарському полі попутані коні,
Вузлики знать, та не можна розв'язать.*
(Небо і зорі)
- 3. Торох, торох, розсипався горох,
Почало світати — нема що збирати.*
(Небо і зорі)
- 4. Серед двора-двора лежить червона сковорода.*
(Місяць на небі)
- 5. У бабиній хаті висить хліба скибина,
Собаки гавкають, не можуть дістати.*
(Місяць на небі)
- 6. Голуба хустина, жовтий клубок;
По хустині качається, людям усміхається.*
(Небо і сонце)
- 7. Пішла пані до льоху, насипала гороху;
Вернулася з льоху — нема гороху.*
(Сонце і зорі)

«Чікідіді»

Тільки вийдем на світанку —
Чути щебет біля ганку.
Вийдем знову по обіді:
— Чі-кі-ді-ді! Чі-кі-ді-ді!

*В цьому співі щось не наше!
Де ти взявся, дивний пташе?
Ми давай пташка шукати
На деревах, коло хати.*

*— Вірш такий, — згадалось Ліді, —
ми вивчали — «Чікідіді»!
— Так звучить, — згадалось Вові, —
спів пташка в англійській мові!*

*Звідки ж він у цій оселі?
З джунглів? З дикої пустелі?
Де він жив, цей «чікідіді»?
В дальнім Делі? Чи в Мадріді?*

*Тільки ж зараз це дивисько —
Чуєте? — десь зовсім близько:
— Чі-кі-ді-ді! — знизу з хмизу?
Чи з піддашного карнизу?*

*Раптом тут як крикне Ліда:
— Ось він! В клітці у сусіда!
Справді, в клітці, на осонні,
На сусідньому балконі!*

*Роздивляємось на «друга» —
звичайнісінький папуга.
Веселково пір'ям світить!
Як могли ми не помітити?*

(Д. Білоус)

Ніжні слова

*Зайшов я до дітей у клас:
— Ану згадаймо з вами
птахів, котрі зовуться в нас
пестливими словами.*

*Збудились жваві дітлахи,
підскочив Саша Мицик:
— Є, — каже, — в нас такі птахи, —
наприклад, пташка грицик!*

*— А ще, — гука Наталочка, —
є голуба рибалочка!
А Владислав Толочко:
— А ще — волове очко!*

— Стривайте, — каже Милочка. —
є ще пташок кобилочка!
А Морозенко Алла
ще повзика назвала.

— Гаразд. Але цікаво, —
запитую весь клас, —
чом звуть їх так ласкаво, —
ану, хто скаже з вас?

Та знизують плечима,
замовкиши мимохіть.
— Ну що ж — у чім причина, —
сам мушу пояснить:

цим, товариство миле,
підказує народ,
щоб знали ми й любили
чудесних цих істот.

А ви спостерігали їх,
оцих птахів чудових?
І як найбільш відомі з них
зовуться в інших мовах?

(Д. Білоус)

Ти куди? Мадагаскар?

Понад полем — лісом, гаєм —
понад урвищем
скрізь летять крилаті зграї,
цілі юрмища...

Багряніє жовто-яре
листя в трепеті.
А у небі — білі хмари,
наче лебеді...

Пташка в пісні щемній, щирій
кличе: — В ірій!
Ір-ій... Ір-ій!..

Крук до іволги: — Кар-р! Кар!
Ти куди? Мадагаскарр?! —
І вона йому уривком співу:
— Ан-та-на-на-рі-і-ву!

*А деркач дере,
дивні ноти бере,
Чи то він концерт готує,
та «до-ре» не добере,
чи диктанта він диктує,
каже діткам: ти-ре...*

*Вигук одуда печальний
над просторами полів.
І курликання прощальне
посмутнілих журавлів...*

— Не летіть!

Іще хоч тріньки...

— Почекайте!

Ну, хоч трінь!..

— Небезпечні нам затримки...

Ти весною нас зустрінь!

(Д. Білоус)

Нестримна суперечка

Ж а р т

*Гей, що за шум край верб, осик
побіля озеречка?
То скрекіт жаб, страшенний крик,
нестримна суперечка.*

*Скрякуха: — Скр-ре! — з-під лопуха,
немов з-під капелюха: —
скр-ре-кре! — скрекоче, не стиха, —
ну й скока-скрекалюха!*

*З скрякухою вступає в спір
ропуха вирлоока:
— Скр-ре-бре! — сестрі наперекір, —
ну й скрекалюха-скока!*

*І кожна гонор свій трима, —
в граматиці недрема:
Скрякуха: — Тр-реба зокр-ремá!
Ропуха: — Ні, зокр-рéma!*

— Скр-ре-кре! — Брре-бре! —

А в чому суть?

Що за сперечки там ведуть
край срібної водиці
сестриці-скреканиці?

Ні, то не спір, не шум, не гам
на трав'янистім шовку, —
то мамі-жабки дітлахам
складають скоромовку!

Облишмо геть серед болота
крикливу жаб'ячу сім'ю.
Складіть, кому із вас охота,
ви скоромовочку свою.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 170.

Підготуйте доповідь на тему «Людина і природа».

Т Е М А 9

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

Т а б л и ц я 16

П р а в и л о	П р и к л а д и
<p>Разом пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Утворені за допомогою прийменників від коротких прикметників2. Утворені від основ первинних прислівників3. Утворені сполученням прийменника з числівником4. Першою частиною яких є префікс що-	<p>змолоду, сповна, спроста, звисока, допізна</p> <p>назавжди, позавчора, повсюди</p> <p>утрьох, спершу, заодно</p> <p>щодня, щонайвище Але у постпозиції частка що пишеться окремо: поки що, хіба що</p>
<p>Окремо пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Утворені від іменника з прийменником, компоненти яких зберігають відносну самостійність значення2. У яких повторюються основи, розділені прийменниками3. Утворені поєднанням іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку	<p>на щастя, без пуття, з розгону, під боком, по правді, до вподоби</p> <p>з боку на бік, час від часу</p> <p>честь честю, кінець кінцем</p>

Правило	Приклади
Через дефіс пишуться:	
1. Утворені від прикметників, числівників, займенників за допомогою префікса по-	по-українськи, по-козацьки, по-нашому, по-перше
2. У яких повторюються основи	видимо-невидимо, з давніх-давен
3. Неозначені прислівники з частками -то, -не-, -де-, казна-, -будь-небудь-, хтозна-	хтозна-як, де-не-де, хоч-не-хоч, будь-що-будь Але: рік у рік, день у день, раз у раз
4. Прислівники типу:	по-латині, геть-чисто, десь-інколи, на-гора, десь-інде, десь-колись

ЗАВДАННЯ 171.

Напишіть, де потрібно, прислівники і сполучення слів разом, окремо і через дефіс. Поясніть їх правопис.

Раз/за/разом, в/основному, в/цілому, з/під/низу, на/голову, по/десятеро, по/людськи, в/плач, видно/не/видно, кінець/кінцем, рано/пораненьку, без/ліку, на/весні, на/весну, на/бік, на/рівні, з/роду/віку, без/ліку, на/ура, у/поміч, чим/дуж, з/окола, по/волі, за/багато, по/суті, без/відома, з/вечора, в/далечінь, хоч/не/хоч, на/силу, над/міру, на/здогад, по/троє, на/відріз, в/одно, де/не/де, пліч/о/пліч, всього/на/всього, до/пізна, тяжко/важко, у/розсип, по/третє, на/ходу, плече/в/плече, до/гола, о/полудні, як/не/як, в/накладку, день/у/день, рука/в/руку, кінець/кінцем, в/середині, в/край, у/вись, з/ранку/пораненьку, на/ніщо, по/перше, любо/дорого, на/добридень, до/пари, поза/торік, за/одно, над/силу, в/смак, на/яву, до/дому, на/рівні, на/диво, рік/у/рік, більш/менш, час/від/часу, день/за/днем, ледве/ледве, по/новому, по/латині, десь/інде, десь/колись, на/чисто.

ЗАВДАННЯ 172.

Виберіть з газет чи художніх творів речення з прислівниками і співзвучними з ними словами і запишіть.

ЗАВДАННЯ 173.

Розкрийте дужки. Поясніть правопис прислівників.

(Без)права, ні(за)що, (по)совісті, (на)ходу, (на)жаль, (до)дому, (не)стерпно, (на)приклад, (без)перестанку, (на)зло, (під)силу, (у)вись, (у)поміч, (на)щастя, (з)болю, (з)року(в)рік, (з)нову, (в)край, (під)час, (в)основному, (в)цілому, (зав)більшки, (до)діла, (до)пуття, сам(на)сам, ні(за)що, (по)вовчи, тільки(но), (що)хвилини, (не)даремно, зроду(віку), (з)радісті, (по)правді, (на)диво, в(ні)що, ні(де), пліч(о)пліч, (в)край.

ЗАВДАННЯ 174.

Зі словами по-моєму, в цілому, на щастя, любо-дорого, щохвилини, по совісті складіть і запишіть речення.

ЗАВДАННЯ 175.

Уважно прочитайте.

Диво-гарбуз

З мого дитинства

Це диво не часте в природі:
такенний гарбуз на городі!
Завбільшки з добряче барило:
де знайдеш для нього мірило?
Якщо описать, а не змірять —
їй-бо ніхто не повірить!
Біжу по аршин до Оришки,
щоб змірять, який *заввишки*,
який *завширшки*, *завдовжки* —
аршина нема. До Явдошки —
нема. Тоді до Мартина —
тут також нема аршина.
А в хату — Кузьма булькатий,
сміється у чорний вус.
Як зміриш? Та ж він плескатий,
набокуватий гарбуз!
Аж бачу іде Кіндрат,
а в нього — фотоапарат.
То й зняв мене заразом
з плескатим отим гарбузом.

А тепер зосередьтесь трішки
(пригодиться вам біля дошки)
й складіть речення на ЗАВВИШКИ,
на ЗАВШИРШКИ і на ЗАВДОВЖКИ.

(Д. Білоус)

СЛОВНИКОВІЇ ДИКТАНТ

По-українському, по-російському, по-нашому, по-моєму, по-перше, казна-як, будь-коли, хтозна-де, коли-небудь.

Без кінця, без краю, без ладу, без наміру, без сумніву, без угаву, без упину, в нагороду, в ногу, в обріз, в цілому, до вподоби, до діла, до крихти, до речі, до смаку, за кордоном, з болю, з радості, з розгону, на бігу, на жаль, на зло, на самоті, на світанку, під час, на щастя, на двоє, як слід, як треба.

Тихо-тихо, ледве-ледве, де-не-де, далеко-далеко, будь-що-будь, давним-давно, ну-ну, пліч-о-пліч, всього-навсього, коли-не-коли, хоч-не-хоч, от-от, як-не-як, віч-на-віч, то-то.

Востаннє, нашвидку, вручну, потроху, досита, дочиста, заново, здаля, звисока, помаленьку, здавна, здалека, потихеньку, нарівні, наготові.

Двоє, втрое, вперше, вдруге, удвоє, учотирьох, заодно, спершу, надвоє, натрое.

Вбік, скраю, збоку, вкрай, набік, напам'ять, вкупі, назустріч, вгору, зранку, вгорі, вранці, внизу, звечора, додому, зверху, додолу, вверх, вдалині, ввечері.

ГЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Березень

Березня, коли земля прокинеться од зимової сплячки і на повні груди вдихне теплого повітря, селянин очікує з особливим нетерпінням. Уже давно полагоджено воза, чскають свого часу підвішені під широкою стріхою плуги, борони, приготовлена для посіву яровина. Справжній прихід весни поз'язували зі святом Явдохи, котре припадає на 14 березня. До цього дня випікали обрядове печиво, так звані веснянки.

Дівчата й хлопці брали їх у долоні і йшли на околицю села, щоб закликати в гості весну красну. Цей ритуальний хід супроводжувався піснями, поетичними діалогами й обрядовими сценками.

Першою ознакою приходу весни вважався посвист байбака. Удоставшись за довгу зиму, звірок, відчувши тепло, вилазив з нірки, ставав на задні лапки і, нашорошивши вушка та піднявши вгору писок, голосисто оповіщав про свою появу під весняним сонцем. Люди спеціально ходили в степ, щоб не прогавити голос живого провісника тепла. «Просвистів байбак, — казали в народі, — ховай у затінок сіряк!»

Другою прикметою приходу весни був приліт вівсянок — найперших перелітних птахів.

Проте остаточним утвердженням весни вважалося Благовіщення, котре припадає на 7 квітня за новим стилем. З цього дня вже можна було починати ранню оранку.

З березнем, як бачимо, пов'язано чи не найбільше обрядів весняного циклу. Не останню роль у цьому відіграла й та обставина, що в наших далеких предків це був початок нового року.

(За В. Скуратівським.)

Жовтень

Вузенька стежка підбігла до кручі і повилася далі крутим берегом над рікою, то видираючись на голі горби, то ховаючись у низинах. Крізь високу ліщину синіли прозорими вікнами просвіти на Дніпро.

Софія зупинилась, з тихим хвилюванням охопила очима весь мальовничий краєвид: і широку ріку із світлими перекатами, і золотисті піщані островці, і далекий протилежний берег, зарослий верболозом.

Густий ліс наступав з того берега на прибережну косу. Жовтень уже торкнувся похмурих дубів. Суцільна стіна темних крон узялася черв'яковими плямами, верховини лісових груш палахкотіли під осіннім сонцем гарячим багрянцем.

Знайомі з дитинства рідні місця чомусь викликали сьогодні в дівчини неясний неспокій.

Глянула на горби, які височіли над рікою. Вони були голі, руді. Ще малим дівчам вона блукала отут з подружками, купались ось у тому загоні з похилою вербою.

Горби видно здалека. З давніх-давен вони стоять самітні, обриваючись стрімкими кручами в Дніпро. Тільки ранньою весною зеленіє в них перша трава, потім гаряче сонце спалює кожну билину, суховій випиває останню вологу. Гори здавались забутими степовими могилами.

Софія почала копати. Земля була суха. Чи то коники млосоно сюрчать, чи хрустить під лезом плетиво корінців? З кожним новим штихом глибшає яма.

Ставши навколішки, дівчина захопила в жменю землі, перетерла її пучками по долоні, немов хотіла відшукати якийсь загублене зерно.

(О. Донченко)

По обидва боки Росі стояли круті горби, поперерізувані й перетяті глибокими вузькими ярками, і долини. Їх гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом; небо було вкрите білим прозорим туманом; через туман лився срібний тихий світ вечірнього сонця. Надворі було тихо, мертво. На крутих горбах мрів густий старий дубовий та грабовий ліс, вкритий інеєм.

Понад Россю в лузі стояли рідко розкидані розкішні старі дуби з рідким розкидчастим гіллям, неначе порозпинали сотні рук на всі боки. Кожна гілка була вкрита широкою, на два пальці смужкою інею. Вузлуваті сучки та гілки стриміли вгору, наче розчепірені пальці рук, висіли вниз, як пазури на пташиних ногах; на сучках, на гілках біліли та світилися наскрізь ніби довгі гусячі пера з дрібненькими зубчиками, котрі стриміли то вгору, то вниз, то складались пучками, букетами, звішувались вниз, переплутувались, перехрещувались чудними взірцями й світилися наскрізь.

За лугом на горах почався грабовий ліс. Дві високі, ніби фантастичні, стіни лісу обступили білу пухову дорогу; тонке, як чорні нитки, молоде грабове гілля спускалось зверху до самого долу на м'який сніг; дрібний іній обсилав його ніби тонким пухом та дрібними алмазами; іній блищав, світився, переливався матовим білим світлом.

(І. Нечуй-Левицький)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В українській мові далеко більше вживаються прислівники, ніж у російській, де вони часто поступаються перед конструкціями з прийменниками й іменниками.

1. Довжиною, шириною, глибиною, висотою, вишиною, товщиною — завдовжки, завширшки, завглибшки, заввишки, завбільшки, завдальшки, завглубшки, завтовшки.

«Кімната була довжиною вісім метрів, шириною чотири й висотою три метри»; «Ставок глибиною подекуди аж до семи метрів прикрашає тепер наше місто, що не має річки». Такі неукраїнські вислови ми читаємо іноді не тільки в ділових паперах, а навіть у статтях і в художній літературі. Цих висловів не знає українська народна мова, не знала їх і наша класика, а користувались іншими прислівниками: «Роги по аршину завдовжки, коли не більш» (О. Сторож.); «Сам той Ох на корх заввишки, а на сажень борода» (Л. Українка); «Яма завглибшки була вже двадцять і два сажені» (І. Франко); «Наша річка, хоч і неабияка там завширшки, проте рибу має» (з живих уст); «Камінь такий завбільшки, як де є хата велика» (казка); «Намисто було

завгрубшки, як мое» (Словник Б. Грінченка); «Так завдальшки, як до тієї греблі, сиділи в очеретах дикі качки» (Словник Б. Грінченка).

Отже, для російських висловів **длиной, в длину, шириной, в ширину, высотой, глубиной, величиной, толщиной, на расстоянии** маємо українські відповідники—**завдовжки, завширшки, заввишки, завглибшки, завбільшки, завтовшки, завгрубшки, завдальшки**, яких і слід додержуватися в писемній та усній мові.

Російський вислів **на расстоянии** може передаватись українською мовою не тільки прислівником **завдальшки**, а часто й применником **на та іменником віддаль (віддалення) або відстань**: «Тепер обличчя обох були **на відстані** якихось три чверті метра» (І. Ле); «**На відстані** пострілу» (Укр.-рос. словник АН УРСР).

2. Зараз, тепер, нині, тепереньки, теперечки, тепера, ниньки.

Прислівник **зараз** витискує останнім часом прислівники **тепер, нині**: «Де гули набої, **зараз** сміх звучить» (В. Сосюра); «**У нас зараз** весна» (С. Плачинда). Проте між цими прислівниками є деяка значеннева різниця.

Українська класика й народне мовлення надають прислівнику **зараз** вузького значення: «цієї миті, цю хвилину, негайно»: «**Ходім зараз до матері**» (М. Коцюбинський); «**Зараз** піду» (Л. Українка); а коли мовилося про час, що оце триває, тоді користувалися словами **тепер, нині**: «**Не тепер**, так у четвер» (приказка); «**Не той тепер** Миргород, Хорол-річка не та» (П. Тичина); «Герман Гольдкремер устав **нині** дуже злий» (І. Франко); «**Їх смольний дух п'янить мене і нині**» (М. Рильський).

У фольклорі трапляються ще й такі прислівники: **тепереньки** («Ой, колись була розкіш-воля, а **тепереньки** — неволя» (Нар. пісня); **теперечки** («**Теперечки** дивись, до чого він доживсь» (Л. Глібов); **тепера**—відповідник до російського **теперича** й **ниньки** — відповідник **нынче**.

З цих прикладів випливає, що у наведених на початку фразях із сучасної літератури краще було б, якби замість недоречного тут прислівника **зараз** стояли інші, саме в цьому тексті потрібні слова: «**Де гули набої, нині сміх звучить**»; «**У нас тепер весна**».

3. Під рукою і напихваті.

«Нащо ти ото шукаєш по кімнаті, нишпориш по шухлядах? Треба, щоб усе потрібне було в тебе **під рукою**», — читаємо в одному сучасному оповіданні, де спиняємо увагу читача на вислові **під рукою**. Так сказати по-українськи можна, як це бачимо хоч би з такої фрази М. Коцюбинського: «Багато читаю, бо **під руками** велика бібліотека та багато газет та часописів на всяких мовах». Але є ще український прислівник **напихваті**, що передає те саме поняття, що й вислів **під рукою** в переносному значенні: «Ще завидка понаготовляли кожен

собі сокиру чи лопата, мішки на зерно, налігачі на худобу, — держали **напохваті**» (А. Головка).

Не слід забувати це слово в певних випадках, тим більше, що воно — таке характерне для нашої народної мови, з якої треба черпати свої практичний словник нашої літератури.

4. Так чи отак?

«Усякі бувають дива. Так ідеш собі лісом, коли бачиш...» — читаємо з одному оповіданні. Усе ніби гаразд у цих двох реченнях, але чомусь не задовольняє слово **так** на початку другого. Якби друге речення починалося ствердженням певної події чи явища, про що мовилося в першому, тоді слово **так** було б на своєму місці, як це бачимо в творі І. Нечуя-Левицького: «Пан не згоджувався брати назад того поля. **Так** воно й стояло ціле літо толокою». Якщо речення не являє собою логічного завершення щойно сказаного, а висловлює загальні міркування, звісно, пов'язані певною мірою з усім попереднім текстом, тоді краще послуговуватися прислівником **отак**: «**Отак** жив Чіпка, ріс, виростав у голоді та холоді, у злиднях та недостачах» (Панас Мирний).

Ми спинились над цими двома словами, які будучи дуже схожі одне з одним, мають, проте, різні нюанси, тому що раз у раз натрапляємо в художній літературі й публіцистиці на фрази з початковим словом **так** замість **отак**, про яке ніби забули автори. Відбувається це, видимо, під впливом російських зразків, де прислівник **так** в аналогічних фразах — дуже поширений: «Эти явления замечались и раньше. **Так**, ещё в прошлом году, мы наблюдали...»

Прислівник **отак** інколи буває синонімом слів **наприклад**, **приміром**, як це бачимо в першій фразі: «Усякі бувають дива. **Наприклад** (приміром), ідеш собі лісом...»

Із цього видно, що й у наведеному на початку реченні більше пасувало б слово **отак**: «**Отак** ідеш собі лісом...», — тимчасом як у реченнях «Темрява була така густа, що ми не бачили, чи їдемо ще селом, чи в'їхали вже в ліс. **Так**, це був ліс» відчуваємо, що тут треба поставити тільки слово **так**.

5. Щоденно, щодня, щодень, щоднини.

Слова **щоденно**, **щодня**, **щодень**, **щоднини** ми бачимо в нашій класиці й сучасній українській літературі: «Я есь той, який **щоденно** на будові, на посту» (П. Тичина); «Ходив я в садочок **щодня** виглядати» (Л. Глібов); «Споконвіку Прометей там орел карає, **щодень** божий добрі ребра й серце розбиває» (Т. Шевченко); «Для величних будов Батьківщини, для майбутнього щастя — **щоднини** лийся, лийся, гаряча сталь!» (Я. Шпорта).

Усі ці чотири слова мають однаковіське значення, хіба тільки з тою різницею, що слова **щодня**, **щодень** ми часто чуємо в народно-

му мовленні, але далеко рідше можна натрапити на щоднини й не трапляється чувати з народних уст прислівника щоденно, дарма що прикметник що денний — дуже поширений: «Оце такий мій щоденний наїдок».

Чи не забагато в нас однакових прислівників, дуже схожих між собою, що означають достоту одне поняття? Таке явище навряд чи збагачує мову, вносить плутанину, коли постає питання, як краще сказати — щодня чи щоденно. Мабуть, слід додержуватися слів, що живуть у народі, залишивши слова типу щоденно для тих випадків поетичної творчості, коли ритм вірша потребує саме цього слова, як це бачимо в наведеній цитаті з творів П. Тичини.

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 176.

Розставте правильно наголос.

Потім, рясно, стиха, заново, наново, деяк, сумно, нанівець, звідти, здалека, звисока, донині, тимчасом, мимоволі, насміх, абияк, навздогад, гаряче, дарма, лігма, тепло, натрое, тайкома, двічі, додому, по-сільськи, смерком, пошенки, крадькома, потім, нарівні, згори, спочатку, глибоко, водночас, збоку, наприклад, вприглядку, якомога, високо, надворі, нехотя.

ЗАВДАННЯ 177.

Прочитайте текст. Доберіть синоніми до виділених слів. Перекажіть текст.

Наші назви місяців прозорі: легко встановити, яка ознака покладена в основу називання. Січень дістав свою назву від «сікти» (у цей час найчастіше вирубували ліс). Лютий названо за люті — злі, жорстокі морози, які бувають у цьому місяці. Березень був місяцем, коли збирали березовий сік (місяць цей тому ще зветься сочень, соковник). Квітень — місяць цвітіння. Травень відзначався буйним ростом трав і за це дістав свою назву. Червень — від червець, з якого виготовляли червону фарбу (черв'як — лялечка червця — з'являвся саме у цей час). Інші пояснення назви червень: теж від черв'як, але тепер це лялечки бджіл, які у цей час якраз виводилися. Ще пояснення: місяць появи червоних ягід, фруктів і квітів. Липень — місяць цвітіння липи-дерева, дуже поширеного й шанованого (як медонос) у слов'янських землях. Серпень — місяць серпів, жнив; у білорусів він — жнівець. Вересень — місяць цвітіння вересу, рослини, що як і липа, є багатим медоносом. Жовтень — місяць жовтого листя. Листопад не потребує пояснення, бо в самому слові чути шелест листя, що падає на землю. Раніше він звався і падолист. Грудень — місяць, коли земля змерзається у груддя.

(А. Коваль)

ЗАВДАННЯ 178.

Запишіть текст українською мовою.

Осенний закат

Поляна, окружена с трёх сторон лесом, а с севера огороженная увалом, казалась зелёною чашей. Меж зубчатыми вершинами зелёных аллей плавился закат. В промытом дождём, прихваченном первыми утренниками воздухе не дрожало ни одной пылинки. Осенняя пышность и яркость зелени всюду удивительно сочетались с весенней чистотой красок, что бывает только на горных склонах в благодатные солнечные годы, да в северных местах. От закатного отсвета всё приняло тёплый, телесный оттенок. Серая, вытопанная площадка перед холмом, там где сходились гри дороги, была смуглой и ласковой.

(Г. Николаева)

ЗАВДАННЯ 179.

Спробуйте скласти гумористичну розповідь, використавши якомога більше наведених тут приказок та прислів'їв.

- ☞ Взимку літа не доженеш.
- ☞ Зима без снігу — літо без хліба.
- ☞ Зима невелика, та в неї рот великий.
- ☞ Зимою бійся вовка, а літом — мухи.
- ☞ Зимою деньок, як комарів носок.
- ☞ Сонце блищить, а мороз тріщить.
- ☞ Так тепло, як циганові під ятером.
- ☞ Взимку сонце крізь плач сміється.
- ☞ Місяць лютий гостро кутий.
- ☞ І собака зимою про хату думає.
- ☞ Кидай віз, бери сани та поїдемо до Оксани.
- ☞ Хто має розум, той не їде зимою возом.
- ☞ Січень не так січе, як вуха пече.
- ☞ Біла зима й чорне сіно з'їсть.
- ☞ Держись, Хома, іде зима!
- ☞ Зима літо з'їдає, хоч перед ним і тікає.
- ☞ Мороз невелик, а стоять не велить.
- ☞ То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.
- ☞ Земля дає все й забирає все.
- ☞ До завірюхи треба кожуха.
- ☞ Такий мороз, аж зорі скачуть.

Прочитайте та поясніть зміст поданих нижче прислів'їв та приказок. Виберіть із них ті, що найбільше вам сподобалися, й напишіть невеликий твір, використавши в ньому відповідні прислів'я та приказки.

* * *

Весна багата на квітки, а осінь — на сніпки.

Весна — днем красна. Весна всім красна.

Весна днем красна, а на хліб пісна.

Весна — наші отець і мати: хто не посіє, не буде жати.

Проспиш весною — заплачеш зимою.

Весною і в горобця пиво.

Майська роса краще вівса.

Прийде май — у землю дбай, прийшов іюнь — хоч сій, хоч плюнь.

Сухий березень, теплий квітень.

Мокрий май — буде хліба врожай!

Весна ледачого не любить.

До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.

Коли квітень з водою, то травень з травою.

* * *

Літом і баба сердита на піч.

Як сіно косять, то дощів не просять.

Де верба, там вода.

Хто літом спеки боїться, той зимою не має чим гріться.

Прийде літо — все розмаїто, прийде зима — нічого нема.

Не проси літа довгого, а проси теплого.

Одно літо ліпше, як сто зим.

Те я дію, що вліті прію.

Хто літом працює до поту, зимою поїсть в охоту.

Я дав би дві зими за одне літо.

Цигану літо, що грішнику рай.

Літом пролежиш, а зимою з торбою побіжиш.

Влітку день — год.

Готуй літом сани, а взимку воза.

Два рази на рік літа не буває.

Летить літо на крилах.

Осінь одного заморозить, а зима двох.
 Осінь сумна, а весело жити.
 Восени багач, а навесні прохач.
 Восени і курчата курми будуть.
 Восени ложка води, а цебер грязі.
 Прийшла покрови — сиди, чумак, дома.
 Восени і горобець багатий.
 На Іллі до обіду літо, а після обіду — осінь.
 Осінь усьому рахунок веде.
 Красна осінь снопами, а зима — намолотом.
 Не чекай од осені сонця.

Як зазиміє, то й жаба оніміє.
 То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.
 Зима, а кожуха нема.

ЗАВДАННЯ 181.

Відгадайте загадки. Поясніть значення виділених слів.

1. Хоч сам не біжить, а стоять не велить.
 2. Без сокири і дрючків ставить міст через річки.
 3. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені?
 4. Впаде з неба — не розіб'ється,
 Впаде в воду — розпливеться.
 5. Сонце пече, липа цвіте,
 Жито доспіває — коли це буває?
 6. Голі поля, мокне земля,
 Дощ поливає — коли це буває?
 7. Огляда суворо скоса степ, ліс, села і міста;
 Розпустила сиві коси, а їх буря запліта.
 8. Річкою красивою я взяла розгін,
 Раптом перша літера попливла в затоку,
 А коли поставили іншу навзамін —
 Стала несподіваною я... порою року.
- (Д. Білоус)
9. Це слово часто стрінете:
 три літери у нім;
 та першу з них замініте
 в цім слові чарівнім —
 і значення побільшиться
 одразу в сто разів.

І будете ви тішитися
з двох зовсім різних слів.
Які це слова?

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 182.

Прочитайте вірші. Зверніть увагу на їх милозвучність. Подумайте, чим вона досягається.

* * *

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.
Ми хмарою носилися
від подиху зими
і весело крутилися
метелицею ми.
Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі,
і линемо до матінки —
до любої землі...
Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

(М. Вороний)

О с і н ь

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.
В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.
Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розмига,
і берізка гола мерзне за вікном.

(В. Сосюра)

* * *

Сипле, сипле, сипле сніг,
З неба сірої безодні
Меріадами летять
Ті метелики холодні.
Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.
Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.
Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий вогонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

(І. Франко)

* * *

Вночі мороз, а вранці знов відлига,
Дратує неспокійністю зима,
Тьмяніє на ставку непевна крига,
І певності ні в чому більш нема:
Ні у вітрах — то дмуть, то перестануть;
Ні у заметах — то ростуть, то тануть;
Ні в небесах — то раптом чисті стануть,
То наче походив по них мазутний квач;
Ні в настрої — сміявся до нестями,
І от — все байдуже, і от уже хоч плач.

(І. Муратов)

Примхливий місяць

І чому то вітрисько так біситься
і покрита поземкою крига?
Звідки примхи у лютого-місяця —
то мороз, то одразу відлига?
Ось легенда про це невеличка:
праслов'яни від року нового
знали січня — великого Січка
й знали лютого — Січка малого.

І сказав тоді Січко малий
(а натура його заповзята):
— Я малий, але дуже я злий,
не соромився б старшого брата,
витворяв би таке я щодня,
що кого б тільки не дивувало:
по один бік кипіло б горня,
а по другий би враз — замерзало...
Ось чому таке в лютому робиться,
хоч для нас невелика це скрута:
менший старшого Січня соромиться,
а то нам обморозив би вуха.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 183.

Вивчіть вірш напам'ять. Якими художніми засобами користується автор для вираження основної думки вірша?

Літо

Питає у неба земля:
— Чи ти будеш моїм оборонцем? —
І зелені руки тополь
Простягає до сонця.
Небосхилам немов промовля:
— Адже ми нероздільні у світі...—
І у відповідь небо їй
Наливає у ріки блакиті.
І земля підносить у вись
Чашу літа: — За долю щасливу! —
І у відповідь небо їй
Бризка лагідну зливу.
Посилає земля пісні:
— Чи ти чуєш мій голос? —
І у відповідь небо їй
Сипле золото в колос.

(М. Нагнибіда)

ЗАВДАННЯ 184.

Прочитайте уважно тексти. Знайдіть антоніми; скажіть, з якою метою використовує їх автор.

Блакитними очима дивиться мені в очі весна.

Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні — збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується.

Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисто, холодним повівом несло від її прудкого, безповоротного бігу. Так недавно дихало в мої думки студеним пахом зів'ялого листя, а вже сьогодні — лагідне, шовковисте повітря весни купає мої очі, вся земля наче випромінює благодатну снагу, що помагає рости не тільки траві, квітам, деревам, а й мріям людським.

Стоять верби, опушені зелененьким листям, і, здається, чують сплески журавлиних сурем у піднебесі, легенький, бентежливий передзвін — прозорий, кришталевий.

Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться. Й тепер, коли прийшла весна, коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх, тонких, таких пам'ятних запахів, коли в мене все помолоділо, мов вербове пагіння над дніпровською водою, то я добре знаю: очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому — синя та золота весна на дніпровських кручах.

(Є. Гуцало)

Осінь

Жовтогаряча осінь стоїть над Осокорамми, розкинувши високо над землею блакитні небеса. По садах загуляли золоті падолисти, та ще срібне павутиння літає в повітрі, снує свою дивну пряжу над перелазами.

Стоїть лагідна пора бабиного літа, останні сонячні дні такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом, мрійним смутком, прощальним чачанням журавлів, що відлітають у вирій.

На городах уже зібрані гарбузи, викопано картоплю, зрубано капусту на грядках. Тільки де-не-де стоїть сухе соняшничиння і тихо шерехтить, нагадуючи про гарячі дні літа, коли цвіли вони жовтими решетами на городах, просіваючи сонячний пил. Зів'яли, поникли від нічних приморозків квіти біля хат, тільки одні високі синенькі цвітуть, стеблами схожі на нехворощ. У народі їх називають морозом. Може, тому, що стоять вони наперекір заморозкам, може, тому, що цвітіння їхнє нагадує голубуватий іній раннього приморозку.

Під стріхами хат дбайливі господині розвішали золотаві качани кукурудзи, жовті гвоздики і кетяги червоної калини. Здалеку, коли глянеш, стоїть така хатина, як молода в осіннім вінку. Стоїть і жде весілля. Може, й справді завітають до такої старости. Адже осінь —

то найкраща пора сватання. Щонеділі прокочуються по селу весільною перезвою дружки і бояри, гудуть бубни, лунає весільна музика.
(І. Цюпа)

Літо

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас достигають суниці, достигають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок.

Це теж, прихилиючи небо до землі, говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли сунички засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячому нахиляють головки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею. Я тепер лягаю і встаю, накупаний цими пахощами.

Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижуренній житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки й озиваєшся косою в лузі, перепілкою в полі.

А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..

Та ось вже вікна посвітли, вже прокидається сонце.

Сонце! А ти ще бачиш місяць, як його з лісу виносять на рогах корови, що теж пропахли суницею.

На тебе, на твої пошматовані видіння знову падають слова, немов роса; ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаючи кулаки до очей, а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля, що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос.

Літо тихо з полів зайшло в село, постояло біля кожного тину, городу та й взялося до свого ділечка, щоб усе росло, родило. І все аж навшпиньки спинається, так хоче рости!

(М. Стельмах)

ЗАВДАННЯ 185.

Напишіть твір на тему:

**«Не скоро весна ясночол
покине далекі краї».**

**«Небо в'яне просинь, і мете, мете
жовтокоса осінь листя золоте».**

(В. Сосюра)

ЗАВДАННЯ 186.

Напишіть твір на тему «МОЯ УЛЮБЛЕНА ПОРА РОКУ».

Т Е М А 10

ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

Таблиця 17

Правило

Приклади

Разом пишуться:

1. Утворені поєднанням колишніх займенників з прийменниками або частками, чи сполучників з частками

Окремо пишуться:

1. Складні сполучники
2. Якщо частки **то, ж, би (б)** виконують підсилювальне значення

зате, ніби, якби, якщо, аби, неначебто, проте, щоб, тощо

так що, через те що, з тим щоб, дарма що, та й

все ж таки, бо ж, хоч би, коли б то
А ле: тільки-но, тому-то, тим-то

ЗАВДАННЯ 187.

Поясніть написання складних сполучників та однозвучних з ними сполучень слів.

1. Ну що б, здавалося, слова (Т. Шевч.). 2. Летіте, думи, ви хмари осінні. Тож тепер весна золота (Л. Укр.). 3. А так же хороше над чорним ґрунтом мак переливається, мов полум'я червоне (М. Рильськ.).

І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні (В. Симоненко).

5. До словечка, до слов'ятка притулися,
Може, так хоч мови рідної навчишся (М. Тимчак).
6. Хай іншим словом володію...
Хоч мов я знатиму до ста,
На материнській лиш посмію
Відкрити до матері вуста (Г. Петрук-Попик).
7. Щоб між нами не вгасло
Проміння величчє,
Ти поставив «на сторожі»
Слово твоє вічне (Л. Українка).
8. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золоту арфу (Л. Українка). 9. Як би я тепер хотіла у маленьке човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти (Л. Українка).

ЗАВДАННЯ 188.

Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. Як(би) ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко). 2. Як(би) відали ви, які славні були ті суворі, закручені хлопці (М. Нагнибіда). 3. Добре було б, як(би) отакий співучий разок намиста впав із неба на землю... (Є. Гуцало). 4. Як(би) там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям... (О. Гончар). 5. Іду я шляхом, сумно позираю, немов(би) сфінкс, у темну далечинь (М. Зеров). 6. То(ж) сіль землі, то(ж) сила молода ішла на смерть, на згубу неминучу (Л. Українка). 7. Земля прекрасна, тому(що) на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Д. Бедзик). 8. З долини, (не)наче з дна, почало підніматись, напливати село, навпід поділене рікою (М. Стельмах). 9. Совість... зілля... А (при)чому тут ви? (О. Гончар). 10. Раз у раз на її ясні очі мов(би) хмарки набігали (Є. Гуцало). 11. Що(б) жить—ні в кого права не питаюсь. Що(б) жить—я всі кайдани розірву (П. Тичина).

ЗАВДАННЯ 189.

Складіть речення зі сполучниками дарма що, незважаючи на те що, аби ж, адже ж, але ж, аніж, адже, немов, нібито, однак, мовбито, якщо, немовбито, отже, тож, в міру того як, тощо.

ЗАВДАННЯ 190

Складіть речення, у яких були б подані нижче слова і словосполучення.

Тож — то ж, якже — як же, якви — як би, причому — при чому, щоб — що б, проте — про те, зате — за те.

ЗАВДАННЯ 191.

Розкрийте дужки. З виділеними словами складіть речення.

Тим(часом), коли(ж), коли(б), тільки(що), що(духу), через(те) що, (що) правда, казна(шо), будь(що), коли(б)то, замість того(щоб), (в)міру того як, через те(шо), замість того що(б), так(що), тільки(но), але(ж), хоч(би), коли(б)то, тому(то), за(те), про(те), та(ж), як(що), все(ж)таки, бо(ж), дарма(шо), так(що), ані(ж), те(ж), на(че), наче(б), тоб(то), хоча(б), через(те)що, задля(того)щоб, подібно(до)того(як), ото(ж), то(ж).

ЗАВДАННЯ 192.

Складіть речення зі сполучниками для того щоб, тому що, дарма що, тож що, так що, через те що, або ж, адже ж, але ж, коли б, хоч би, аніж, також, ніж, адже, наче, нібито, однак, якщо, щоб, тобто.

ЗАВДАННЯ 193.

Запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим і опрацюйте помилки.

Певно, на глибинних струмках народних традицій, умілої й досвіду трудового люду викладають цявряння своїх криниць талановиті майстри народної творчості... Хтось із них, може, ходить в яр весною, коли ще сплять всрбові котики, до того місця, де вперше ще в дитинстві побачив, як тут на очах заструмувала водиця, згадує, як загачували її на загінчику його закощюблі пальці, а потім пускали на прибулій скаламученій воді човники з сірникових коробочок. А хтось, може, рано-порано, доки спить старенька мати, вишугне крадькома навшпиньках до сіней, добудеться до рипучої скрині—єдиного спадку з діда-прадіда, торкнеться вустами не збляклого від часу вишивання прабабчиних рук, і розбрунькується його уява, спалахне фантазія. А хтось, можливо, пізнього вечора, коли після сповненого працею дня всіх зморить солодкий сон, дістане з полотняної торбини зжовклі, передривнілі аркушики, на яких неоковирними літерами записано народну пісню, що була, певно, дуже жалібна й сповнена болю та гіркої журби-розпуки: «До криниці ішла — наплакалася...» А хтось... а ще хтось устане до схід сонця, принесе своє майстерське начиння до того місця, де збігає подвір'я на схилі, і візьме перші штихи лопатою: тут буде криниця... (В. Качкан).

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Аби, щоб (щоби), жеб (жеби).

Сполучник **аби** звичайно є відповідником до російських **лишь бы, только бы**: «Аби день до вечора» (приповідка); «Нехай собі співає, аби не голосно» (Т. Шевченко). Але в деяких говірках української мови це слово править за синонім сполучників **щоб, хоч, би, якби**. Це позначилось і в нашій класичній літературі, наприклад: «Я аби хотів що попові дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти» (В. Стефаник).

У сучасній українській літературній мові сполучника **аби** вживають тільки в його першому значенні, тому в фразі, взятій із газетного фейлетона, слово **аби** стоїть не на своєму місці: «Всі можуть засвідчити: не було ще випадку, аби хтось із працівників управління навіть з виховною метою хапався за пасок, розмовляючи з своїм сином». Тут і в подібних випадках треба послуговуватися сполучником **щоб**, як це чуємо в відомій народній пісні: «...щоб наша доля нас не цуралась, щоб краще в світі жилося!»

Слід зауважити, що в говірках західних областей України трапляється замість **щоб (щоби)** сполучення **жеб (жеби)**: «Немає злого, жеби на добре не вийшло». Такий сполучник треба вважати за діалектизм і полонізм, який прийшов у ті говірки під впливом польської мови (*z e b y*). Звісно, йому не може бути місця в літературній мові, крім тих випадків, коли в художньому творі, задля колориту, автор хоче зберегти пряму мову своїх персонажів.

2. І — й — та.

Між словами в реченні й між реченнями ми часто вживаємо сполучники **і та й**. Українська мова — милозвучна й тому пильнує, щоб не скупчувалось поряд кілька голосних або кілька приголосних. Для того, щоб ці звуки гармонійно чергувались, є в українській граматиці правило чергування, за яким звук **і** чергується з **й** на початку слів (він і де, вона й де), а також коли ці звуки виконують функцію сполучника. На жаль, іноді забувають про це правило й пишуть: «Вона і він» замість — «Вона й він». Письменники, що дбають за високий рівень мовної культури в своїх творах, послідовно додержуються цього правила й ставлять сполучник **і**, якщо попереднє слово кінчилось на приголосну («Я прокинувся через те, що поїзд сіпонував і раптом пішов швидко». — Ю. Смолич), та сполучник **й**, коли наприкінці попереднього слова стоїть голосна («Хоча сам він обертався повільно, проте робота в його руках якось ішла сама собою, швидко й до ладу». — О. Гончар).

Якщо між сполучниками **і та й** нема ніякої значенневої різниці,

о сполучник та і може бути в значенні і («Тільки він та вона, та старий та стара... Дитяча пісенька»), а також у значенні слова але («Горілочку, та не день, не два, та й не годиночку»).
 Дума) зоб'єднання сполучника та в значенні і, а коли ставити сполучник і — це питання здебільшого суто стилістичне: якщо в реченні вже є і, тоді для стилістичної різноманітності може прислужитися сполучник та: «Вона й її мати та багато інших людей знали про це»; «Батько наказав мені та його братові полагодити повітку». Сполучником та в значенні і поєднуються також близько споріднені поняття, стани й явища, а крім того, стани й явища, одне з яких впливає з другого або зумовлюється другим, стани й явища, які чергуються: «батько та мати», «ходить та плаче», «сміється та плаче», «блискає та гримить», «кажуть та пишуть» і т. ін. Нема також ніякої значеннєвої різниці між словом але й сполучником та в значенні але, отож, коли ставити те чи те слово — це питання лише стилю.

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 194.

Прочитайте текст. Скажіть, які прагнення народу лежали в основі традиційних різдвяно-новорічних обрядів українців.

Споконвіку на Україні зимові свята супроводжували численні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо. За допомогою поетичного слова і магічного акту, святковою урочистою обстановкою люди прагнули створити в ці дні вимріяний образ достатку, щастя, злагоди і спокою в своїй оселі.

В багатоманітній різдвяно-новорічній обрядовості українського народу яскраво виступають нашарування різних історичних епох — аграрні і скотарські язичницькі культу і, побудовані на їх основі, частково видозмінені в душі монотеїстичної релігії, культу християнські, своєрідні місцеві традиції і звичаї, а також традиції, запозичені в сусідніх етносів. Більшість її елементів мала виразний аграрний зміст. Використовуючи господарську магію й обрядові діїства, селянин прагнув закріпити та передати землеробські традиції, нагромаджені протягом століть знання і практичний досвід своїм дітям, внукам, щоб забезпечити постійний зв'язок між поколіннями.

У різдвяних звичаях українців виразно простежуються також давні елементи культу предків. Свята вечерея — це спільна вечерея всього роду, символ домашнього вогнища. Навіть покійні родичі і ті, що безвісти загинули, за народним повір'ям, збираються на цю вечерею

разом. Тому до неї готувалися завжди завчасно і сранно всі член сім'ї...

Церемонія підготовки до святкової вечері складалася з ряду дійств, які, за світоуявленням людей, мали протягом року благополуччя в господарстві, здоров'я членів родини, охорону домашнього вогнища від усяких злих духів і «нечистої сили» та ін...

(За М. Глушко.)

ЗАВДАННЯ 195.

Доберіть синоніми до слів: розвага, свято, колядувати, побажати, величати, фантастичність, добробут, статечний, розважливість, образність.

ХВИЛИНКА ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ

Українські прикмети

ПРОГНОЗУВАЛИ ДОСТЕМЕННО

*Сьогодні добре знають люди,
яка погода завтра буде,
бо теле- й радіопрогноз
підкаже — спека чи мороз.*

*В старі ж часи, і це знаменно, —
діди й бабусі наперед
прогнозували достеменно
погоду з безлічі прикмет:*

*як місяць гострий — на негоду,
як рівний — на ясну блакить,
щербатий — то відомо зроду,
що незабаром задощить.*

*Якщо дізнатися належить,
така погода чи така —
старе й мале уважно стежить
за виглядом молодика:*

*якщо з рогами він крутими,
то знай — невдовзі дощ ітиме;
з положистими заяснів —
чекати слід погожих днів.*

*Що це не примха, не зухвалість —
дізнався я ще в юні дні:
ставалось, як прогнозувалось,
на подив людям і мені.*

*На колос, на рясні стеблини,
на тиху нехворощ і хвощ
сьогодні промінь сонця лине,
а завтра йде краплистий дощ.*

(Д. Білоус)

ЩО З ВОЗА ВПАЛО

Що з воза впало, те пропало, —
дістати — й сили вже не трать.
Здавалось би, чому — пропало,
як можна встать і підібрать!

Устать і підібрать? Аби-то!
Сьогодні — можна. А колись?
Таке було первісне мито,
коли ви їхали кудись:

ви везете добро на возі
на території чужій.
Ось віз підскочив на дорозі —
унав додолу ваш сувій.

Ви дивитесь, як кіт на сало, —
та ж ваша це дорожна кладь.
Але що впало, те пропало, —
не мали права підбирать!

А хазяї доріг навмисне
робили вирви для коліс,
щоб на вибоїні зависнув,
щоб перехнебився ваш віз.

Перепадало їм немало.
А що візничим — сумувать?
«Що з воза впало, те пропало», —
казали, щоб не жалкувать.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 196.

Прокоментуйте порівняння: Господар — як місяць, жона — як со-
це, діти — як зірки.

Прочитайте тексти колядок і щедрівок. Прокоментуйте їх.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнечки народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Коляд, коляд, колядниця

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дай, дядьку, п'ятака!
Як не даси п'ятака,
Возьму вола за рога,
Та виведу на моріг,
Та викручу правий ріг.
Буду рогом трубити,
А воликом робити.
Щедрівочка щедрувала,
До віконця припадала:
— Що ти, тітко, напекла?
Неси швидше до вікна!

Добрий вечір тобі, пане господарю

Добрий вечір тобі, пане господарю

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле,

Син Божий народився!*

Застеляйте столи та все килимами,

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості:

Ой що перший празник — Святеє Рождество,

А другий вже — празник Святого Василя,

А третій празник — Святі Водохрещі.

А що перший празник зішле тобі втіху,

А що другий празник зішле тобі щастя,

А ще третій празник зішле всім нам долю,

Зішле всім нам долю, Україні волю.

ЗАВДАННЯ 198.

Прослухайте музичний запис колядок і щедрівок.

ЗАВДАННЯ 199.

Виконайте одну з колядок або щедрівок.

ЗАВДАННЯ 200.

Прочитайте тексти поколяді та поздоровлення. Прокоментуйте їх.

Господареві

А за сим словом бувай же здоров,

Бувай же здоров, пан-господарю,

Пан-господарю, старший братичку;

Не сам собою — із газдинькою,

Із газдинькою, з всев челядкою:

Із синоньками, із доненьками,

А з усім родом, з гречаним обходом!

Дай же ти, Боже, в полі урожай,

В полі урожай — а в гумно звожай.

А в гумні хлібно, в оборі вбійно,

В дому весільно, на славу втішно...

* Приспів повторюється після кожного рядка.

Господині

А за сим словом будьте здорові,
Господиненько з сего домоньку.
Не сама з собою, із господарьом.
Ой дай вам, Боже, у полі врожай,
У полі врожай на пшениченьку,
На рясні снопи, на густі копи.
Би-сте ходили межи копами,
Як ясний місяць межи звіздами.
Як ясна зоря межи зорями,
Так господиння межи копами.
Ой дай, Боже, в дім здоровлінько,
В дім здоровлінько на челядоньку,
У дворі партінько на худобоньку.
Вінчуємо вас із сими святи,
Поможи, Боже, других діждати.
Могли б ви нам догану дати,
Що ми не вмiли колядувати,
Бо ми дружина рік збираная,
До колядочки не ученая.
Та й за сим словом бувайте здорові,
Господиненько сего домоньку...

Парубкові

А за сим словом бувай же здоров,
Бувай же здоров, гречний молодче:
Не сам собою — з отцем, з маткою.
З отцем, з маткою, з всев челядкою:
Ой з братичками й сестричками,
Та й з усім родом, гречним обходом!
Дай же ти, Боже, в городі зілля,
В дому весілля, барзо весільне,
Барзо весільне, на славу втішне.
Рости ж великий, будь довговічний,
Будь довговічний, людям величний —
Отцю та й матці на утіхочку,
А людям добрим на порадочку...

Дівчині

А за сим словом будь нам здорова,
Гречная панно чом Аннусенько.
А вже ж ми тобі вищебетували,
Як соловії при лузі-тузі,
Як зозуленька при темнім лісі,
Як ластівонька при новій стрісі.
Дай же ти, Боже, щастя, здоров'я,
Щастя, здоров'я, в городі зілля,
В городі зілля, в дому весілля...

ЗАВДАННЯ 201.

Прослухайте музичний запис веснянок. Розкажіть, а що ви знаєте про веснянки.

ЗАВДАННЯ 202.

Прочитайте веснянки, прокоментуйте їх.

Подоляночка

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала,
До землі припала,
Сім літ не вмивалась,
Бо води не мала.
— Устань, устань, подоляночка,
Устань, устань, молодесенька,
Умий личко так, як скляночку,
Утрись, утрись шовковим рушником,
Та візьми в боки,
Покажи нам споки,
Біжи до Дунаю,
Бери ту, що скраю.

Топтати ряст

Топчу, топчу ряст, ряст,
Бог здоров'я дасть, дасть.
Іще буду топтати,
Щоб той рік діждати.

Зайчику, зайчику

Зайчику, зайчику,
 Мій братчику,
 Не ходи, не топчи
 Городчику!
 Не ходи, не топчи
 Рутки-м'ятки,
 Бо моя рутка
 Як баламутка,
 Бо моя м'ятка
 Як паніматка.
 Зайчичок, зайчичок
 Прибігає,
 Ніжною ніжки
 Прибиває,
 Якби-то нібито,
 Ніженьки прибито.
 З калинового лугу
 Вибирай пару другу.

ЗАВДАННЯ 203.

Виконайте одну з веснянок або розіграйте хороводну пісню.

ЗАВДАННЯ 204.

Прочитайте. За допомогою словника поясніть лексичне значення виділених слів.

Історія народної вишивки на Україні

Вишивка — поширений вид декоративно-прикладного мистецтва, в якому узор та зображення виконується ручним або машинним способом на різних тканинах, шкірі, **повсті** та інших матеріалах лляни-ми, бавовняними, шовковими, вовняними нитками, а також бісером, **перлами**, коштовним камінням, **лелітками**.

Цей вид мистецтва виник давно — корені його сягають у глибину віків. Мабуть, ніколи не зможемо ми довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи, свої переживання та відчуття, бо з огляду на недовговічність тканини та ниток наука позбавлена можливості точно визначити час виникнення цього мистецтва. Адже зразки найдавнішої вишивки збереглися лише за кілька останніх століть (найбільше в музеях вишивок ХІХ ст.).

Вишиванням на Україні займалися майже виключно жінки. Для цієї роботи використовувалась кожна зручна нагода: **досвітки** та **ве-**

чорниці, на які дівчата збиралися довгими осінніми та зимовими вечорами, і години відпочинку від польових робіт — навесні та взимку.

Готуючись вийти заміж, кожна дівчина, як правило, повинна була мати багато різних вишиванок. Більш заможні дівчата готували собі по 50, 80, а іноді й понад 100 сорочок з тонко виробленого і вибіленого полотна: для буденної роботи, свята, посагу, на весілля, навіть на смерть, тобто для потреб протягом усього життя. Дівчата змагалися між собою в доборі узору, у загальній композиції елементів орнаменту, в майстерності вишивання. Одяг був свого роду характеристикою майстерності дівчини, її працьовитості...

(М. Степан)

ЗАВДАННЯ 205.

Уважно прочитайте.

Дядько Єлисей

*Ніхто вам не розкаже зроду
(бо вже немає тих людей),
як запряга було підводу
моторний дядько Єлисей.*

*Кладе мерцій на віз коноплі,
перед конячки забіга:
надів хомут, торкнув голоблі —
і вже дивись — стримить дуга.*

*На воза скочив, віжки в руки:
— Но-о! Но! — прицьвохкує малу.
Гримить дорогою на луки —
мочить коноплі на Сулу.*

*Назад привіз мішки картоплі —
чи на ходу він розпряга? —
Бо в'їхав — брязнули голоблі
і вже в руках стирчить дуга.*

*Якби десь виникла ідея
провести конкурс возіїв —
ручусь за дядька Єлисея,
що перше місце б він посів.*

**СПОДОБАЛАСЬ ВАМ РОЗПОВІДЬ
ПРО ДЯДЬКА-ВІРТУОЗА?
НАЗВІТЬ ПРЕДМЕТИ УПРЯЖІ,
НАЗВІТЬ ЧАСТИНИ ВОЗА.**

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 206.

Перекладіть з російської мови на українську.

Издавна люди при зустрічі говорили друг другу: «Здравствуйте!» А расставаясь, снова высказывали доброе пожелание: «Будьте здоровы!» В этом прекрасном обычае постоянно напоминать друг другу: не забывай о значении здоровья для человека! — отразилась народная мудрость.

Особенно люди заботились о здоровье своих детей. Без здоровья детей нет счастья у родителей (И. Огрызко).

ЗАВДАННЯ 207.

Розкажіть про давні звичаї, прикмети та традиції українського народу. Запишіть свою розповідь на магнітофонну стрічку і прослухайте запис. Чи задоволені ви?

*Чи знаєм ми наші обряди і звичаї,
чи їх не затьмили канони чужі?*

*Пригадую: скільки краси таємничої
у Щедрому вечорі — святі душі...*

*І скільки пориву в розміренім цокоті
копит за вікном, у розгоні саней...*

*А в хаті наші батько сідає на покуті,
і ми за столом, ціла купа дітей.*

*Між батьком і нами — кутя і крученики,
шкварки й холодці, — все аж очі вбира,
ячня, ковбаси, в макітрі — вареники,
коржів, пирогів отакенна гора!*

І як наша мати зуміла настачити?

*Ось батько з-за тих пирогів до рідні
(навмисне пригнувшись): — Чи ви мене*

бачите?

А ми в один голос: — Не бачимо! Ні...

— Видать, — каже батько, — були не

ледачими...

*Помолимо ж Бога та вдарим чолом,
щоб ви мене, діти, й на той рік не бачили,
як сядемо знов за святковим столом.*

*Вертаюсь до мови тієї чарівничої
і щиро бажаю, щоб вічно жили
такі дорогі родові наші звичаї
і гнулися в нас від достатку столи.*

(Д. Білуос)

Т Е М А 11

ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

Таблиця 18

Правило	Приклади
<p>Разом пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Складні прийменники2. Похідні прийменники прислівникового походження	<p>понад (дорогами), навпроти (лісу), поміж (дерсвами)</p> <p>наперекір долі, назустріч сонцю, спочатку колони</p>
<p>Окремо пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. При повнозначному слові2. Складні похідні прийменники, утворені з іменників та прийменників і прислівників з прийменниками3. На початку речення й абзацу пишеться у; в пишеться, коли наступне слово починається на голосний	<p>на роботі, у тебе, в лісі</p> <p>згідно з, на чолі, залежно від А л е : внаслідок</p> <p>у кожного люду, у кожній країні живе спогад, в огонь, в Одесі</p>
<p>Через дефіс пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Прийменники, першою частиною яких є з (із)	<p>із-за, з-поміж, з-під (гаю)</p>

ЗАВДАННЯ 208.

Переписуючи, розкрийте дужки. Поясніть написання приєдників.

1. Тече вода з/під явора яром на/долину (Т. Шевченко).
2. Блаженний муж на лукаву не ступає раду,
І не стане на/путь злого, і з/лютим не сяде (Т. Шевченко).
3. Із/за/лісу, з/за/туману місяць впливає (Т. Шевченко).
4. Душа летить в/дитинство, як у/вирій, бо їй на/світі тепло тільки там (Л. Костенко).
5. Є розгадка щастя в/кожному зелі (П. Скунець).
6. Жити раз, але в/огні (Д. Павличко).
7. Живе лиш той, хто не живе для/себе, хто для/других виборює життя (В. Симоненко).
8. Життя і мрія в/згоді не бувають.
І вічно борються, хоч миру прагнуть (Л. Українка).
9. Життя росте лишень з/любові, лишень краса людей навчає жить! (Д. Павличко).
10. Життя — це шлях, що переходить в/шлях, кінця не має ні одна дорога (Д. Павличко).
11. За/все, що взяв од пирога життя, платити доведеться по/рахунку (Б. Олійник).

ЗАВДАННЯ 209.

Перекладіть на українську мову, використовуючи російсько-український словник.

Раньше всех, лучше всех, вокруг леса, вокруг дома, вокруг тебя, вокруг земли, вокруг института, около леса, около вас, около полудня, около машины, около тебя; ехать по полю, плыть по течению, по делу, экзамен по математике, тетрадь по математике, педагог по профессии, работать по праздникам, по направлению к городу, соль по вкусу, по обыкновению, отзывчивый по характеру, друг по армии, принимать к сведению, пьеса по роману, к вашему сведению, изо дня в день, подарок к празднику, подарок ко дню рождения, по приезду, вместо занятий, из-под горы, из-за облака, по-за лесом, сквозь заросли, меж дубов, ради счастья, в течение веков, в течении Дона, в заключении письма, исходя из обстановки, в силу обстоятельств.

ЗАВДАННЯ 210.

Складіть речення з приєдниками: з метою, під час, в напрямку, незалежно від, незважаючи на, понад, в справі, поперед, з-за, з-під, крім, в ім'я, в галузі, поряд з, в напрямі.

ЗАВДАННЯ 211.

Складіть з поданими фразеологізмами речення. Поясніть написання прийменників.

Без жартів, держати при собі, за всяку ціну, геть з-перед очей, жити собі на втіху.

ЗАВДАННЯ 212.

Подані слова введіть у речення так, щоб в одному випадку вони вживалися як прийменники, а в другому — як прислівники: збоку, попереду, поблизу, навколо, кругом, навпроти, поруч.

ЗАВДАННЯ 213.

Перекладіть на українську мову. З виділеними словосполученнями складіть і запишіть речення.

Учитель по **образованію**, по **собственному** желанію, по **примеру**, по **приказу**, **тетрадь** по математике, **лекция** по физике, **экзамен** по истории, по **поводу**, по **последним** данным, по **последней** моде, по **причине**, **называть** по **имени**, по **просьбе**, по **требованію**, по **заказу**, по **окончанні** інститута, **не по силам**, по **ошибке**, по **целым** дням, по **почте**, по **телефону**, **кружок** по **изученію** истории, по **праздникам**, по **струнам**, **старший** по **возрасту**, по **улице**, по **двору**, по **лесу**, по **часам**, по **языку**, по **теченію**.

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

В лісі, із-за, перед ним, на зустріч з дівчиною, назустріч бурі, на шляху до, з-посеред, з-під, переді мною, на сонці, у зв'язку з, залежно від, понад, поміж, посеред, попри, заради, у тебе, з-поміж друзів, щодо цього, наприкінці виступу, при орденах, наперекір долі, назустріч вітру, стояти скраю, з краю лісу, вслід командирові, обабіч шляху, позаду отари, внаслідок, на чолі, ради, задля, через, під, одночасно з, на випадок, незалежно від, вздовж, ззаду, навколо, коло, протягом, всупереч, навкіс, осторонь, обабіч, вслід, близько, серед, мимо, під час, на, до, з.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Рушники

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках — то давні забуті сим-

воли: ромб з крапкою посередині — засіяна нива, вазон чи квітка — світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка, — знак берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті — це обереги од усього злого, що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам, намітка, головний убір уже заміжньої жінки, — це довгий (8 м) рушник. У нього загортали маля, що з'являлося на світ. На рушниках опускали в яму домовину.

«Хай стелиться вам доля рушниками!» — казали, бажаючи людині щастя.

(Г. Бондаренко)

Символ любові й незрадливості

Український рушник пройшов крізь віки і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям, гостям.

У кожній родині, де піростала дівчина, скриня мала повнитися рушниками. Їх дбайливо оберігали, ними, в кращому розумінні цього слова, низувалися — гостям і сусідам неодмінно показували посаг, виготовлений дівчиною на виданні. «Дати рушники» — традиційно означало згодитися на шлюб і готуватися до весілля.

Найбільше обрядових сюжетів, пов'язаних із рушником, збереглося у весільному церемоніалі.

Рушники подавали і брали, коли йшли у свати, пов'язували молодих, прикрашали гільце на дівич-вечорі, на рушничок ставали.

Рушники бувають вишивані і ткані. Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки, проте кожен регіон має свої відмінності як за формою, так і за способом виготовлення, оздоблення, кольоровою гамою...

(3 газети.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Применники

1. У (в) — до, в — на.

Інколи виникає питання, який применник треба ставити — у (в) чи до: «Я поїхав у Київ» чи «Я поїхав до Києва»; «Вихід у місто» чи «Вихід до міста»?

Узагалі, коли мовиться про рух у напрямі міста, села, селища,

тоді треба ставити прийменник до: «Через кілька днів Ковпак вилетів до Москви» (П. Вершигора); коли йдеться про дію чи перебування в чомусь, тоді слід користуватися прийменником у (в): «У Києві на риночку ой пив чумак горілочку» (нар. пісня). Якщо мета руху в певному напрямі супроводжується ще додатковими поясненнями, тоді після них може стояти замість прийменника до — у (в): «Ми їздили на ярмарок у Косів» (М. Рильський). У реченнях, де рух або дію скеровано до предметів, середовищ або мовиться про абстрактні поняття, ставиться прийменник у (в): «Він ступив у сад» (Є. Гуцало); «Кидається у свою стихію» (О. Гончар). Рух до приміщення позначається дієсловами з тим і з другим прийменником: «Увалився у хату» (П. Куліш); «Смерть зайшла до хати» (Д. Павличко).

Як сказано вище, прийменником у (в) з іменником у знахідному відмінку послуговуємось, визначаючи час за днями тижня: «у вівторок», «у п'ятницю», — або з іменником у місцевому відмінку, коли мовиться про місяці року: «у січні», «у липні». Проте, коли визначається час за роком, треба користуватись родовим відмінком іменника, а не прийменником у (в) з іменником у місцевому відмінку: ближче буде до нашої мовної традиції цього року, а не в цьому році, 1970 року, а не в 1970 році. Так само слід казати торік, а не в минулому році, позаторік а не в позаминулому році; аналогічні будуть і прикметники — торішній, а не минулорічний, позаторішній, а не позаминулорічний.

Російському вислову дом в три окна відповідає український — будинок на три вікна, а вислову дом в пять этажей — будинок на п'ять поверхів.

Прийменник на вживають також, коли описують процес перетворення: «звівся ні на що».

Прийменник у (в) можна чути українською мовою в таких висловах: вірити в себе, вдаватися в тугу, в розпач, — а також на позначення переходу з одного стану в інший: «І як воно зробилось так, що в турка я перевернувся» (С. Гулак-Артемівський).

Російські прийменники у та в мають між собою велику значеннєву різницю, наприклад: «У него собирались гости» і «В его словах чувствовалась уверенность». Між українськими прийменниками у та в нема ніякої різниці. Ми ставимо їх незалежно від змісту речення, а тільки додержуючись правила чергування голосних, цебто: якщо попереднє слово кінчається на голосний, треба ставити прийменник в («Вона взяла в нього книжку»), якщо на приголосний — тоді у («Він узяв у неї книжку»).

2. Від — проти, на — проти.

«Це ліки від усяких хвороб», — читаємо в одному сучасному оповіданні для дітей. Так сказати по-українському не можна; коли йде-

ться про ліки, треба ставити прийменник проти: «Ліки проти ревматизму» (Українсько-російський словник АН УРСР).

Прийменником проти користуються також для порівняння: «І стіл був багатий проти звичайного» (Л. Смілянський), — а також у висловах на означення часу відповідно до російських на п'ятницю, под Новый год: «Пізно світилося проти п'ятниці світло, як у великодню ніч» (М. Коцюбинський); «Та це сталося проти Нового року» (з живих уст); «Він не питав більше — куди й чого я піду проти ночі» (С. Скляренко).

3. При чи за?

З прийменниками при й за трапляється чимало помилок на письмі й з уст. Візьмемо такі фрази: «При будівництві клубу ми застосували всі нові технічні досягнення»; «При бажанні цього можна досягти»; «Це можна здійснити при всіх обставинах». У всіх цих фразах прийменник при стоїть на позначення часу. Погляньмо, коли саме наша класика й живе народне мовлення користуються цим прийменником: «Була в мене небога, при мені вона і зросла» (Марко Вовчок); «Три явори посадила сестра при долині» (Т. Шевченко); «Він такий у нас чоловік, що все при начальстві крутиться» (з живих уст). У всіх цих прикладах прийменник при позначає місце. Уживають його й як відповідника до російського прийменника в: «Як живе чоловік при вбогстві, то й хороший зробиться поганим, а як при волі, то й ледащо покажеться гарне» (Б. Грінченко), — або в таких висловах, як при розумі, при здоров'ю: «Був чоловік середніх літ, при здоров'ю» (Ганна Барвінок).

Далеко рідше ми натрапляємо на прийменник при з відтінком часу: «При слові «ключниця» Зоя злісно стиснула губи» (Леся Українка); «При такій інтенсивній праці треба добре їсти» (М. Коцюбинський); «При згоді були люди» (Словник Б. Грінченка). У цих фразах можна поставити й описову конструкцію: «Коли почула слово «ключниця»...»; «Коли так інтенсивно працювати...», «Коли згоджувалися...»

Якщо в фразі мовиться про історичний або тривалий час із життя певної людини чи багатьох людей, тоді класика й народне мовлення вдаються до прийменника за: «Ото було за наших часів — Верді, Россіні...» (Леся Українка); «За Хмельницького Юрася пуста Україна звелася, а за Павла Тетеренка — не поправиться й теперенька» (М. Номіс); «За царя Панька, як земля була тонка» (приповідка); «Це було ще за життя мого батька» (з живих уст).

Із цих прикладів випливає, що й у трьох перших фразах слід було сказати: «Коли будували (або — Будуючи) клуб, ми застосували...»; «Коли є бажання (або — Бажаючи), цього можна досягти»; «за всіх обставин».

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 214.

Розіграйте діалоги, використовуючи прийменники: у (в) — до, в — на, від — проти, на — проти, при — за.

ЗАВДАННЯ 215.

Перекладіть на українську мову. Порівняйте наголошення слів в обох мовах.

Получил задание, получил письмо, получил ответ, получил пощечину, получит образование, получит зарплату, получит звание, получите насморк, получают письма, получил подарок, получил повреждение, получил цветы, получит газету, получит путёвку, получит книгу.

ЗАВДАННЯ 216.

Знайдіть у тлумачному словнику слова, які були б вжиті у прямому і переносному значеннях. Складіть з ними 15 речень.

ЦІКАВА ХВИЛИНКА

Відгадай-но загадку!

Слово це — старовинна будова
з гостряками мурованих веж.
Щойно зміниш ти наголос слова —
цим одразу будову замкнеш.
Що це за слово?

(Зáмок, замóк)

Вимов скоро скоромовку

1. Прилетіли горобці — говорили про крупці.
Не про крупці, не про крупцю, а про круп'ячко.
2. Ходить перепел між полукіпками зі своїми перепелятами.
3. На подвір'ї зелен куц. Над кущем літає хруц.
Ми прибігли до куца. Над кущем нема хруца.

ЗАВДАННЯ 217.

Прочитайте, дотримуючись правильної літературної вимови. Зверніть увагу на наголос. Прослухайте цей текст у магнітофонному записі.

Український рушник

Його можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходяться народження, одруження людини, ювілейні урочистості.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і чистий рушник напохваті. По всій Україні поширений звичай накривати рушником хліб на столі. Ним накривали і діжу після випікання хліба, ставлячи її під образами на покуті. Дарунковими рушниками перев'язували кумів і гостей, запрошених на зорини.

Гарний був звичай використовувати рушник при будівництві житла. Його вішали вгорі, у кутку, коли стіни були вже зведені.

У перший день огляду озимини йшли в поле гуртом — частіше родом. Попереду батько ніс на рушнику хліб-сіть; у кошику, накритому рушником, несла різне частування мати. На зеленому полі розстеляли його, клали їжу. Так робили і в перший день оранки, сівби та жнив. Після закінчення жнив господар зустрічав женців з хлібом-сіллю на рушнику, а ті одягали на нього обжинковий вінок

Коли син вирушав із дому в далеку дорогу, мати дарувала йому рушник, щоб беріг від лиха. Цей звичай існує і нині. Весільний рушник кожна дівчина готувала сама. Вишивати рушник, сорочки матері навчали дочок змалку.

Окрім хат рушниками в минулому прикрашали також громадські установи — сільські управи, школи. Рушник у нашому побуті живе і сьогодні. Його використовують на весіллі, під час провідів хлопців до армії. З хлібом-сіллю на рушнику зустрічають дорогих гостей.

Добре було б, якби і в сім'ях повернулися до прадавньої традиції вишивати рушники.

(Л. Орел)

ЗАВДАННЯ 218.

Прочитайте. Прослухайте музичний запис пісні. Які почуття викликає у вас ця пісня?

Пісня про рушник

*Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
 Ти водила мене у поля край села,
 І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
 І рушник вишиваний на щастя дала.
 І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
 І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
 Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
 В тихім шелесті трав, в щebetанні дібров,
 І на тім рушникові оживе все знайоме до болю:*

*І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушникові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луки, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.*

(А. Малишко)

ЗАВДАННЯ 219.

Вивчіть напам'ять.

Невмирущий рушничок

На декаду в Ташкент з України
прилетіли і старші майстри,
і з молодшої їхньої зміни
два поети: обидва — Дмитри.

Заповняють картки в готелі,
аж підходить дівча:—Я—Зухра,—
усміхаються очі веселі
до гостей з-над Славути-Дніпра.

У руках записна в неї книжка:
— Хочу,—каже,— в концерті для вас
заспівати «Рушник» Малишка,—
підкажіть українські слова.

Переглянулись два поети
(щойно в світ «Рушничок» злетів):
сяк-так знають перші куплети,
а з останнього — кілька слів.

Та не знати свого — це ж сором,
і не скажеш про це Зухрі.
Що ж, згадаєм, мовляв, відтворим,
як звучить у нас на Дніпрі.

А воно знайоме до болю,
в голові не все ожива.
Що робить? Дали собі волю —
повставляли свої слова.

Прозвучав «Рушничок», нівроку!
«Бісі!» — кричать узбеки. — «Ура!»
Але якось через півроку
Прибула на Вкраїну Зухра.

Виступає вона з концертом,
пісню в нашій столиці співа.
Із узбецьким легким акцентом
вимовля українські слова.

Та цікаво, що буде далі:
тут найвищі ноти бери,
бо Малишко сидить у залі,—
це помітили два Дмитри.

Пісня стелиться, пісня лине,
та чи автору це не в гнів:
слів Малишкових — дві третини,
а третина — слова Дмитрів.

— Видно, сплутали щось узбеки? —
насторожнвсь поет. — Що таке? —
Щось незвичне, немов далеке,
але серцеві все ж близьке!

А Дмитри підвелися знизшка
(поряд ложа їх — бенуар),
поглядають в партер на Малишка,—
аплодує Зухрі пісняр.

І чудово Зухра проспівала,
замерзла зала була:
«Рідна мати моя, ти ночей не
доспала
і водила мене у поля край села...»

Та кому на серце не ляже?
І Малишко просяв: — Біс!
Я не знав, що «Рушник» мій,—
каже,—
варіантами вже обріс.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 220.

Створіть розповідь-мініатюру за опорними словами: рушник, хата, дівчина, сватання, вишивка, настрій, свято. Розповідь ведіть від першої особи.

ЗАВДАННЯ 221.

Напишіть твір на тему: «Український рушник».

Т Е М А 12

ПРАВОПИС ЧАСТОК.

ПРАВОПИС ЧАСТКИ НЕ. ПРАВОПИС ЧАСТКИ НІ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАВОПИС ЧАСТОК

Таблиця 19

Правило	Приклади
<p>Разом пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Формотворчі частки що-, -ся(-сь), як-2. Словотворчі частки аби-, де-, ні-, що-, -ся(-сь)3. У складі інших часток і сполучників частки -би(б), -то, -же(ж)	<p>щось, будуватись(ся) щонайкращий, якнайкращий</p> <p>абихто, деякі, ніскільки, якийсь</p> <p>мовби, нібито, тобто, отже, теж, авжеж</p>
<p>Окремо пишуться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Більшість часток, що надають різних смислових, емоційних, модальних відтінків2. Частки -бо, -но, -от, -то, -таки, казна-, хтозна-, якщо вони розділені із словами іншими частками або прийменниками3. Частка таки-, якщо знаходиться попереду слова, до якого відноситься	<p>ну, за, ще, хоч, ось</p> <p>тому ж то, казна в чому</p> <p>таки знав, таки вона</p>

Правило	Приклади
4. Частка -що у постпозиції	хіба що, дарма що, поки що
5. Якщо між часткою і займенником знаходиться прийменник	ні з ким де про когось
Через дефіс пишуться:	
1. Частки -бо, -то, -от, -но, -таки з різними частинами мови	тільки-но, пішов-таки, співай-бо
2. Словотворчі частки казна-, хтозна-, будь-, небудь- з прислівниками та неозначеними займенниками	хто-небудь, казна-який, хтозна-скільки

ЗАВДАННЯ 222.

Напишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Тільки/б, той/таки, що/ж/до, а/все/ж/таки, будь/що, хіба/що, чи/що, але/ж, тоб/то, де/в/кого, а/ні/когісінько, ні/скільки, ось/де, тоді/то, будь/чийого, де/то, ходи/но, коли/ж/то, де/б/то/не/було, все/таки, а/ні/ні, аби/коли, адже/ж, казна/з/ким, а/вже/ж, де/ж/таки, де/в/чому, що/хвилини, ні/чого, дарма/що наче/б/то, будь/що/будь, той/таки, десь/не/десь, будь/на/яким, ані/мур/мур, звідки/не/будь.

ЗАВДАННЯ 223.

Розкрийте дужки, поясніть написання часток.

1. Почекай (но), дівчино, ще (й) для тебе троянди весни розцвітуть (В. Сосюра). 2. Я хотіла (б) людям для підмоги у кожному мить подати голос свій (В. Ткаченко). 3. Помий цю яблуню, ад(же) вона із яблучками. (Не)хай(же) сад всесвітній устає там, де ридала мати на руїні (М. Рильський). 4. То(ж) було і солодко й незвично у твоїх очах читать грозу (В. Симоненко). 5. І тільки(б) знати, що немарно в світі цим топтав дорогу, сиву од століть (Б. Олійник). 6. А ті(ж)то гуси, гуси-лебедята, та(й) узяли підпасків на крилята, та(й) у хороми царські занесли! (Л. Костенко). 7. Розпрягайте, хлопці, літаки; хай(но) спочивають роботящі! (Б. Олійник). 8. О, як(би)то листя, листя не жовтіло, о, як(би)то серце вічно зеленіло (В. Сосюра). 9. Отакий(то) наш отаман, орел сизокрилий (Т. Шевченко).

ЗАВДАННЯ 224.

Складіть речення із словами: абихто, анітрохи, якби, якраз, де-небудь, казна-як, немовбито, ніж, атож, хтось, колись, авжеж.

ЗАВДАННЯ 225.

Складіть речення із словами: було, бувало, просто, все, може, як, також, щоб в одному випадку вони виступали як частки, а в другому — як самостійні частини мови.

ЗАВДАННЯ 226.

Розкрийте дужки, складіть з даними словами речення; поясніть їх правопис.

(Як)слід, десь(то), (де)небудь, аби(де), (що)року, (що)місяця, (аби)куди, (аби)як, (як)найкраще.

ЗАВДАННЯ 227.

Запишіть текст українською мовою.

Весна

Что-то делаю, ничего не вижу в природе, ни за чем не слежу. Но чувствую, что кто-то ходит со мной желанный, и как о нём подумаешь — так хорошо становится.

А бывает, что-то не клеится, плохо выходит, и в то же время чувствуешь что-то хорошее. Вспомнишь о хорошем и поймёшь: это весна.
(М. Пришвин)

ПРАВОПИС ЧАСТКИ -НЕ-

Таблиця 20

Правило	Приклади
<p>Разом пишеться:</p> <p>1. Якщо слово без частки не вживається</p> <p>2. Якщо додаванням НЕ- твориться слово з новим (часто протилежним) значенням</p>	<p>іменники: небога, невістка, немовля;</p> <p>прикметники й дієприкметники: недбалий, неказаний, ненаситний, негасимий;</p> <p>дієслова: неволити, ненавидіти, неславити;</p> <p>прислівники: недаремно, недарма, негайно, нехотя, неказанно</p> <p>недовіра (підозра), небезпека (загроза), воля-неволя, друг-недруг</p>

Правило	Приклади
<p>3. У складі префікса недо-, що надає значення неповноти якості</p> <p>4. З дієприкметниками, якщо дієприкметник є означенням і не має при собі пояснювальних слів</p> <p>5. Якщо при дієприкметниках і прикметниках є слова вельми, дуже, надзвичайно, надто</p> <p>6. У частках</p> <p>7. У займенниках</p> <p>8. У сполучниках</p>	<p>іменники: недогляд, недосяжність, недоук; дієприкметники, що перейшли в прикметники: недооцінений, недовиконаний, недокритий; дієслова: недобачити, недоважувати, недоказувати</p> <p>нерозроблені питання, недосказані слова, недооцінений виступ</p> <p>надто неуважний студент, надзвичайно невеселий день, дуже недобрый вчинок</p> <p>нехай, невже</p> <p>неабихто, неабиякий</p> <p>немов, немовби, незважаючи на, немовбито, неначе, неначебто</p>
<p>Окремо пишеться:</p>	
<p>1. Зі всіма частинами мови, якщо вживається для заперечення наявності дії, ознаки предметів</p> <p>2. З займенниками, числівниками та службовими словами</p> <p>3. З дієприкметниками:</p> <p>а) коли є протиставлення чи залежні від них слова</p> <p>б) якщо дієприкметник виступає присудком</p>	<p>іменники: він мені не брат; дієслова: не співає, не малює, не пише; дієприслівники: не пишучи, не малюючи, не читаючи; прислівники: не блнзько, не довго, не високо; прикметники: не синій, не гарний, не високий</p> <p>не такий, не п'ять, не до ладу, не тільки, не п'ятнадцятий, не до речі</p> <p>не виконає мною завдання, не сказане, а написане слово</p> <p>проблеми не вирішені, картина не намальована</p>

ЗАВДАННЯ 228.

Напишіть не разом або окремо. Поясніть правопис.

Не/дорога, не/абощо, не/пекучий, не/густо, не/моя, не/твоя, не/той, не/час, не/любов, не/благонадійний, не/до/речі, не/боязкий, а сміливий, не/званий, не/навість, не/начебто, не/легко, не/врожай. не/надійний, не/там, не/дружний, не/звичний, не/сподіванс рішення, не/досліджений, не/звично, не/доїдає, не/ксована.

Побудуйте і запишіть слова, які без не не вживаються.

ЗАВДАННЯ 229.

Побудуйте і запишіть слова, які пишуться з не тільки окремо.

ЗАВДАННЯ 230.

Запишіть українською мовою.

Незабудки

Цветок этот, пожалуй, из скромных скромный, не выбирает себе лучшего места, не выпячивается, не бросается в глаза, как, к примеру, ромашка, медуница, иван-чай. Где сырая ложбиночка, где овражек с ручейком, там и незабудки...

Незабудки... Имя-то какое ласковое! Заслужил. Цветок этот в пяти лепесточках, синь-синю, неба понежнее, а в самой середке жёлтое сердечко. Незабудки не выгорают, не выцветают, не тускнеют на горячем солнышке лета. Свечение от цветка, который и размером-то с ноготок ребёнка, легко, чистое, доверчивое. Поглядишь — и не забудешь. В цветке этом как бы совмещены вместе и красота, и простота, и вечность.

(Ю. Бочарников)

ЗАВДАННЯ 231.

Запишіть українською мовою.

Век не забыть; не без причины; красивые незабудки; не то снег, не то дождь; невозмутимый; непоколебимый; неоткуда ждать известий; как не бывало; неутомимый; несмотря на дождь — не смотря себе под ноги; не в пример; не к добру; непреклонный.

ХВИЛИНКА ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ

Відгадайте загадки

1. *Із двох складів я даю іменник
(в твоїй правиці розгадки нитка):
склад перший — частка, другий — прийменник,
а разом буде рибальська сітка.
Який це іменник?*

(Не-від)

(Д. Білоус)

2. *А хто порадує мене
скажіть мені, будь ласка:
в якому слові частка НЕ —
підсилювальна частка?*

(Нехай)

(Д. Білоус)

ПРАВОПИС ЧАСТКИ -НІ-

Таблиця 21

Правило	Приклади
<p>Разом пишеться:</p> <ol style="list-style-type: none"> Зі словами, які без неї не вживаються Із заперечними прислівниками Із заперечними займенниками, якщо після НІ відсутній прийменник 	<p>підземний, нісенітниця, ніяковий</p> <p>нітрохи, ніколи, ніскільки</p> <p>нічий, ніякий, ніщо</p>
<p>Окремо пишеться:</p> <ol style="list-style-type: none"> Зі всіма частинами мови, якщо вона заперечує наявність дії і ознаки предмета, ознаки дії 	<p>ні море, ні синій, ні близько, ні читати, ні писати, ні високо</p>

ЗАВДАННЯ 232.

Складіть речення із сполученнями: *ні на крок; ні в п'ять ні в десять; ні душі; ні те ні се; ні туди ні сюди; ні сіло ні впало.*

ЗАВДАННЯ 233.

Напишіть ні зі словами разом чи окремо. Поясніть правопис слів.

Ні/до/чого, ні/звідки, ні/з/ким, ні/в/кого, ні/чий, ні/нащо, ні/куди,
ні/один, ні/так/ні/сяк, ні/ні.

ЗАВДАННЯ 234.

Перепишіть речення, опустивши дужки.

1. Життю — (ні)кінця, (ні)начала (Б. Олійник). 2. Вона його (ні)словом не вкорила (Л. Костенко). 3. Війна не мала (ні)кінця, (ні)краю (П. Загребельний). 4. Сум'яття огорнуло його таке, що не міг навіть (ні)чого сказати (П. Загребельний). 5. Василю здалося, що вона десь заблудилась вночі в темному лісі, блукає між деревами і не може (ні)як знайти стежки (І. Печуй-Левицький). 6. Не скорить серця (ні)злоба, (ні)туга... (П. Скунець). 7. (Ні)що не промина і не зника (І. Жиленко). 8. Майбутнє спочатку почати (ні)коли не пізно (А. Кичинський). 9. Люлі, люлі, дитино, засни, мій синочку, (ні)вроку (А. Малишко).

ЗАВДАННЯ 235.

Запишіть українською мовою.

Как ни в чём не бывало; кто бы то ни был; ни пава ни ворона; ничуть не бывало; ни больше ни меньше; ни за что ни про что; ни в коем случае; ни к селу ни к городу.

СЛОВНИКОВИЙ ДИКТАНТ

Абихто, ніскільки, щонеділі, щось, колись, аби з ким, ні з якими, що ж до, все ж таки, де про що, щонайсильніший, якнайбільше, невже, вже, якраз, майже, хай, тільки, нібито, неначебто, тобто, якби, немовби, ось, саме, лиш, аякже, атож, начебто, іди-бо, тому-то, хтозна-скільки, де-небудь, хтозна в якому, деякий, чимало, чималенький, дедалі, ніби, будь-що, не чотири, недалеко, ні добрий ні злий, ні те ні се, ніякий, нічий, ніскільки, нізвідки, нінащо, ніяк, нікчемний, нівлюбати, друг—недруг, ненавидіти, неук, негайний, не до вподоби, неволити, неначе, нехай, недоречність, так-от, щоразу, анізащо, абиде неждано-негадано, недорід, неказаний, незабаром, немовля, негарно (погано), недогляд, нізвідки, ніяково, ніяковість, ні до кого, ні риба ні м'ясо, ні світ ні зоря.

Одним із найпрекрасніших ландшафтів Тюрінгського лісу в Німеччині, як відомо, вважається Шварцталь, де на величезній скелі височить замок Шварцбург. Цей замок реставровано у XVIII столітті, оскільки старий згорів дотла. Легенда розповідає, що у старому ставу побіля замку жила-була кількасот літ тому одна презлюща німфаника, якій служили дві чарівні молоді русалки.

Частенько русалки виходили з води подивитися на різні святкування в замку. І ось одного разу на них звернули увагу два лицарі. Незабаром русалки покохали тих лицарів й готові були полишити води й іти за ними будь-куди. Але стара нікса запідозріла русалок у стосунках із мешканцями замку й вирішила підстерегти їх. За допомогою чарів вона перевела стрілки на усіх годинниках замку, а русалки могли перебувати на березі лише від заходу сонця до півночі. Опівночі завжди мали повертатися в воду.

Весело гомоніли наші молоді русалки в лицарській залі, не передчуваючи біди. На великому годинникові замку пробило одинадцять, до півночі залишалась ціла година, а між іншим церковний годинник Шварцбурга пробив північ — те ж саме сповістив і сторож.

Бідолашні русалки кинулись до ставу. Побігли за ними й лицарі, та не встигли врятувати їх. Коли юнаки добігли до ставу, то на тому місці, де хвилину тому миготіли білі сукні русалок, — піднімались із води дві білі лілеї: зла нікса перетворила русалок на квіти...

(Балабанова)

Весняні квіти

Життя квітів починається з пролісків. Пролісок — квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату снігольдову скоринку пнеться цупкий паросток. Сьогодні це біло-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, після-завтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою кашкою. І квітів визоріє так густо, що земля знову стає біла від рясного холодного цвіту.

І негайно ж заквітовує ряст. Це вже весна. Квіти рясту фіалкові — теплі і сонячні. І хоча тіло квітки ще тверде, напружене, готове опертя холоду і негоді, — її дух вже ніжний, теплий, весняний. Вона вже пахне.

Потім з'являється жовтий козелець. Це вже повна весна. Квітка гаряча, як сонце. Вона м'яка і ніжна. Дух від неї йде не сильний, але це вже аромат. І росте козелець уже не з чорної землі. Довкола вже

не тільки торішне пріле листя, а й зелена трава. Над козельцем схиляється зелена брость і молода парость.

І тоді рясно вибухає фіалковий цвіт.

Густим килимом укривають теплу землю фіалки. Вони пахнуть ніжно, радісно і хвилююче. Випростовує свої м'які волохаті пелюстки тихий сон. Стрімко зводяться легкі тремтливі дзвіночки. Все затоплює, все захоплює, все вкриває воївничий, невідступний, швидкий барвінок. Надходить літо.

(Ю. Смолич)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ч а с т к и

1. Ж (же) А, БО, НО.

Частка ж (або якщо попереднє слово кінчається на приголосний, **же**) в одних випадках відповідає російській частці **же**, як ось, приміром, у приказці «За моє жито мене ж і бито», в інших — ні. Скажім, у фразі «Та ти ж сам бачив» частка ж більше відповідає російському слову **ведь**: «Да ведь ты сам видел». Бувають випадки, коли в українській фразі краще поставити сполучник **а**, хоч у відповідній російській фразі стоїть частка **же**: «Братья работали, я же сидел» — «Брати працювали, а я сидів».

Частка **ж(же)** часто надає фразі підсилювального, пояснювального (або виправдувального) характеру: «Я ж не хотів цього»; «Я ж не думав, що так воно обернеться», — хоч ліпше «Та я не хотів...», «Та я не думав...»

Іноколи російській частці **же** відповідає українське **бо**: «Та йди-бо сюди!»; «Та годі-бо тобі!», — або частка **но**: «Сядь-но та розкажи».

2. НЕ ТО, НЕ ТО — ЧИ ТО, ЧИ...

Часто трапляється помилка навіть у сучасних художніх творах типу «Не то справді хотів спати, не то тільки вдавав, що хоче». Такого вислову нема в українській мові — його механічно перенесено з російської, де цілком природно звучить фраза: «Не то действительно хотел спать, не то делал вид, что хочется». По-українському відповідником до російського вислову **не то** — **не то буде чи то** — **чи**, наприклад: «Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було! Мені так любо, любо стало» (Т. Шевченко); «Одна з таких чи то каменюк, чи то маленьких скель стирчала тільки за метр від берега» (Ю. Шовкопляс).

Отже, й у фразі, наведеній на початку, треба було написати: «Чи то, справді, хотів спати, чи тільки вдавав, що хоче».

3. НІ-НІ ТА Й...— ГЛЯДИ ТА Й.. КОЛИ-НЕ-КОЛИ.

«Ні-ні та й піде на базар щось продати», — читаємо в одному перекладі з художньої літератури, а інколи такий самий вислів бачимо й в оригінальній українській сучасній літературі: «Ні-ні та й вип'є чарчину, а тоді — другу, третю... і пустився чоловік берега». У кого є чуття мови, — а воно буває й природжене й вироблене внаслідок самовдосконалення, — той зразу відчує буквалістичність перекладу й неприродність вислову **ні-ні** в контексті українського твору: його скальковано з російського вислову типу: «**Нет-нет да и соврёт** опять».

Заперечення **ні** в українській мові може бути повторене тільки для того, щоб передати особливо піднесений емоційний стан людини, наприклад: «**Ні, ні, не хочу цього! Не дам згоди на це!**» А там, де треба передати російський вислів «**нет-нет да и...**», є інші українські відповідники: **гляди** («То не хотів їхати, а то, **гляди**, вже й у дорогу зібрався». — З живих уст), **коли-не-коли** («Артем на заводі. **Коли-не-коли** провідає матір. — А. Головка). Повторення дієслова з запереченням може також бути відповідником до наведеного російського вислову: «**Не йде, не йде та й прийде** стовбичити цілий день» (з живих уст).

Отож, у перших помилкових фразах слід було б написати: «**Коли-не-коли та й піде на базар**», — або: «**Гляди, й піде на базар**»; «**Не п'є, не п'є та й вип'є чарчину, а тоді — другу, третю...**»

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 236.

Поясніть уживання часток **ж, же, а, бо, но, не то, не то** — чи **то, ні-ні, коли-не-коли**, беручи до уваги особливості жанрового й стилістичного характеру. Розіграйте діалоги, використовуючи ці вирази.

ЗАВДАННЯ 237.

До поданих російських слів доберіть українські відповідники. Складіть з ними речення.

Праздник, радость, обычай, традиции, торжество, веселье, улыбки, концерт, поцелуй, подарок, сувенир, друг, гости, празднество, интерес, роскошный, блистательный, богатство, хозяин, красота, прелесть.

ЗАВДАННЯ 238.

До поданих слів доберіть антоніми. Складіть з цими словами речення.

Подібний, спокійний, гарний, красивий, чудовий, хороший, прекрасний, чарівний, мальовничий, неприємний, веселий, трудолюбивий,

дорогий, важкий, сміливий, зоряний, відважний, жорстокий, безвинний, незвичний, крикливий, високий, світлоокій, розумний, вродливий, рожевий, овочевий, польовий.

ЗАВДАННЯ 239.

Розіграйте діалоги, використовуючи слова: чорнобривці, айстри, лілеї, троянди, барвінок, нагідки, волошки, півонії, кручені паничі, мальви, мак, ромашка.

ЗАВДАННЯ 240.

Напишіть переказ поданого тексту.

* * *

Стверджують, що у золотистому, щільно зімкнутому бутоні тюльпана певний час перебувало людське щастя, і ніхто не міг дістатися до нього, хоча й намагалися різними способами: хто — силою, хто — хитрощами, хто — заклинаннями. «І йшли до тієї квітки, — свідчить легенда, — і старі, й молоді, здорові й каліки, йшли царі із шляхетним почтом і жебраки з ковінкою, йшли багаті марнотрати й бідні трудівники з мозолями на руках. Натовп напливав, натовп щезав... Але все марно — щастя не давалось до рук».

Та ось одного разу луками, де росла ця квітка, йшла жінка. Бідна, натовплена, вела вона за руку свого маленького хлопчика, аж раптом звіддаля помітила золотистий бутончик, про який так багато чула. Жінка й не збиралася, звичайно, його відкривати, знала, що це неможливо, але їй хотілося лиш подивитися на квітку, котра містила у собі те щастя, якого вона й іскринки за ціле своє життя не бачила, лиш важко зітхала на згадку про нього.

Вона тихенько-тихенько, із завмпранням серця наблизилась до нього... Раптом хлопчик її, побачивши осяйний бутончик, вирвався з рук і, дзвінко сміючись, кинувся до квітки.

І — о диво! — тієї ж миті бутон розкрився сам по собі...

Те, що не підвладне було ні силі, ні хитрощам, — зробив веселий безтурботний дитячий сміх, оскільки пора нашого дитинства, справді — єдина пора усього нашого життя, коли іноді прозирає справжнє щастя.

(М. Золотницький)

ЗАВДАННЯ 241.

Прочитайте. Перекажіть. Запишіть свою розповідь на магнітофонну стрічку. Прослухайте. Чи сподобалось вам? Якщо — ні, то чому?

Квітка лицарів, кохання й ворожби — маргаритка (стокротка)

Ця невеличка, біленька або рожевувата квіточка, що утворює прекрасні бордюри на наших клумбах, чудові групи на зелених газонах, має дуже красиву легенду про своє походження.

Розповідають, що Пресвята Богородиця, бажаючи порадувати маленького Ісуса й подарувати йому серед зими вінок живих квітів, не знайшла жодної квітки на пригнічених холодом полях й вирішила зробити їх сама із шовку.

І ось, серед багатьох інших, зроблених нею, особливо сподобались немовляті-Ісусу одні маленькі квіточки. То були маргаритки (стокротки), виготовлені з жовтої шовкової матерії й грубих білих ниток. Виготовляючи їх, Пресвята Богородиця не раз колола свої пальці голкою, і краплини крові подекуди забарвили ті нитки у червонуватий або рожевий колір.

Квіти ці так сподобались маленькому Ісусові, що він зберігав їх цілу зиму як коштовність, а коли настала весна, посадив їх у долині Назарету й почав поливати. І раптом штучні квіти ожили, пустили коріння і, розростаючись дедалі більше, переселяючись із однієї країни в іншу, розійшлися по усій землі. І тепер, як нагадування про те диво, ці чарівні квіточки цвітуть від ранньої весни до глибокої осені, і нема в світі країни, де їх не зустрінеш.

За іншою легендою, маргаритки називають «квітами Пресвятої Діви Марії», і про походження цієї назви розповідають ось що.

Коли Пресвята Діва Марія отримала від архангела Гавриїла благу вість, то вирушила повідомити про це свою родичку Єлизавету. Й довго довелося йти горами й долинами Іудеї.

І ось, коли вона йшла полями, усюди, де тільки ступала нога майбутньої Богоматері, виростали маленькі блискучі білі квіточки, отож увесь шлях її, позначений ними, немовби утворював квіткову доріжку. Ті квіти — наші скромні білі маргаритки.

Білі, як сяєво цімба, пелюстки їхні нагадували славу Божу, а золота середина — священний вогонь, який палав у серці Марії.

А ще за іншим варіантом було так.

Коли Пресвята Діва Марія ще дитиною дивилася вночі на небо, всіяне численними блискучими зорями, то висловила побажання: як добре було б, аби всі ці чудесні зірки стали земними квітами й вона могла гратися ними.

Тоді зорі, почувши її, одразу ж відбилися у блискучих краплях роси на земних рослинах, і коли вранці сонце осяяло землю, то уся вона була всіяна, мов зірочками, білими квітами.

Пресвята Діва була в захопленні, прикрасилась ними й мовила, що вони довічно будуть її улюбленими квітами і хай віднині називаються квітами Марії.

І відтоді, підсумовує легенда, ці квіти супроводжують щастя, саме тому в маргаритки й запитують про нього, лічачи та обриваючи її пелюстки.

(М. Золотницький)

ЗАВДАННЯ 242.

Виразно прочитайте легенду про символ палкого кохання — квітку півонію. Уявіть собі цю квітку. Подобається вона вам чи ні? Намалюйте її. А які ви знаєте легенди чи казки про квіти? Розкажіть. Але розкажіть так, щоб вас із зацікавленістю слухали.

* * *

Жив-був колись пристрасний любитель півоній, старий Хо-Чі. Які квіти він вирощував! Були у нього білі, мов лебеді, оранжеві, мов захід сонця, півонії. А також — темно- й світло-рожеві, яскраво- і темно-малинові, з гладенькими пелюстками й закрученими, пахучі та без запаху... Милувався він ними з ранку й до вечора і з вечора до ранку. Коли зацвітали півонії, то сад його ставав таким прекрасним, що садівникові міг би позаздрити сам імператор.

Та ось одного разу проходив мимо Чанг-Ей, син знатного мандарина, зі своїми приятелями — великий грубіян і гультай. Побачивши півонії, він накинувся на них з палицею, заходився їх збивати й топтати ногами. Старий Хо-Чі благав, плачучи, залишити його квіти у спокої, але брутальний гультапака не слухав. Тоді, втративши терпець, старий зібрав усі свої сили, боляче побив його й вигнав із свого саду.

Та поновити знівечене було вже надто важко: залишилось тільки очікувати, може, час зарадить біді. І старий сидів, плакав гіркими сльозами.

Аж раптом, де не візьмись, з'явилася юна прекрасна дівчина. Підійшла до нього й запитала: «Чому так гірко плачеш? Не плач — мої предки нагородили мене здатністю оживляти все померле, принеси лиш трохи води».

Зрадлий старий кинувся був по воду, але чомусь засумнівався й озирнувся. І, о диво! Дівчина щезла, а квіти його ожили й стали ще прекрасніші: прості перетворилися на махрові, однотонні — на різнобарвні. На одному кущі вирости різноманітні сорти, барви їхні яскраво сяяли.

Чутки про таке диво швидко поширилися по всій країні, до старого плавом почав пливати народ, щоб помилуватися чудесно воскреслими квітами. Але побитий Чанг-Ей не вибачив образи й вирішив помститися. Він звів наклеп на Хо-Чі, що той чаклун. Старого схопили, кинули до в'язниці, засудили до страти й призначили її день.

Тим часом Чанг-Ей, напившись, знову вирушив зі своїми приятелями до саду старого й знову заходився ламати й топтати чудесні

квіти. Але раптом з'явся великий вітер. У його поривах усі півонії піднялися й перетворилися на юних прекрасних дівчат, зодягнених у такі ж осяйні сукні, як і пелюстки найкращих квітів. Одна з дівчат, звертаючись до подруг, мовила: «Ми — сестри квітів. Вороги дбайливого доглядальника півоній Хо-Чі — наші вороги. Зберімося на силі, вступімо з ними у боротьбу!»

І ось широкі рукави їхнього вбрання заметлялися, сукні захвилювалися, й здійнявся страшенний ураган. Небо стало чорне, мов чорнило, яскравий сонячний день перетворився на глибоку ніч. Підхоплені вітром, приятелі Чанг-Ея билися об стовбури дерев, їх кололи шипи й колючки, нещадно шмагало гілля, так що вони ледь живі лишилися. А самого Чанг-Ея вітер підняв високо в небо, кинув об землю, й на цьому кінець.

Дізнавшись, що сталося, верховний суддя налякався і одразу ж скасував вирок суду про страту, випустив старого й віддав суворий наказ, аби ніхто ніколи не смів навіть торкнутися квітки в його саду.

Отже, Хо-Чі і далі мирно жив, доглядаючи квіти, благословляючи спогад про чудесну богиню, яка врятувала і його, і квіти від наглої смерті. Волосся старого із сивого стало знову чорним, зморшки розрівнялись, обличчя помолоділо. У всьому відчувався вплив чудесної благодійниці...

І одного разу, коли він милувався щойно розквітлою чудесною півонією, раптом повіяв ніжний вітерець, по саду розлились тонкі пахощі й пролунали дивовижні, нечувані ним ніколи звуки божественної мелодії... Хо-Чі підняв очі і побачив свою молоду богиню, яка в супроводі непорочних білих лелек і лазурової барви фенікса опускала до нього на рожевій хмарці.

«Хо-Чі, — сказала вона йому, — ти сягнув повної досконалості. Творець Всесвіту, маючи намір нагородити твою безмежну любов до квітів, кличе тебе в Свої сади небесні. Рушай зі мною!..»

Хо-Чі став на хмарину й повільно піднявся на небо. А за ним піднялись — хижка, дерева його саду, півонії — все, що він любив. І з хмари пролунав голос:

«Хто любить квіти і оберігає їх, — примножує своє щастя й матиме блаженство. А той, хто поводить з ними погано, знищує їх — буде нещасним і зазнає покари!»

Потім хмара заховалася за інші, а в повітрі війнув легенький зефір.

І з того часу селище, в якому жив Хо-Чі, перетворилось на селище праведника, котрий живим піднявся на небо, а місце, де був його сад, стало садом «ста кольорів».

(М. Золотницький)

ЗАВДАННЯ 243.

Складіть і запишіть легенду чи казку про красуню-квітку.

ЗАВДАННЯ 244.

Вивчіть вірш напам'ять.

В а с и л ь к и

*Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.*

*Одсіяють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.*

*Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.*

(В. Сосюра)

ЗАВДАННЯ 245.

Прочитайте тексти згідно з правилами української літературної вимови. Виділіть слова, які викликають труднощі при вимові, і ті, у яких є розходження між вимовою і написанням.

К о н в а л і я

Місяць травень, вранішня пора... Нікому не сидиться в хаті: діти бігають по вигоні, жінки посідали на лавках. А хлопці та дівчата зібралися в ліс: побавитися на гоїдалці, нарвати квітів. Біля одного двору вони зупиняються. Там біля воріт відпочиває бабуся Ганна Матяшка. Шанобливо привіталися. Ганна підвелась назустріч внучці:

— Тетяню, тополько моя, посидь біля мене трохи, — промовила радо.

Ганні було вже близько ста років. Багато знала вона про трави та любила при нагоді розказати щось цікаве, не таїлася зі своїми знаннями.

— Це ви сьогодні багато конвалій зустрінете в лісі, в тінистих куточках. Ой гарна ж квітка! А два темно-зелені листочки наче охороняють ніжні квіточки-дзвоники. Вони народилися при місячному світлі, у глибокій тиші, під зеленим дахом. Принесіть і мені, дівчатонька, конвалій! Вони ніби передають людині своє тепло і спокій. Коли потримаю в руках, коли подихаю цією квіткою, то стаю лагіднішою. Тільки не виривайте всі стебла, лишайте на насіння. Обережно відламуйте, щоб не зіпсувати коріння. Конвалія — багаторічна рослина. Як порушити кореневище, то помирає. Велика буде на вас

провина, якщо не збережете що квітку, якщо земля наша обідніє цвітом. Хай пташки поклюють червоні ягідки, рознесуть по всіх куточках лісу її насіннячко.

Бабуся захопилася, почала розповідати про збирання трав, про їхню чудодійну силу. Молодь слухала з цікавістю, ловила кожне слово.

(Л. Павленко)

М а л ь в а

— То що, Грицьку, поміг тобі мій овес? — питає баба Ганна.

Дід Грицько сидить на колоді, гріє проти сонечка старі кості, а баба Ганна пригнала оце на вигін, що над ставком, гусей.

— Ще й як поміг! Прямо тобі скажу: як рукою зняло. Один раз попарився на гарячій плиті і наче заново на світ народився. Це ж він ще раз годящий буде?

— Годящий. У ньому ще сили багато... Щось наших пастушків не видно...

— Десь у вершинну ставу побігли глянути, що там старий Смик з ятерів натрусив.

Підбігла стайка малечі.

— Умошуйтеся скоріш, голуб'ята мої, та слухайте, що вам сьогодні розкажу. Ти, Галинко, коло мене, отут сідай. Ось бачите оцю квітку? Зірвала в себе коло хати. Як вона, Галинко, називається?

— Мальва, — всміхнулася Галинка.

— Оце ж хочу про неї вам розповісти... Давно те, дітоньки мої, діялось. Важко тоді жилося на нашій Україні, бо всі вороги зазіхали на багаті її землі. То кримчаки лихі налітали сюди, то поляки, то турки. Та все грабували бідний наш народ. Худобу виганяли та й людьми не гребували — забирали в рабство. Полювали також за нашими красунями-дівчатами і продавали їх у своїх краях. Одного разу вдерлися й у наше село. Воно було тоді невеличке — з півсотні дворів, — та люди не здавалися ворогам, бо краще смерть, ніж рабство, ніж під чужинцем жити. Тому й боронили землю від нападників. Отоді й у нашому малому селі хто вхопив косу, хто вила, хто сокиру і захищався як міг. Один був такий хвацький козак — сотник Грицько Кандиба. Так він зі своєю шаблюкою кругом себе, то вороги так і розлітаються на всі боки, і зразу троє або четверо падають мертві.

— Бабуню Ганно, а ви це бачили чи то казка така? — запитав Миколка, і очі його аж горіли цікавістю.

— Ні, дитино, це не казка, а бувальщина. Так переказують у нашому селі здавна, а мені матуся розповіла... Отож Кандибу татари обступили вже цілою хмарою коло його хати. Довго він відбивався, та сили йому забракло. Порубали його тіло вороги. Забігли в хату,

пограбували, накиннули аркана на шию Грицьковій дружині Домці, потягли за собою... А була ще в нього донька, Меланією звалася, а в людях — Мальва. Дуже гарна була, а розумна ще більше. Будькому і допоможе, і порадить розумне. Шанували люди її на селі. З моєю матір'ю ще змалку вона ходила до лісу, в поля. Мама її навчила знатися у всякому зіллі, готувати ліки з трав проти різних хвороб. От вона і допомагала людям, як могла. Тоді дуже шанували таких людей, бо учених лікарів, як тепер, не було. Отож Мальва, бувало, несе з лісу всякого зілля і роздає людям: оце від задухи, а це від кашлю, а це, щоб ваша донька краще спала. І так кожному вгодить — і малому, і старому. Хороша була б травничка, якби не та біда...

Як побачила Мальва, що маму на аркані повели, вибігла зі своєї схованки, аж тут і батько порубаний лежить. Не тямлячи себе з відчаю, вхопила залізні граблі і вбила одного напасника, а сама не далась ворогам у руки — втекла до лісу. Гналися за нею, та де там! Мальва бігла, як та сарна, — і вершник її не наздожене. Вороги довго шукали її в лісі, бо сам їхній отаман угледів красу дівчини й не міг заспокоїтись. Обіцяв нагороду (п'ять корів) тому, хто ввіймає Мальву. Та хіба односельці викажуть свою рятівницю? Не раз з'являлася Мальва в селі, і ті, хто бачили її, розказували, що її коса (а була вона в неї довга, аж до колін), геть-чисто вся сива стала, а сама дівчина постаріла. Вороги, як тільки чули ім'я Мальва, тремтіли, бо не один уже смерть мав від її руки. Сотник Кандиба ще змалку вчив її вояцькому ремеслу. Навіть ножа Мальва кидала так, що могла у птаха на льоту влучити. Така була Мальва...

Одного разу ворожий отаман, розбійник Хасан, прогулювався біля свого шатра. Підкралася Мальва й кинула ножа. Проклятий Хасан не встиг і ойкнути — упав мертвий. Хтось із бусурманів побачив і крикнув: «Мальва!». Усі з переляку поховалися в шатра, навіть про ватажка забули. Бо так, дітки, завжди було й завжди буде, що під грабійниками, напасниками та зайдами земля горить.

Баба Ганна замовкла на хвилину, а потім важко зітхнула й продовжила:

— Та знайшовся, діточки, один запроданець, щоб над ним земля каменем стала, щоб він був проклятий людьми і в десятому поколінні, — виказав Мальву... Була тоді важка осіння негода — холодно, мокро і вітряно. Прибилася Мальва в село до козака Омелька Нагнибіди. Мокра вся, хвора така, що вже й людей не впізнавала. Треба б їй вигрітись, напарів із трав попити. Отоді той запроданець і вгледів, що Мальва в Омелька Нагнибіди, захотілося йому п'ять корів заробити. Побіг і розказав бусурманам, де знайти Мальву. Наскочили вони, схопили Мальву, порубали тіло її на шматочки й розкидали на всі кінці. Від того, кажуть люди, й розрослося скрізь оте чудове

зілля, яке в народі називається мальвою. Вірять люди, що була така хоробра дівчина Мальва, і пам'ять про неї в цьому зіллі живе. І село наше, а тут жила Мальва, називалося раніше Мальвині Граблі. Пам'ятали люди, що Мальва ворога граблями вбила. Та йшов час, багато що мінялося. Отака це рослина, діточки. Майже у всіх на селі коло хати ростуть мальви. На високому сгрункому стебельці квітки туляться одна коло одної з низу й до верхечка. Люди милуються їхньою красою і пам'ятають про дівчину Мальву, що вміла помститися ворогам за наругу.

(Л. Павленко)

А і р

У давнину вважали, що по-справжньому літо починається тоді, коли приходять зелені святки. У кімнатах і на стінах зовні розвішували рясне клечання — гілки липи. Натрушували на підлогу траву, клали на вікна м'яту. То відгомін тих давніх часів, коли люди поклонялися всемогутній і таємничій природі, коли богами були Сонце і Дош. Але є в цьому предковичному святі і пізніші традиції, позначені не тисячоліттями, а лише століттями. По заплавах, болотах, озерах рвуть високу лепеху, приносять цілими снопами, розсипають під ногами — у дворі, у хаті. І топчеться, і тихо пахне прив'яле зілля... Це символ, про який ми уже й забули, але який ще років сто—двісті тому був широко знаний.

На Україні відомо кілька пояснень того, як аїр (лепеха, татарське зілля) було занесено з півдня. Один із переказів свідчить, що коріння лепехи занесли на нашу землю татарські коні в розщілинах копит. Коли татари переправлялися через річки або поїли коней, то коріння аїру вимивалося і приживалося на березі. Інший переказ оповідає, що ординці мали коріння аїру за талісман, ним-таки освячували всяку воду. Отож, здійснюючи свої жажливі наскоки, вони кидали у незнайомі річки й озера шматочки коріння, де вони згодом приживалися. Вони також вкладали кореневища аїру в бурдюки з питною водою, щоб вона довго залишалася свіжою завдяки дії фітоцидів.

Як мітка страшних ординських набігів і турецьких походів виростили зелені, довгі, як шабляка, листки лепехи. Отож і рвали їх, і топтали, щоб потопталася біда, чужа віра. Розмножувалася кореневищем і поступово обживала нові місця. Рослина стала звичною, люди уважніше почали приглядатися до неї, вивчати її властивості.

(Л. Павленко)

Зелені скарби землі

Серед небагатьох провісників весни після підсніжників, сон-трави і пролісків квапливо розирає смарагдові листочки первоцвіт весняний. Про його популярність у народі свідчать численні назви: ба-

ранчики, божа ручка, буквиця жовта, веснівка, дзвінки, жовтуха, зозулинні черевички, ключики (суцвіття первоцвіту нагадує в'язку ключів). За легендою, то ключі весни, якими відмикають землю, щоб з'явилися квіти і трави. Найпоширеніша в Україні назва — ряст жовтий. З давніх-давен люди вірили в його могутню силу, вважаючи, що він оберігає життя. Ще стародавні греки називали цю рослину додекатеон, тобто квітка дванадцяти богів. У листках і квітках первоцвіту багато вітаміну С, молоді листки мають приємний пряний запах і смак, тому з них готують салати, зелені борщі. І це тоді, коли інших вітамінних рослин ще немає. Відвари з усієї рослини, зібраної під час цвітіння, п'ють при простудних захворюваннях горла, легенів, для зміцнення нервів, а також щоб запобігти інфекційним захворюванням.

Садити первоцвіт слід у затінку біля хати, на городі, бо він не менш цінний від цибулі, моркви, петрушки, суніць. Коли восени після перших паморозків викопати первоцвіт і посадити в горщики у кімнаті, протягом усієї зими матимете зелені листки.

(3 журналу)

Садоводу-городнику

Що квіти приносять радість, милують око — це знають усі. А крім того, поміж квітами існують свої певні стосунки. Не всі вони уживаються одне з одним на клумбі й у вазоні. Спробуйте, либонь, поставити разом бузок і тюльпан, і ви переконаєтесь.

Властивості квітів примітили люди здавна. Тому на городі поміж капустою, картоплею, соняхами завжди висаджували квіти. Проте не будь-які й не будь-де...

Є квіти, що захищають городину від шкідників, — у такий спосіб можна підвищувати врожай овочів. Приміром, чорнобривці й хризантеми — прекрасні охоронці городів, що відлякують своїм запахом шкідників і метеликів. А з допомогою чистотілу можна знищити шкідливі бактерії в самому ґрунті.

Люди запримітили, що на тій ділянці, де посаджено петрушку, кріп — кращий урожай овочів, бо їхній запах приваблює корисних комах, які успішно знищують шкідливих.

Яблуням не страшна плодожерка, якщо десь поруч на ділянці ростуть пижмо і полин.

(3 журналу)

ЛОГІЧНА СЛОВЕСНА ГРА

В грі беруть участь кілька чоловік. Перший називає будь-яке слово (краще — іменник), другий додає своє слово, повторюючи і попереднє, третій повторює сказане другим і додає своє: Наприклад:

перший учасник — *квіги*,
другий учасник — *квіти гарні*,
трегій учасник — *квіти гарні в полі*.

ЗАВДАННЯ 246.

Прочитайте. Складіть художню розповідь на тему: «**Мова квітів**».

МОВА КВІТІВ

АЙСТРА — сум;
ВЕРБА — відвертість;
ВЕРЕСК — самотність;
ВОЛОШКА — простота, ніжність;
ГВОЗДИКА — мужність, стійкість;
ГІАЦИНТ — біда;
ДЗВОНИК ПОЛЬОВИЙ — вдячність;
КОНВАЛІЯ — приховане кохання;
ЛАВР — успіх, слава;
ЛІЛІЯ БІЛА — чистота;
ЛІЛІЯ-САРАНКА — хоробрість;
МАК — краса, молодість;
МАЛЬВА — краса, холодність;
НАРЦИС — гордість, самозакоханість;
ПЕРВОЦВІТ — кохання, що минає;
ПІОН — довголіття;
ПРОЛІСОК — ніжність, чистота, вірність;
РОМАШКА — кохання і мир;
ТРОЯНДА — кохання, здоров'я;
ТЮЛЬПАН — кохання;
ФІАЛКА — сором'язливість.

ЗАВДАННЯ 247.

Увага! Конкурс!

Хто швидше відгадає загадки? А які знаєте ви?

1. *Стоїть дуб повен круп.*

(Мак)

2. *Повна діжка жита п'ятачком накрита.*

(Мак)

3. *Під одним ковпаком сімсот козаков.*

(Мак)

4. *Малий малишко закинув бочку на вишку.*

(Мак)

5. *Малий малишок поніс бочку на вершок.*
(Мак)
6. *Що за Миртин дереться на тин?*
(Хміль)
7. *Літом борода виростає, а зимою опадає.*
(Барвінок)
8. *Цвіте синьо, лист зелений, квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив — його не займає.*
(Барвінок)
9. *Стоїть, колихається, головою величається,
а торкнши — кусається.*
(Будяк)
10. *Зубів не має, а кусає.*
(Будяк)
11. *Сама холодна, а інших припіка.*
(Будяк)
12. *Стоїть при дорозі на одній нозі,
Хто її зрушить — плакати мусить.*
(Будяк)

ЗАВДАННЯ 248.

Прослухайте музичний запис пісень. Виконайте їх.

Чарівна лілея

Слова І. Бердника

Музика І. Сльотт

У маю над землею
Ясен місяць гуляє,
Білу квітку лілеї
Межи ряски гойдає.
Ой гойдає, гойдає,
Тихі сні навіває,
Тільки серце юначе
Сну-спокою не знає.

Білу квітку лілеї
З лебединого ставу
Я для любки своєї
Опівночі дістану.

Ой дістану, дістану,
В сині очі загляну,
Цвітом чистим лілеї
Зачарую кохану.

Білосніжна лелітка
На дівочій долоні
І сама ти, як квітка
В голубій оболоні.
Біла квітка в долоні,
Юне серце в полоні.
Тепла ніч, як кохання,
До зорі не холоне.

Принесу тобі квіти,
 Загадаю бажання:
 Не зів'януть за три дні —
 Не зів'яне кохання.
 А вони пелюстками
 Сьомий день багряніють,
 Наче сонце ласкаве,
 Тобі серденько гріють.

П р и с п і в:

— Чого квіти не в'януть? —
 Я спитав тебе, мила.
 — Ой не в'януть, не в'януть,
 Бо я так захотіла.
 На даровані квіти
 Загадала з любов'ю:
 Не зів'януть за сім днів —
 Будем разом з тобою.

То не проліски ранні
 І не айстри шовкові,
 То горять полум'яно
 Ніжні квіти любові.
 Принесу тобі квіти,
 Загадаю бажання.
 Не зів'яне вовіки,
 Не зів'яне кохання.

П р и с п і в:

Відлуння вірності

Краплинами ярого воску
 Стікає на крони літо.
 А я все в думках крізь весни
 До тебе лечу, лечу.
 Та тільки ніяк не можу
 На стежці тебе зустріти,
 Блукаю осіннім вітром
 В обірваних струнах дощу.

П р и с п і в:

Чар-зілля червона рута
 Зорею упала в серце,

Здавалось тоді — навіки,
Здавалось, на все життя.
Чому ж скрипалі осінні
Виводять минуле скерцо,
А пісня злетить не в силі,
Неначе підбитий птах?

Холонуть дзвінки потоки,
Ридають вітрів трембіти,
А голос сумної пісні
Розносить по світу луна.
Не в'януть в твоїх долонях
Мої запізнілі квіти,
Тому що любов на світі
Буває лише одна.

П р и с п і в:

Кружляє пожовкле листя,
В саду догоряє літо,
До тебе в думках я лечу...

О ль в і я

Слова Г. Лопокіна

Музика Б. Теніна

У серпанку загадковім
Спить смаглява Ольвія,
Дивосвіт добра й любові,
Мрія несполохана моя.
Бачу вогнище до неба,
Чую цитри срібний спів.
Знов і знов іду до тебе
Із далеких мандрів, з юних снів.

П р и с п і в:

Ольвія... Ольвія...
Лине часу течія.
Крізь віки
Світиш ти,
Квітко зоряна моя.
Як руно золоте,
Хвиля моря Чорного.
В серці мрія цвіте,
Кароока Ольвія.

Тануть промені багряні.
Обрій чебрецем пропах.
Сходить місяць над лиманом,
Кличе у світи Чумацький Шлях.
Допливу з Гіпербореї,
Стріну вроду молоду
І до амфори твоєї
Спраглими вустами припаду.

Приспів:

ЗАВДАННЯ 249.

Побудуйте усну розповідь, використавши, як початок, висловлювання: «Квіти, квіти — чарують я вами...»

ЗАВДАННЯ 250.

Розкажіть про найулюбленішу вашу квітку. Запишіть свою розповідь на магнітофонну стрічку і прослухайте запис. Чи задоволені ви своїм українським мовленням?

Т Е М А 13

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ. ТИРЕ В НЕПОВНОМУ РЕЧЕННІ І МІЖ РІЗНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Таблиця 22

Правило	Приклади
<p>Ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Перед вказівними частками то, це, ось, це є, це значить, що стоять перед присудком, вираженим іменником2. Якщо присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку і стоїть після підмета (на місці пропущеної зв'язки)3. Якщо обидва головні члени або один з них виражені неозначеною формою дієслова4. Якщо підмет виражений особовим займенником і логічно виділяється; при протиставленні5. Якщо підмет виражений займенником це і логічно виділяється	<p>Боротьба за демократичне суспільство — ось сенс життя І. Франка</p> <p>Три рази по три — дев'ять. Книга — унікальне явище. (Б. Олійник)</p> <p>Жити — правді служити. Завдання молоді — вчитися. (Із газет)</p> <p>Ти — кат людський, а я — народ. (М. Бажан)</p> <p>Це — мій народ. (Б. Олійник)</p>

Правило	Приклади
Не ставиться:	
1. Якщо перед присудком (крім присудка-інфінітива) стоїть частка не	Але життя не сон... воно не склянка чаю. (В. Сосюра)
2. Якщо підмет виражений особовим займенником, присудок — іменником	Молодість — буйність, а старість не радість. (Нар. творчість)
3. Якщо до складу присудка входить слово як, ніби, що, мов, немов, немовби, наче, неначе та ін.	Дівчата як ластівочки. Промені як вії сонячних очей. (П. Тичина)
4. Якщо між головними членами, вираженими іменниками, з'являються вставні або вставлені конструкції	Будинок культури, безперечно, пам'ятка архітектури.
5. Якщо присудок виражений займенником, прикметником, діеприкметником, цілим словосполученням, а підмет — іменником	У справедливих армій доля завжди прекрасна. (О. Гончар)
6. Якщо підмет і присудок — стійкий фразеологічний вислів	Два чоботи пара. (Нар. творчість)

ТИРЕ В НЕПОВНОМУ РЕЧЕННІ І МІЖ РІЗНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Таблиця 23

Ставиться:	
1. Для інтонаційного виділення слова або групи слів	Посеред степу — скирта соломи, двоє на ній — молоді, як пилок. (Д. Павличко) Добро на світі творять. А зло на світі — роблять. (П. Скупець)

Правило	Приклади
2. У заголовках газет	Волю — Україні. Економіці — інтенсивний розвиток.
3. Для вираження несподіваності	Зимою — паростки зелені, зимою — квіти весняні. (М. Рильський)
4. У неповному реченні на місці пропущеного члена	І от я іду по землі. А земля — кругла. М'яка, мов гумовий м'яч у дитячих руках. (Б. Олійник)
5. У неповному простому реченні, що є частиною складного, — неназваний член встановлюється з попередньої частини	Знов листа мені прислала мати, невеликий лист — на кілька слів. (В. Симоненко)

ЗАВДАННЯ 251.

Перепишіть речення, поясніть уживання тире.

1. Тікать—дієслово, що виключно стосується живих речей (О. Вишня). 2. Земля—хлібодарка і медоносиця з світанками й ночами горобиними (А. Малишко). 3. Ми — крила бур, ми — велетні, ми — день (В. Сосюра). 4. Ми — правди світле знамено, ми — ери зоряної діти (В. Сосюра). 5. Пісня і праця — великі дві сили (І. Франко). 6. Пісня ж — не смертна, як древо життя (Б. Олійник). 7. Наш народ — це ж океан! (П. Тичина). 8. Вік прожити — не ниву пройти гомінку (А. Малишко). 9. Ми ж — вищим розумом озброєні створіння (М. Рильський). 10. Молодість — буйність, а старість не радість (Нар. творч.). 11. Люди — прекрасні. Земля — мов казка (В. Симоненко). 12. Життя прожить — не поле перейти (Б. Олійник). 13. Книги — морська глибина (І. Франко). 14. Яке то щастя — свій народ у світлі бачити (Д. Павличко). 15. Лиш боротись — значить жить (І. Франко).

ЗАВДАННЯ 252.

Перекладіть на українську мову і запишіть. Поясніть наявність або відсутність тире між підметом і присудком.

1. Человек есть украшение мира (М. Горький). 2. Любовь и дружба — взаимное эхо; они дают столько, сколько берут (А. Герцен).

3. **Счастье человека** — это уметь трудиться (Посл.). 4. **Самое красивое на свете** — это глаза матери (А. Исаакян). 5. **Счастье** — это быть с природой, видеть её, говорить с ней (Л. Толстой). 6. **Быть человеком** — значит быть борцом (Гёте). 7. **Согласная дружина как твердыня** (Посл.). 8. **Сердце не камень** (Посл.). 9. **Горы как пышные складки на богатой одежде земли** (М. Горький). 10. **Утро ясное, морозное**. 11. **Ум** — одежда, которая никогда не износится; **знание** — родник, который никогда не исчерпаешь (Посл.).

ЗАВДАННЯ 253.

Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, тире і поясніть його вживання.

1. **Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень, симфоній**. Ах, вона як два крила, між яких летить свобода (П. Тичина). 2. **Небо як склепіння матове, в димці осені земля...** (П. Тичина). 3. **Я син простого лісоруба, гуцула із Карпатських гір** (Д. Павличко). 4. **Ти серце сповнене любові, ти правий непоборний гнів** (М. Рильський). 5. **Це мій народ!** (Б. Олійник). 6. **Ми гінці весни крилаті, знаменосці днів нових** (В. Сосюра). 7. **Земля мов казка** (В. Симоненко). 8. **З дитинства прищеплювати любов до природи наш обов'язок** (О. Вишня).

ЗАВДАННЯ 254.

Складіть і запишіть десять речень з уживанням тире між підметом і присудком.

ЗАВДАННЯ 255.

Складіть і запишіть десять речень, в яких тире між підметом і присудком не ставиться.

ЗАВДАННЯ 256.

Прочитайте. Озаглавьте текст. Поясніть уживання тире. Напишіть продовження думки автора.

Наша рідна українська мова — це основа нашої безмежно багатой культури. Це наш дух, наш космос, наша душа, наша пісня, який світ дав найвищу оцінку.

Врешті-решт — це ми. Зникає мова — зникає нація (О. Гончар).

ЗАВДАННЯ 257.

Прочитайте. Поясніть уживання тире. Виберіть український народний вираз чи вислів літературного походження і напишіть твір, вважаючи вибраний вираз чи вислів назвою вашого твору.

1. Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..

(Т. Шевченко)

2. Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

(І. Франко)

3. Мама — вірна порадиця.
4. Робиш добро — не кайся, робиш зло — не сподівайся.
5. Яка совість — така й честь.
6. Вірний друг — то найбільший скарб.
7. Совість — найкращий порадиця.
8. Людська праця — не дурниця, розкидати не годиться.
9. Земля — хлібодарка і медоносиця (А. Малишко).
10. Найвища краса — краса вірності (О. Гончар).
11. Без мови в світі нас — нема! (Т. Шевченко).

ЗАВДАННЯ 258.

Запишіть текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим

ВЕЛИКДЕНЬ

Чи є щось на світі гарніше за великодній світанок! З діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустрине його. Дзвони над селом не дзвонять — а виспівують на весь світ велику радість: Христос воскрес! Село не спить — воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива вість: «Христос воскрес! — Воістину воскрес!» І чує земля цю християнську радість та й тішиться у весняному розвої разом з людьми.

Яка це добра і світла година, коли село йде на Великдень до церкви! А церква і довкола церкви — мов великий живий квітник. Люди прийшли посвятити паску. Село стоїть у всій своїй одвічній красі, душевній просвітленості. Рід коло роду, як з давніх-давніх часів — усе тут, на одному місці.

Ми — християни. Один у нас Бог, і однією, нероздільною любов'ю славимо Його, бо він благословляє нас на взаємну християнську любов і милосердя, одна Мати Божа, а ми — її діти, одна Україна, яка нині воскресає і для якої на світі живемо.

(Я. Гоян)

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Покрова Пресвятої Богородиці

Цей день є одним з величних свят. Головний мотив, який спричинився до встановлення свята, — видіння святого Андрія Юродивого. Царгород, столицю Візантії, облягали араби. В храмі Пресвятої Богородиці на Влахернах, де переховувалася її риза, правилася всенощна. Серед парафіян ревно молився за охорону міста святий Андрій Юродивий зі своїм учнем Еліфаном. Відправа закінчилася, і святий Андрій побачив, як від царських дверей йде світлом осяяна Пресвята Богородиця у супроводі Івана Хрестителя та Івана Богослова при співі великого хору святих. Божа Мати підійшла до престолу, вклякнула, довго молилась і вмивалась сльозами. Встала, здійняла зі своєї голови преясну хустку — покров-омофор і широко простерла її над народом у церкві. Видіння зникло, і святий Андрій та Еліфан зрозуміли, що Пресвята Богородиця прийшла, аби врятувати місто. Сталося диво — вороги відступили... Від цієї хустки — покрову і дістало назву свято, а покров з тих пір став символом опіки і заступництва Пречистої Діви Марії.

Розповідають, що на ревну молитву монахів і вірних Пресвята Богородиця з'явилася над Почаївським монастирем перед турецькою облогою і своїм омофором заслонила монастир.

На Русі Покров святкували на честь закінчення польових робіт. А Богородицю вважали покровителькою землеробства. За звичаєм, в цей день обов'язковим було вшанування пожинального снопа. Для цього прибирали світлицю, прикрашали її квітами і рушниками. Проводили ярмарки і веселі забави, на які збирали всі дари осені.

«Покров землю покрив: де сніжком, де листком», — каже народна мудрість.

Покров — це і пора весіль. У цей день найкраще брати шлюби, бо бере під опіку молоду сім'ю сама Діва Марія. Із звичаєм накривати голову нареченої хустиною пов'язане ще одне тлумачення назви свята. «Батечку Покров, покрій сиру землю і мене молоду!» — приговорювали колись дівчата і гадали: «Білий сніг землю покриває, чи ж мене молоду заміж споряджає?»

В цей день треба спостерігати за погодою. Ось декілька народних прикмет: який Покров, така й зима (випаде сніг — до сніжної зими, вітер зі сходу — до холодної). Якщо журавлі відлетіли до Покрову — буде холодна і рання зима.

(3 журналу)

Свята стародавніх слов'ян

У стародавніх слов'ян були різні обряди, різні релігійні свята, що здійснювались у певний час, повторювались у певні дні, на одному і тому ж місці.

Слов'яни розподіляли свої свята згідно з трьома видами діяльності світла, що виражалась порами року, які ділились на три частини.

Першим було свято весни, торжество на честь Лада, воскресіння чи повернення сонця, літній сонцеворот.

Свято весни починалось досить рано — тільки-но починав танути сніг, відправлялося богослужіння і приносився в жертву козел. Пам'ятником подібних стародавніх звичаїв у слов'ян залишились пісні, в яких згадується про таке жертвоприношення і звичай водити козла.

Свято весни мало чотири значення: релігійне, землеробське, родинне і поминальне.

По-перше, то було торжество приходу весни. Воно починалось прикликуванням матері сонця, великої Лади. Після того співали урочисті гімни на честь сонця, співали пісні на честь води, зверталися до лісів, прохаючи їх розвистися.

Друге значення цього свята було землеробське: землеробські роботи зображались в ньому символічними образами. Доказом того є ігри, наприклад, сіяння проса і хороводні пісні при гаївках, де зображаються оранка, сіяння маку, льону, ячменю, пшениці.

Третє значення було родинне. Четверте значення було поминальне.

Коли землероби обсіювались і наставало більше вільного часу, коли проміння сонця припікало відчутніше і розвиток органічного життя йшов швидше, слов'яни справляли свято на честь Лада. Свято те звалось на Русі Ярилом. Ідея його — це поклоніння світлоносній істоті в час найбільшої її діяльності.

Нарешті, на завершення тривалого свята Лада відправлялось велике торжество Купала. Жодне із народних свят не залишилось у слов'ян з такими відверто язичницькими рисами, як купальське свято, хоча духовенство намагалось знищити його.

Третє свято у слов'ян було взимку. Свято те має основу у міфологічному розумінні народження світла. Звичай щедрувати і частково колядувати і віщувати на Новий рік був переважно землеробським.

(За Я. Головацьким.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність

а) Відзначати — відмічати.

Дієслова ВІДЗНАЧАТИ і ВІДМІЧАТИ мають спільне значення «звертати увагу на щось». Обидва слова належать до книжних сти-

лістичних засобів вираження. Причому в офіційних документах, звичайно, вживається дієслово **ВІДЗНАЧАТИ**: «Виконком сільської Ради відзначає, що в радгоспі проводиться певна робота» (з газ.).

Не буде грубою помилкою і вживання в усному виступі слова **ВІДМІЧАТИ** з тим самим значенням. У нейтральному мовленні, в розмовному стилі замість книжкового слова **ВІДЗНАЧАТИ** варто використовувати синоніми **ПОМІТИТИ**, **ПОБАЧИТИ**.

б) Жінка — дружина — супруга.

Слово **ЖІНКА** належить до широковживаних у сучасній українській літературній мові. **ЖІНКОЮ** — називають будь-яку особу жіночої статі, дорослу людину, на відміну від маленької дівчинки, а також заміжню особу.

Синонімом до іменника **ЖІНКА** є слово **ДРУЖИНА** — «заміжня особа стосовно до свого чоловіка». Остання назва звична в офіційно-ділових мовних ситуаціях.

Одружену жінку стосовно свого чоловіка зрідка називають **СУПРУГОЮ**.

Це слово вийшло з активного користування і вживається переважно в історичних творах, прислів'ях, приказках. Наприклад:

«Так беремо ми в юності супругу;

Проте її не знаємо тоді,

І лише в тривогах, втратах і біді

На схилку днів пізнаємо в ній друга» (І. Кочерга).

«Нема кращого друга, як вірна супруга» (Прислів'я).

Отже, літературно-нормативними, стилістично доречними в усіх мовних ситуаціях виступають синоніми **ЖІНКА**, **ДРУЖИНА**.

в) Закінчити — завершити.

Дієслово **ЗАКІНЧИТИ** називає кінець різноманітних дій видів роботи, діяльності, відрізка життя, навчання людини тощо. Напр.:

«Тільки друга нічна зміна сторожі закінчувала свою варту».

(С. Скляренко)

Аналогічне смислове наповнення має дієслово **ЗАВЕРШИТИ** — «довести виконання, здійснення чого-небудь до остаточного кінця». Отже, це слово означає абсолютний кінець справи.

Дієслову **ЗАВЕРШИТИ** надаємо перевагу тоді, коли треба відтворити схвальний, урочистий тон оповіді:

«Літак падав, завершивши героїчним подвигом свій переможний бій» (Ю. Яновський).

Порівняно зі словом **ЗАКІНЧУВАТИ**, **ЗАВЕРШУВАТИ** має більш абстрактне значення. Так, завершити навчання, освіту, курс, але закінчити школу, інститут.

г) Зміст — значення — смисл.

Названий ряд синонімів об'єднує поняття «внутрішня основа, особливість, сутність чого-небудь». Найбільш поширеним щодо цього і стилістично нейтральним є слово ЗМІСТ: зміст життя, зміст поведінки, зміст поняття.

Як термін уживаються словосполучення ЗМІСТ і ФОРМА (у мистецтві). Терміном виступає також іменник ЗНАЧЕННЯ: значення слова, значення терміна, граматичне значення слова.

Слово СМИСЛ у розумінні внутрішньої основи, суті чого-небудь використовується рідко й фактично належить до розмовної форми. Отже, замість таких сполук, як смисл слова, смисл творчості треба вживати значення слова, але зміст речення, зміст творчості.

Слово СМИСЛ часто використовується неправильно в значенні «розум», «глузд»; напр., тверезий смисл, здоровий смисл. Нормативними в цьому разі є тільки словосполучення тверезий розум, здоровий глузд.

Замість поширених ненормативних висловів у смислі того, в якому смислі, є смисл, немає смислу треба вживати у розумінні того, в якому розумінні, щодо того, є рація, є сенс, немає рації, немає сенсу.

ЗАВДАННЯ 259.

Розіграйте діалоги, використовуючи слова: жінка—дружина—супруга, закінчити—завершити, відзначити—відмічати, зміст—значення—смисл, беручи до уваги особливості жанрового і стилістичного характеру.

ЗАВДАННЯ 260.

Поставте правильно наголос. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Працювати, цьогорічний, лебідь, радість, зоря, чарівний, червоний, човен, український, колосся, зненацька, осінній, далеко, узвишся, обличчя, узбережжя, щілини, щоночі, щовечора, щebetання, роздоріжжя, козацький, молдавський, менший, безперестанку, безкрайній, розпорядження, легко.

ЗАВДАННЯ 261.

Доберіть з Російсько-українського словника двадцять слів, близьких в російській та українській мовах за звучанням, написанням та значенням. Складіть з ними речення.

ЗАВДАННЯ 262.

Прочитайте та наведіть свої приклади.

НА ПРОГУЛЯНЦІ

(рос.: вы прекрасно выглядите;
укр.: у вас чудовий вигляд)

Я вирішив літнім садочком пройтися,
п'ю запах меліси медовий.
З вікна *виглядає* сестричка Орія
і *вигляд* у неї чудовий.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 263.

Прочитайте текст уголос. Зверніть увагу на українську літературну вимову. Яке почуття викликає у вас цей текст. Свою розповідь запишіть.

День матері

У цього свята давня й цікава історія. Пов'язана вона з долею американки Анни Джервіс. Дівчинка прикро рано втратила найдорожчу у світі людину — МАМУ. Серед кривдних сирітських буднів вимріяла Анна думку: люди повинні мати єдиний день на рік, коли усі разом вшановуватимуть і матір-неньку, і матір-землю, і Матір Божу. На її клопотання 1914-го Конгрес США встановив нове державне свято — День матері. Невдовзі його узаконило ще чимало країн.

1929-го з ініціативи Союзу українок (її палко підтримали «Промісвіта», «Рідна школа», «Пласт» й інші культурно-освітні товариства) започатковано цей урочистий день на Галичині. Він став святом і родинним, і громадським. Діти тієї днини дарували матусям усе, що задалегідь самі приготували, — квіти, малюнки, вишивки, різьблення, вручали листи-сповіді. По обіді йшли до церкви, де славили матір земну, і ту, котра подарувала світові Сина Божого. Потім починалися гуляння. Усі, від малого до старого, співали, танцювали під трісті музики. Раділи, славили життя.

Красиве, високе було свято. Після 1939-го його замінив Міжнародний жіночий день, який славославив переважно жінку-трудівницю. Жінка-мати, Берегиня родинного тепла, згадувалася побіжно. Отож і проходило воно частенько штучно, нещиро. Мабуть, тому в багатьох областях нашої республіки, передовсім у західних, на Черкащині, Сумщині, у Криму, в перебудовний період люди повернулися до давньої й красивої традиції. Тепер День матері урочисто відзначається кожної другої неділі травня.

(Н. Руденко)

Прочитайте уважно тексти. Знайдіть в текстах запозичені слова, замініть їх відповідними синонімами. Встановіть походження запозичених слів.

Вечеря

На Україні довго побутував звичай, який зберігся й донині, хоч стільки було спроб викоренити його. На Різдво діти носили вечерю родичам, хрещеним батькам. Тому звичай так і називався «вечеря» або «носити вечерю». Мати давала дитині кошик чи зав'язувала у вузлик миску куті, прикриту зверху трьома книшами, калачами, палляницями, хлібинами або пирогами, глечик узвару і ще з їстівного щось: ковбасу, кров'янку чи смажену рибу, печене сало чи шматок шинки. Дитина стукала в хату: «Прислали батько й мати вечерю, а я приніс!» А в хаті відповідали: «Щоб ти здоровий ріс!» Наїдки з вдячністю приймали, лагодили дітям навзаєм такий же вузлик, частували пряниками, цукерками, горішками й наділяли дрібною монетою.

Носили вечерю й дорослі: куми до кумів, одружені діти до батьків чи діда й баби, породілля («онука») до тієї баби, яка в неї приймала дитину («баба», «бранка»). Тоді збиралася гостина, всі сідали до столу, випивали по 2—3 чарки горілки.

На початку століття український етнограф Василь Кравченко записав: «Там, куди принесли вечерю, частують. Господиня хати (мати чи кума), розв'язавши миску, бере звідти одного книша, залишає в себе, а свого кладе в миску й все те повертається туди, звідки принесено. Це — ввічливість, що має такий зміст: «Дуже раді, що одержали від вас хліб, не погордуйте й нашим, але ваш власний добробут мусить залишатися непорушним».

Чудовий звичай обмінюватися вечерею символізував єднання родини, близьких людей, надії на майбутній урожай і добробут.

(Л. Артюх)

Йордань

...Пригадую Водохрещі в Пистині. Ополонка в річці Пистинці, вирубана у формі хреста. Освячення води. Гуцули у святочних сердаках з колачами, глечиками, завітчаними безсмертниками, васильками. Старенький священик кропить усіх свяченою водою і роздає дітям образки. Люди хрестяться, п'ють водичку-йорданичку, вмиваються. Лєгені гримають із самопалів, аж луна горами йде... А коли прийшли до Параски Трутяк молодиці, то вона зробила рідке тісто із муки та свяченої води і наліпила хрести на всі двері, «щоб лиха сила минала пороги хатні». Цей гарний звичай побутував і в нас на Львівщині, моя мама у своїй новій хаті також ліпила такі хрестики. Люди в на-

шім містечку дивувалися, але мама на кожну Йордань клала ті хрести, бо так чинив її тато... А мені тоді все здавалося, що коло неї стоїть мій дід Микола Гарний, ставний, із сивими вусами і борідкою. Він помер, як я ще була малою, моя мамця не вірила, що я його пам'ятаю. А я твердо знала, що нам дід Микола відганяє зло від хати, допомагає садові рости і нас малих у добрі виховувати.

Минав січень з Різдом і Водохрещами, зима ще лютувала, але вже йшлося не до Різдва, а до Великодня...

(Романа Кобальчинська)

ЗАВДАННЯ 265.

Вивчіть вірші напам'ять. Які ще Великодні поезії, пісні ви знаєте?

Великодній вірш

*Як Суса Христа та на муку вели,
Мати його під крижем стояла,
Плакала, ридала.
Плаче мати, ридає, свого сина
з неволі викупляє.
Мій син воскрес, вам радість принесі!
Будьте здорові з празником,
Із святим воскресінням!*

(З джерела народного)

На Великдень

*Усім, усім святих небес
Святий привіт: «Христос воскрес!»
Давно діди його мовляли,
Друг друга щиро привітали.
Летіли роки, сотні літ;
Линяв людської слави цвіт;
Руйнуючи земні митарства,
Мінялися царі і царства.
Живе, не вмере святих небес
Святий привіт: «Христос воскрес!»
Ростіть, цвітіть, навчайтесь, діти:
Вважать добро, людей любити.
Поглянувши на Божий світ,
Твердіть ви ще один привіт.
Щоб рівно йшла життя дорога:
Душа моя величить Бога!*

(Л. Глібов)

ЗАВДАННЯ 266.

Прочитайте вірш. Розкажіть, що ви знаєте про зелені свята?

*Свято зелене, бо зелені повно,
Вітер гуляє в квітучім саду,
Дзвони десь дзвонять
 ледь чутно, безмовно,
В білих по пояс я хмарах іду.
Дух проникає у серце любов'ю,
Голуб під небом горить, не згаса,
Юносте люба, куди б не ішов я,
Всюди твоя йде зі мною краса!
Гірко всміхаєшся, наче з похмілля,
Сам серед світу один ти стоїш...
Свято зелене, зелена неділя,
Радості — море, а смутку — ще більш.*

(Роман Дурбак)

ЗАВДАННЯ 267.

Прочитайте уривок з повісті «За водою» Панаса Мирного. Скажіть, які слова й словосполучення застосовує письменник, щоб змалювати яскраву картину свята. Зверніть увагу на особливості мовлення письменника, проаналізуйте лексику тексту.

Удень на Купала, зрана попоравшись, вся молодь рушила з села. Парубки в луг — на Маринку гілля ламати, дівчата на поле та луки — квіток збирати, вінки вити... Там, на зеленій та рівній полянці, устромили вони свою святощ і заходилися квітчати.

— Цур же, хлопці, не красти нашої Маринки, поки ми приберемо Купала! — просять дівчата парубків, помітивши, що ті вже поглядають на їхню Маринку...

Почулася згар, покотився клубками дим; віхоть соломи запалав жарким полум'ям. Навкруги ще дуже потемніло.

Ось якесь кругле обличчя з вінком на голові вийшло з темряви... Довга-предовга рука підносить віхоть до купи соломи... Огняний язик лизнув жовту кучугуру, підбрався крадькома далі вгору, забігав зайчиком на самому вершку й посунув поза купою огняною хвилею. Разом уся купа палахнула, шугнуло полум'ям вгору, розійшлося зарево на всі боки... Кругом його — наче мак зацвів, обступили дівчата. Виблискують проти вогню радістю їх здивовані очі, зеленіють вінки на головах; цвітуть квітки...

Та купався Іван,
Та у воду впав...
Купала на Івана!..—

оголосилася околиця дівочими голосами...

Кругом багаття заметушилися люди. Якись темні марива перелетіли через багаття на той бік; за ними поспішають другі: других наганяють треті... Заходив вітер; захиталася огняна купа; просовує вогнище червоні язики вгору... А так збоку, широко розкинувши густі віти, стоїть завітчана Маринка — мов нерозчесана дівка розпустила довгі коси... А навпроти неї — Купало: розставив широко руки, мов наміряється через огонь Маринку обняти...

ЗАВДАННЯ 268.

Прочитайте. Перекажіть прочитаний текст. А що ви ще знаєте про свято Купала?

Цілюща сила Іванових трав

На свято Купала, в день літнього сонцестояння, велику силу мають вогонь і вода, а ще більшу—дерева, зілля і трави. За народними повір'ями саме цієї чарівної ночі розцвітає раз на рік диво-квіткою папороть і можна знайти таємничу розрив-траву, що на скарби вказує. Але то як кому пощастить. А інші трави: материнка, звіробій, ромашка, подорожник, трава суниці — о цій порі дійсно найбільшу силу мають. Повсюди по Україні рекомендувалось збирати рослини (їх називали в народі «іванівськими травами») на свято Купала. По пучку кожної мусила мати кожна господиня: лікувати домочадців од застуди і головного болю, од болю в ногах і безсоння. На закінчення свята ламали, розбирали на гілочки Купайло і несли додому: кинути на город, щоб гарно огірки в'язались, бо деревце, як і трави, на Купала велику силу має.

(Г. Золотнюк)

ЗАВДАННЯ 269.

Прочитайте купальські пісні. Прокоментуйте їх. Прослухайте музичний запис купальських пісень.

* * *

*У нас Купайло з верби, з верби,
А ти, Богдане, прийди, прийди
До нас Купайло оглядати,
А Ярославу цілувати.
А хто не прийде на Купайла,
То вийде з нього душа й пара.*

Да купався Іван, да й у воду впав

Да купався Іван, да й у воду впав.

Приспів: Купала на Івана, Купала на Івана!

(Повторюється після кожного рядка).

Да купався Іван, да й у воду вплив.

Да купався Іван, доведеться і нам.

Да купався Мусій, доведеться усім.

На калину роса впала, у нас на вулиці Купала.

У вишневому садочку

У вишневім садочку

Скопаю я грядочку,

Да посію квіточок

На Купала на віночок.

Проти Івана сонце іграло

Проти Івана сонце іграло.

Приспів: Ой рано, на Івана.

(Повторюється після кожного рядка).

А де ж воно ночувало?

Ночувало у Івана.

А що ж воно вечеряло?

Вечеряло варенички,

Варенички з цибулею,

З цибулею, з чорним маком,

З чорним маком, з пастернаком

І з юшкою, з петрушкою.

(З джерела народного)

ЗАВДАННЯ 270.

Виконайте одну з купальських пісень.

ЗАВДАННЯ 271.

Прочитайте і прокоментуйте деякі прикмети, пов'язані із святом Купала.

- Лагідно проведеш день — цілий рік матимеш добрих друзів.
- Хто вдало перестрибне тричі через купальський вогонь, того чекає удача.
- Якщо напередодні Купала призахідне сонце не ховається за хмари, а день був ясний, то й рік буде веселим.

Напишіть переказ поданого тексту.

Васильок-волошка

Якщо мак прикрашає хлібні ниви нашого півдня, то їхня окраса на півночі — волошка. Чарівна, снія, як небо півдня, квіточка ця — необхідна приналежність і вірна супутниця житнього поля, і майже ніколи її ніде в іншому місці в дикому вигляді не зустрічається. А якщо і стрілась, то це могло б засвідчити одне — тут колись було хлібне поле або дорога, що вела до нього. А ще васильок-волошка іноді стає учасником деяких наших народних свят, пов'язаних з хліборобством: бере участь у цікавому обряді: «водити колос».

Так називається хід на засіяні поля, коли перед Трійцею жито починає колоситися.

Молоді жінки, дівчата й хлопці, зібравшись на околиці села, беруться попарно за руки, утворюючи хрест, і стають у два ряди, повернувшись обличчям одне до одного.

Потім по таких з'єднаних руках, як по містку, пускають дівчинку, прибрану стрічками й волошками.

Пара, по руках якої вона пройшла, поспішає наперед, стає на початку ряду, так процесія поступово рухається до самої ниви, де росте жито.

Тут дівчинку опускають на землю. Вона зриває кілька колосочків, біжить за ними в село й кидає біля церкви.

«Пішов колос на ниву,
На білу пшаницю,
Вродися на літо
Жито з вівсом,
З кукілем та пшеницею».

Інше свято, де також присутня волошка, має назву «іменинного снопа». Воно відбувається наприкінці літа, коли жито, ячмінь та пшениця достигли.

Господиня з хлібом-сіллю й свічкою в руках вирушає зажинати ниву. Перший сніп і має назву «іменинного».

Його приносять до хати, ставлять коло божниці, де він і залишається до молотьби. А молотять той сніп окремо, зерно з нього несуть до церкви на освячення; після чого частину освяченого зерна змішують із тим, що залишено на насіння наступного року, а іншу частину зберігають як цілющий засіб проти різних хвороб.

У деяких українських повітах це свято відбувається інакше. Після закінчення жнив жінці обходять ниву, збирають випадково залишені колоски, плетуть з них, волошок та інших польових квітів вінок.

Ним прикрашають найвродливішу дівчину і з піснею вирушають на хазяйський, а в минулий час — панський двір.

Попереду йде хлопчик, несе прикрашений волошками й польовими квітами іменинний сніп.

Підходячи до воріт, співають:

«Відчини, хазяїне, нові ворота.
Несемо віночок із чистого золота.
Ой вийди, хазяїне, хоч на ганочок,
Викупи, викупи золотий віночок...»

Хазяїн чи поміщик виходить на ганок, зустрічає женців хлібом-сілля, частує обідом, поїть горілкою.

Вінок, звитий з останніх колосків та волошок, і сніп, принесений хлопчиком, передають хазяїну зі словами: «Дай, Боже, щоб і на твій рік хліб уродився».

Сніп з вінком повинен простояти під образами до шостого серпня — Спаса Преображення, а цього дня їх несуть до церкви й освячують разом з хлібом, спеченим з нового борошна, із свіжими медовими сотами, яблуками й грушами нового врожаю.

Зерно освячених колосків зберігають для майбутньої сівби.

В лужичан перший сніп ставлять на віз поверх усіх інших снопів.

Віз супроводжують жниці, одна з яких несе вінок із колосся, а інша тримає в руках волошки й польові квіти.

Волошка-васильок пов'язана у нас також з іменем мученика Васи. За народним повір'ям, якщо сіяти жито в день пам'яті святого, то його неодмінно заглушить волошка.

Це, очевидно, така ж гра слів, як, наприклад, і те, що стосується поради збирати цілющі трави, тобто «зело», десятого травня, на день Симона Зелота, щоб вони мали особливі лікувальні властивості, чи шукати в цей день скарби й сіяти пшеницю, якщо хочеш, аби вона вродилася, мов золото.

(М. Золотницький)

♀ ♀ ♀

Волошка

*Волошко, загадко велика,
в тобі є вічна тайна:
ги водночас і скромно дика,
і незбагненно чарівна.*

*Стрічав тебе не раз, не двічі,
коли виходив на жнива.
Так щиро ти зориш у вічі,
ледь не промовиш — як жива.*

*Адже від тебе між колосся
блакитне сяйво променить.
Тебе нікому не вдалося
на штучні клумби заманигь.*

*Як ми без пісні і без мови,
так ти без дзвону колосків.
Співає диво волошкове,
і любий серцю тихий спів.*

*Не похиляєш ти голівки,
зориш у небо раз у раз.
Чатуєш поля переднівки
чи, може, молишся за нас?*

*Чи сам Всевишній через тебе
землі блакитні краплі дав,
щоб рідний колір жита й неба
нам глибше в душі западав?*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 273.

Прочитайте тексти. А що ви можете розповісти про свята?

Вже не кує зозуленька...

12 липня — день пам'яті святих апостолів Петра і Павла. На Україні більше чомусь шанувався Петро, прикликаний Христом бути стовпом його церкви («Петро» у перекладі означає «камінь»). За народними переказами святий часто мандрував по землі сам і разом з Богом, щоб заступитись за скривдженого, встановити справедливість. Вважалось, апостол заступається за пастухів, є навіть петрів батіг — так звуть довгі стебла цикорію. Тому на свято Петра господині виносили пастухам гостинець — «петрівщину», а домочадців ча- стували мандрикою — галушками із сиру. Від Петра за народними повір'ями переставала кувати зозуля, «вдавившись мандрикою». З цього часу розпочинались жнива, тому до свята поспішали нажати хоч одного снопа — на вдалі жнива і для «Петра на шапку».

З Петровим днем пов'язано багато повір'їв та звичаїв. Уперше після посту на Петра дозволялося готувати молочні страви: вареники із сиром, мандрику. На Бойківщині пастухи збиралися на пасовиську, будували «петрівник» — невелику землянку, прикрашали її зеленню і разом обідали. Або ще таке. Гуртом обідали жінки, а потім рвали трави, що цвітуть жовтим, і годували корів — «щоб жовте молоко було».

(Г. Золотник)

Маковій

...Мельна, мамине село. Хата дідова на горбі, виспані доріжки білим піском. Пахнуть печені паляниці. Цьоця Катруся вносить велику чорну макітру. Ломить паляниці. В малій макітрі втертий мак. Медом пахне. А ми випрошуємо кусочки ламанців. Цьоця свариться — завтра Маковія. Потерпїть. Нині не можна їсти, на те лиш завтра час. Вона ще рихтує «Маруну» — чай з кмену, заправлений соком з малини або суниць. Стоїть та «Маруна» у великім бутлі в пивниці... Як перебути ту ніч? Красне свято Маковія, як Святий вечір!

(Романа Кобальчинська)

Спаса

Свято Преображення господнього, або Спаса, завжди дев'ятнадцятого серпня. У церкві цього дня святять груші, яблука, мед і обжинкові віники або жмут жита й пшениці. За народними віруваннями гріх було їсти до Спаса яблука. Повернувшись із церкви, родина збиралася за святковим столом і розговлялася. Їли яблука з медом і запивали виноградним або яблучним вином—щоб садовина родила.

Після Спаса в наших краях уже можливі приморозки. Отож і кажуть: «Прийшов Спас, держи рукавички про запас!»

А ще цього дня годиться пом'янути покійних родичів, близьких.

(Романа Кобальчинська)

Різдво Пресвятої Богородиці

Ластівки на дротах разочками намиста. Осінні свята надходили — Семена, Різдво Пресвятої Богородиці... У хатах прибирали образи, справляли обіди. Як файно вуйна Марія завітчала образ Матері Божої — чорнобривцями, купчаками, васильками та рушничком. Іменини. Прийшли куми. Вінчик із жита і зілля в дар принесли, переселом житнім ручки ізв'язали, вінчик той на груди поклали.

Потім співали вуйночці Марії «Многії літа». Гостилися. Ще співали. Тих співанок, що в лузі квіток, вже касети не стало на запис, і рука зболіла писати. А сусіди не розходилися.

Десь за північ, коли все стихло, я поглянула на образ Богоматері в зіллі і побачила там вуйночку Марію, а замість святого Миколи привидівся мені вуйко Семен — з мисочкою, в якій курилася живиця. Вуйко хотів догодити пані з Києва, бо ж тяжко струджена, писала багато, обкурював хату, аби легко спалося. Мені на очі наверталися сльози від іменин вуйни Марії, від живиці вуйка Семена і від усього, що я почула в цій покутській хаті...

(Романа Кобальчинська)

Святий Миколай

День святого Миколая. Діти готуються, вчать молитви, колядки. За це святий приносить чемним дітям подарунки, а неслухняним — різку. Пам'ятаю свою маму, перебрану на святого. У білих полотняних штанах, з конопляною бородою та патерицею. Я так ревно співала «А хто, хто святого Миколая любить», що нічого не виділа. А сестричка моя все потім допитувалася в бабці, чому в святого Миколая зубчик золотий, як у нашої мами. І голос такий, як у мами. І патериця, як палиця в хатній мітлі... Підросли ми. Мама вже не перебиралася на святого Миколая. Та він продовжував класти нам подарунки під подушки, і ми все чекали на нього...

Кожне навіть найменше свято залишалось крихіткою радості у душах, бо в нашій сім'ї шанували одвічні звичаї. Так уже поведлося в отчім краю: хто дотримувався звичаю — був чесною людиною, вартою всілякої пошани. Пусті ті люди, що звичаю не пильнують. Бо то коріння наше.

(Романа Кобальчинська)

ЗАВДАННЯ 274.

Складіть твір-розповідь на тему «Народне свято», використовуючи слова, словосполучення, вислови:

Коляда	Гуляти
Колядка	Співати
Колядник	Свято
Колядування	Петрівочні пісні
Щедрівки	Купальські пісні
Засівалка	Стрибати
Засівальник	Квітнути
Вірші-побажання	Стародавній обряд
Фантастичність	Перестрибувати через вогонь
Образність	Пускати віночки
Розвага	У який бік попливе — там чекає суджений
Веснянка	Маковій
Клечальна неділя	Квіти
Зелена неділя	Покрова
Зелені свята	Святий Миколай
Обряд	Ворожіння
Вшановувати	Радість
Святкувати	

Т Е М А 14

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННІ З УЗАГАЛЬНЮЮЧИМИ СЛОВАМИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Т а б л и ц я 24

П р а в и л о	П р и к л а д и
Кома ставиться:	
1. Тип однорідності:	
а) безсполучниковість	Вечір був чарівний, зоряний, пісенний. (О. Гончар) Робота виконувалась швидко, якісно, добротно. (П. Загребельний)
б) протиставний сполучник а, але, проте, зате, однак, та (у знач. але)	Мудрим ніхто не вродився, а навчився. (Нар. творчість)
в) повторювальний сполучник	Це не вогні, а зірки, чисті, високі, мінливі. (П. Воронько) Низькі хмари сміялися то дощем, то навіть мокрим лапатим снігом. (О. Журлива)

Правило	Приклади
г) парний сполучник—кома ставиться перед другим сполучником (як—так і; не тільки—але (й)); не стільки—скільки)	Олександр Довженко не тільки в розмовах з друзями, не тільки в прилюдних виступах, але всією своєю творчістю завжди сміливо вторгався в саме життя (М. Рильський)
д) еднальний і розділовий сполучник, якщо вони повторюються: еднальні — і, й, та (в значенні і), та й, також, ні-ні (і-і); розділові — чи-чи, хоч-хоч, або чи, то-то, не то—не то, чи то—чи то	Ярослава запитливо поглядала то на діда, то на Романа. (В. Мисик)
е) з'єднані сполучниками попарно—кома ставиться між кожною парою	Наука й труд, знання і школа дбайливо кличуть до мети. (П. Усенко)
Кома не ставиться:	
1. Тип однорідності:	
а) еднальний або протиставний сполучник — вжиті один раз	Сила та розум—краса людини. (Нар. творчість) По вулиці вітер віє та сніг замітає. (Т. Шевченко)
б) перед першим повторювальним сполучником, якщо з нього починається перелік; якщо ж цей перелік вже продовжується, то кома ставиться і перед першим сполучником	Мое щастя—Вітчизни просто-ри, оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном. (М. Стельмах)
в) повторювальний сполучник і з'єднує різні однорідні члени	Людина—відверта і послідовна в своїй праці і пристрасна в житті. (М. Рильський)
г) повторювальний сполучник—однорідні члени становлять стійкий вислів	ні риба ні м'ясо; ні слуху ні духу; ні туди ні сюди
2. Якщо два дієслова в однаковій формі—одне виражає рух, друге—його мету	Не журися, козаченьку, не журися, а на тую дівчиноньку піди подивися. (Нар. творч.)

Правило	Приклади
<p>3. Якщо між двома однаковими словами стоїть заперечна частка не</p> <p style="text-align: center;">Тире ставиться:</p> <p>1. При протиставленні</p> <p>2. Наступний однорідний член (присудок) пояснює, уточнює, виражає наслідок попередньої дії</p> <p style="text-align: center;">Крапка з комою ставиться:</p> <p>Тип однорідності — поширені однорідні члени з розділовими знаками</p>	<p>Ти гукай не гукай, а літа не почують. (Б. Олійник)</p> <p>Тільки нам все жити—не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов. (А. Малишко)</p> <p>Ніч, озеро, комиші внизу шумлять — шумлять дужо, три-вожно. (О. Гончар)</p> <p>Віє вітер з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину; на калині одиноко гніздечко гойдає. (Т. Шевченко)</p>

Таблиця 25

2. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННІ З УЗАГАЛЬНЮЮЧИМИ СЛОВАМИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

<p>1. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами речення, то ставиться двокрапка перед першим однорідним членом речення</p>	<p>Все бачить співець у широкім роздоллі: і небо, і море, красу світову. (Л. Українка)</p> <p>А наше все круг нас: і води, і дерева, і переплески хвиль, і вогкість лісова, і хмари з сеньї прозорчатої криги. (М. Рильський)</p>
<p>2. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, а речення продовжується після однорідних членів речення, то ставиться двокрапка перед однорідними членами і тире після них</p>	<p>Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава — все це мимохить нагадує їй щасливі хвилини її життя. (М. Коцюбинський)</p>

Правило	Приклади
3. Якщо між узагальнюючими словами і однорідними членами є слова типу а саме , наприклад, як-от , то після них ставиться двокрапка, а перед — кома	Чарівний світ пливе переді мною, як-от : сині води, білі піски, хати на високих берегах. (О. Довженко)
4. Якщо узагальнююче слово стоїть після однорідних членів, то ставиться тире перед ним	І над водою, і над гаєм — кругом як в усі, все мовчить. (Т. Шевченко)

ЗАВДАННЯ 275.

Визначте однорідні члени речення і поясніть уживання розділових знаків.

1. Зацвіли усі діброви, і долини, і луги (М. Стельмах). 2. Ми хоч бідні, але чесні (М. Коцюбинський). 3. Світи, світи, місяцю, гей, гей (О. Довженко). 4. Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осику, і лщину, і червону горобину (М. Стельмах). 5. Пташина згряя полетіла невідомо куди і вже більше сюди не поверталась ні весною, ні влітку, ні восени (М. Стельмах). 6. Сине, глибоке небо розгортало своє безкрає поле (П. Мирний). 7. Холодний, колючий вітер гнав низько над землею важкі, олив'яні хмари! (В. Кучер). 8. Дівчина була невелика на зріст, але рівна, гнучка, довгобрана, повновида (І. Нечуй-Левицький). 9. То не хмара — біла пташка хмарою спустилась (Т. Шевченко).

ЗАВДАННЯ 276.

Спишіть речення, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Як прагне людство в злагоді іти назустріч сонцю радості трудові (М. Рильський). 2. Сила та розум краса людини (Нар. творч.). 3. У Килини та Горпини як не свадьба то родини (Нар. творчість). 4. Цього болю не приколишуть ні тополі біля хати ні гніздо делеки на хаті ні сама хата (М. Стельмах). 5. Вгорі небо сине бездонне умите сонцем і збуджене весною (О. Ільченко). 6. Зазолотились за синіли заграли в семибарвній грі гранітних сходів мокрі схили (М. Бажан). 7. Пливають над села і над луки пісенноносні кораблі (М. Бажан). 8. Караюсь мучюсь але не каюсь (Т. Шевченко). 9. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко). 10. Ставки — це блакитні очі землі. Ім теж треба дивитися і на сонце і на зорі і на лю-

дей і на оці зеленокорі верби, що побралися за руки мов дівчата і ведуть своє коло (М. Стельмах). 11. Свіже весняне повітря лоскоче мене бадьорить (О. Гончар). 12. Деревя стоять блискучі мускулясті щасливо притихлі мовби самі прислухаються до свого росту (О. Гончар). 13. В підземній глибині в морях і під водою і на вершинах гір і в хащах лісових уранці вніч удень вечірньою порою і в селах і в містах звучить мені твій сміх (В. Сосюра). 14. Не люблять кайданів ні слово ні ідея (М. Рильський).

ЗАВДАННЯ 277.

Перепишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки, поясніть їх вживання.

1. Це ти в стражданнях там не спиш ти і мучишся й гориш пожежно блискно горобино все боротьбою гомониш (П. Гичина). 2. Ми засіваємо життєйське море і не на день минуций на віки (Б. Олійник). 3. Ніч озеро внизу шумлять глумлять дужо тривожно (О. Гончар). 4. Віє вітер з поля на долину над водою гне з вербою червону калину на калині одиноке гніздечко гойдає (Т. Шевченко). 5. Гей ви грізні чорні хмари! Я на вас збираю чари (Л. Українка).

ЗАВДАННЯ 278.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть вживання розділових знаків. Однакова чи ні пунктуація в обох мовах?

1. Не пером пишут — умом (Пословица). 2. И дождь, и туман, и тучи — всё это перемешалось между собой (В. Арсеньев). 3. Вы что больше любите: лес или море? (В. Солоухин). 4. Простые вещи доставляют наслаждение: кружка молока, белый хлеб, ветер, вздувающий занавески на окнах (К. Паустовский). 5. Здесь, кроме дубов, растут: черная и белая береза, китайские ясень, орех, клен, пихта, пробковое дерево, тис, акация, осина и липа (В. Арсеньев).

ЗАВДАННЯ 279.

Перекладіть з російської мови на українську. Продовжіть запропонований текст, вживаючи однорідні й неоднорідні означення.

Л е с

Как хорош старый хвойный лес! Какой величественный вид представляет опушка такого леса при летнем вечернем освещении! Длинные ветки прикрывают ель шапкой густой зелени. Стеной стоят лохматые темно-зелёные ели. Среди густых чащ прохладно и в летнюю жару.
(А. Андреев)

ЗАВДАННЯ 280. Творчий диктант.

З'ясуйте, на яку тему можна написати твір, використовуючи дані слова. Сформулюйте тему і напишіть твір, вживаючи однорідні і неоднорідні члени речення.

Поле, вітер, долина, вода, калина, дівчина, соловей, гай, життя, небо, сонечко, блискавка, діти, кохання, гніздо, садок, сорочка, пісня, щастя, Україна, веселість, радість.

ЗАВДАННЯ 281.

Складіть і запишіть двадцять речень з узагальнюючими словами при однорідних членах речення та поясніть пунктуацію.

ЗАВДАННЯ 282.

Запишіть текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим і опрацюйте помилки.

Соловейко

Десь зовсім близько від них невгамовно виводив свою пісню соловейко. Спершу, коли починав заливатися, здавалось, що у горлечку в нього билася маленька співуча намистинка. Короткий свист — і ось вона уже вискакувала з дзьобика і стрімко летіла над лісом, а за нею вискакували такі ж самі намистинки, і всі вони нанизувалися у довгий невидимий разок. Потім нитка на тому разку рвалася, і намистинки падали в лунке озеро. Соловейкові жаль ставало їх, і він заходжувався ойкати, схлипувати. Швидко заспокоївшись, розщедрювався і без жалю розсипав навкруги коштовності: камінці-самоцвіти, янтареві бусинки, червоні коралі, срібні сережки, золоті колечка. А як не ставало їх, радісно дзвонив у прозорі кришталеві дзвоники, що висіли поряд на гілочці.

Соловей сидів на тонесенькій калиновій гілочці, що схилилася од його ваги. Був дуже схожий на горобчика, лише тільце мовби трохи витягнуте. Очі чорні, великі. Як співав, злегка горбився, трішки опускав крильця, широко відкривав тонкий дзьобик, в якому, ніби сердечко в дзвонику, бився гострий язичок, і все його крихітне тільце тремтіло й здригалось.

Сонце вже підбилося на добрий людський зріст. В його скісних променях на деревах, у траві, у туго натягнутих ажурних павучаних сітках, ніби оті коштовності, що їх щедро розсипав по лісу соловейко, блищала, вигравала всіма барвами райдуги роса.

Запаморочливо пахли конвалії, черемха, шипшина.

Чи не вони ото й споїли своїми п'янкими пахощами всіх лісових птахів, що раптом вирішили позмагатися у співі з солов'ями?

(За Б. Комаром.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Запам'ятайте

О котрій годині?

У(в)... хвилин на... у(ю)

У(в) двадцять п'ять хвилин
на третю

О пів на... у(ю)

О пів на другу

за... хвилин ...а(я)

за чверть (за десять хвилин)
третя

О ...ій (годині)

О п'ятій годині

Котра година?

хвилин на... у(ю)

двадцять хвилин на першу

пів на... у(ю)

пів на другу

за... хвилин ...а(я)

за чверть (за десять хвилин)
п'ята

...а(я) (година)

п'ята година

Котрий?

перший
другий
третій
четвертий
п'ятий
одинадцятий
двадцятий
тридцятий
сотий
двохсотий
трьохсотий
чотирьохсотий
п'ятсотий
тисячний
мільйонний

Котра?

перша
друга
третя
четверта
п'ята
одинадцята
двадцята
тридцята
сота
двохсота
трьохсота
чотирьохсота
п'ятсота
тисячна
мільйонна

Котре?

перше
друге
третє
четверте
п'яте
одинадцятє
двадцятє
тридцятє
сотє
двохсотє
трьохсотє
чотирьохсотє
п'ятсотє
тисячне
мільйонне

ЗАВДАННЯ 283.

Розіграйте діалоги, використовуючи слова:

Секунда, мить, хвилина, година, доба, тиждень, день, місяць, пів-річчя, рік, неділя, вчора, сьогодні, позавчора, завтра, післязавтра,

торік, другого дня, напередодні, тиждень тому, о другій, о п'ятій, годинник. частина, чверть на третю, о пів на шосту, за чверть восьма година, п'ята година сорок сім хвилин, час.

ЗАВДАННЯ 284.

Запишіть українською мовою.

Без двадцяти минут девять; четверть шестого; который час?; Когда вы придёте?; Когда открывается магазин?; Когда вы мне позвоните? Позвоните мне в девять часов. Час дня. В шесть часов вечера. Сейчас пятнадцать минут четвёртого. Без пятнадцати девять. Когда будет готово? Семь часов двадцать три минуты. Полдень. Полночь. Четверть. День. Ночь. Сутки. Неделя. Утро.

ЗАВДАННЯ 285.

Виразно прочитайте народні приказки. Розіграйте діалоги, використовуючи їх.

Ч а с

- Без часу вродився, без часу і згине.
- Бережи час, його за гроші не купиш.
- Все добре в свій час.
- Всякому овочеві свій час.
- Де ділися ті часи, що в рот ішли ковбаси.
- Згаяного часу і конем не здоженеш.
- Минули ті часи, що літали ковбаси.
- Настане час — не стане й нас.
- Не тим час довгий, що довгий, а тим, що короткий.
- Час все лікує.
- Час минає, а не вертає.
- Час мочить і час сушить.
- Час на часі не стоїть.
- Час — не кінь, не підженеш та й не зупниш.
- Час — не віл, його не налигаєш.
- Час — то гроші.
- Час за часом, а все ближче до смерті.
- Час усьому навчить.

Минуле, пізне, раніе

- Все перетреться, перемслеться та й так минеться.
- Все минеться, одна правда останеться.
- Є — минеться, немає — обійдеться.
- Казали минеться, а воно тільки настає.

- Минеться — і не змигнеться.
- Минулося — забулося.
- Переменеться — та й так минеться.
- Треться, мнеться, думає — минеться.
- Усе тінь минуща, одна річ живуща.
- Що буває, те й минає.
- Що минуло, вже не вернеш.
- Що минулось, то давно вже забулось.

* * *

- Краще пізно, ніж ніколи.
- Краще скоріше, чим пізніше.
- Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.
- На годину спізнився, за рік не доженеш.
- Не доженеш і конем, що запізниш одним днем.
- Хто пізно ходить, сам собі шкодить.

* * *

- △ Нема ранку без вечора.
- △ Ні рано, ні пізно, саме в добрий час.
- △ Піднявсь зранку, ще чорти навкулачки не бились.
- △ Ранній пізньому кланяється.
- △ Ранок вечора мудріший.
- △ Ранок — панок.
- △ Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють.
- △ Рання година держить золото в роті.
- △ Хто рано плаче, той увечері сміється.
- △ Що ранком не зробиш, то вечером не здогониш.
- △ Що ранне, то не погане.
- △ Як не було зранку, то не буде до останку.

ЗАВДАННЯ 286.

Поставте наголос. З виділеними словами складіть речення.

Одинадцять, одинадцятєро, обидва, двадцятєро, обидві, **чотири**, дев'ять, дванадцять, п'ятдесят, другий, **чотирнадцять**, чотирнадцятєро, тридцятєро, мільйон п'ятсот, сімдесят, більшість.

ЗАВДАННЯ 287.

Напишіть числівники словами.

153-й, 150 000-й, 8-й, 15-й, 7275-й, 8000-й, 100 000-й, 10 000-й, 1-й, 15-й, 151 273-й, 4201-й, 50 000 000-й, 196 000-й, 2000-й, 173 575-й, 28-й, 12 000-й, 0,159 675-й, 273-й, 27-й, 276-й, 50-й.

ЗАВДАННЯ 288.

Запам'ятайте наголос. Розіграйте діалоги, використовуючи ці вирази:

Всі до о дного;	один за о дного;
одне до о дного;	один з о дним;
один о по о дному;	один за о дним;
один о дному;	один о дного;
ні о дного;	одне о дного;
ні о дному;	один о дну.

ЗАВДАННЯ 289.

Поставте наголос. З виділеними словами складіть речення.

Чимало, **к**ілька, **д**екілька, **н**емало, **б**агато, **н**ебагато, **м**ало, **к**ілька-**н**адцять, **к**ілька**д**есят, **п**івтора, **п**івтори, **т**исяча, **т**ридцять **о**дин, **д**вічі, **т**ричі, **п**'ят**д**есять**о**х, **ч**отирь**о**х**с**от, **д**вома**с**та**м**и, **п**'ятьма**с**та**м**и, **п**'яти**с**та**х**, **с**ім**д**есять**м**а, **д**ванадцять**м**а, **д**вома **т**реті**м**и.

КІЛЬКІСНІ Й ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ ЧАСУ

І досі ще багато хто не знає, як треба точно означити час, і питає: «Скільки зараз годин?», — замість — «Котра година?» Чуємо інколи: «Зараз година ночі» — замість — «Зараз перша година ночі» тощо. Навіть в Українсько-російському словнику АН УРСР натрапляємо на паралельні вислови: «не пізніше гр**о**х годин» і «не пізніше трет**ь**ої години», а вислів «о друг**і**й годині дня» перекладається «во втор**о**м часу дня» і «в два часа дня».

Такий паралелізм у справі означення часу, де має бути абсолютна точність, — недопущенна річ. Тут конче треба твердо стати на бік якоїсь одної форми вислову й сгавити на означення часу доби або кількісні числівники («Я встав у сім годин ранку») або порядкові («Я встав **о** сьомій годині ранку»). Наша мовна традиція стоїть за порядкові числівники: «**О** п'ятій годині виїхали ми з монастиря» (М. Коцюбинський); «Завтра **об** одинадцятій на мене чекатиме інженер» (Ю. Смолич). У цих фразах порядкові числівники п'ятій, одинадцятій означають не проміжок часу між двома годинами — четвертою й п'ятою, десятою й одинадцятою, як у російських висловах в п'ятом часу, в одинадцатом, а точно визначену годину, що по-російському буде: в п'ять часов, в одинадцять часов. На доказ цього можна навести ще одну фразу з творів М. Коцюбинського: «Рівно **о** пів до сьомої панна Анеля пройде через стоволу у кухню». Виходячи з цього треба питати не «Скільки годин?», а — «Котра година?», казати не «Одна година ночі», а — «Перша година ночі» тощо.

Якщо треба сказати не про точно означений час, а лиш приблизно назвати період між двома годинами, відповідно до російських висловів **в пятом часу, в одинадцатом**, тоді слід ставити перед порядковим числівником прийменник на: «Ой силю годину, сплю і другу, а вже повертає та **на третю**» (С. Гулак-Артемівський). Отож, російську фразу «Я приду **в пятом часу**» треба сказати по-українському: «Я прийду **на п'яту годину**», а не «Я прийду **о п'ятій годині**», — бо це означає вже точний, а не приблизний час.

Дробові числівники часу передаються відповідним дробом із прийменником на до половини години: **чверть на третю**, — з прийменниками на або до, коли буде половина години: **пів на сьому** або **пів до сьомої**, як це ми вже бачили в фразі з твору М. Коцюбинського, — чи з прийменниками до або за, коли перейшло вже за половину години: **за чверть сьома** або **чверть до сьомої**, цбто: **чверть години** залишилось до сьомої або за **чверть години** буде сьома. Не дробові числівники, а цілі, що означають кількість хвилин якоїсь години, треба ставити з тими ж прийменниками за попередніми правилами: **десять на другу**, **тридцять на другу** або **тридцять до другої**, за двадцять друга або двадцять до другої.

Коли мовиться не про означення часу доби, поділеної на 24 години, а про кількість часу, витрачену на якусь роботу чи дію, тоді слід користуватись кількісними числівниками: «Як ось із неба дощ полився, **в годину** весь пожар залив» (І. Котляревський); «От ми й узялися перевіряти рахунки з десятої ранку аж до сімнадцятої дня, витративши на це діло **сім годин**» (з живих уст).

(Б. Антоненко-Давидович)

Котра година?

Форма відліку часу в Україні єдина, з плином літ не пригасла, не стерта. Ви питаєте: *котра воно година?* І вам кажуть: *друга, третя, четверта...*

Щоб почути на лекції мовні норми нам у пам'ять міцніш западали, вчили ми *порядкових числівників* форми і на нчх різні речення дома складали.

Наприклад: «Долаючи втому, дівчата на полі сушили м'яту. Одна каже: «Це ж прийдем додому не раніше як *пів на дев'яту*».

А друга: «Але ж на люди
ти не підеш у сукні прим'ятій.
То воно уже так і буде:
прийдем до клубу десь *о дев'ягій*».

Грамматичні ці форми — не випадковість.
Ще хочете прикладів? Ось вам:
у Ірини Вільде є гарна повість
і зветься вона: «*Б'є восьма*».

*Грамматична ця форма добре відома.
Щоб закріпити почуте в класі,
придумайте й ви свої приклади дома
на цю форму відліку часу.*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 290.

Запам'ятайте. З українськими виразами складіть речення.

Р о с.

У к р.

1) который час?	котра година?
2) в первом часу дня	о першій годині дня
3) в третьем году	позаторік, позаминулого року
4) третьего дня	позавчора, два дні тому
5) он придет в час дня,
возможно, после обеда	він прийде о першій годині дня,
а можливо, аж пополудні
6) один к одному	один в один, як один
7) один на один	сам на сам
8) не по дням, а по часам	не щоднини, а щогодини
9) по часам	у призначений час, щогодини
10) не в добрый час	у лиху годину
11) час от часу не легче	дедалі то важче (то гірше)
12) до этого часа	досі, до цього часу
13) в вечерний час	увечері, вечірньої пори
14) десять минут пятого	десять хвилин на п'яту
15) полвторого	пів на другу
16) без десяти минут пять	без десяти хвилин п'ята,
за десять хвилин п'ята
17) уже поздно	уже пізно
18) два часа	друга година
19) магазин закрывается
в пять часов	магазин зачиняється о п'ятій
годині

УЗГОДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ ЧИСЛІВНИКАМИ

Як відомо, з числівниками **два, три, чотири**, коли вони стоять у називному відмінку, іменники теж стоять у називному відмінку множини: «Як у дівчини тієї славі трудодні, так вона **чотири літа** сниться все мені» (А. Малишко); з числівниками, починаючи від **п'яти**, іменник стоїть у родовому відмінку множини: «**П'ять маленьких дітей сплять**» (перекл. Л. Українки); «**Оженила старших п'ятох синів, поставила кожному нову хату**» (І. Нечуй-Левицький). Із дробовими числівниками іменники стоять у родовому відмінку однини: «**Оживали образи, події, які, здавалось, повинні були стерти за півтора десятка років**» (О. Копиленко). Зі складеними числівниками відмінок іменника залежить від останнього числа, цебто, коли останнє число — **два, три, чотири**, тоді буде називний: **сто сорок два карбованці**; з останніми числами — **п'ять і далі** — родовий відмінок множини: **двісті сорок п'ять карбованців**.

Коли числівники **два, три, чотири** показують не точну кількість, а тільки приблизну, тоді відповідний іменник треба ставити перед ними в родовому відмінку множини: **років чотири** не бачив я брата; **пробуду в місті днів зо два**.

(Б. Антоненко-Давидович)

УЗГОДЖЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ З ІМЕННИКАМИ ПРИ ЧИСЛІВНИКАХ

Для багатьох людей, що навіть добре володіють українською мовою, часто постає питання, як правильно сказати по-українському: **два вихідні дні** чи **вихідних дні**? Адже відомо, що з числівниками **два, три, чотири**, коли вони стоять у називному відмінку множини, належні до них іменники також стоятимуть у тім же відмінку, але чи узгоджуються так само й прикметники з іменниками при відповідних числівниках?

Аналізуючи твори наших класиків, бачимо, що обидва варіанти мають право на існування, цебто прикметник може стояти в називному й родовому відмінках множини. У Лесі Українки читаємо: «Уже минуло з того часу аж **три довгі роки**»; бачимо прикметник у називному відмінку множини використовує І. Нечуй-Левицький: «**Знайшла два невеличкі горшечки**». Але в Марка Вовчка знаходимо вже родовий відмінок прикметника: «**Два-три далеких постріли** давали відчувати цю тишу»; те саме бачимо в І. Тобілевича: «**Два невідомих мені товстущих пана** приїхали з оцим листом, кажуть, з Кракова».

Отже, ці обидві форми є паралельні: кожний може користуватись

ними відповідно до влодоби. У своїй белетристиці й публіцистиці я волю ставити в таких випадках прикметник у називному відмінку множини: «Чотири вірні товариші не зрадили його й тут».

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗБІРНІ ЧИСЛІВНИКИ

В українській мові часто вживаються збірні числівники **обоє, двоє, троє, четверо, дванадцятєро** тощо.

Числівник **обоє** можна вживати тільки тоді, коли йдеться про чоловіка й жінку: «А ідіть лишень сюди; та йдіть **обоє**» (Т. Шевченко); «**Обоє** рябое» (приповідка).

До числівників **двоє, троє, десятеро** звертаються, коли кажуть про людей: «У салоні їх дожидало **троє** людей» (Л. Українка), — а також коли вони поєднуються з особовими займенниками: «**Нас** було **чотверо**: білявий та чорнявий чоловіки, парубок рябий та я» (Марко Вовчок), — та з іменниками, що мають тільки множину: «Нащо тобі аж **троє** ножиць?» (із живих уст).

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 291.

Прочитайте та відгадайте загадки.

1. Що біжить без опочинку,
Не стає ні на хвилинку,
Не старіє, не вмирає,
А все нищить, забирає?
2. Сто кіп собак, скільки в них лап?
3. Сімдесят кожухів, і всі не застібаються.
4. Шість ніг, дві голови, четверо очей, один хвіст.
5. Звичайно, друзі, загадка для вас:
вгадайте, про яке словечко мова:
простий числівник це і водночас
це — наказовий спосіб дієслова.

То яке ж це слово?

(Д. Білоус)

6. Летіла птиця на морозі,
над хатами зимовим днем;
згубила літеру в дорозі
і стала... цифрою з нулем.

Що це таке?

(Д. Білоус)

Увага! На уроці мови — математика!

1. Скільки було: баба, дві матері, дві дочки і онука?
(Троє)
2. Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця?
(Троє)
3. В хлопчика стільки ж сестер, скільки й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім'ї сестер і братів?
(Три сестри й чотири брати)
4. У мене в двох кишенях є гроші: коли з одної перекладу в другу один карбованець, то буде порівну, а коли з другої перекладу в першу один карбованець, то в першій буде вдвічі більше, ніж в другій.
(П'ять і сім)
5. Летів гусак, а проти нього — згряг гусей.
— Здорові були, сто гусей! — каже гусак.
— Нас не сто, — кажуть гуси, — а стільки, що якби ще стільки та ще півстільки, та чверть стільки, та ще ти один, отоді б було сто.
(Тридцять шість)
6. П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять.
Семеро, троє, ще й малих двоє.

(П'ятдесят)

УСМІХНІТЬСЯ!

Який це час?

Учителька питає учня:

- Послухай, Сергійку, якщо я скажу: «Я красива» — який це час?
- Минулий, Валентино Василівно.

(І. Страшко)

Нема коли

- З Козина веде козу
- стара бабця у Плюги.
- Сідай, бабо, підвезу!
- Нема часу. Треба йти

(Д. Білоус)

Вимов скоро скоромовку

- Хитру сороку спіймати морока;
- А на сорок сорок — сорок морок.

- Сім братів — малярів
в королівстві кольорів.
Кожен маляр королює —
в кольорівстві малярує.
- Бубоніла баба бабі:
— Ой, не дмухай на кульбабу,
Бо з кульбаби полетять
Сто малих кульбабенят.

ЗАВДАННЯ 293.

Перекладіть текст з російської мови на українську, запишіть, підкресливши в ньому лексично спільні для обох мов слова.

Загадка чисел

Повседневню соприкасаюся с числами, мы иногда не замечаем, что некоторые из них занимают своё особое место в нашей жизни. Вряд ли читатель, например, утруждает себя вопросом о природе цифры 7. А ведь мы очень часто ею пользуемся: «Семеро одного не ждут», «Семь раз отмерь...».

Семь — священное число верховных жрецов Египта — дошло до нас сквозь толпу веков, охраняемое от забвения изустным творчеством народов. Священность семерки жрецы обосновали совпадением количества известных в то время «божественных» светил — Солнца, Луны, Меркурия, Венеры, Марса, Юпитера и Сатурна — с длительностью фазы, отчетвертованной от полного лунного цикла и составляющей округлённо 7 дней. Четвертая часть лунного месяца стала современной неделей.

(В. Гуров)

Розмова Івана з Яковом

Переклади мені текст (легкий):

ІВАН:

«Я *считаю*, что ты не прав».

ЯКІВ:

«Я *вважаю*, що ти не правий».

ІВАН:

Це ти правильно переклав.

Та це речення не важке.

Переклади ще таке:

«Я *считаю* до трёх и бегу...»

ЯКІВ:

«Я рахую до трьох і біжу...»

ІВАН:

Ойже, бачу, помітив ти, Якове, — при перекладі часто буває: де російське слово однакове, українського — різні слова.

ЯКІВ:

Так, це правильно ми доклумали, і ці тонкощі — явище часте. Це для того, щоб люди думали, перш ніж слово якесь перекласти.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 294.

Прочитайте прислів'я та образні народні порівняння. Як ви розумієте їх значення? Приведіть свої приказки та прислів'я з числівниками.

- Говорить так, як три дні хліба не їв.
- Працює до сьомого поту.
- Семеро одного не ждуть.
- В три дуги зігнути.
- Робить п'ять через десяте.
- Знаю, як свої п'ять пальців.
- Сім мішків гречаної вовни.
- Такий бідний, як мак начетверо.

ЗАВДАННЯ 295.

Уважно прочитайте поради відомого українського мовознавця Бориса Антоненка-Давидовича.

Другий та інший.

Слово **другий** буває українською мовою порядковим числівником («А в другий раз прийшла, не глянувши на нього». — Л. Українка), або зрідка, синонімом займенника **інший** («Сам він не знав, не міг сказати, а другі з нього сміялись». — М. Коцюбинський). У сучасній українській мові повелось вживати цього слова тільки як порядкового числівника, користуючись для другого значення займенником **інший**: «Війна є продовження політики іншими засобами». Часом цим займенником надуживають і ставляють його там, де без числівника **другий** не обійтись: «Від цього берега до іншого буде не більше як двадцять метрів; невже не переплинеш?». Тут неодмінно треба поставити слово **другий**: «Від цього берега до другого...», — бо в річці два

береги — один і другий. Займенник **інший** інколи надає фразі характеру віддаленості: «Де на **інших** берегах і ростуть куші, а тут, у нас. — голісінько» (з живих уст).

Пара й кілька.

«Позич мені на **пару** днів гроші»; «Зустрінемося через **пару** днів», — чуємо інколи в розмовах, а зрідка читаємо й на сторінках сучасних художніх творів. Так сказати по-українському не можна, а слід: «Позич мені на **кілька** день (днів) (на **два-три** дні, на які **два** дні) гроші»; «Зустрінемося через **кілька** день (днів) (через **два-три** дні, через які **два** дні)».

Числовий іменник **пара** треба ставити при іменниках, що позначають однакові речі — **пара** чобіт, **пара** білизни («Йому Дідона підослала... штани і **пару** чобіток». — І. Котляревський), людей, чимось між собою пов'язаних («Цвіт лине, лине і закриває закохану **пару**». — Леся Українка), худобу («Ой на тобі **пару** волів лисих». — «Матеріали и исследования» П. Чубинського).

Т Е М А 15,

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Таблиця 26

Правило	Приклади
Виділяються комами:	
1. Поширені узгоджені означення, що знаходяться після озвучуваного слова	Потім на ганок зійшов дід, весь білий, як кужіль прядива. (П. Панч)
2. Поширені та непоширені означення, якщо між ними та означувальним іменником є інші члени речення	Нарешті сніг закружляв, лляпатий і сріблястий. (П. Мирний)
3. Одиничні чи поширені означення, які пояснюють особовий займенник	Теплі й ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів. (М. Коцюбинський)
4. Узгоджені означення, виражені прикметниковими і дієприкметниковими зворотами, стоять перед пояснювальним словом і мають додатковий причинний або допущувальний відтінок	Ця думка, несподівана для мене самого, налила щастям моє серце. (І. Микитенко)

Правило

Приклади

5. Одиничні узгоджені прикладки, якщо вони стоять після іменника, що є власною назвою	Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.
(О. Довженко)
6. Поширені прикладки, що стосуються іменника — загальної назви	Альбатроси, морські мандрівники, йшли назустріч людям.
(П. Панч)
7. Прикладки, що стосуються особового займенника	Молодість, сили, життя — їй оддам, моїй коханій.
(М. Коцюбинський)
8. Прикладки, що вживаються із сполучником як і мають причиновний відтінок значення	Автор «Кобзаря», як глибокий революційний мислитель, утверджувач високохудожнього реалізму, намалював шляхи розвитку для всієї новітньої української літератури.
(О. Гончар)
9. Прикладки, що приєднуються до пояснювальних нею слів уточнюючими словами (прислівниками, сполучниками, частками та ін.): наприклад, особливо, а саме, на ім'я, як-от, зокрема, тобто та ін.	Ліс, або , як серби кажуть, шума — це не просто сосни та дуби.
(М. Рильський)
10. Незалежно від місця в реченні обставини, якщо виражена дієприслівниковим зворотом	Луги, струшуючи срібну росу, розляглися співами своїх соловейків, голосним кукуванням свих зозуль.
(П. Мирний)
11. Обставина, якщо виражена одним дієприслівником, що означає причину, час, умову	Підеш собі, зажурившись, гаєм по долині.
(Т. Шевченко)
Примітка. Обставина, виражена одним дієприслівником, що означає спосіб дії і близький до прислівника способу дії, комами не відокремлюється, якщо стоїть після дієслова присудка	Людина! Це ж яке слово! Його треба завжди сгоячи говорити і канкета скидати.
(М. Зарудний)

Правило	Приклади
12. Обставини, виражені дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, що стоїть після сполучника	Я дивлюсь на морські береги, які відпливають в глибоку далечінь і, схиливши голову, думаю про всіх трудівників нового моря (О. Довженко).
13. Обставини, виражені словосполученням, до складу якого входять прийменники незважаючи на, згідно з, відповідно до, залежно від, наперекір, всупереч, у зв'язку з, внаслідок та ін.	Аліна, незважаючи на свій жвавий веселий характер, читала серйозні книжки. (О. Іваненко)
Через дефіс пишеться:	
1. Прикладка, яка стоїть після власної назви і тісно пов'язана змістовно	Славутич-ріка тече з давнини нашої (Б. Олійник).
2. Узгоджена прикладка, коли обидва іменники — загальні назви	Кожен меч-промінь світла небесного — впав згори й знов угору зроста; кожен звук-відгук сили одвічного, що руйнує й будує світа (Л. Українка).
Виділяються тире:	
1. Прикладка, яка має уточнює значення, чи вже має у своєму складі розділові знаки	У всіх людей одна є спільна мова — братерська любов. (Л. Українка)

ЗАВДАННЯ 296.

Перепишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки і поясніть їх вживання.

1. Андрій Петрович широкий у своїй блузі як дзвін вступив у слово (М. Коцюб.).
2. Він (Джеря) лежав лицем просто неба і дивився на темне небо засіяне зорями ніби чорне поле пшениці (І. Н.-Лев.).
3. Будь проклята кров ледача не за рідний край пролита! (Л. Укр.).
4. Тремтіла ізумрудна травця покрита сріблясто-алмазною росою (Ю. Збанацьк.).
5. І дебрь пустиня неполита цілющою водою вмита прокинеться (Т. Шевч.).
6. Твої слова не вміті потом непогамовного

труда пролинуть непотрібним льотом не залишаючи сліда (М. Рильс.)
7. Тарас трохи постояв ніяково попрощавшись пішов із хати (С. Сас.)
8. Захищаючи мову ми захищаємо нашу національну субстанцію (З газ.).
9. Життя нашого поета таке дивне що слухаючи про нього можна було б сказати що це легенда коли б усе те діялось не перед нашими очима (С. Вас.).
10. Там під кучерявою вербою і освітив її місяць хорошу й смутну у маковім вінку (М. Вовчок).
11. Досвітні вогні переможні урочі прорізали темряву ночі (Л. Українка).

ЗАВДАННЯ 297.

Перетворіть речення з невідокремленими означеннями на речення з відокремленими.

1. Гарна молодиця шинкарка Параска, одіта в святкове серед будня, наміряла хлопцеві горілки і почала розпитувати, нащо горілка (С. Вас.).
2. Він йшов по свіжій вогкій од мочара траві, а сонце запалило зеленим вогнем кінський щавель і стовбури буряків (М. Коцюб.).
3. Посеред села на горі майдан, на майдані обнесена зелено мальованим штахетом дерев'яна церковця (С. Вас.).

ЗАВДАННЯ 298.

Перекладіть з російської мови на українську. Поясніть умови відокремлення.

1. Ничего нет прекраснее беспредельного широкого моря, залитого лунным светом, и голубого неба, полного тихих сияющих звёзд. Тёмная вода, громады утёсов на берегу и молчаливый лес в горах так гармонировали друг с другом и создавали картину, полную величественной красоты (В. Арсеньев).

2. Всё снежное поле насыщалось водой, растоплялось и, растопленное, блестело под солнцем, дрожа бесчисленными ручьями (И. Бунин).
3. День солнечный, но нежаркий, манил в поле, в лес, на речку (В. Распутин).

ЗАВДАННЯ 299.

Поясніть умови відокремлення означень.

1. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене вбрання, між високим зеленим житом, — вона здавалася русалкою (П. Мирний).
2. Діла мої, буденні і великі, відкриті перед людством (Б. Олійн.).
3. О, принесіть мені пролісок з лісу, ніжний і чистий, як неба блакить (Пісня).
4. З путі далекої вернувся машиніст, укритий порохом, увесь пропахлий димом (М. Рильськ.).
5. Повненька, жвава й весела, з сірим прудким оченятами, з ямочками на щоках і дво-

ма косами каштанового волосся, вона справляла приємне враження, хоч і поступалася красою перед сестрою Ксаною (О. Десняк). 6. Жадібний і пильний, тихо перегортає він аркуш за аркушем (А. Головка).

ЗАВДАННЯ 300.

Перепишіть, поставте розділові знаки і поясніть умови відокремлення прикладок.

1. Чудовий піаніст Лисенко надзвичайно тонко й художньо передавав твори Шумана, Шопена, Ліста (В. Дяченко). 2. Природний співак він любив пісні і в душі пишався своїм артистичним хистом (В. Дяченко). 3. Він був відомий як людина широких мистецьких смаків меценат театру колекціонер шедеврів малярства аматор музики (Ю. Смолич). 4. І на оновленій землі врага не буде супостата (Т. Шевченко). 5. Я маю спокій істинного друга (Гн. І.). 6. Рими дочки безсонних ночей покидають мене (Л. Українка). 7. У Сквирі лікар був на прізвище Рупшилов (М. Рильський).

ЗАВДАННЯ 301.

Перекладіть на українську мову. Виділіть в обох текстах відокремлені члени речення. Охарактеризуйте умови їх відокремлення в обох текстах. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Каждый день я всё с большим удивлением находил, что Олеся — эта выросшая среди леса, не умеющая даже читать девушка — во многих случаях жизни проявляет чуткую деликатность и особенный, врождённый такт (А. Куприн).

2. Ручеёк, добежавший до моря, и увидевший перед собой неоглядные голубые просторы, и смешавшийся с этой великой голубизной, не должен забывать тот родник высоко в горах, от которого начался его путь по земле, и весь тот каменистый, узкий, порожистый, извилистый путь, который пришлось преодолеть (Р. Гамзатов).

ЗАВДАННЯ 302.

Напишіть 10 речень з відокремленими членами. Поясніть умови відокремлення.

ЗАВДАННЯ 303.

Перепишіть речення, підкресліть прикладки, поясніть умови їх відокремлення. Напишіть міні-твір, використовуючи дані вислови як початок.

1. Кожен меч-промінь світла небесного — впав згори й знов угору зроста; кожен звук-відгук сили одвічної, що руйнує й будує світа

(Л. Укр.). 2. Одна в поста правда — чистота (Т. Швч.). 3. Стоїть дівка, як калина (Нар. творч.). 4. Місяць у небі, наче серп (Кол.). 5. Кипів, ревів і стогнав Дніпро широкий, а хвиля його була і як сльоза, і як солдатська рана (З преси). 6. У всіх людей одна є спільна мова — братерська любов (Л. Укр.). 7. Тихо-тихо стікає на землю зерно — перестиглі сльози степів (М. Ст.). 8. Молодість, сили, життя — їй оддам, моїй коханій (М. Коцюб.). 9. Ліс зустрів мене як друга... (М. Рил.). 10. Ліс, або, як серби кажуть, шума — це не просто сосни та дуби... (М. Рил.). 11. Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя — золоті сльози осені (М. Ст.).

ЗАВДАННЯ 304.

Поясніть морфологічні та змістові умови вживання розділових знаків при відокремлених обставинах.

1. Я дивлюсь на морські береги, які відпливають в глибоку далечинь, і, схиливши голову, думаю про всіх трудівників нового моря (О. Д.). 2. Не вслухалась, що їй час торочив, входячи до хати день при дні (Жил.). 3. Забувши сміх, і примовки, і жарти, ми слухали, схилившись на парти (Мал.). 4. Не сіявши, не оравши, не буде жито родити (Нар. творч.). 5. Якби хліб та оджеа, то їв би козак лежа (Нар. творч.). 6. Та немає тяжче, та немає важче, як на чужині (Нар. творч.). 7. Не впізнаю — ні зблизька, ні здаля (Пах.). 8. Жінка дивиться на Десну заклопотано, наче велике щастя її чекає на тому березі, посеред лугів, де трави такі високі, що можна й заблукати (Довж.). 9. І глухо бандури гудуть на тривожній струні. І стука Хатинь кулаками в обвуглені дні. Рокочуть бандури — на бурю! — рокочуть бандури (Ол.).

ЗАВДАННЯ 305.

Перекладіть з російської мови на українську. Поставте необхідні розділові знаки. Поясніть умови відокремлення обставин.

1. Лебедь красиво подплыл вышел на берег встряхнулся и тяжело переваливаясь на своих кривых черных ногах направился к избушке (М.-Сиб.). 2. На полях поднимаясь в небо трепеща крылышками заливались песнями жаворонки (С.-Мікіт.). 3. Я вошел в лес и бессознательно в силу еще с детства выработанной привычки направился к озеру Светлояру (Арс.). 4. Играя в небе промелькнет скворцов рассыпанная стая (Б.). 5. Малейший звук зародившийся в тишине уцелель сразу усиливался множился отражаясь от ворчливых скал (Ф.). 6. Огромное теряющееся в пространстве оно (море) лежало глубоко внизу далеко белея сквозь сумрак бегущими к земле гривами волн (Б.). 7. Ночью в полях под напевы метели дремлют качаясь березки

и сли (Б.). 8. После ночного дождя утром был густой туман потом солнечный день свежевато (Пришв.). 9. Высокие запыленные тополя шумели от знойного ветра возле большого белого вокзала (Б.).

ЗАВДАННЯ 306. Взаємодиктант.

Продиктуйте товаришеві, а потім під його диктовку напишіть текст самі. Зверте написане з надрукованим.

Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатертиною. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ним. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах: їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за комір... Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом.

В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

(М. Коцюбинський)

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

Хліб на столі

Ледь-ледь збиралось на досвіт, і мати, вмившись, зодягали чисту сорочку, підв'язувалися карунковим, вишитим у хрестик, фартухом і вилазили на лежанку. Крізь просоння чув їх лагідну приповідку: «Ну ось і зійшов святець, аж віко підпер!» Невдовзі досвіткове помешкання освітлювалося живими зайчиками—нараз спалахували сухі дрівця, потріскуючи голосними пострілами, і, коли полум'я лизало своїм язиком челюсті, піч гоготіла. Доки варилося снідання, мати місля тісто. Було то вельми цікаве видовисько. Неньчині обіруччя раз по раз занурювалися в діжу, од чого ослінчик аж двигтів. Тісто вимішувалося, крутішало; коли, нарешті, воно ставало в'язким, як гума, і вже важко було працювати руками, мати призупиняли роботу. «Вставайте, хлопці, — наказували нам, — поїсте й розходьтєся, бо буду хліб викачувати».

Поснідавши, батько йшов на роботу, а я, підсукавши холоші, біг на кінець городу, щоб наламати широких капустияних листків. За цей час в оселі вже стояв паркий дух. На ліжкові, засланому простирадлом, а поверх ще й рушником, пузатилося кілька кругленьких паляничок. Мати була вся в роботі — легкими помахами рук вони витягували опецьок тіста, вмокали у воду руки, щоб воно не прилипало, й, перекидаючи з однієї долоні в другу, формували круглу, наче сонце, хлібину. Злегка поплескавши верхівку, ненька клали паляницю на рушник. Робили вони це так вправно, що я навіть не встигав вволю надивитися.

Доки мати викачували останню, найменшу, що призначалася мені, паляничку, я біг за лопатою і, винісши, приставляв її до припечі. Розіславши капустияний листок поверх ясеневого язика лопати, вони змащували його олією або притрушували борошном й усаджували хлібину. Біле тісто паляниці нараз обдувало гарячим духом печі. Нагнічені челюсті покліпували, наче в безмісячну ніч зорі, іскорками розжареної сажі здригався жар. Зробивши виделкою кілька проштрихів, мати метко шугнули лопату з хлібиною в гарячу утробу печі; потім другу, третю, аж доки не сховалася за челюстями й моя паляничка.

(В. Скуратівський)

* . * . *

Мабуть, природа створила хлібну зернину в мить такого високого натхнення, в мить щедрого осяяння, яке потрачено нею і на саму людину. І в чи не найголовнішому слові нашої мови «життя» предки не лише воздали заслужену хвалу житу — годувальнику, а визнали його правічні заслуги в долі людства. В зернину, в цей маленький тугий злиточок матерії, стільки вкладено життєвої мудрості, добра і віри в безсмертя, що його таїна й досі здається нам магічною.

Все у нас від нього, від хліба.

А втім, і самі ми, кожен із нас — дитина своїх батьків, свого народу й хліба.

Людей, які прийшли з доброю місією, з чистим серцем чи з доброю новиною, на нашій землі завжди зустрічали з хлібиною на вишитому рушнику. Короваєм благословляли у довгу, тепер уже двоєдину дорогу одружених молодят, без хлібини не можна було зайти у новий дім.

Зрештою, вся історія нашого народу пов'язана з історією хліба. з мистецтвом його сіяти, вирощувати, косити, молотити, молоти, розчиняти тісто, пантрувати, як воно сходить, пекти, а коли хочете, то й гречним, вихованим ще з дитинства умінням його їсти. Цілий цикл, в якому є свої таємниці, досвід, розрахунок, цикл, за яким можна вимірювати літа людського життя.

Може, тому так тріпотливо щемить у нас, сучасників, серце, коли зачуємо прадавню пісню, в якій дочка благає з чужини: «Якби мама знала, яка в мене біда, вони б передали горобчиком хліба...»

(За В. Яворівським.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Як правильно?

Землеробство, хліборобство, рільництво, обробіток (обробка) землі.

На табличках, на штампах і печатках, у діловому листуванні й на сторінках періодичних видань ми читаємо слова **землероб, землеробство, землеробський**, але цих слів не знайдемо в нашій класичній літературі та фольклорі, не чуємо і в живій народній мові. Чому? Тому, що ці штучні слова мають поряд себе давні українські, які цілком відповідають російським **земледелец, земледелец, земледельческий**, а саме: **хлібороб, рільник, ратай, хліборобство, рільництво, хліборобський, рільничий**. Наведемо приклади з класики й живої народної мови: «Масюк любив **хліборобство**» (І. Нечуй-Левицький); «Мій батько — з діда-прадіда **хлібороб**, любив землю, з землі й жив» (із живих уст); «Чекає **ратая**, паруючи, чорнозем» (М. Рильський); «Пиво псорана, пиво несіяна... де твої **ратай**? Де твої сіячі?» (М. Чернявський); «Дитина без школи, що **рільник** без поля» (Ю. Федькович).

До того ж, слова **землероб, землеробство** створено невдало з двох складових частин — іменника **земля** й дієслова **робити**, тимчасом як тут, коли навіть визнати потребу створення нового слова, слід було б узяти дієслово **обробляти**, адже **землероб** не **робить** землю, як то виходить за аналогією до слів **бракороб** (той, що робить брак), **дармороб** (той, що робить дарма), а **обробляє** землю. Тим-то ці терміни, створені всупереч законам українського словотвору, так важко прищепити в живому мовленні. Водночас українське слово **хлібороб** не тільки й далі живе в устах народу, але його вподобали й освоїли в своїй мові росіяни (**хлебороб**, а гакож **хлопкороб** тощо).

Творці й прибічники слів **землероб, землеробство**, не заперечуючи, що, коли йдеться про вирощування хлібів, краще користуватись іменниками **хлібороб, хліборобство**, запитують: а як обійтись без слова **землеробство**, коли маємо діло з вирощуванням технічних культур? Аде є країни, де хліб не сіють. Відповідь на це дає наш Українсько-російський словник АН УРСР, пояснюючи значення слова **рільництво**: 1) **полеводство**, 2) **земледелие**.

На жаль, щироковживане в нашій поезії слово **ратай** майже зникло з нашнього вжитку.

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 307.

Складіть речення, в яких слово **господар** було вжите в різних значеннях.

ЗАВДАННЯ 308.

Прочитайте уважно гексти. Перекажіть їх.

* * *

З давніх-давен народ над усе цинив хліб, сіль і честь. Хліб — то багатство, достаток, сіль — то гостинність і щирість, а честь — то людська гідність, за яку предки наші стояли, навіть не маючи шматка хліба, ані дрібка солі. І нам, спадкоємцям, заповідали стояти на тому.

* * *

Після теплих літніх дощів хліба налилися колосом, пополовіли, а десь за тиждень взялися бронзою. І завирувало, заграло жовтогаряче море навкруги Білогір'я, хлюпаючи золотими бурунами колосків у сади і городи.

Пахощі зрілого хліба особливо були відчутні вечорами, коли спадала спека і настояне на колосках повітря розтікалося селом, а гарячий вітер з рідного поля ніби сповіщав хліборобам: пора косити.

(І. Цюпа)

Хліб у звичаях і повір'ях

Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставились, як до святині. Про нього народ створив багато повір'їв, які мали практичний і ритуально-магічний зміст. Пильнували, щоб хліб не падав додолу. А як упаде, слід підняти, перепросити, поцілувати і з'їсти. Якщо так не зробити, будуть великі збитки. Коли хтось знаходив на дорозі окраєць, не можна було через нього переступати. Треба підняти, обтрусити й покласти на видному місці — птахам. За гріх вважалося надкусити й недоїсти шматок. Хліб, який залишався після поминок, роздавали людям. Не можна його давати свиням, «бо на тому світі покійному хліба не дістанеться». Не позичали нікому з дому хліб, коли йшли вперше сіяти, бо не вродить. Перший хліб нового врожаю давали по троху собаці чи котові, щоб людям не вадило.

Весільний хліб, коровай, шишки, треба скоро з'їсти, щоб не засохли, бо в молодих «життя всохне». Цілушку давали дівчатам, щоб цілували хлопці. Крихти зі столу ніколи не змітали на долівку, ретельно збирали й віддавали курям, а крихти свяченої паски — худобі й птиці. На Прикарпатті сіяли їх по городу до схід сонця. Вірили, що від тих крихт виростуть квіти марунки, які мають цілющі властивості.

(Л. Артюх)

Перекладіть з російської мови на українську, доповніть текст і зробіть відповідний висновок.

Х л е б

Испокон веку хлеб был не просто едой. Он был мерилom не только благосостояния, но и мерилom человеческой совести. Хлебом-солью встречали друзей. За хлеб бились с врагом насмерть. Хлебом, как именем матери, клялись. Хлеб — продукт, вызывающий особое, можно сказать, святое чувство. Хлеб — это наша жизнь.

(И. Звездин)

І знайдете обов'язково

Коли спонукає нас мовник
досліджувати слово живе,
то ніби розвідницький човник
по мовному морю пливе.

— Ось, — каже, — новеньке вам слово,
шукайте коріння, зерно —
і знайдете обов'язково,
від чого походить воно.

Словечко це — панірувати:
семантику має яку?
А Людочка: — Це коли мати
обвалює рибу в муку.

— І рибу, й битки, — каже Даня.
А вчитель: — Близькі до мети.
Але тут конкретне завдання —
походження слова знайти.

— Я думаю, — каже Надія, —
що панірували пани.
А що була панська це дія,
то й слово лишили вони.

— Шукайте подібних утворень, —
учитель втручається знов. —
Згадайте, де ще такий корінь,
знайомі перегуки мов.

— А Надя: — Та як не згадати?

Ми знаєм подібні склади:
ком-пані-я, пані-рувати, —
так ось веде нитка куди!

— Та це ж від латинського panis —
аж скрикнув Вакуленко Гліб. —
Це справді знайома нам данність,
бо panis — ми знаєм — це хліб!

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 310.

Вивчіть українські прислів'я та приказки напам'ять.

- Грім гримить — буде хліб родить.
- Зима біла, та не їсть снігу, а все — сіно.
- Зима без снігу — літо без хліба.
- Багато снігу — багато хліба.
- Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба врожай!
- Весна — наші батько і мати, а як не посієш — не будеш збирати.
- Весна днем красна, а на хліб пісна.
- Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай!
- Прийде май — у землю дбай, прийшов іюнь — хоч сій, хоч плюнь.
- Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.
- Май холодний — рік голодний.
- Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається.
- Коли цвіте біб — трудно о хліб, а коли мак, то вже не так.
- Як почав орати, то в сопілку не грать.
- Як зорем мілко та посієм рідко, то й уродить дідько.
- На чорній землі білий хліб родить.
- Хто про землю дбає, вона тому повертає.
- Де оре сошка, там хліба трошки.
- Глибше орати — більше хліба мати.
- Від колосу до колосу — не чути й голосу.
- Добре грунт угноїш — урожай потроїш.
- Пшениця — дурниця: утрюх молотить, а одному їсти.
- Хліб на хліб сіяти — ні молотити, ні віяти.
- Казав овес: сій мене в болото, буду я золото.
- Казав ячмінь: кинь мене в грязь, то будеш князь.
- Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.
- Гречка каже: а мене хоч в золу, аби в пору.
- Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде.
- Хто сіє, той ся надіє.
- Сій овес у кожусі, а жито — в брилі.
- Сій вчасно — вродить рясно.

- Посій у пору, будеш мати зерна гору.
- Буде той голодний, хто жнивами холодочка шукає.
- Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі.

ЗАВДАННЯ 311.

Відгадайте загадки.

1. Ріжуть мене ножакою,
Б'ють мене ломакою;
За те мене отак гублять,
Що всі мене дуже люблять.
2. Б'ють мене ціпами,
Ріжуть мене ножами;
За те мене отак гублять,
Бо всі мене дуже люблять.
3. У хлів іде без шкіри,
а виходить із шкірою.

ЗАВДАННЯ 312.

Прочитайте кілька разів вірш, змінюючи темп звучання.

Х л і б

Нема такого хліба на землі,
Як той, що моя мати випікала
На листі горіховому в печі,
Глибокій, мов тунель коло Яремча.
Як небо зорями, той мамин хліб
Обсипаний був зернятками тмину,
Він кликав і манив мене здаля,
Як свято пахощів у нашій хаті.
Я не збагну ніколи, як вмістилось
Мое життя в маленькім слові: хліб.
Вселенна — в зірці тмину запашного.

(Б. Олійник)

ЗАВДАННЯ 313.

Прочитайте виразно вірш. Вивчіть напам'ять. Які думки викликають у вас його рядки?

Х л і б

Поле, поле безкрає...
І світає, й смеркає.
Знову тиша і спокій у світі.
Гаснуть вранішні зорі,

І пливуть, як на хмарі,
Хвилі вітру в достиглому житі.
О безмежне і плідне
Житнє поле погідне,
Ні межі ти не маєш, ні краю!
Ти й росою зрослося,
І зерном сколосилося,
І діждалось нового врожаю.
Звідки сил ти черпало,
Що за обрій упало,
Розлило золоті свої хвилі?
І озвалося жито:
«Тут солдата убито,
Я стою на солдатській могилі.
Поклянїться, солдати,
Ворогам не віддати
Ниви, нашою кров'ю політі!»
Поле грізне, безкрає,
І світає, й смеркає...
Тиша в світі.
Тривога у світі.

(Л. Первомайський)

ЗАВДАННЯ 314.

Прослухайте музичний запис пісні «Хліборобська доля».
А які пісні про хліб, хліборобську долю ви знаєте? Виконайте їх.

Хліборобська доля

Слова І. Берdnика

Музика О. Яковчука

Золотими хлібами дзвенить українська земля,
Молодими садами квітує широке роздолля.
Я стою на кургані, милуюсь красою здаля,
І співає моя хліборобська окрилена доля.

Споконвіку цю землю батьки і діди берегли,
Рятували її від негоди та злого заброді.
Білу хату, червону калину, луги-береги —
Все у спадок мені заповідано з роду до роду.

Двічі

І зелені вітрила оцих величавих тополь,
І джерельні криниці — такі вони рідні, до болю.
Є на світі багато високих покликань і доль,
А мені дорога хліборобська окрилена доля.

Щедро ниву засію, зберу життедайні плоди,
Для нового врожаю догляну зерно і машини.
І братів запрошу на хліб-сіль, на гречані меди,
Я господар землі, я господар своєї країни.

Двічі

ЗАВДАННЯ З15.

Прочитайте текст. Перекажіть українською мовою.

* * *

И вот теперь я думаю: помним ли мы всё это, когда сейчас, в наши дни, заходя в булочную, долго ощупываем хлеб, достаточно ли мягок он, дышит ли он под нашими капризными взглядами, и отворачиваемся от прилавка, и уходим, обидчиво поджав губы, коли хоть и мягок хлеб, но не пахнул на нас тёплым духом печи? Наверняка не думает и не знает об этом вон та молодая, интеллигентная городская дама, что внушает своему малышу, выйдя из магазина, серьёзно и озабоченно внушает, что нельзя бросать недоеденную слобную булочку прямо на тротуар — для этого, мол, имеются урны. Это для хлеба-то урна?! И думаем ли мы все обо всём этом, когда для семьи из двух-трёх человек набираем хлеба, которого хватило бы на бо́льшую артель волжских грузчиков.

(М. Алексеев)

☞ ☞ ☞

Хліб і слово

*У стінах храмів і колиб
сіє нам святково,
як сонце, випечений хліб
і виплекане слово.*

*І люблять люди з давнини,
як сонце незагасне,
і свій духмяний хліб ясний,
і рідне слово красне.*

*Бо як запахне людям хліб,
їм тихо дзвонить колос,
і золотом сіє сніп
під жайворона голос.*

*І, мабуть, тому кожну мить
бешкетнику-харцизі
їх слово батьківське звучить
як заповідь у книзі,*

*цей сплав чудесний, золотий
з ядристих зерен літер:
«Не кидай хліба, він — святий,
не кидай слів на вітер!»*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 316.

Прокоментуйте вислови.

1. Свій хліб найситніший.
2. Чий хліб їси, під того дудочку й скачи.
3. Чужий хліб боком вилізе.
4. Гіркий чужий хліб.
5. Найсмачніший хліб од свого мозоля.
6. «Саме відтоді й запахло на нашій землі свіжим печеним хлібом, і запах той, вбираючи в себе аромати найновіших приправ, досі бентежно звеселяє кожну сім'ю...» (Д. Прилюк).
7. «Віддаю хліборобові шану — найстаріший-бо хліб на землі!»
(М. Сингаївський)
8. «Є найзначиміша дума на світі — дума про хліб» (В. Лагода).

ЗАВДАННЯ 317.

Напишіть твір, використовуючи дане висловлювання як початок:

**«З хлібом у нас зустрічають гостей,
хліб на весіллях цвіте в короваї.
І кращих немає на світі вістей,
ніж — хліб уродився у рідному краї».**

(П. Воронько)

Т Е М А 16

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ УТОЧНЮЮЧИХ ТА ПОЯСНЮЮЧИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ УТОЧНЮЮЧИХ
ТА ПОЯСНЮЮЧИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Т а б л и ц я 27

П р а в и л о	П р и к л а д и
1. Тире — пояснюючі члени, прпеднувані безсполучниково	У людини одна турбота — думати про хліб (П. Мирний).
2. Комами — уточнюючі та пояснюючі члени, які пов'язані з уточнюваним словом інтонаційно чи сполучниками або, а саме, тобто	Туди, де мій дім, і хочу я летіти (Б. Олійник).

ЗАВДАННЯ 318.

Перпишіть речення, поставте необхідні розділові знаки. Підкресліть члени речення з уточнювальним та пояснювальним значенням.

1. В долині край лісу висить синя імла (М. Коцюбинський). 2. Бувають поети і великі поети творчість яких пронизана одною головною ідеєю одним улюбленим образом одною я сказав би мелодією (М. Рильський). 3. Від мами я позаписував і вивчив напам'ять немало пісень в тім числі також повний весільний цикл (І. Франко). 4. Олут в низенькій цій хатині моя любов жила колись (А. Малишко). 5. Ніч була темна аж чорна (М. Коцюбинський).

ЗАВДАННЯ 319.

Напишіть 15 речень з уточнюючими та пояснюючими членами речення.

ЗАВДАННЯ 320.

Перекладіть з російської мови на українську. Поставте розділові знаки і поясніть умови уточнення та пояснення членів речення в обох мовах.

1. На вершинах сосен на их пышных зелёных венцах уже играет золотистый солнечный свет (И. Бунин). 2. Мы встретились случайно на углу (И. Бунин). 3. И всё равно под низким небом я вижу явственно до слёз и жёлтый плес и голос близкий и шум порывистых берёз (Н. Рубцов). 4. Только что прошла гроза и небо было в громадных уплывающих то розовых то пепельных то синих облаках (К. Паустовский). 5. Там в полях за синей гушей лога в зелени озёр пролегла печальная дорога до сибирских гор (С. Есенин). 6. Пьер торжественно посмотрел сверх очков на слушателей (Л. Толстой). 7. Однажды поздно вечером я возвращался из города пешком к себе в деревню (М. Пришвин).

ЗАВДАННЯ 321.

Перекладіть з російської мови на українську. Знайдіть, чи є в тексті уточнюючі чи пояснюючі члени речення. Якщо є, поясніть їх уживання.

Л и в е н ь

Дождь начался, когда рассвело. Ветер, пробуя силу, волной пробежал по ниве, пригнул одинокую берёзу у оврага и вдруг взметнул столбы пыли, расстелил до земли хлеба и трепетной дугой выгнул берёзу. Упали первые крупные и тяжёлые капли, глубоко пробивая пухлый слой пыли, разбрызгиваясь на лицах, на руках.

Капли падали всё чаще и чаще, пошли мелкой трясуцей дробью, потом разом хлынул ливень, проливной и неукротимый.

Взрыхлённая земля набухла и почернела. Ливень шумел по косогору, а люди не уходили с поля. Промокшие и счастливые, они делали всё возможное, чтобы задержать воду.

(Г. Николаева)

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

* ~ * *

Образ козака на наших картинах — це велична, викристалізована віками дума народу про свою сутність. Народ стомився від повсякчасних воєн, від розорень і спустошень, що обернули квітучий край у пустку. Зазнавши стільки горя й лиха, він прагнув миру, вільної

праці. Миролюбний характер народу й уособлює образ козака-бандуриста.

Але водночас український народ завжди був готовий освятити ножі, щоб захистити могили своїх предків, свою рідну землю. Це символізує розкладена навколо козака зброя. Відоме козацьке правило, звичай: на тимчасових постоях ніколи не відкладати далеко зброю, не розсідлувати коня.

Те саме бачимо й на картинах, які засвідчують постійну готовність його до бою.

Скарані на смерть, що їх часто малювали художники, трапляються на численних картинах «Козак Мамай». Це осторога, попередження всім напасникам і запродацям. Цим елементом картини рішуче стверджується: так буде з кожним, хто зазіхатиме на волю народу.

Майже на всіх відомих картинах «Козак Мамай» є зображення дерева, здебільшого дуба. Під його розлогим гіллям козак спочиває. Дуб, як і в пісенному фольклорі, символізує стійкість, міцність (у народі кажуть: «міцний, як дуб»). Він також постає уособленням богатырської сили, дужого здоров'я («здоровий, як дуб»). Це дерево в народнопісенній творчості українців стверджує довговічність народу, його невмирущість, безсмертність. На деяких картинах цей символ підсилюється за допомогою інших зображень. Наприклад, на дубі сидять вороги й стріляють у козака з пістолетів, проте жодна куля його не бере.

(Ж. «Пам'ятки України»)

* * *

Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал. Весною могили оборюють, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою; росте на них подорожник, біленькі невісточки, чіпкий спориш, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат-і-сестра. Весняними вечорами, коли відсиріє від степової вологі земля, голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи і тихо шепочуть трави, облиті сяйвом місяця, що, мов червона діжа, викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ в густо малиновий темнуватий колір. І хто зна, хто може підслухати, хто розгадає таємну мову природи, хто скаже, про що шепочуть зелені трави мовчазним чорним могилам? Може, вони повідають про те, як на них зупинялись постоем козаки, варили саламату, а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то

рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схиляв порубану, в шрамах, голену, з буйним оселедцем голову старий козак та згадавав вірне товариство, що полягло десь під Кафою. Золота порохівниця місяця, вистромившись із-за могили, порошила трави голубим пилом, і здавалося козакові, що там, у степу, ворухиться щось, іржуть чийсь коні, і вже не рокотання бандур чути звідти, а ледве вловимий передзвін шабель, і не сиділося старому, не ілася йому саламата, свербіла рука до шаблюки, до бою кликало серце.

(Г. Тютюнник)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Дружкі, товаришкі, друзяки, товариство, компанія.

«А потім знову зустрівся з друзьками, і все пішло по-старому: п'янки, гульня, дебоширство»,— читаємо в газеті і, поки не згадаємо російського слова **дружок**—**дружкі**, не можемо добрати, про що йдеться. Адже в українській мові є тільки **друзька**, що означає «подруга або молода дівчина, яка бере участь у весільному обряді»: «Ой хвалилася гречаная панна своїми косами перед друзьками» (Матеріали П. Чубинського); «Уранці йде Олеся **дружок** збирати» (Марко Вовчок). Російському **дружок**, що має іронічний відтінок, відповідає **товаришок**: «Що ж це твій **товаришок**—такий, наче причмелений?» (із живих уст). Коли йдеться про кількох людей, можна ще користуватися словами **товариство** («Веселе **товариство**».— О. Стороженко), **компанія** («Злі компанії і доброго чоловіка зіпсують».— М. Номис).

Із цього виходить, що у газетній фразі треба було написати: «А потім знов зустрівся з **товаришками** (або — зі своїм **товариством**, зі своєю **компанією**), і все пішло по-давньому...»

Є ще українське слово **друзяка**; якоюсь мірою воно теж відповідає російському **дружок**, а ще більше — російському **дружище**: «Є ви **товариші**, **друзяки**? Собаки, а не **товариші**!» (Панас Мирний).

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 322.

Розіграйте діалоги, вживаючи слова: **друзьки**, **товаришки**, **друзяки**, **товариство**, **компанія**.

ЗАВДАННЯ 323.

Запам'ятайте наголос. Складіть з цими словами речення.

Ма́буть, ма́йстер, ма́йстерність, ма́йструва́ти, коза́к, коза́цтво, ко́жух, кобза́р, коло́бся, завоюва́ти, заборони́ти, за́йвий, за́йнятий, за́пробшувати, заспи́вати, зачекати́.

ЗАВДАННЯ 324.

Поясніть значення даних слів і складіть з ними речення.

Морозить, смеркає, дощить, замело, пече, дрібниця, досхочу, збіж-
жя, збірка, зведення, звечора, звичай, запашний, заясніти, згодом,
зілля, квиліти, капці, лошá, третина.

ЗАВДАННЯ 325.

Виберіть із запропонованих варіантів правильно записані слова.

Безперечний — бесперечний; спочатку — зпочатку; справді — зправді;
смалювати — змалювати; счинити — зчинити; свести — звести; сши-
ти — зшити.

ЗАВДАННЯ 326.

Прочитайте та наведіть свої приклади.

З учнівського записника

Рос. *принимать участие*;
укр. *брати участь*.

Я — юний скрипаль. Після першої чверті
взяв участь у конкурсі серед дітей.
У березні *братиму участь* в концерті
й *приймитиму* в себе солістів-гостей.

(Д. Білоус)

Малюнок з натури

Рос. *бросается в глаза*;
укр. *впадає до ока*.

Зажеврило небо і *впало до ока*,
що людно у сквері наприкінці дня.
І *кинулось* в ноги мені цуценя,
я тупнув ногою: оце ще морока!

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 327.

Прочитайте уважно текст. Доберіть заголовок до нього. Яка ос-
новна думка тексту?

* * *

«А козак козачий звичай знає, келепом по ребрах торкає,» — спі-
вається в українській народній думі. Келеп — то ручна зброя в Запо-
різькому війську, котра використовувалася, щоб поцілити ворога у

рукопашному бою. Дерсв'яна ручка завдовжки з аршин закінчува-лася на одному кінці залізним молотком з тупим обушком і гострим носком, а на другому були дві дірочки для ремінної петлі. З її допо-могою келеп надівався на руки, при згині ліктя, або кріпився до луки сідла.

На озброєнні запорізьких козаків у XV—XVI століттях були га-ківниці — довгі і важкі фортечні рушниці з гаком на прикладі. Свою назву вони дістали від слів «гакати», тобто стріляти, або «гак» тобто крючок, за який ця зброя підвішувалася до кріпосної стіни. «Як по-несуть товариша в нову світлицю, загомонять самопали, гукнуть гаківці», — читаємо у Т. Г. Шевченка.

Кожний запорізький козак мав при собі і чотири пістолі (пісто-лети), два носив за поясом, а два — у шкіряних кобурах, пришитих ззовні до шароварів. Цю зброю, оправлену в золото і срібло, завжди тримали у чистоті, за що вона дістала назву «ясної».

ЗАВДАННЯ 328.

Прочитайте та поясніть зміст поданих нижче прислів'їв та прика-зок. Виберіть з них ті, що найбільше вам сподобалися, й напишіть невеликий твір, використавши в ньому відповідні прислів'я та при-казки.

- Починай життя, поки молодий.
- Який порядок у себе заведеш, таке і життя проведеш.
- Які люди, таке і життя буде.
- Будем жити, як набіжить, і живі у яму не полізем.
- Живи просто, проживеш років зо сто, а будеш лукавить, так чорт тебе задавить.
- Живемо — не тужим, нікому не служим.
- Мається, як горох при дорозі: хто не хоче, і той скубне.
- Живи сам і давай жити іншим.
- Живи так, щоб тобі було добре, а другим ще ліпше.
- Жили люди до нас, будуть жити й після нас.
- З ким живеш, того духа набереш.
- З ким жить, того не треба гнівить.
- Кому добре живеться, у того й півень несеться.
- Живому чоловікові все потреба.

ЗАВДАННЯ 329.

Прочитайте українську козацьку пісню. Які почуття викликає у вас ця пісня? Прослухайте її музичний запис.

Гомін, гомін по діброві

Гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває.
Туман поле, поле покриває,
Мати сина виганяє:
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе орда візьме,
Нехай тебе орда візьме!»
«Мене, мати, мене, мати,
Орда знає —
В чистім полі об'їжджає,
В чистім полі об'їжджає».
«Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене —
Нехай тебе ляхи візьмуть,
Нехай тебе ляхи візьмуть!»
«Мене, мати, мене, мати,
Ляхи знають —
Пивом-медом напувають,
Пивом-медом напувають».

.....

Гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина призиває:
«Вернись, синку, вернись, синку,
Додомоньку —
Змию тобі головоньку,
Змию тобі головоньку!»
«Мене, нене, мене, нене,
Змиють дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушать буйні вітри!»

ЗАВДАННЯ 330.

Прокоментуйте вислів: «Життя як життя. Коли й донечуть тобі до живого, а потім глянеш... твою ж таки роботу видно... Недарма, виходить, живеш» (О. Гончар).

ЗАВДАННЯ 331.

Прочитайте уважно текст. Доберіть заголовки до нього.

* * *

Тієї тривожної ночі 1 січня 1647 року Києво-Печерська лавра не спала. Будинки келій наставників не міг увібрати в себе таку силу народу, і тому студенти Колегії при церкві Богоявлення братства Київського та монашествуюча братія, яка заповнила площу між келіями та собором Успенія Святої Богородиці, мерзла й тупцювалася на місці, намагаючись хоч якось зігрітися та стиха перемовляючись.

Там, у келії, що вже не носила зовнішніх ознак своєї належності високій духовній особі, а швидше нагадувала обитель простого ченця, при мерехтливому світі лампад, що час від часу вихоплювали з сутінків суворі лики святих, помирав Петро Могила, архімандрит Києво-Печерської лаври, митрополит Київський. За тиждень перед цим, захворівши та відчуваючи наближення неминучої смерті, у присутності довірених осіб він склав заповіт: «...Оскільки нічого над смерть певнішого людині нема, а година в Божих таємницях самого Бога перебуває... будучи хворобою навіщений від Господа Бога й не бажаючи залишити в якомусь непорядку мій дім, від Господа Бога мені в зверхність доручений, всі мої наміри віддавши на всемогутню волю Богу, учиняю короткий волі моєї, коли так Господь Бог визначив, такий останній заповіт».

(Олесь Білодід)

ЗАВДАННЯ 332.

Підготуйте доповідь на тему «Де козак, там і слава», прочитавши подані тексти.

Запорозька республіка

Головною характеристикою Запорозької республіки був ширий демократизм. Він випередив Європу на цілі століття. Він проявився у нас тоді, коли по всій Європі людина зачинялася від шляхтича, а все проче вважалося або півлюдьми, або таки двоножним робочим скотом. Отож, коли у той, у цілій Європі, панував різкий поділ на класи і стани, що з одного стану до другого не було доступу, то на Запорожжі всі вважали себе рівними, товаришами, братами з рівними правами і обов'язками для всіх горожан запорозької землі. В Європі були писані закони, на Запорожжі нема писаного закону, лиш право звичаєве, котрого всі мусили слухати, котре мало за собою сильну езекутивну владу і мало силу свої постанови перевести в життя.

Запорозька земля мала лиш два слова, котрі робили її симпатичною для кожного, котрі притягали до неї людей і причинялися до її

розросту: воля і рівність. Та не можна розуміти волі так, що кожному вільно було робити все, що йому подобалося. Не був це анархізм, а в тім вона полягала, що хто сповнив узяті на себе обов'язки, той мав волю. А рівність була у тому, що там не було ні пана, ні слуги. Шляхтич гербовий, який прийшов на Запоріжжя, мусив жити в братерстві і рівності зі своїм колишнім підданцем.

(Л. Чайківський)

Перший кошовий та основник Січі — Дмитро Байда-Вишневецький

Першим кошовим Запорозької Січі був Дмитро Вишневецький, званий також Байда. Він походив з роду давніх українських князів з Волині, з міста Вишнівця. Йому дуже подобалися войовничі й лицарські козаки і він десь около 1550 року прибув до козаків, а вони й вибрали його своїм отаманом. Під його проводом збудували собі запорожці першу таку українську Січ на острові Хортиці, серед Дніпра. Той острівець окружили валом і частоколом, а над брамами поставили гармати.

Ця Січ не подобалася татарам, бо вони знали, що через тих козаків не зможуть нападати на Україну. Тому вже в 1557 році прийшов хан татарський з великим військом і обляг Січ довкола. Та простояв там 24 дні і не міг Січі здобути, бо козаки боронилися завзято. Хан завернув назад на Крим. Але наступного літа прийшов ще з більшим військом. Козаки боронилися довго, а нарешті побачили, що не зможуть встоятись, бо їх у десятеро менше, як татар. Під приводом Байди-Вишневецького вийшли з Січі, продерлися відважно крізь татарські ряди і сховалися в непроглядних степах.

В кілька літ пізніше пішов Байда з козаками на Молдавію, в ті землі, де нині Буковина і Румунія. В Молдавії була більшість українського населення і поки Молдавією управляли молдавські воєводи, то українцям у Молдавії було добре, бо ті воєводи або «господарі» прийняли були українську мову, віру і звичаї. Але в р. 1514 завоювали Молдавію турки й почали знущатися над усім хрещеним народом. І тому козаки пішли з Байдою, визволяти сусідню Молдавію з турецької займанщини.

Та цей похід скінчився для кошового Байди нещасливо. Турки підкупили кількох молдаван і вони зрадою та підступом зловили Байду, закували в кайдани та повезли в Царгород до турецького султана Селімана II. Султан наказав Байду вбити за те, що він з запорожцями напав на його Молдавію. То було в році 1564.

Про Байду-Вишневецького співає наш народ й нині дуже гарну пісню...

(«Історія України»)

Пісня про Байду

В Царєграді на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку!
Ой п'є Байда та й кивається,
Та на свого щюру поглядається:
«Ой щюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к йому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо, та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Вкраїночку!»
«Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівна поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого щюру поглядає,
Та на свого щюру молодого
І на свого коня вороного:
«Ой щюрю ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки —
Хочу я убити для його дочки.
Де я мрію — там я вілю.
Де я важу — там я вражу!»
Ой як стрілив — царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Ото ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було б тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити».

Т Е М А 17

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

Таблиця 28

Правило	Приклади
<p>Кома ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Перед звертанням і після нього, якщо воно знаходиться в середині речення2. Після звертання (також між звертаннями), яке знаходиться на початку речення3. Перед звертанням, яке знаходиться в кінці речення (після звертання ставиться той знак, який був би і без звертання в реченні) <p>Знак оклику (оклична інтонація)</p> <ol style="list-style-type: none">1. Після звертання (в середині речення перед звертанням ставиться кома, після нього знак оклику); якщо перед звертанням є вигук о, ой, то після нього кома не ставиться	<p>Це ти, Батьківщино, в невтомнім труді, як прапор, шумиш над віками (В. Сосюра).</p> <p>Світе ясний, світе мій прекрасний, хочу я у пісні повсякчасно лиш для тебе жити, не вмирать (В. Сосюра).</p> <p>Де ж ви, мої голуб'ятка, мої соколи ясні? (М. Вороний).</p> <p>Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Л. Українка)</p> <p>О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді. (М. Рильський)</p>

ЗАВДАННЯ 333.

Поставте розділові знаки при звертаннях і поясніть їх.

1. Мамонько люблю я пісню про зозулю і про гай (П. Тичина).
2. О земле велетнів роди! (П. Тичина).
3. Слово моя ти единая зброя ми не повинні загинуть обоє (Л. Українка).
4. Душа моя убогая чого марно плачеш? (Т. Шевченко).
5. О вечори на Україні О слъози щастя на зорі! (В. Сосюра).
6. Зоре моя вечірняя зійди над горою (Т. Шевченко).
7. Колосе—повеню Знаком пшеничної віри в небо зійди! (Б. Олійник).
8. Ой де ж бо ти воле ти зоре таємна Чому ж ти не зійдеш на землю із неба? (Л. Українка).
9. Земле моя я сходив тебе вздовж і поперек (І. Цюпа).
10. Ой чого ти земле молодіти стала... (Нар. творчість).

ЗАВДАННЯ 334.

Напишіть 15 речень із звертаннями. Поясніть розділові знаки при звертаннях.

ЗАВДАННЯ 335.

Перекладіть з російської мови на українську. Поставте розділові знаки при звертаннях і поясніть їх.

1. Куда глядите казак? (М. Лермонтов).
2. Играйте веселитесь растите молодые силы (И. Тургенев).
3. Ох лето красное Любил бы я тебя когда б не зной да пыль да комары да мухи (А. Пушкин).
4. Девицы красавицы душеньки подруженьки разыграйтесь девицы разгуляйтесь милые! (А. Пушкин).
5. Шуми шуми послушное ветрило волнуйся подо мной угрюмый океан (А. Пушкин).
6. Чего же сероглазая ты смеешься? (Я. Смеляков).
7. Не пугай зима весна придет (Пословица).

ЗАВДАННЯ 336.

Спишіть текст, поставте розділові знаки. Поясніть їх уживання.

Пісня Вона серце народу його душа його крила. Витворена народом пісня пахне майовими дощами синіми льонами материними руками... Пісня порушує найтонші струни людини.

Вона часом вихоплює з душі повенево й затоплює здається весь світ звучить хорально набатом потрясаючи нашу пам'ять будьмо пильні. А то черкне ластівчим крильцем вечірній небокрай, приторкнеться невидимої струни наших почуттів і добуде мов діамант чисту слъозинку з очей заглаїть як дитяті чийсь біль комусь залікує давню рану...

І все це пісня. Такої неземної сили наша народна Пісня!..

(В. Качкан)

Напишіть текст під диктовку. Перебудуйте, де це можливо, речення так, щоб в них були звертання.

Пісні

Нині, мабуть, мало хто може уявити, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі у молоді літа, як підтримувалася спадкоємність народних традицій, як збереглись вони упродовж віків. А починалось опанування пісенними скарбами народу, прилучення до його обрядів, уявлень, вірувань з дитинства. Так, скажімо, поряд з «дорослими» є суто дитячі колядки та щедрівки, веснянки, русальні пісні. А в закличках і примовках, з якими діти зверталися до дощу, сонця, вітру, комах, рослин — сліди віри давньої людини у магічну силу слова й дії. Немало дитячих пісень, приспівок та віршиків знало їх власного творчого втручання, адже у дітей специфічне почуття смішного, особлива фантазія. Тут тварини, птахи, комахи сіють, жнуть, косять, прядуть, тчуть. Тож пісня ще раз нагадувала дитині про працю — основу життя. Були й такі, що допомагали випросити щось у товариша, налагодити стосунки після сварки, висміяти хвалька, дошкулити комусь.

(В. Довженок)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Благополучний чи щасливий?

«Фактичні результати перельоту, благополучна посадка важкої двомоторної машини в районі боліт і озер... — неперевершений приклад високої майстерності, доблесті», — читаємо в журналі. Виникає питання: яка потреба була вдаватися в цій фразі до старослов'янізму благополучна? Старослов'янізмами, звичайно, користуються тоді, коли хочуть надати фразі тону іронії або, навпаки, врочистоті, але ні того, ні того нема в наведеній на початку фразі, тому тут більше підходять українські відповідники щасливий, щасний, безпечний (коли йдеться про особу): «Щасливого лову!» — кивала вона головою рибалці» (М. Коцюбинський); «Нехай бог дає тобі щасну годину» (Ганна Барвінок); «Будьте безпечні!» (Словник за редакцією А. Кримського). Те саме можна сказати про прислівник благополучно, який витискує з мовного вжитку прислівник щасливо: «Усі підводи благополучно перейшли колію, пропустили зустрічний поїзд», — а тим часом у живо-му мовленні чуємо: «Прощайте, щасливо доїхати!»

Таким же, без потреби, штучно занесеним у нашу повсякденну

мову, є близький до прикметника **благополучний** іменник **благополуччя**, що часто трапляється на сторінках періодичних і неперіодичних видань, але не чується в живому народному мовленні: «Це тільки видимість благополуччя». Якщо поминути суто стилістичні потреби, — збереження прямої мови персонажа твору, бажання надати фразі канцелярського або іронічного звучання, — не слід послуговуватись цим іменником, а тим більше надуживати ним, бо маємо відомі українські відповідники: **щастя** («Де відвага, там і щастя». — Прислів'я), **добробут** («Буде на сторожі добробуту народного стояти». — П. Куліш), **гаразд** («Живуть собі люди в добрі та гаразді». — Словник за редакцією А. Кримського).

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 338.

Доберіть до поданих слів синоніми.

Джерело, степ, існування, хліб, праця, таємниця, казати, гарний, балакати, багатство, громаддя, мальовничий, відповідь, ворог, зоряність.

ЗАВДАННЯ 339.

Розіграйте діалоги, використовуючи правильно слова благополучний, щасливий.

ЗАВДАННЯ 340.

Уточніть значення наведених слів за тлумачним словником. Складіть з ними речення.

ЗАВДАННЯ 341.

Уважно прочитайте тексти. Перекажіть їх зміст. Прослухайте музичний запис пісень «Ще не вмерла Україна», «Боже великий, єдиний».

«Ще не вмерла Україна»

Ця пісня-гімн виникла на основі вірша етнографа і фольклориста Павла Чубинського, написаного на початку 60-х років і вперше надрукованого 1863 р. у Львові в журналі «Мета» за підписом «Тарас Шевченко». Ті, хто нелегально передавали вірш у Галичину, не знали імені його автора і приписали патріотичний текст Шевченкові. 1865 р. композитор Михайло Вербицький написав музику на ті слова. Особливо вона припала до душі українській молоді Перемішля, де вперше й було виконано пісню. Швидко поширилася на західно-українських землях, де з 90-х років перетнула кордон, потрапивши в середовище українських поселень. Пісня захоплювала все більші

кола українців, нелегально проривалася в межі царської імперії, де була заборонена. Зрештою за часів утворення суверенної Української Народної Республіки набула прав національного гімну. Первісний і пізніший тексти вельми різняться. Справа в тому, що у вірці Чубинського вносилися певні зміни. Окремі рядки і строфи згодом додали громадсько-культурний діяч Северин Данилович, поет Микола Вербицький, інші невідомі автори. Нині пісня входить до репертуару багатьох народних хорів, професійних співочих колективів, воскресає із забуття, вселяючи надію на духовне відродження народу.

(Ф. Погребенник)

Ще не вмерла Україна

*Ще не вмерла Україна,
І слава, і воля,
Ще нам, браття українці,
усміхнеться доля.*

*Згинуть наші вороженьки,
Як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття,
у своїй сторонці.*

*Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.*

*Станем, браття, всі за волю
Від Сяну до Дону.*

*В ріднім краю панувати
Не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,*

*Ще на нашій Україні
Доленька наспіє.*

*Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.*

Легенда про пісню

«Боже великий єдиний, нам Україну храни...». Ця пісня стала народно-церковним гімном, вірою у Всевишнього і кращу долю України. Історія її така.

Якось Господь Бог вирішив наділих дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, діти Росії — владність, Польщі — здатність до торгівлі, італійські одержали хист до музики...

Обдарувавши усіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові багрянів вінок з червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові і пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущуються з удів та сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене скоріш? Я всі таланти роздав.

Як же зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ.

Це — пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясным обличчям і вірою понесла пісню в народ.

(Г. Медвідь)

Молитва за Україну

*Боже великий, єдиний!
Нам Україну храни!
Волі і світла промінням
Ти її осіни.*

*Світлом науки і знання
Люд її просвіти.
В чистій любові до Краю
Ти нас, Боже, зрости.*

*Молимоь, Боже єдиний,
Нам Україну храни.
Всі свої ласки, щедроти
Ти на люд наш зверни.*

*Дай йому волю,
Дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
На многая, многая літа.*

(О. Кониський)

Напишіть переказ поданого тексту.

«Лебедине озеро»

Гостюючи в Кам'янці у сестри Шури, Петро Ілліч здебільшого жив окремо, у маленькій хатинці поблизу будинку, звідки було видно село з невеликою дзвіницею, тихий спокійний Тясмин. У двох маленьких кімнатках пахло запашним горошком і нічною фіалкою, що цвіли під самісіньким вікном.

Працював він за спеціально поставленим для нього піаніно, писав у садку під старою вишнею, блукав берегами річки. Тиша, самотність, близькість рідних — все це схилило до творчості. Вечорами збирались на веранді, довго засиджувалися за самоваром, слухаючи розповіді матері Льва Васильовича Олександрі Іванівни, вдови декабриста Давидова. Вона пам'ятала Олександра Сергійовича Пушкіна, який не раз гостював у Кам'янці. Як натхненно, як пристрасно читав він на цій самій веранді свої чудові вірші. Був такий саме теплий вечір, у кущах цвіркотили невгамовні цикади...

Пливли ми радісно гуртом;
Ті парус прямо напинали,
Ті одностайно ударяли
Об воду веслами. Кругом
Синіло море. Наш стерничий
Байдак у далеч мудро вів;
А я — безжурний, для плавців
Пісні співав...*

— А тепер нехай дядечко Петро що-небудь зіграє нам, а ми затанцюємо, — просили діти. — Або ти, матусю, зіграй, а ми з дядечком Петром влаштуємо балет.

Коли за рояль сідав Петро Ілліч, музика звучала до півночі — Глінка, Шопен, Шуман, російські та українські пісні, а то й просто натхненні імпровізації, навіяні красою пахучого липневого вчора, ясними південними зорями над головою, спокоєм і злагодою, що переймали душу в такі світлі хвилини.

Коли ж грала Шура, сміялися всі, від малого до великого, бо Петро Ілліч виробляв таке, чого і в цирку не побачиш. Він підскакував, кружляв на одній нозі, піднімався навшпильки, коніюючи ту чи іншу примадонну балету.

— Ще! Ще! — кричали діти.

А Володя, Боб, улюбленець композитора, від задоволення надував щоки і, притиснувши до губів обидва кулаки, акомпанував на уявній трубі.

* Переклад М. Рильського.

— Тобі б, Петре, треба самому написати балет, — якось між нападами сміху мовила Шура. — Ото була б втіха: сам музику написав, сам оркестром диригував і сам танцював. Ні, Петре, жарти жартами, а тобі обов'язково треба зайнятися балетом. У всіх наших театрах все іноземні вистави йдуть — невже публіка не заслужила гарного російського балету?

— А от й напишу його. Для цієї самої публіки. — Петро Ілліч ніжно пригорнув до себе племінників і племінниць, які обступили його. — Шурочко, пам'ятаєш казку про дівчину, яку злий чаклун перетворив на лебедя? Здається, її розповідала Кароліна, а Фанні сказала, що і у Франції вигадали таку саму казку. У нас в Росії теж є казка про царівну-жабу, врятовану від чар силою кохання і вірності. Мабуть, Шурочко, твій старший брат до смерті буде вірити всім казкам. Особливо тим, в яких оспівується любов. Добре, спробуємо свої сили в балеті.

Того ж літа молодші Давидовичі із задоволенням танцювали під музику Петра Ілліча «Озеро лебедів», до якого він сам написав і лібретто. Радощів і веселощів було хоч відбавляй.

— І все-таки раджу тобі подумати про серйозний балет, — шепнула при розставанні сестра. — Побачиш, у тебе обов'язково вийде.

Минуло кілька років перед тим, як Петро Ілліч взявся писати великий балет «Лебедине озеро», що його дирекція імператорських театрів замовила йому за 800 карбованців. (Італійському композиторові Джузеппе Верді за оперу «Сила долі», написану на замовлення Петербурга, було заплачено 60 тисяч!). Приступаючи до цієї роботи, Чайковський думав передусім про хореографічні сцени в операх Глинки — от де музика живе сама по собі, і ритми танців їй анітрохи не заважають. Новий балет треба будувати так, щоб публіка не тільки бачила головних героїв на сцені, а ще й слухала їх в музиці.

...Хвилююча «лебедина» тема заявляла про себе в розпал балу на честь повноліття принца Зігфріда, коли в небі знепацька пропливає зграя лебедів. Вона звучить в оркестрі, відтворюючи ніжний поетичний образ чарівної дівчини Одетти, неодноразово з'явиться вона в ході спектаклю: тривожно і заклично — в сцені зваблення Зігфріда дочкою чаклуна Ротбарта Оділлею, щемливо-сумно на березі озера, де Одетта та її подружки-лебеді чекають їх рятівника Зігфріда.

Вперше на сцені імператорського театру йшов балет, музика якого складалася не з простеньких мотивчиків, пристосованих до танцю, а сама собою являла цілісну симфонічну поему про любов, що виявилася сильнішою від усіх лихих підступів.

Коли в залі загасили свічки і на освітлену місячним світлом сцену впливала білосніжна зграйка дівчат-лебедів, коли зазвучало адажіо, оповідаючи сумну історію Одетти, Чайковський, котрий сидів поряд з батьком у боковій ложі, згадав, як ходив з матір'ю в Петербурзі

в зоологічний сад і як вона, показуючи на злагоджену зграю красенів лебедів, що тихесенько плавали по воді, сказала: «Бачиш, Петрусю, лебедята, як дівчата в танці, пливають. Очей не відведеш. До чого ж благородний і вірний птах. В народі живе легенда, нібито коли лебідь подружку втрачає, то злітає високо-високо в небо і звідти кидається грудьми на скелі. Мабуть, у кожній легенді є частка правди...»

Щасливий Ілля Петрович поглядав на сина і потихеньку втирав сльози. Потім, нахилившись до його вуха, сказав ледь чутно:

— Весь вечір думаю про нашу незрівнянну матінку. Як би вона пишалася тобою. Спасибі, Петре, що обезсмертив рід Чайковських.
(Н. Калініна)

ЗАВДАННЯ 343.

Познайомтесь з українськими піснями. Зверніть увагу на милозвучність пісень. Подумайте, чим вона досягається. Перевірте за словником незнайомі слова, що трапилися вам у текстах.

Зелене жито, зелене

Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито за селом.
Хороші гості за столом.
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито женці жнуть,
Хороші гості в мене п'ють.
Зелене жито, зелене.
Хороші гості у мене.
Зелене жито на межі,
Хороші гості до душі.
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито ще й овес,
Тут зібрався рід наш увесь.

(3 джерела народного)

Два кольори

Як малим збирався навесні
Піти у світ незаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.
Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги.
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.
Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш горсточок старого полотна
І вишите мое життя на ньому.
Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

(Д. Павличко)

В И К Л И К

Ніч яка, господи! Місячна, зоряна:
Ясно, хоч голки збирай...
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!
Сядем укупі ми тут під калиною —
І над панами я пан...
Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею
Стелеться полем туман;
Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Он на стрункій та високій осичині
Листя пестливо тремтить;
Небо незміряне всипане зорями —
Що то за божа краса!
Перлами-зорями теж під тополями
Грає перлиста роса.
Ти не лякайся-но, що свої ніженьки
Вмочиш в холодну росу;
Я тебе, вірна, аж до хатиноньки
Сам на руках однесу.
Ти не лякайся,
а що змерзнеш, лебеденько:
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька,

Й займеться зразу, мов жар;
Ти не лякайся, аби тут не підслухали
Тиху розмову твою:
Нічка поклала всіх, соном окутала —
Ані шелёсне в гаю!
Сплять вороги твої, знуджені працею,
Нас не сполоха їх сміх...
Чи ж нам, окривдженим долею клятою,
Й хвиля кохання — за гріх?
1870 г.

(М. Старицький)

Ой під вишнею

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодого, як із ягодою.
І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду,
на вулицю погулять!»
«Ой я сам не піду і тебе не пушу:
Хочеш мене, старенького,
та й покинуть на біду.
Ой не кидай мене, моя голубочко,
Куплю тобі хатку і ще й сіножатку,
І ставок, і млинок,
і вишчевенький садок!»
«Ой не хочу хатки, і ні сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
ні вишневого садка!
Ой ти, старий дідуга, зігнувся, як дуга,
А я, молоденька, гуляти раденька!
Ой ги старий: кахи-кахи,
я молода: хи-хи, хи-хи!
А я, молоденька, гуляти раденька!»

(Народна лірика)

ЗАВДАННЯ 344.

Назвіть українські пісні, які ви знаєте, чули по радіо, телебаченню. Які з них вам найбільше подобаються? Виконайте одну із них.

ЗАВДАННЯ 345.

Прочитайте вірш виразно. Вивчіть його напам'ять.

З народного напившись джерела,
 Як із Дніпра бере веселка воду,
 О рідна пісне, знову ти прийшла
 До матері й до батька — до народу.

О пісне! Від народу кров і плоть
 Ти узяла, щоб лиш йому служити.
 Тебе ніхто не може побороть,
 Бо вільний дух твій — правдою повитий.

(М. Рильський)

Як ви розумієте вислів «народне джерело»?

ЗАВДАННЯ 346.

Поясніть значення прислів'їв. Вивчіть їх напам'ять.

- Найдорожча пісня, з якою мати колисала.
- Піснею до серця, серцем до народу.
- Пісня до правди доводить.
- Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину.
- Хто співає в смутку, тому полегша прудко.
- Хто співає, той журбу проганяє.
- Хто співає, у того робота скоро минає.

(З джерела народного)

ЗАВДАННЯ 347. Увага! Загадка!

Я ані скрипка, ані бас,
 сама із дерев'яни,
 та звеселю й спечалю вас,
 коли мій спів полине.
 З моїх складів неважко скласти
 словечка *сонка* й *спілка*.
 Отож назвіть мене, будь ласка.
 Зовуся я....

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 348.

Прослухайте музику (це може бути вальс, танго, полька, сучасні ритми тощо). Вслухайтеся у музичку і напишіть розповідь, яка б асоціювала з нею.

ЗАВДАННЯ 349.

Прочитайте висловлювання. Використовуючи їх зміст, продовжіть розповідь.

1. Пісня і праця — великі дві сили.
(І. Франко)
2. Пісня тиха і тривожна
Знайде друга в даліні.
(Т. Масенко)

ЗАВДАННЯ 350.

Напишіть твір на тему: «Якби не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя» (В. Скурат.).

Т Е М А 18

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЯХ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Таблиця 29

Правило	Приклади
<p>Вставні слова</p> <p>Кома (після вставного слова на початку речення або перед ним в кінці речення, перед вставним словом і після нього в середині речення)</p>	<p>Рідна хата, як водиться, старшому братові зосталася. (П. Мирний)</p> <p>Мабуть, людині не можна відриватися від рідного берега (Ю. Мушкетик)</p>
<p>Вставні речення</p> <p>Виділяються комами невеликі за розміром, передусім, коли приєднуються за допомогою сполучників</p>	<p>Але ж у нас, посвідчить всяк, вони не скаржились ні на що. (Л. Українка)</p>
<p>Вставлені слова</p> <p>Дужки, коли вставлені слова становлять авторські зауваження або є поясненнями окремих слів</p>	<p>Вона (Леся Українка) троянда в морі квітів (з журн.).</p>
<p>Вставлені речення</p> <p>Дужки, коли доповнює або уточнює зміст основного, якщо воно є авторським зауваженням</p>	<p>Виходець із самих глибин народних, турботами передової російської інтелігенції викуплений з рабства (він був вла-</p>

Правило	Приклади
<p>Тире, коли має характер додаткового повідомлення і нема потреби різко виділяти його з основного речення</p>	<p>сністю поміщика-кріпосника). геніальний юнак Кобзар— саме так його назвав народ — високо цінував Гоголя, присвятив йому вірш, який так і зветься «Гоголь».</p> <p>(О. Гончар)</p> <p>Є люди на землі — а то б не варто й жити,— що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатись, й мислити, й шукать... (М. Рильський).</p>

ЗАВДАННЯ 351.

Поставте розділові знаки і поясніть уживання вставних конструкцій.

1. В ім'я миру і злагоди народів я певен кожний із нас не пошкодує віддати всі найкращі сили своєї душі (О. Гончар). 2. Ти мене кохана проведи до поля я піду і може більше не прийду (М. Рильськ.). 3. Видно він дуже скучав за українською мовою (В. Кисельов). 4. На жаль реальне життя знескровлює найчистіші мрії (М. Мельник). 5. Однак язики буває правлять суд і без причини (І. Гнатюк). 6. Як то кажуть діло майстра хвалить (Нар. творчість). 7. І все здається Ярославні Гуде вертається похід і все здається... (Л. Малишко). 8. Парубок спершу мабуть-таки чи її прийняв її за ту польову царівну... (П. Мирний). 9. Кажуть сніг на полі хліб у коморі (Нар. твор.). 10. Там кажуть з гір усю країну видно (Л. Українка). 11. Маємо жити звичайно не хлібом єдиним (Б. Олійник). 12. Усмішка гостра одна сумна (Л. Українка). 13. І може заграє та кобза вільніше ніж тихії струни мої (Л. Українка). 14. Була то правду кажучи звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії (Л. Українка). 15. Головіе не треба читати на ніч. Тоді сподіваюсь і безсоння мине (Л. Українка).

ЗАВДАННЯ 352.

Складіть і запишіть по 10 речень так, щоб в одному з них слова і словосполучення були вставними, в іншому — членами речення.

ЗАВДАННЯ 353.

Перекладіть на українську мову і запишіть з цими конструкціями речення.

Может быть; в конечном счёте; как на беду; само собой разумеется; надюсь; без сомнения; наконец; однако; вообще-то говоря; должно быть; в общем; позволю себе заметить; между прочим; уверяю вас; буквально; в частности; казалось бы; поймите; словом; скажу по секрету; между нами.

ЗАВДАННЯ 354.

Поставте розділові знаки та поясніть їх вживання при вставлених конструкціях.

1. За селом зелено-зелено і по хвилях перелітні червоні од сонця (А. Головка). 2. Там батько плачучи з дітьми а ми малі були і голі не витерпів лихої долі умер на панщині... (Т. Шевченко). 3. Не тільки люди а й трава і дерева і сонце і квіти усе вмира і ожива щоб в інших формах вічно жити (В. Сосюра). 4. Ще малим і шести не минуло мені на майдан повела мене мати за руку (О. Підсуха). 5. Ми буває прощаєм неточні слова та неточність у слові ніколи (Б. Олійник). 6. Згадалася рідна Молдавія і мати котра співала йому старовинних угорських пісень і скільки він її пам'ятав розмовляла з таким милим акцентом (О. Білодід).

ЗАВДАННЯ 355.

Підберіть з преси чи художньої літератури приклади речень із вставленими конструкціями. Поясніть уживання розділових знаків.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Запам'ятайте наголос: е́кскурс, е́кскурсу, жада́ний, жада́на, жада́не, жади́бний, жади́бна, жади́бне, жа́лісливий, жа́ліслива, жа́лісливе, за́вда́ння, живо́пис, живо́пису, ба́жана, ба́жане, бюрокра́тія, бюрокра́тії, бюрокра́тією, ви́бори, ви́борів, ви́борами, абза́ц, абза́ца, абза́ци, абза́цами, джерело́, джерела́; мн.: джерела́, джерел, два джерела́.

ЗАВДАННЯ 356.

Поставте правильно наголос. Складіть з даними словами речення.

Ки́ївщина, Оде́щина, Харкі́вщина, Полта́вщина, Сумщи́на, Доне́ччина, Васи́льківщина, украї́нець, украї́нка, Украї́на, украї́нський, по-украї́нському.

ЗАВДАННЯ 357.

Складіть і запишіть 10 речень зі словами: тактовний, тактичний.

ЗАВДАННЯ 358.

Складіть і запишіть 10 речень зі словами: запитання, питання.

ЗАВДАННЯ 359.

Складіть і запишіть 10 речень зі словами: замісник, заступник.

ЗАВДАННЯ 360.

Прочитайте виразно текст спочатку про себе, потім уголос. Подумайте над ним.

* * *

...Прийшла до нас Лариса Косач — Леся Українка, яка в імені своєму вищим повелінням уславила Україну.

Любов і страждання — від неньки, чоло високе і врода жіноча — від неньки, озерна задума очей і пророче слово — від неньки, ім'я сонячне і ласкаве «Леся Українка» — від неньки-України. І ми вклонімося мудрій і добрій матері — Олені Пчілці. Ім'я донечки, стиха мовлене маминими устами, планетарно прозвучало на цілий світ і пішло у мандрівку століть з печаттю духу України. А з далнини літ живим вогнем світить у прийдешнє слово Олені Пчілки, заповідь матері своїй Лесі і всім маленьким українкам:

*Знаю, бо казала
Мені моя ненька,
Що я українка,
Правдива, маленька.
Знаю, Україна
Серцю мому мила,
Я по-українськи
Молитися вчила.
А моя опіка —
То Божая Мати,
Мати України,
Повна благодати.
Ось мою молитву
Прийми, Отче Боже,
Нехай Україні
Вона допоможе.*

Тихе мамине слово, виколисане в колисці, освітило любов'ю Лесину душу — почув його цілий світ. Дитячим серцем дев'ятирічної дівчинки Леся уже в першому вірші мовила рідній Україні про любов:

*Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро —
Там жити чи вмерти, мені все одно.*

Нема життя без України, бо Україна — це доля, яка випадає раз на віку, бо Україна — це Мати, яку не вибирають, як і долю, бо Україна — це пісня, яка вічна на цій землі!

Пісня Лесина ішла від серця, брала силу в огня, що палив її душу і спалював сильніше від сухот і спалив у жертвній любові до України, а над жертвником навічно запалав покинутий вогонь її пісень. Вогонь від Прометей, відданий народові як надія на визволення.

...Воскресає Україна. Воскресає народ, який не міг своїм мученицьким життям до себе дорівнятись, до своєї великої і спраглої свободи душі, і сльоза над його долею пекла Лесю більше від вогню. І то не Мавка проснулася від зимового сну в лісах Волині, то наша стражденна Мати-Україна почула весну і каже світові устами дочки:

*Ні! Я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає!*

Україна має в серці те, що не вмирає, і ця правда вічна, як молитва. (Ярема Гоян)

ЗАВДАННЯ 361.

Прочитайте виразно вірш. Розбийте речення на мовні такти. Прочитайте їх, дотримуючись правильного повного дихання.

ЛЕСІ УКРАЇНЦІ (Уривок)

Все минуле — землею, віттями,
Сизим словом приходить в іючі,
Над гарячими вдаль століттями
Підвелись твої синії очі;
Ломикаменю мій м'ятежний,
Днів скалічених, сліз і мроку,
Обів'ю тебе мрій мережами,
Дам живучого серця соку;
Я не бачив тебе нездужою
І не чув про жалі і втому,
Серед літа ідеш із ружами
На Україну, до свого дому...

(Андрій Малишко)

ЗАВДАННЯ 362.

Виразно прочитайте вірш. Які почуття викликає він у вас?

Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,
Тоді я думку шлю в світа далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні,
Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі
Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на нашім світі...
Дідусь мовляє тихо, урочисто:
«Щасливі, дітки ви, що народились,
В лагідний час, в безпечную годину!
Ви слухаєте, мов страшную казку,
Сю розповідь про давні дикі часи.
Так, дітки! Світ наш красний, вільний
Темницею здавався давнім людям;
Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата...

(Леся Українка)

ЗАВДАННЯ 363.

Прочитайте вірш спочатку про себе, потім уголос. Повторіть цю вправу двічі.

Мій шлях

На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала,
А хто стрівався на шляху зо мною,
Того я щирим серденьком вітала:
 «Самій не довго збитися з путі,
 Та трудно з неї збитись у гурті».
Я йду шляхом, пісні свої співаю;
Та не шукайте в них пророчої науки,—
Ні, голосу я гучного не маю!
Коли ж хто сльози лє з тяжкої муки,—

Скажу я: «Разом плачмо, брате мій!»
З його плачем я спів з'єднаю свій,
Бо не такі вже гіркі сльози — спільні.
Коли ж на довгому шляху прийдеться
Мені почути співи гучні, вільні,—
В моїй душі для них луна знайдеться.
Сховаю я тоді журбу свою
І пісні вільної жалем не отрую.
Коли я погляд свій на небо зводжу,—
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність,

волю гожу

Крізь чорні хмари вгледіти бажаю,—
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...
Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий,—
Бажак так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!

(Леся Українка)

ЗАВДАННЯ 364.

Прочитайте уривок з вірша Лесі Українки виразно, потім прослухайте в магнітофонному запису. Порівняйте свою вимову з дикторською. Які відхилення ви чуєте?

*Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну,
То знов таємно-тихо шепотіла.
Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії...*

ЗАВДАННЯ 365.

Прочитайте уважно і виразно вірш.

Лесі Українці

Славлю, славлю тебе я у дні ці,
Світлу й чисту, як неба блакить!
Твоє слово, гостріше від крици,
У серцях буде вічно дзвенить.

Буде кликати у сонячні далі
Слово щире у ніжній красі,
Щоб веселе було і в печалі,
Як зоря у вечірній росі.
Твоє слово разюче, як зброя,
Що боронить свій край і свій дім.
І схилию в шанобі чоло я
Перед світлим безсмертям твоїм.

(В. Сосюра)

ЗАВДАННЯ 366.

Вивчіть вірш напам'ять.

* * *

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.
«Що болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.
А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злюбна епіграма, —
Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

(Леся Українка)

ЗАВДАННЯ 367.

Прочитайте, вивчіть напам'ять. Визначте основну думку вірша.
Які ще поезії Лесі Українки ви знаєте?

*Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.
Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука.*

ЗАВДАННЯ 368.

Прослухайте грамзапис одного й того ж твору Лесі Українки у виконанні читця-професіонала, викладача та ваше читання. В чому ви відчували різницю? Чиє читання вам сподобалося і чому?

ЗАВДАННЯ 369.

Прочитайте подані нижче рядки з віршів Лесі Українки. Використовуючи їх зміст, продовжіть розповідь.

*З усіх старших найстарша правда.
Слово, моя ти єдина зброя.
Так, я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні.*

ЗАВДАННЯ 370.

1. Розгляньте зображення пам'ятника Лесі Українки у Києві (автор Г. Н. Кальченко).
2. Напишіть твір-опис, підібравши до нього заголовки:
«Я вийду сама проти бурі...»
«Вільна пісня не може умерти...»
3. Погрупуйте подані нижче слова у синонімічні ряди; використайте їх у своїй роботі.

Пам'ятник, поетеса, митець, скульптура, монумент, дочка, Прометей, скульптура, співачка, статуя, творець, автор пам'ятника, монументальна скульптура, провісниця, народна художниця, мистецький твір, талановита скульптура, геніальна Леся, жінка-митець, пам'ятка культури, чудовий образ, втілення мрії, трудівниця.

Т Е М А 19

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВИГУКАХ, СТВЕРДЖУВАЛЬНИХ, ЗАПЕРЕЧНИХ ТА ПИТАЛЬНИХ СЛОВАХ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВИГУКАХ, СТВЕРДЖУВАЛЬНИХ,
ЗАПЕРЕЧНИХ ТА ПИТАЛЬНИХ СЛОВАХ

Таблиця 30

Правило

Приклади

Виділяються комами:

1. Вигук, що стоїть на початку або в середині речення і вимовляється без сили
2. Стверджувальні та нигальні слова **що, що ж, а що, як же**, якщо вони безпосередньо пов'язані з тим реченням, яке йде зр ними; ставиться кома після стверджувальних слів **еге, так, еге ж, газд, авжеж, ні**, якщо вони вимовляються без сили

Знак оклику, знак питання:

1. Ставиться, якщо стверджувальні і заперечні слова вимовляються з окличною чи питальною інтонацією

Гей, народе! Будеш жити!
(П. Тичина)
О, не один нащадок Прометя блискучу іскру з неба здобував (Л. Українка).

Так, я буду крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні (Л. Українка).
А що, не я тобі казала: не йди! (П. Мирний).

Ні! Такої краси не знайду я!
(В. Сосюра)
Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна.
(О. Гончар)

Правило

Приклади

Не відокремлюються комами:

1. Вигук на початку речення, що стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання
 2. Частки **о**, **ой**, які стоять перед звертанням і тісно пов'язані з ним інтонаційно
- Якщо ж частки **о**, **ой** зберігають самостійне значення вигуків, то кома ставиться після них

Гей ти, коню, ти маро крилата!
Де ти там під хмарами ганяєш?
(Л. Українка).

О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді!
(М. Рильський)

Ой, музо-чарівнице, ти вірна помічнице, прилинь до мене з неба!
(Л. Українка).

ЗАВДАННЯ 371.

Поставте розділові знаки. Поясніть їх уживання.

1. Ой ви сльози дрібні сльози! Ви змиєте горе (Т. Шевченко).
2. Здрастуй здрастуй Прометею!
А бунтуєш? — ну бунтуй! (П. Тичина).
3. Так Тепер не могло бути сумніву жнива починаються (Ю. Збан.).
4. Ну що ж нехай хлопець змалку звекає до правди (І. Цюпа).
5. Ні я жива: Я буду вічно жити (Л. Українка).
6. Так я вільний маю бистрі думи-чарівниці (Л. Українка).
7. Ох та яке ж оце хороше!.. (Марко Вовчок).
8. Ні я забудь тебе не міг (В. Сосюра).
9. Ой чи забув ти серце—козаче пісню що мила співала (Л. Україн.).

ЗАВДАННЯ 372.

Складіть запишіть 20 речень із стверджувальними, заперечними та питальними словами.

ЗАВДАННЯ 373.

Напишіть міні-твір на тему «Мое улюблене оповідання» з використанням звертань і вигуків.

ДИКТАНТ

...Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер—на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, — всюди він був би між своїми. Боявся еси, Тарасе,

що вмреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим. Дякуємо богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити великого чоловіка за його науку праведну: зібралися ми серед білого дня, серед столиці великої, і всею громадою складаємо йому нашу щирю дяку за животворне слово.

(П. Куліш. Із «Слова над гробом Шевченка».)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Йй-право, далєбі, справді, справді-бо, бігме, таки так.

Відповідно до російських вигуків ей-ей, ей-же-ей є чимало українських слів, але останнім часом багато авторів і промовців уподобало рідкісне йй-право: «Йй-право, я нічого не знав».

Цей вислів помітно витискує такі відомі здавна слова, як далєбі («Далєбі, не знаю, що й діяти». — І. Н. Левицьк.), справді («Справді, нічого не знаю». — Із живих уст), справді-бо («Кажу вас, справді-бо, нічого не чув і не бачив». — Із живих уст), бігме («Бігме, я не брав твоєї сокири». — Словник за ред. А. Кримського), таки так («Таки так, не було його там». — Із живих уст). Звісно, краще користуватись не рідкісними, а внормованими в літературній мові словами.

2. Слава — браво — Ура.

Слово слава здебільшого виступає в функції іменника: «Гей ну, хлопці, до зброї — на герць погуляти, слави здобувати!» (історична пісня). Але це слово буває й вигуком, що відповідає російським вигукам ура («Як упав же він з коня та й на білий сніг, — Слава! Слава! — докотилось і лягло до ніг». — П. Тичина), браво («Хорові Вірвовки та його керівникові Авдієвському слава!» — Із живих уст). Слід пам'ягати й цей давній український вигук слава, щоб користуватись ним під час різних урочистих моментів — на мітингах, концертах, виставах і зборах, коли хочеться висловити свій захват.

(Б. Аитоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 374.

Розіграйте діалоги, використовуючи вигуки, стверджувальні, заперечні та питальні слова.

ЗАВДАННЯ 375.

Доберіть за «Коротким тлумачним словником української мови» (К., 1988) по 15—20 прикладів на багатозначність слів.

ЗАВДАННЯ 376.

Збудуйте синонімічні ряди, виходячи із заголовних слів як основи ряду. Подумайте, в яких текстових ситуаціях доцільне вживання того чи іншого синоніма.

Пахнути, блукати, ледарювати, берегти, зважити, гнuzдати, втручатися, страйкувати, панувати, наймитувати.

ЗАВДАННЯ 377.

Прочитайте уважно тексти. Перекажіть їх. Зробіть відповідний висновок.

Шевченко і сучасність

Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогами для всього людства і що в пошані всього людства знаходять безсмертя.

Він був поетом, якого ми до того не мали: поетом для всіх, поетом народним, поетом гноблених, але не скорених. Народжений матір'ю-кріпачкою і сам кріпак, він став борцем, революціонером титанічної сили. Його боялися царі. Його жахались і смертельно ненавиділи кріпосники. Коли можновладні самодержавні кати, ті, що наповнили рудники Сибіру окутими в кайдани декабристами, ті самі, що зацькували Пушкіна і юного Лермонтова, налившись новою злобою, ввігнали криваві свої пазури в молоду клетотливу душу Шевченкову, коли перед ним лягла несходима ніч муштри й солдатчини, мабуть, ті вінценосні кати вважали, що відправили його в таку безвість, звідки не буде йому вороття.

А він повернувся.

Вогненною піснею, віщим незборканим словом повернувся поет до рідної своєї України.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе могутній волелюбний дух українського народу. В тій невеликій книжці, що ім'я їй «Кобзар», клекоче ціле море горя народного, в ній — невольницький поклик до помсти й порив до свободи, мудрий роздум гуманіста і ніжна, чарівна краса української пісні. (О. Гончар)

Геній України

Шевченко мав сильних попередників в українській літературі, але незважаючи на це, він став її справжнім основоположником. Справа не тільки в тому, що в поезії Шевченка заграла всіма тонами звучна і ніжна українська мова. Справа не тільки в тому, що Шевченко ствердив і виховав національну гідність українського народу. Справа не тільки в тому, що Шевченко нагадує своїм універсальним талантом (він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком і передовсім — геніальним поетом) таких людей, як Лсонардо да Вінчі. Справа насамперед в тому, що завдяки Шевченкові українською мовою були написані твори, які мають як з естетичного, так і з ідейного боку світове значення. Тут неможливо не згадати слів Франка, які найточніше визначають суть Шевченка — мислителя і творця: «Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу...»

Ставши класиком України, Шевченко став «класиком для всіх народів» (Луї Арагон)... Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів, і тому як представник нації, що не мала своєї державності, став символом не тільки художнього, але й політичного її суверенітету. Шевченко — одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. В цьому праві немає жодного образливого слова для інших націй. Воно все, від початку до кінця, написано любов'ю до всіх народів, до всіх людей на Землі...

(Д. Павличко)

ЗАВДАННЯ 378.

Прочитайте уважно текст. Визначте основну думку тексту. Перекажіть його.

Присвята

Він був сином мужика, а став володарем у царстві духа. Він був кріпаком, а став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, а вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій. Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перегворіти золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але не пожаліла втіх, що були із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

(І. Франко)

ЗАВДАННЯ 379.

Прочитайте текст. Запишіть своє читання на магнітофону стрічку. Прослухайте своє звучання і звучання читця-професіонала цього ж самого тексту. Який логічний варіант найбільше вам імпонує?

* * *

Світ постав зі Слова, і Україна постала зі Слова, і Слово те було в Шевченка.

Слово поета росло з рахманного чорнозему пісні і думи, з глибинного кореня народу і первісної чистоти духу. І заяскріло воно на верховинах світової слави мудрістю пророка і поетичним ясновидством, і його вогнистий знак виписав на небесах вічності праведні письмена: Україна і Мати-Україна.

Пам'ятаймо Шевченкову весну, як весну нації. Поет дав розіп'яти себе за народ і Україну, як Христос. Він карався, мучився, але не каюся, хоч знав, що може воскреснути хіба тільки його дух. А воскреслий дух воскресить Україну...

*Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

І хоч тяжко, але справджується найсокровенніша Поетова надія на спасення України.

Живе під сонцем любові Шевченкова весна...

Тарас прийшов на світ, коли, ще скутий кригою, снів у берегах Дніпро. Березень благословив першу сльозу немовляти, що, мов із серця, упала Славутічу на груди і розтопила кригу. Перший крик

тонесенькою тріщиною проліг у глибоких льодах, щоб лавиною пустити древнім руслом праслов'янської ріки льодохід весняних надій.

Квітень землю квітчав зеленим рясом і приніс на веселих крилах молодому кріпакові вистраждану волю.

Травень квіти зібрав зі всієї України і сльозою скропив, і вірою повив та встелив Кобзареві останню путь з Петербурга до його вічного і тихого дому — на Чернечу гору, що стала Тарасовою горою.

Вічна Шевченкова весна прийшла на землю, яку сходив Тарас малими босими ногами і засіяв словом, а слово те було про Матір і про Україну:

...Орю
Свій переліг — убогу ниву
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть!

Шевченка зростили пісня і дума народу; іменем народного співця-кобзаря назвав Поет заповітну книжку народу.

(Я.Гоян)

ЗАВДАННЯ 380

Прочитайте виразно поезії Т. Г. Шевченка. Охарактеризуйте мовні засоби, за допомогою яких поетові вдалося передати красу й мелодійність української мови. Про що змушують задуматися поетичні рядки, чому вчать?

МУЗА

А ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздолі,
Туманом сивим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... І я...
О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала.
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі!
Із казарми нечистої

Чистою святою
Пташечкою вилетіла
І понадо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила...
Мов живущою водою
Душу окропила.
І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя,
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи.

ДОЛЯ

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
"Учися, серденько, колись
З нас будуть люде", – ти сказала
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
А слава — заповідь моя.

УРИВОК З ПОЕМИ "ГАЙДАМАКИ"

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля,—
Ідть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері

Привітає в світі??
Сини мої орли мої!
Летить в Україну, —
Хоч і лихо зострінеться,
Та не на чужині.
Там знайдеться душа щира,
Не дасть погібати,
А тут... а тут... тяжко діти!

ЗАВДАННЯ 381.

Прочитайте виразно вірш. Скажіть, чи є слова з переносним значенням. З якою метою використовує автор ці слова?

* * *

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє.
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлопощуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними.
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

(Т. Шевченко)

ЗАВДАННЯ 382.

Прослухайте музичний запис пісні на слова Т. Шевченка. Які почуття викликає у вас ця пісня? Запишіть свою відповідь.

ГОМОНІЛА УКРАЇНА

*Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла, та й висохла,
Степи зеленіють:
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.*

*Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.*

*Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними*

*Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє:
А онуки? Їм байдуже,
Паням жито сіють.*

ЗАВДАННЯ 383.

Прочитайте вірш, вивчіть напам'ять. Визначте основну думку вірша. Які ще поезії Тараса Шевченка ви знаєте?

* * *

Наш тихий рай. І розлили
Широке море сльоз і крові,
А сиріт іменем Христовим
Замордували, розп'яли...
Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава.
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: «Те деум! алілуя!..»
Отак-то, ляше, друже брате!
Неситі ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

ЗАВДАННЯ 384.

Уявіть собі, що ви в музеї Т. Г. Шевченка. Ви ходите по залі, дивитесь експонати. Уважно розгляньте один з експонатів. Розкажіть про нього. Які вірші Т. Г. Шевченка ви згадуєте, коли розглядаєте експонати? Прочитайте цей вірш.

ЗАВДАННЯ 385.

Напишіть твір на тему:

**«Людина не вічна на цій землі. А діла, які вона залишає по собі, —
ото корінь життя людського, з якого згодом проросте молоде буйне
пагіння» (І. Цюпа).**

Т Е М А 20

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Таблиця 31

Правило

Приклади

Кома ставиться:

1. Коли підрядне речення відділяється від головного
2. Якщо підрядні речення приєднуються до головних складеними сполучниками для того щоб, через те що, після того як та ін., кома ставиться або перед усім складеним сполучником, або в середині його, але тільки один раз; якщо підрядне речення стоїть перед головним, то сполучники комами не відокремлюються
3. Перед усіма складеними сполучниками типу перш ніж, лише, коли, навіть коли, з тих пір як, перед тим як, у міру того як та ін.

Хвала тому, хто людям у приполі несе слова, подібні хлібу й солі, і співи, гідні слави сіяча!
(М. Рильський)

В природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина.
(М. Стельмах)

Дарма що стояло тихе, сонячне безвітря, листя тріпотіло на деревах вздовж шляху.
(Ю. Смолич)

Підійшовши до неї, Дмитро, в той час як батько заборонив йому це робити, все ж таки привітався.
(М. Стельмах)

Правило	Приклади
4. Якщо неповні порівняльні речення та порівняльні звороти приєднуються за допомогою сполучників як мов, немов ніби, ніж, мовби, немовби то, наче, начебто, нібито, неначебто, буцім, буцімто та ін.	Кажуть, немовби вогонь найперше обернувся в повітря. (М. Зернов)
5. Комами відокремлюються сполучення як ніколи, як завжди, як правило, як виняток та ін.	Україна наша розквітне, піде шляхом відродження, як ніколи, шляхом оновлення. (Б. Олійник)
6. Колн від головного речення залежать два і більше неоднорідних підрядних	Коли прийшли діти, то вчителі зрозуміли, що треба робити по-іншому. (О. Довженко)
7. Коли в складному реченні є послідовна підрядність	Я голос подаю за те, що в прірву скинули ми лихоліття темне, щоб знову щастя дім на згарах будувать. (М. Рильський)
8. Між однорідними підрядними реченнями	І скрізь, де гснія сіє слава, де світ новий піднявся із руїн, Франкові нашому — земний уклін. (М. Рильський)
Кранка з комою ставиться:	
Якщо однорідні підрядні речення мають у своєму складі інші розділові знаки і поширені	Немає для вчителя більшого щастя, ніж бачити своїх учнів вихованими, старанними й кмітливими; ніж чути про них тільки добре слово. (З газ.)
Двокранка ставиться:	
Перед сполучником або сполучним словом, якщо друга частина коментує першу	Не так серце любить, щоб з чим поділиться, не так воно хоче, як бог нам дає: воно жити хоче, не хоче журиться: «Журись», — каже думка, жалю завдає. (Т. Шевченко)

Правило	Приклади
<p>Тире ставиться:</p> <p>Для інтонаційного виділення між частинами складнопідрядного речення</p>	<p>А що правду креше у вічі — то це така вже натура. (О. Гончар)</p>
<p>Кома і тире ставиться:</p> <p>Перед головною частиною, якщо вона стоїть після підрядної і містить висновок</p>	<p>А хто від правди ступить на півметра, — душа у нього сіра й напівмертва. (Л.Костенко)</p>
<p>Кома не ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Коли підрядна частина складається з одного сполучного слова 2. При порівняльних зворотах, якщо перед ними стоять слова майже, зовсім; коли зворот виступає обставинною способом дії; коли входить до складу присудка, або тісно до нього прилягає; у порівняннях-фразеологізмах 3. Між двома однорідними підрядними реченнями, які пов'язані єдинальними сполучниками сурядності 4. Коли перед сполучником або сполучним словом підрядності стоїть заперечна частка не 	<p>Дмитро вирішив піти до неї, але не знав коли. (М. Стельмах)</p> <p>Якби ти знав, як солодко нестерпно і як спочатку я тебе люблю! (Л. Костенко)</p> <p>Дружба — безмежна як море. (М. Рильський)</p> <p>Абітурієнт поступає до вузу, щоб стати добрим фахівцем і щоб стати доброю людиною. (З преси)</p> <p>Андрійко хотів усвідомити не як я сюди прийшов, а для чого це було зроблено. (М. Стельмах)</p>

З'ВДАННЯ 386.

Поставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Життя приносить іноді дуже приємні подарунки хоч за них доводиться дорого платити (В. Гжицький). 2. Ой оддала мене мати заміж за старого та й казала шанувати так як молодого (Нар. творч.). 3. Робімо брате робімо брате як нам казала мати не даймо сестрі красній молодій в чужині загинати (Нар. творч.). 4. Коли ж

роса вечірня спадає на траву мені б упасти каменем на стежку лісову... (І. Муратов). 5. Хай слово мовлене інакше — та суть в нім наша зостається (П. Тичина). 6. Стояла така тиша що чути було шепіт сніжинок з пожовклим листям (В. Гжицький). 7. Де звіку знають хлібові ціну там совістю і честю не гендлюють... (М. Братан). 8. Коли виходжу у дорогу я біля отчого порога спиняюсь на хвилику в цій порі добуду слово з серця свого... (Л. Забашта). 9. Я лише квіти вмю брати в полі коли серпи моїх сестер дзвенять (Л. Забашта).

ЗАВДАННЯ 387.

Спишіть, поставте розділові знаки і поясніть їх уживання. Знайдіть головні і підрядні частини. Підкресліть сполучники і сполучні слова у підрядній частині.

1. Якби ви з нами подружились багато б дечому навчились (Т. Шевченко). 2. Щасливий хто сни має милі (Л. Українка). 3. Люблю людей землі моєї бо й я землі моєї син (В. Сосюра). 4. Що минуло те вже не повернеться (Л. Українка). 5. Велике те слово що дружбою зветься (П. Усенко). 6. Фантазіє! Ти сіло чарівна що збудила світ в порожньому просторі (Л. Українка). 7. Дарма що стояло тихе сонячне безвітря листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (Ю. Смолич). 8. В природі ніч існує для того щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (М. Стельмах). 9. За те що живу під сонцем земний мій світе спасибі вам люди добрі безсмертна моя рідня (М. Братан). 10. Давно те минуло як мала дитина сирота в ряднині я колись блукав без свити без хліба по тій Україні... (Т. Шевченко). 11. На широких обрїях України вмитих зливами зведуться барвисті семицвітні райдуги що обіцятимуть людям ясне погіддя теплу днину (І. Цюпа).

ЗАВДАННЯ 388.

Перепишіть, ставлячи потрібні розділові знаки. В головних частинах підкресліть вказівні слова.

1. У тому принадність слова що воно має силу грому й ніжність шовкових трав (М. Подолян). 2. Це ж мій край зелений тополиний без якого й жити б я не зміг (К. Дрока). 3. Як у травні дощ надворі то восени хліб у коморі (Нар. творч.). 4. Яка прядка така й нитка (Нар. творч.). 5. Чим вище світло стоїть тим далі його видно (Нар. творч.). 6. Хто пізно встає тому хліба не стає (Нар. творч.). 7. Де рідний край там і під ялиною рай (Нар. творч.). 8. Яка молодість така й старість (Нар. творч.). 9. Чим хата багата тим і гостям рада (Нар. творч.).

ЗАВДАННЯ 389.

Складіть і запишіть складнопідрядні речення з сполучниками: що, щоб, наче, ніби, тільки як, неначе, аби, тому, якщо, дарма що, хоч би, так що, як.

ЗАВДАННЯ 390.

Складіть і запишіть складнопідрядні речення зі сполучними словами: який, котрий, чий, куди, хто, звідки, поки, доки, наскільки, для того, з тим, коли, де.

ЗАВДАННЯ 391.

Складіть і запишіть складнопідрядні речення з вказівними словами: той, такий, всякий, там, всюди, скрізь, до того, настільки, кожний, звідти, тоді, стільки, туди.

ЗАВДАННЯ 392.

Розкажіть, вживаючи підрядні речення, про свою улюблену книгу.

ЗАВДАННЯ 393.

Розкажіть про розділові знаки в складнопідрядних реченнях.

ЗАВДАННЯ 394.

Напишіть 10 складнопідрядних речень, в яких ставиться тире.

ЗАВДАННЯ 395.

Напишіть 10 складнопідрядних речень, в яких ставиться крапка з комою.

ЗАВДАННЯ 396.

Напишіть 15 складнопідрядних речень, в яких кома не ставиться.

ЗАВДАННЯ 397.

Напишіть речення як контрольний диктант і звірте написане.

1. Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї, де з дня народження мені співали солов'ї (М. Нагнибіда). 2. Хіба не чуєте, про що вітри шепочуть, і як з зітханням зливається їх сміх... (О. Олесь). 3. Заходьте в світ, де в'ються ластівки, снують брунатні бджоли (М. Рильський). 4. В душі зберігаю навіки години, коли я уперше побачив той край, де, вшир розмахнувшись в степах України, назустріч до моря полинув Дунай (М. Нагнибіда). 5. Дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть (Нар. творч.). 6. Яке дерево, такі й його

квіти, який батько, такі й його діти (Нар. творч.). 7. Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує (Нар. творч.). 8. Герой — це людина, яка в рішучий момент робить те, що треба робити в інтересах людського суспільства (Ю. Фучик). 9. Як яснеє сонце закине свій промінь ясний до тебе в віконце, — озвись на привіт весняний (Л. Українка). 10. Людина, що відокремлює себе від інших людей, позбавляє себе щастя, бо чим більше вона відокремлює себе, тим гірше її життя (Л. Толстой). 11. Тільки тоді станеш людиною, коли навчишся бачити людину в іншому (О. Радішев). 12. Щоб жить — ні в кого права не питаюсь. Щоб жить — я всі кайдани розірву (П. Тичина). 13. Як жива, між віттям павутинна проплива, а сонце світить тихо, мов крізь вії (М. Рильський). 14. Україно, рідна Батьківщино, доки жити буду, доти славитиму тебе (В. Сосюра). 15. Якби ви знали, паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили та марне б бога не хвалили, на наші сльози сміючись (Т. Шевченко).

ЗАВДАННЯ 398.

Випишіть з даного тексту складнопідрядні речення і поясніть уживання розділових знаків.

Пізнай самого себе

Коли людина знає свої справжні достоїнства і вади, їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращим.

Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. Для цього дотримуйся таких правил.

Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою. Погано не те, що в твоєму характері є вади, а те, що ти їх не визнаєш, не виправляєш.

Хочеш добре знати себе — пробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке громадське доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: «Де моє покликання?»

Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Добрі наслідки свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить, шукай причину в самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад — твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Май мужність визнати справедливу критику, і ти придбаєш справжніх друзів.

(З журналу)

ДИКТАНТ

Возродися, рідна школо!

Рідний, рідна, рідне — корінь роду і народу. Рідна мама і рідний тато, рідна земля і рідна Україна, рідна мова і рідна школа...

Святі слова тримають нас на світі і вчать любові до берегів, між якими з віків у віки тече ріка нашого народу, нашої нації, нашої України! Школу (так, саме школу!) поставили українці в один ряд з такими словами, які рівноцінні життю — мама, Україна, мова.

Велика і давня мрія українців про свою національну школу. Її можна хіба що порівняти з вічною спрагою до волі, яку жертвовно виборювали цілі покоління і яка урочо засвітила нам перед зорею третього тисячоліття. Тяжко несемо через усю історію хрест своєї долі, бо і досі в складних боріннях здобуваємо собі на власній землі і рідну школу, і незалежну Україну.

Ми, українці, — нація, яка споконвіку прагне багато знати, а це утверджує нашу віру, що вічно будемо на цій землі. Нас віками мордували, палили і різали, нищили і гноїли в концтаборах, морили голодом і розстрілювали державність, втоптували в землю і забороняли мову, а ми відроджуємося, живемо, ростемо і дужчаємо, воскресаємо з вічності і сяємо на світовому небозводі іншим народам, бо маємо незнищенне начало — освіту.

Як церква ростить віру в Бога, так школа плекає розум нації. Давні і добрі традиції шанобливого, святого ставлення до освіти живуть на терснах України...

(Я. Гоян)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Книга й книжка.

Чи є якась різниця між цими словами, чи вони — абсолютно тожодні й їх можна довільно вживати на свою вподобу? Хоч ці слова й мають схожість, однак різниця між ними є, що залежить не стільки від змісту, скільки від розміру книжки. Найбільше ми вживаємо слово книжка: «Ах, я довго вас ждала, ще як над книжкою поезій сміялася, ридала» (П. Тичина); «Письменному — книжка в руки» (М. Номис).

Під словом книга розуміємо грубий фоліант, гробух — головну бухгалтерську книгу, книгу вхідних і вихідних паперів чи так зване

святе письмо: «Чи то вмер чернець у келії, пишучи святу книгу?» (І. Франко). Виходячи з цього, треба відповідно користуватися словами книжка й книга.

2. Знання й знаття.

«Йому самому ще не вистачає знаття, а він хоче повчати інших», — читаємо в одному сучасному оповіданні, де автор, мабуть, уважав, що слова знання й знаття є синоніми, й помилково написав знаття замість знання. Ці слова, хоч і дуже подібні одне до одного, виявляють певну різницю. Слово знаття звичайно заступає дієслово знати: «Якби знаття, що в кума пиття, то б і дітей забрав» (М. Номис); «Якби знаття, що прийде підмога,— можна було б прорватися» (Ю. Яновський). Слово знання означає сукупність відомостей про щось: «І жадібно знання вона пила» (Б. Грінченко).

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 399.

Поясніть, як правильно: книга чи книжка, беручи до уваги особливості жанрового і стилістичного характеру. Наведіть свої приклади.

ЗАВДАННЯ 400.

Запам'ятайте. Складіть речення з даними словами.

По-українськи

По-російськи

якщо

если
раз (розм.)
когда
ежели
коли, коль (заст.)

раз

раз
если

аби

если бы

якби

если бы
когда бы, кабы (розм.)

У У У

ПРОЗОРІНЬ СЛІВ БАРВИСТА

1. Що роблять суфікси зі словом

Слова живуть, не в'януть,
але чи буде звично,
коли на них поглянуть
сугубо граматичної

Чи скрізь ми помічаєм
прозорінь слів барвисту
тоді як називаєм
людей якогось міста?

Основи — різномасті
і суфікси — всеможці:
*тернопільці, черкасці,
луганці, запорожці,
кияни, харків'яни,
чернігівці, полтавці,
сумчани, хмельничани,
лучани, січеславці.*

І *ужгородці* славні,
і славні *донецчани*.
Ї вас хочу, *одесити*,
до вірша запросити.

Хай бачать всі, чиї ті
міста, прослави гідні,
напрочуд розмаїті,
на диво наші, рідні.

.....
Про тих, хто в Івано-Франківську
і в Рівному хто живе,
даю легку вправу учнівську,
хай кожен їх сам назве.
(*Івано-франківці, рівненці*).

2. Що роблять префікси зі словом

А префікси — достоту
розумні вам істоти:
Слова красиві творять,
так ніби нам говорять:

*Залісся, Підмосков'я,
Засулля, Придніпров'я* —
це ж мовне повнокров'я,—
милуйтесь на здоров'я!

Слова дзвінки, «зі стажем»,
їх і вживати зручно.
Підкиїв'я не скажем,
бо це не милозвучно.

Не скажем *Підхарків'я*:
це — мовне недокрів'я,
сприймається як штучне
і теж не милозвучне.

Коріння слів сягає
в прадавність нашу сиву.
І мова захищає
свою красу і силу.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 401.

Від поданих слів утворіть назви осіб за місцем проживання.

Київ, Україна, Карпати, Суми, Черкаси, Херсон, Миколаїв, Москва, Франція, Америка, Сочі, Грузія, Чернівці, Рига, Болгарія, Іспанія, Ялта, Керч, Хмельницький, Тернопіль, Сухумі, Італія, Австралія.

ЗАВДАННЯ 402.

Від поданих слів утворіть назви осіб за родом занять.

Шахта, викладати, співати, будувати, учити, барабан, сіяти, садити, летіти, лікувати, рахувати, розвідувати, писати, пісня, перевозити, ліс, море.

ЗАВДАННЯ 403.

Розіграйте діалоги, використовуючи прислів'я та приказки. А які прислів'я та приказки знаєте ви?

- ♀ Свій розум май і людей питай.
- ♀ Шануй учителя, як родителя.
- ♀ За одного вченого дають десять невчених.
- ♀ На те коня кують, щоб не спотикався.
- ♀ Треба розумом надточити, де сила не візьме.
- ♀ Наука не веде до бука.
- ♀ Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
- ♀ Книга вчить, як на світі жить.
- ♀ Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає.
- ♀ Мудрий ніхто не вродився, а навчився.
- ♀ Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь!
- ♀ Чого навчився, того за плечима не носить.
- ♀ Учись змолоду — пригодиться на старість.
- ♀ Умний слова побойться, а дурневі й батіг не допоможе.
- ♀ Розумний не подивує, а дурний не побачить.
- ♀ Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

ЗАВДАННЯ 404.

Відгадайте загадки. А які знаєте ви?

1. А відгадайте-но, що я таке? Всі хочуть, як народиться дитина, щоб я було красиве і дзвінке, бо носить все життя мене людина.
2. У нім — три літери, та ба — іде на ньому молотьба.
А прочитай з кінця — і вмить почне тобі мишей ловить.
3. Хто мовчить, а всіх людей навчить?
4. Білий кінь по чорному полю залиша білий слід за собою.
З кінця в кінець скаче, мовчки щось усім каже.
5. Малий коник із чорного озерця воду бере та біле поле поливає.
6. Завжди можу стати в пригоді, моїх вам порад не злічить.
І кажуть про мене в народі: «Мовчить, а сто дурнів навчить».

ЗАВДАННЯ 405.

Прокоментуйте вислови, використовуючи синонімічні засоби.

Про науку і знання

Людина страшисться тільки того, чого не знає, знаннями перемагається всякий страх.

Фанатизм і містицизм — вороги науки, бо вони — темрява, а наука — світло.
(В. Белінський)

Коли наука досягає якоїсь вершини, з неї відкривається широка перспектива дальшого шляху до нових вершин, відкриваються нові шляхи, по яких наука піде далі.
(С. Вавілов)

Немає сили могутнішої, ніж знання; людина, озброєна знаннями, — непереможна.

Учитель, якщо він чесний, завжди повинен бути уважним учнем.
(М. Горький)

Ніколи не думайте, що ви уже все знаєте. І хоч би як високо не оцінили вас, завжди майте мужність сказати про себе: я — неук.
(І. Павлов)

Наука — найбільш важливе, найбільш прекрасне і потрібне у житті людини.
(А. Чехов)

Справа не в тому, щоб знати багато, а в тому, щоб знати з усього того, що можна знати, найбільш потрібне.

Знання тільки тоді знання, коли воно набуте зусиллям своєї думки, а не самою пам'яттю.
(Л. Толстой)

Незнання є безсилля.
(М. Чернишевський)

ЗАВДАННЯ 406.

Створіть розповідь-мініатюру за опорними словами: знання, сила, молодість, земля, сонце, радість. Розповідь ведіть від першої особи, але так, щоб в одному випадку зацікавити слухача, в іншому — відвернути, в третьому — здивувати.

ЗАВДАННЯ 407.

Прочитайте уважно текст. Розкажіть українською мовою, про що в ньому говориться.

Из истории

Древняя Русь ценила книги как редчайшие сокровища. Имели несколько книг — это означало обладать целым состоянием. «Повесть временных лет» называет книги реками, наполняющими вселенную мудростью неизмеримой глубины. «Если прилежно поищешь в книгах мудрости, — замечал летописец, — то найдешь великую пользу душе своей».

На старых книгах встречаются такие записи: «Горе тому, кто черкает у книг по полям, на том свете бесы исчеркают ему лицо железом»; «Эту книгу ни продати, ни отдати нельзя»; «Аще где криво написал, то не кляните меня, грешного раба...»

ЗАВДАННЯ 408.

Прочитайте уважно тексти. Перекажіть їх. Складіть план переказу.

До свігла, до праці

Учитель.

Просте, звичайне слово, яке щодня повторюємо і ми, і наші діти. А скільки воно таїть у собі найкращих, незабутніх спогадів! Скільки пов'язано з ним вдячних перемог і звершень у кожної людини! Учитель навчив нас писати й читати перше слово — мати. Потім такі, як земля, сонце, народ, праця. І не тільки навчив писати й читати ці слова, а й допоміг збагнути їх глибинний зміст, прищепив нам відповідальність обов'язку, допоміг поступово знаходити своє місце в житті.

Ми тоді ще були дітьми і, може, не одразу розуміли всю велич першої науки в першого свого вчителя. Але минули роки, і кожен з нас усе більше й глибше усвідомлював велику ціну й коштовний скарб, що його нам дарував учитель у першій початковій школі. Учитель привчив нас, малих, не тільки до науки, а й до праці, вів до ясного світла, яке потім осявало нам усі шляхи й дороги в складному, багатогранному житті...

Коли я вперше приїхав з села до великого індустріального міста

у нього над робочим столом портрет поєдиної жінки з глибокими і зайшов на квартиру до відомого українського поета, то побачив розумними очима.

Мати? Ні. Видатний поет не був на неї схожий. І я, після довгої розмови, насмілився запитати:

— Хто вона, ця жінка?

Поет підвівся з крісла й тихо, але урочисто відповів:

— Моя перша вчителька.

І якщо не в кожного з нас є такий портрет під склом, то, я певен, кожен з нас носить дорогий образ у своєму серці.

(В. Кучер)

Перша бібліотека на Русі

Серед пам'яток минулого у стародавньому Києві — знаменитий архітектурний комплекс XI—XVIII сторіч Софія Київська. Його центральна споруда — Софійський собор, закладений в XI сторіччі з наказу Ярослава на честь його перемоги над печенігами. Собор — не тільки неперевершений пам'ятник старовинної архітектури, а й меморіал воїнської слави наших предків.

Починаючи з часів Ярослава, Софія стає важливим культурним центром східнослов'янської держави. У Софійському соборі був свій скрипторій, а також перша відома нам бібліотека, закладена Ярославом.

Слід пам'ятати, що друкарських верстатів тоді ще не було, ще не настали часи Гутенберга, Федорова, Скорини. У своєрідних майстернях-скрипторіях працювали переписувачі книг. Скрипторії звичайно обладнували при княжому дворі, при монастирях. А там, де книги переписувалися, там вони здебільшого й зберігалися.

Досить часто київські князі бували фундаторами таких бібліотек. Про Ярослава літописець повідомляє: «Ярослав же... любив книги і, багато їх переписавши, поклав у церкві святої Софії, котру створив сам».

Портрет князя, якого за прихильність до наук народ прозвав Мудрим, дивиться на нас із кам'яної брили, встановленої вдячними нащадками 1969 року в дворі заповідника навпроти Софійського собору. Цей пам'ятник споруджено на честь заснування Ярославом першої на Русі бібліотеки. На камні вирізьблено слова з літопису, який звеличує князя за те, що той «сіяв у серцях людей книжні слова». У літописі підкреслюється та «велика користь», яку дає людям книжне вчення.

На жаль, ми не знаємо, які саме книги були в бібліотеці Ярослава, не знаємо й того, яка доля спіткала старовинне книгосховище.

ЗАВДАННЯ 409.

Побудуйте усну розповідь, використавши висловлювання як початок.

1. «Мені здається, друже, що голови навіть наймудріших людей тупіють, коли вони зберуться разом, і що там, де найбільше мудреців, найменше мудрості» (Ш. Монтеск'є).

2. «Пеук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою» (Б. Наполеон).

ЗАВДАННЯ 410.

Напишіть твір на тему: «Знання — це життя».

У У У

УСМІХНІТЬСЯ!

Про книжку

Книжка скаржилась Мар'яні:

— Я у тебе не в пошані.

Звідкіля це на мені

плями сині та масні?

Подивися, от сторінка:

намальована хатинка,

під хатинкою — маля,

і написано: «Це я».

А за дві сторінки далі —

різні звірі небували:

сині, жовті та рябі,

що не снилися тобі.

Люди кажуть: — Ой, чия ги?!

Як тебе тепер читати?

Скільки ми читали книг,

а не бачили таких!

(Марія Пригара)

Чому запізнився?

Учитель до учня:

— Скажи-но, Миколо,

Чому це ти знов

Запізнився до школи?

— Самі ж ви казали,—

Промимрив Микола,—

Що вчитись

не пізно

ніколи...

(Пилип Баратинський)

Батько питає свого Івася:

- *Чому ти тільки двійки та трійки приносиш?*
- *Треба, тату, з найменшого починати...*

(І. Страшко)

Це вже друге запитання...

Учитель сказав своїм учням, що ставитиме запитання. Хто відповість на перше запитання, на друге відповідати не буде.

- *Перше запитання: скільки волосин у пуделя?*
- Один учень підняв руку і сказав:*
- *Двадцять сім тисяч чотириста дев'яносто сім.*
- *Звідки ти це знаєш?*
- *Це вже друге запитання, на яке я відповідати не повинен.*

(І. Страшко)

На уроці зоології

На уроці зоології:

- *Назвіть тварину, яка повзає на животі.*
- *Блоха.*

(І. Страшко)

Т Е М А 21

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Таблиця 32

Правило	Приклади
<p>Кома ставиться:</p> <p>Між частинами речення, пов'язаними сполучниками сурядності (і, та, а, але, проте, або, чи-чи, то-то, зате, також, однак та ін.)</p>	<p>Слова — полова, але вогонь в одязі слова — безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометейя. (І. Франко)</p>
<p>Крапка з комою ставиться:</p> <p>Коли частини речення поширені і наявні коми</p>	<p>Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться, виблискуючи та шумуючи. (М. Вороний)</p>
<p>Тире ставиться:</p> <p>Коли частини речення виражають різку зміну подій або причину і наслідок</p>	<p>Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало. (Т. Шевченко)</p>
<p>Кома не ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Коли є спільний другоїрядний член або вставне слово2. Коли обидві частини однотипні (називні, питальні, окличні, безособові)	<p>Десь спереду гукнув паровоз і здригнулись вагони. (А. Головка)</p> <p>Хай квітне наша Україна і йде весна! (Б. Олійник)</p>

ЗАВДАННЯ 411.

Поставте, де треба, розділові знаки в складносурядних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Ще квітнуть зорі і в діброві зозулі ще не одвіли (Г. Світлична).
2. І серцю дано не бідніти і думам не дано всихать (М. Стельмах).
3. І сонце й день і вишня в цвіті і творчості крилата мить (П. Тичина).
4. Зима прийде і серця не обманить (М. Рильський).
5. Стрибок і ленти одлетіли. Відплив і ленти на плечі (П. Тичина).
6. Біліє хата і світліш земля (В. Василяшка).
7. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками та тонким туманом і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одним вікном (М. Рильський).
8. Прийде гроза і одшумить весни пахуча злива і вітер в сад лише на мить заскочить боязливо (Л. Левицький).
9. Місяць на небі засяє і з білої піни з туману встають якісь постаті дивні танком перед скелею ходять і скеля тоді оживає... (Д. Чайка).
10. Дихнув вітерець і ожив стародавній той город... (Д. Чайка).
11. Іду а бджоли сонячно гудуть... (В. Грабовський).
12. Багато міг би розказати вітер але у вітру голос пересох (Л. Костенко).
13. А мати не прийшла на бій випроводжати і серце іноді невільно защемить (В. Сосюра).
14. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра).
15. Так по зимі приходять весни і по грозі сіяє синь (В. Сосюра).

ЗАВДАННЯ 412.

Утворіть із простих речень складносурядні. Поставте потрібні розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Із-за левад вплив місяць. Стало видніш од нього — місячно. (А. Головка).
2. Восени він приїде додому змужнілий засмаглий. То весною прибуде змучений невпізнаний (М. Братан).
3. Місяць виїшов з-за хмари. Стало видно наче удень (В. Вакуленко).
4. А ранок ішов і йшов. Незримі легіони його в золотих панцях мчали нестрямно вперед (Б. Антонович-Давидович).
5. Гуде пташиним співом ліс. Найгучніше в цьому гулі виводить іволга (В. Бичко).

ЗАВДАННЯ 413.

Прочитайте текст і випишіть складносурядні речення. З'ясуйте, як зв'язані між собою частини.

...З весні й аж до осені Білогір'я — ніби острів серед колосистого моря хлібів. Зелені, а потім сизо-попелясті, в стиглого літа жовтогарячі хвилі хлюпають у білогірські береги... Відразу ж за колгоспною конторою починається степ. Влітку зелене море хлібів підступає аж до шахетів легкого паркана... Праворуч, за молодим парком, стоїть на диво вцілілий старий почорнілий вітряк, а за ним — степова дорога на хутори (І. Цюпа).

ЗАВДАННЯ 414.

Складіть і запишіть 15 складносурядних речень, в яких кома не ставиться.

ЗАВДАННЯ 415.

Утворіть складносурядні речення, які б відповідали названим нижче характеристикам.

1. Складається з двох частин, зв'язаних єднальним сполучником.
2. Складається з трьох частин, поєднаних сполучником та.
3. Складається з трьох частин, зв'язаних сполучником однак; частини дуже поширені, мають свої розділові знаки.
4. Складається з двох частин, зв'язаних сполучником тай; частини виражають швидку або несподівану зміну.
5. Складається з трьох частин, зв'язаних сполучником і; частини далекі за змістом.
6. Складається з двох частин, зв'язаних сполучником і (й); частини — питальні, окличні чи називні речення.
7. Складається з двох частин, з'єднаних протиставним сполучником.
8. Складається з двох частин; між частинами відношення обмеження.
9. Складається з двох частин; між частинами протиставно-допустові відношення.

ЗАВДАННЯ 416.

Перекладіть на українську мову. Запишіть складносурядні речення. Порівняйте їх в обох мовах. Поясніть розділові знаки.

От нас отказывается биосфера

На сколько человек рассчитана наша Земля? Биологи на этот вопрос отвечают сейчас вполне конкретно: людей должно быть в двадцать пять раз меньше, чем сейчас — всего 200 миллионов на всю планету. Почему?

Биосфера — область активной жизни на нашей планете, в которой живые организмы и среда их обитания органически связаны и взаимодействуют друг с другом. Существам, потребляющим органическую пищу, здесь отведено свое место и своя пропорция.

Человек, вместе с домашними животными, превысил «квоту», выделенную ему, и тем самым нарушил равновесие в биосфере. Но она — саморегулирующаяся система. И поэтому пытается восстаивить его, вернув численность человечества к допустимому пределу.

Свою борьбу с нами биосфера ведет специфическими способами:

обрекає на вимирання потрібні людині види тварин і рослин, відмовляється включати в біосферні круговороти і тим очищати вироблювані нами забруднення, знижує продуктивність цінних для людини екологічних систем.

Правда, поки ми озброєні ископаємими джерелами енергії, ми можемо протистояти цьому тиску. Тому, незважаючи на всі «проблеми» біосфери, чисельність людей на земній кулі ще зростає. Хоча вони відчувають різноманітні екологічні незручності, а це і переживають катастрофи.

Коли ці джерела виснажаться, наше стабільне існування зможе забезпечити тільки сонячна енергія. Однак реалістичні оцінки показують, що навіть при повному використанні сонячної енергії за її рахунок зможе існувати лише близько 500 мільйонів людей. (Зрозуміло, якщо вони будуть споживати на душу населення приблизно стільки ж енергії, скільки споживається в середньому сьогодні). Звичайно, це в два з половиною рази більше допустимого біосферного межі. Але, як відомо, природа устроєна з запасом.

(В. Дольник)

ЗАВДАННЯ 447.

Розкажіть про розділові знаки в складносурядних реченнях.

ДИКТАНТИ

До батька по розум

Повага до старших, до батьків вважалась у народі рисою, притаманною кожній порядній, вихованій людині. Навчаючи дітей поважати старших, розповідали їм різні повчальні історії, казки. Наводимо одну з найпоширеніших.

Колись старих людей, які вже нічого робити не могли, спускали на лубках у провалля: щоб дарма хліба не їли. А один чоловік дуже любив свого батька і, не виконавши жорстокого закону, заховав його в хліві і годував таємно. Через деякий час трапився недорід: нічим людям сіяти. Старий побачив, що син чогось журиться, розпитав про все і порадив зняти снопи із стріхи, ще раз обмолотити і засіяти. Так син і вчинив. Зійшов у нього хліб найкраще, і найбільша нива була засіяна. Всі люди допитуються, як до такого додумався. Він спочатку мовчав, а тоді розповів, що батько так навчив. З того часу люди перестали старих на лубках вивозити, а шанували до самої смерті, бо вони мудрі, життям биті, завжди розуму навчають.

(Г. Бондаренко)

Наші предки знали таїни землі. Називаючи її матір'ю-годувальницею, розуміли, що вона може бути й лихоносною. Знали про «зони диявола», де росте миршава трава, миршаве дерево. Куди не лягає худоба, туди й людині краще не йти, бо в тих місцях енергія йде не в людину, а навпаки.

Особливо свято ставилися до цвинтарів. То своєрідні енергетичні «ями», де владарює негативна енергія. Руйнувати їх, а тим більше будуватися, збирати врожаї криві Боже! Гам ніколи не будеш щасливим і здоровим.

Християнська традиція породила багато звичаїв і ритуалів, пов'язаних із ставленням до кладовищ. Серед них дуже важливим є печатання могили: висвячування землі із неї, бо якщо не висвячена — то лихо. Цвинтарна земля, над якою прочитане закляття, за повір'ям, стає смертоносною мольфою. Обсипані нею або ті, що ступили у неї, страждають хворобами й невезінням.

(К. Мотрич)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Красівий, гáрний, вродливий, красний, хорóший, чудóвий.

Усі ці слова значеннєво є дужі близькі між собою й відповідають російським **красівый, хорóший**. Дехто так уподобав слово **красівий**, що забув усі інші слова-синоніми: **красива** дівчина, хоч можна сказати й **гарна** (вродлива, **красна**) дівчина. Дехто каже: «Який **красивий** будинок!» — не замислюючись над тим, що, може, краще сказати: **гарний** (**чудовий**) будинок.

Наведемо кілька прикладів із нашої класичної літератури її фольклору: «Гарна, як квітка гайова» (М. Номіс); «На городі верба рясна, там стояла дівка **красна**» (народна пісня); «Вишню лишень я йому подушку гарну напродиво» (І. Нечуй-Левицький); «Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий» (М. Номіс), «Хвалилася сусідам своїм молодця: яка вона хороша, яка білолиця» (Я. Щоголів).

Прикметнику **красивий** народна мова надавала трохи іншого значення, ніж дехто надає йому тепер, — він указував не на саму красу, а на те, що надає людині краси: «Прибігли до його трупа, покропили цілющою водою — він зцілюсь; покропили **красивою** — то був гарний, а це ще кращий став» (Казки й прислів'я, що записав І. Манжура).

Як бачимо з цих прикладів, українська класика й народна мова

широко використовували багатство синонімів, дуже рідко вдаючись до слова красивий. Таких прикладів можна навести багато, не кажучи ще й про інші слова-діалектизми, наприклад: **гожий, пригожий, красовитий, ловкий, файний** («Кажуть люди, кажуть, що я — **файна дівка**». — Закарпатська пісня; «**Ловкий парубок**». — Із живих уст на Полтавщині; «**Вдовине личко красовите**». — Марко Вовчок). То яка потреба збіднювати мову, забувши цю словесну різноманітність, і переспати писаний текст чи живу мову одним-однісіньким словом красивий? А тим часом ми вживаємо його навіть там, де воно ніскільки не підходить: «Твій учнюк — дуже не**красивий**».

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 418.

Розіграйте діалоги, використовуючи слова красивий, гарний, вродливий, красний, хороший, чудовий.

ЗАВДАННЯ 419.

Перекладіть на українську мову. Складіть з даними словами речення.

Множество, бесконечность, большинство, молния, звенеть, пещера, излучение, отделение, расстояние, парусник, влияние, вселенная, прикосновение, тлеть, затемнение, звездопад, разреженный, мерцать, горизонт, невесомость, неисчислимый, возвращаться, оболочка, полушарие, прозрачный, пространство, ослепительный, созвездие, сияние, сияющий, притяжение, яркость.

ЗАВДАННЯ 420.

Збудуйте синонімічні ряди, виходячи із заголовних слів як основи ряду. Подумайте, в яких текстових ситуаціях доцільне вживання того чи іншого синоніма.

Реалізувати, протестувати, еволюція, дискусія, конкурс.

ЗАВДАННЯ 421.

Доберіть за «Коротким тлумачним словником української мови» (К., 1988) по десять-п'ятнадцять прикладів «а багатозначність слова».

ЗАВДАННЯ 422.

Уважно прочитайте текст. Умовно поділіть текст на смислові частини. Складіть короткий зміст кожної.

«Чужа душа — темний ліс»?

Як гласять езотеричні джерела, справжньої людини не видно, бо справжня людина — це її душа, ба, аура. Все, що робимо, думаємо, відчуваємо, фіксує наше біополе. Відбиваються на ньому вчинки, праведні й неправедні. Це видно з певних візерунків, кольорів. Кожен учинок, почуття — то ціла гама. Негідні вчинки «малюють» темні фарби. Гнів, жорстокість «розсипає» по нашому біополю червоні плями. Стан жертвовності дарує зелені кольори. Духовність — бузкові, білі, самозакоханість — бордові. Любов випромінює срібне сяйво.

Аура духовно досконалої людини чиста, ясна, світиться всіма кольорами веселки. Аура нерозвиненої, незасвіченої — сіра, темна, складається з грубих густих кольорів, що свідчить про низькі почуття й пристрасті.

Недобрий, неправедний учинок нікуди не дівається, а лишається на нашій душі, справляє на неї негативний вплив. Як каже прислів'я: «Стоїть, як гріх над душею».

А можна ж цього уникнути. Самовихованням, самоконтролем. Давня мудрість учить: «Не роби того іншому, чого не хочеш, щоб тобі робили». Тоді й на душі завжди буде легко, світло.

(Катерина Мотрич)

ЗАВДАННЯ 423.

Прочитайте текст згідно з правилами української літературної вимови. Виділіть слова, які викликають труднощі при вимові, і ті, у яких є розходження між вимовою і написанням.

Найбільша сила — людська думка!

Ще донедавна люди в Україні оминали по можливості сварки, хрестили рота, коли з язика злітало недобре слово. Великим гріхом вважалося когось проклинати. То не забобони, а глибинні закони космічного співжиття.

Коли б ми знали, яке зло чинимо собі й планеті, посилаючи у простір злі думки, як захарашуємо власне життя злою енергією! Коли б відали, що ця духовна інфекція перетвориться невдовзі у фізичну! Наші предки були перекопані, що образити думкою більший гріх, ніж учинком.

Думки — вічна енергія. Вони утворюють у Космосі світлі й темні хмари, бо мають властивість притягуватися до собі подібних. Провисають над землею, звідки пішли, і невдовзі повертаються до неї. Ми самі, а не хтось інший, провокуємо стихійні лиха. Згадаймо, що

війни, кров, ненависть завжди доповнювали якісь катаклізми, голод, морі.

Тож кожна думка — «матеріальна». І найбільше зло робимо собі, проклинаючи когось.

(Катерина Могрич)

ЗАВДАННЯ 424.

Перекажіть текст, користуючись своїми знаннями.

Ой ти, водо пречистая

Воду, як могутню стихію Всесвіту, глибоко шанували наші предки. Особливо велику магічну силу мала за їхніми уявленнями так звана «непочата» вода, набрана в криниці то схід сонця. В ній, насправді на зірницях, купали новонародженого, нсю напували корів — щоб давали більше молока, і вмивалися, щоб не боятися пристріту, лихого ока.

«Здрастуй, водо Ульяно, колодязю Авраме і джерело Борске», — так на ім'я зверталися до води наші предки, перш ніж попрохати щільни недугу, забрати лихо, принести удачу, кохання. Воду, освячену в церкві на Водохреще і Стрітіння, колісь зберігали в кожній родині упродовж року. Нсю кропили в хаті, як донкуляв домовик, освячували пасіку, коли уперше виносили із зимівника, вживали від зурочення. Бігуча вода — в струмку чи річці — могла забрати понести далеко всі хвороби, варто було лише викупатися в ній до схід сонця у чистій четвер перед Великоднем чи на самий Великдень опівночі. За повір'ями є ще така хвилинка в ніч під Новий рік, коли вся вода у колодязях перетворюється на вино, і, як розповідали бувальці, дуже смачне. Отакі дива відбувалися із звичайною водою.

(Г. Бондаренко)

ЗАВДАННЯ 425.

Підготуйте розповідь на тему:

«Тому, хто посадить дерево, подякують і онуки, а того, хто загубить, прокленуть і діти» (Нар. творчість).

Розкажіть так, щоб всі ваші слухачі зрозуміли: берегти природу — обов'язок кожного.

ЗАВДАННЯ 426.

Прочитайте оповідання О. Цовженка «Корінь жигтя». Перекажіть його. Подумайте, чому автор звернувся до цієї теми? А яке ваше ставлення до цього?

ЗАВДАННЯ 427.

Дайте відповіді на запитання, використовуючи синонімічні засоби.

1. Як ви розумієте, що таке всесвіт?
2. Що є найважливішим завданням людства сьогодні?
3. Що треба робити для охорони природи?

ЗАВДАННЯ 428.

Прочитайте та поясніть зміст поданих нижче прислів'їв та приказок. Виберіть із них ті, що найбільше вам сподобалися, й напишіть твір, використавши в ньому відповідні прислів'я та приказки.

Земля

- △ Земля багата — народ багатий.
- △ Земля дає все і забирає все.
- △ Дай землі, то і вона тобі дасть.
- △ Земля — мати.
- △ Земля наша мати всіх годує.
- △ Земля потребує доброї погоди, доброго насіння, доброго робітника.
- △ Земля слухом повна.
- △ Земля — тарілка, що покладеш, те й візьмеш.
- △ Земля — трудівниця, аж парує та людям хліб готує.
- △ На добрій землі що посієш, то вродить.
- △ На ледачій землі і трава не росте.
- △ На необробленій землі лиш бур'ян росте.
- △ На поганій землі хліб не родить.
- △ На чорній землі білий хліб родить.
- △ На чорній землі жито сіють, а на білій собаки гавкають.
- △ Не земля родить, а руки.
- △ Про землю піклуйся — золотим зерном милуйся.
- △ Там така добра земля, що дитину посади, то вироста б.
- △ Хто на землі сидить, той не боїться, що впаде.
- △ Чня земля, того й хліб.

Т Е М А 22

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕННЯХ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕННЯХ

Таблиця 33

Правило	Приклади
<p>Кома ставиться:</p>	
<p>Коли частини речення передають одночасність, часову послідовність, сумісність дії</p>	<p>З лісу шепче гілка, з жита — перепілка, з-за широкого лиману журиться сопілка. (А. Малишко)</p>
<p>Крапка з комою ставиться:</p>	
<p>Коли частини речення поширені і не мають тісного зв'язку у змісті (або в середині мають коми)</p>	<p>Сонце гріє, вітер віє з поля на долину; над водою гніє з вербою червону калину. (Т. Шевченко)</p>
<p>Двокрапка ставиться:</p>	
<p>1. Коли друга частина пояснює, доповнює, розкриває зміст першої частини</p>	<p>Так і в поезії, так і в житті людському: крізь порох, труд і піт, крізь сумніви і втому ми здобуємо свою височину. (М. Рильський)</p>
<p>2. Коли друга частина називає причину того, про що говориться у першій частині</p>	<p>Погасли вечірні вогні: усі спочивають у сні. (Л. Українка)</p>

Правило	Приклади
<p>3. Коли у першій частині є дієслова чути, знати, розуміти, бачити, дивитися, дивуватися, вирішувати, які вказують, що у наступній частині визначиться якийсь факт</p>	<p>Старий присувається до вікна, зазира всередину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості — учитель та селяни. (М. Коцюбинський)</p>
<p>Тире ставиться:</p>	
<p>1. Коли друга частина вказує на швидку зміну події чи наявний раптовий наслідок</p>	<p>Оглянувся — в порту вже клипуть біі. (О. Гончар)</p>
<p>2. Коли в першій частині зазначається час або умова того, про що говориться в другій частині</p>	<p>Посіє народ вчасно — вродить пшениця рясно. (Нар. творчість)</p>
<p>3. Коли зміст першої частини порівнюється чи протиставляється змісту другої частини</p>	<p>Ще сонячні промені сплять — досвітні огні вже горять. (Л. Українка)</p>
<p>4. Коли друга частина містить у собі причину або наслідок із того, про що говориться у першій частині</p>	<p>Повіяв вітер по долині — пішла дібровою душа. (Т. Шевченко)</p>

ЗАВДАННЯ 429.

Поставте відповідні розділові знаки у безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Ми не лукавили з тобою ми просто йшли у нас нема зерна неправди за собою (Т. Шевченко). 2. Вечірні барви тихо облягли село над Великим шляхом тріпнула зоря і десь далеко-далеко запечалилась пісня (М. Стельмах). 3. Раби сьогодні не раби шумлять знамена боротьби (О. Олесь). 4. Було колись в одній країні сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував (Л. Українка). 5. Журавлі бринять дзвінкоголосі їх кличе даль прозоро-вітрова (А. Малишко). 6. Говорить шовком шне (Нар. творч.). 7. Утихла буря більш валів не стало (Л. Українка). 8. Розірвись надвоє скажуть чому не начетверо? (Нар. творч.). 9. Гаї шумлять я слухаю (П. Тичина).

ЗАВДАННЯ 430.

Складіть і запишіть 10 складних безсполучникових речень, в яких би ставилась крапка з комою.

ЗАВДАННЯ 431.

Складіть і запишіть 15 складних безсполучникових речень, в яких би ставилась двокрапка.

ЗАВДАННЯ 432.

Перетворіть, де можна, безсполучникові складні речення у сполучникові. Що зміниться від цього?

1. Бери до серця і зятям: душа творця не перекувіне (М. Сингаївський). 2. Там вечір дихає туманами, йому зоря з дитинства сниться (М. Сингаївський). 3. Так тихо, так любо, так ніжно у полі (П. Тичина). 4. Поглянув я на ягнята — не мої ягнята (Т. Шевченко). 5. Я певен, друже, ми зустрінись мусимо, ми любимо світанки зустрічать (М. Сингаївський).

ЗАВДАННЯ 433.

Перекладіть речення з російської мови на українську. Поставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. За холмами глухо прогремел гром подуло свежестью (А. Чехов). 2. И кинул взоры я кругом тот край казался мне знаком (М. Лермонтов). 3. Стволы берез уже белели во мраке приближался скудный и холодный рассвет (К. Паустовский). 4. Светает побелел восток и озарил вершины гор и стал синеть безмолвный бор (М. Лермонтов). 5. Деревья словно плакали с ветвей их на землю всё время падали крупные капли даже стволы были мокрые (В. Арсеньев).

ЗАВДАННЯ 434.

Розкажіть про розділові знаки в складних безсполучникових реченнях.

ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ

У весняному лісі

Добре пригріває вже весняне сонечко, підсилає в лісі земля. Все навколо оживає: дерева, трави, комахи. Веселіше співають птахи, а їх уже прилетіло чимало! Глянь, як набубнявіли пуп'ячки на галузках, от-от розпукнуться.

Бачиш — полетів перший метелик. Це кропивниця. Невже вона встигла так швидко вирости? Звичайно, ні. Є такі метелики, що не гинуть від холоду, а залізуть кудись у щілину й перезимують там, пересплять до весни. Так і кропивниця. Тому вона й перша серед метеликів з'являється.

А давай-но підійдемо до мурашника. Він теж ожив! Дивись, як сновигає мурашня. Правда, мурашки ще не такі швидкі, як улітку. Та за кілька днів вони прокинуться зовсім від сну.

Повилазпи мурашки — й одразу до роботи. Одні волочать здобич додому, другі займаються ремонтом будинку, який трохи поспував за зиму. Кому ж приємно жити в будинку, що протікає? Всі стіни погниють, а потім з хати тікай. Ніколи не руйнуй мурашників, бо мурашки знищують лісових шкідників і цим допомагають зберегти ліс.

А що це гріється на камінчику? Е, які ми нсобережні: злякали ящірку. Це вона після зимової сплячки вилізла погрітись на сонечку. Ящірки теж корисні. Вони з'їдають багато слизняків, мух, різних шкідливих комах.

Хороше зараз у лісі, і додому не хочеться йти — так багато в ньому цікавого. Є на що подивитись.

(З журналу.)

Соловейко

Десь зовсім близько від них невгамовно виводив свою пісню соловейко. Спершу, коли починав заливатися, здавалось, що у горлечку в нього билася маленька співуча намистинка. Короткий свист — і ось вона уже вискакувала з дзьобика і стрімко летіла над лісом, а за нею вискакували такі ж самі намистинки, і всі вони нанизувалися у довгий невидимий разок. Потім нитка на тому разку рвалася, і намистинки падали в лунке озеро. Соловейкові жаль ставало їх, і він заходжувався ойкати, схлипувати. Швидко заспокоївшись, розшедрювався і без жалю розсипав навкруги коштовності: камінці-самоцвіти, янтареві бусинки, червоні коралі, срібні сережки, золоті колечка. А як не ставало їх, радісно дзвонив у прозорі кришталеві дзвоники, що висіли поряд на гілочці.

Соловей сидів на тонесенькій калиновій гілочці, що схилилася од його ваги. Був дуже схожий на горобчика, лише тільце мовби трохи витягнуте. Очі чорні, великі. Як співав, злегка горбився, трішки опускав крильця, широко відкривав тонкий дзьобик, в якому, ніби сердечко в дзвонику, бився гострий язичок, і все його крихітне тільце тремтіло й здригалося.

Сонце вже підбилося на добрий людський зріст. В його скісних променях на деревах, у траві, у туго натягнутих ажурних павучаних сітках, ніби оті коштовності, що їх щедро розсипав по лісу соловейко, блищала, вигравала всіма барвами райдути роса.

Запаморочливо пахли конвалії, черемха, шипшина.

Чи не вони ото й споїли своїми п'янкими пахощами всіх лісових пахів, що раптом вирішили позмагатися у співі з солов'ями?

(За Б. Комаром.)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ліс і дерево.

«Ми щодня одержуємо 4 тисячі кубометрів лісу»,— читаємо в одній газеті. Така фраза звучить по-українському дуже неприродно, бо лісом зветься сукупність дерев, що ростуть на певній площі землі: «Кругом яру зеленіє старий ліс» (І. Нечуй-Левицький). Одержувати щодня ліс та ще, до того ж, не гектарами, а кубометрами — неможлива річ.

Якщо слово ліс має українською мовою одне значення, то дерево— два: рослина («На похиле дерево й кози скачуть». — Прислів'я) й матеріал, що добувають із цієї рослини на різні господарські потреби («Я покажу, де є хороше дерево на хату». — Леся Українка; «Нам треба ще багато будівельного дерева». — З живих уст).

Отже, й у першій фразі треба було написати: «Ми щодня одержуємо 4 тисячі кубометрів дерева».

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 435.

Складіть і запишіть 10 речень, вживаючи слова ліс і дерево.

ЗАВДАННЯ 436.

Перевірте значення поданих слів за словником.

Агрус, багно, вдатися, вепр, вештатися, вздріти, висівки, вільха, вудка, галас, гандзоляк, жаба, зграя, канарка, качка, качконіс, конвалія, курява, лоша, пестити, хижий, файнний.

ЗАВДАННЯ 437.

Перекладіть на українську мову.

Спросить, начало, шалости, счѣт, растяна, роза, шиповник, густо, пенне, сумерки, соцветне, цапля, щенок, ель, ястреб, ветвь, попугай, корень, уродиться, сливки, вид, остроумне, считать, полагать.

ЗАВДАННЯ 438.

Перекладіть текст з російської мови на українську, запишіть, підкресливши в ньому лексично спільні для обох мов слова.

Л е с

Лес. Тень и тишина. Статные осины высоко лепечут над вами; длинные висячие ветки берёз едва шевелятся; могучий дуб стоит, как боец, подле красчвой липы. Вы едете по зелёной, испещрённой

тнями дорожке; большие жёлтые мухи неподвижно висят в золотом воздухе и вдруг отлетают; мошки выются столбом, светлея в тени, темнея на солнце; птицы мирно поют. Золотой голос малиновки звучит невинной болтливой радостью: он идет к запаху ландышей. Далее, далес в лес... Лес гложет... Неизъяснимая тишина западает в душу; да и кругом так дремотно и тихо. Но вот ветер набежал, и зашумели верхушки.

(И. Тургенев)

ЗАВДАННЯ 439.

Прочтайте виразно вірш. Виділіть слова, які можна об'єднати в тематичну групу «рослинний і тваринний світ».

Олександр Олесь

УКРАЇНА В СТАРОВИНУ

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.

Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби,
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.

Де родились, там вмирають,
Обертаючись у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

По лісах шумлять потоки,
Смарагдові від трави,
Розпливаючись то в багна,
То в озера, то в стави.

По річках, озерах, багнах
Вічний галас, вічний спів,
Крик гусей, качок і чапель,
Зойк чайок і журявлів.

Лебедіні білі зграї
В небі хмарами летять.
Навкруги орлині крича
Гучно, хижо лопотять,

Над стручком спинився олень,
Прислухається, тремтить,
Десь почув неневний шелест
І зникає через мить.

То ведмідь ішов напиться,
Остудитися в воді,
То збирають під дубами
Чорні вепрі жолуді.

По лісах блукали кози,
Тури, олені, вовки,
Кабани, ведмеді, лосі,
Рисі, зубри, борсуки.

Не стихав до ночі галас,
Дикий рев і ніжний спів...
Все кругом жило, змагалось,
Ліс дивився і шумів.

По лісах дрімучих, темних.
З луком пращур наш ішов.
З рисем, лосем і ведмедем
Він боровся і боров.

Здобував він теплі хутра,
М'ясо, шкіру на свій дах,
Часом сам роздертий падав
З серцем звіра у руках...

А на півдні за лісами
Колихалось море трав;
То над степом буйний вітер
На шовкових струнах грав.

Степ широкий, степ безмежний
Де початок твій, де край?
Коли сам Стрибог не знає,—
У Дажбога поснитай.

В день ясний горіло сонце,
Нерухомо вітер спав,
Нерухомо в мертвій тиші
Степ незайманий стояв.

В бурю він шумів, як море,
І ховався в сизій млі,
Полохливо буйні трави
Припадали до землі.

А зимою умирав він,
Спав під килимом снігів...
Тихо... Пусто... Тільки чути
Десь сумне виття вовків.

Та часами прогуркочуть
Диких коней табунні,
Наче вихори, здіймають
Білу кураву вони.

.....

На лісах дрімучих, темних,
На незайманих степах
Спочивала Україна
В золотих дитячих снах.

ЗАВДАННЯ 440.

Складіть і запишіть казку на основі запропонованого вам малюнка. Прочитайте її та запишіть свої читання на магнітофонну стрічку. Прослухайте. Сподобалось?

ЗАВДАННЯ 441.

Прочитайте і перекажіть текст.

О с и к а

Вважалась у народі особливим, проклятим деревом. Кажуть, коли Богородиця з немовлям Ісусом тікала від царя Ірода, то ховалась від погоні під деревами. І всі дерева стояли тихо, не шелеснувши, лиш на осіці дрібно тріпотіло листя... За цей гріх Бог прокляв її. Пізніше на дереві повісився Іуда-апостол, що зрадив Христа. І тепер уже довіку тремтить листом: од жаху за скоєне. За народним повір'ям осика була сильним відворотним засобом од нечистої сили: кілок з осичини забивали на воротах під Зелені свята (од відьми), а потім, щоб не велось у господі нічого лихого, закидали його на горіще. Щоб утратив свою лиховісну силу упир чи відьмак, в його могилу забивали той же осиковий кіл.

(Г. Бондаренко)

ЗАВДАННЯ 442.

Розгляньте репродукцію картини про ліс. Створіть художню розповідь. Розкажіть її.

ЗАВДАННЯ 443.

Прочитайте прислів'я та приказки. Поясніть, які риси тварин, птахів стали основою для їх складання.

- Гуси проти вітру ходять.
- Гусь свині не товариш.
- Індик хоч не співає, та багато думає.
- І сліпа курка на зерно трапить.
- Два ведмеді в одній берлозі не живуть.
- Аби вовк ситий, і баран цілий.
- Лисяча хитрість, заяче серце.
- Видно зайця по вухах.
- Вдача собача, натура вовча.
- Пес бреше — вітер розносить.
- Бачить кіт сало, та сили мало.
- Для миши й кішка звір.

ЗАВДАННЯ 444.

Відгадайте цікаві загадки. А які знаєте ви?

1. Є шапка, але немає голови; є ноги, але без черевика.
(Гриб)
2. Літом одягається, а на зиму одяжі цурається.
(Дерево)
3. Не розбивши горщика, не з'їси кашки.
(Горіх)
4. Живе один батько і тисячі синів має, всім шапки справляє,
а собі не має.
(Дуб і жолуді)
5. На дереві я родився в кожусі, кожух розірвавсь, і я на землю
впав.
(Каштан)
6. Всі пани скинули жупани, а один пан не скинув жупан.
(Листяні дерева і сосна)
7. В яким лісі немає листя?
(В сосновім бору)

Ш а р а д а

Ось країни назва. В ній — п'ять літер;
ви їх розділіть на три і дві —
в листі зашумить одразу вітер,
застрибають коники в траві,
бо оті три літери одні —
невеликий ліс у множині,

другі дві — зазначу при нагоді —
вказівний займенник з ними в згоді.

Є така країна в білім світі
їй називається вона

(Гаї-рі)

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 445.

Прочитайте поданий текст і продовжіть розповідь.

* * *

Ліс — диво природи, важливий і незамінний елемент біосфери, регулятор клімату, постійно діючий фільтр повітря. Дерево — унікальне її творіння. Воно має свою біографію і географію. Назви влучно відображають основні властивості рослини. На земній кулі зростають хлібне, томатне, динне, ізюмне, масляне, капустяне, воскове, гвоздичне, краконове, тюльпанне, оливкове, червоне, чорне, оцтове, суничне, кавове дерева, інші дивовижні і дуже цінні породи. З часу появи на землі розвиток людини відбувався у нерозривному зв'язку і повній гармонії з природою... Вона поступово нагромаджувала знання про рослини, знаходила серед них цілющі і використовувала для лікування. Крім того, ліс — невід'ємна частина історії, побуту і культури українців.

Але стан лісів залежить від поведінки людей, їх екологічної грамотності і культури. Більшість із нас, на жаль, не підготовлені до спілкування з природою, а тому завдають їй великої шкоди...

(А. Чала)

Т Е М А 23

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТАТАХ ТА ДІАЛОЗІ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Таблиця 34

Правило	Приклади
1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а пряма мова береться в лапки	Думала сумна смерека: «Де краса у мене? Ось у інших розвилося Листячко зелене. А я стою однакова Літом і зимою; Як мій дуб мене покине, Що буде зі мною?» (Д. Павличко)
2. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї ставиться кома, знак оклику, знак питання, три крапки чи тире; слова автора пишуться з малої букви	«Ну, а тепер берімося до діла!» — весело запропонував Андрій. (О. Бойченко)
3. Якщо слова автора розривають пряму мову, то перед ними ставиться кома, знак оклику, знак питання, три крапки чи тире, а після них—кома й тире, якщо перша частина прямої мови не є закінченим реченням	«Еге, — подумав Остап, — так ось що воно!» (М. Коцюбинський)

Правило	Приклади
4. Якщо слова автора розривають пряму мову, то перед ними ставиться кома, знак оклику, знак питання, три крапки чи тире, а після них — крапка і тире; продовження прямої мови—з великої букви, якщо перша частина прямої мови — закінчене речення	«Яка ти розкішна, земле, — думала Маланка.— Весело засівати тебе хлібом, прикрашати тебе зелом, завітчати квітами». (М. Коцюбинський)
5. Якщо слова автора всередині прямої мови розпадаються на дві частини, одна з яких стосується першої частини мови, а друга—другої частини прямої мови, то перед другою частиною ставиться двокрапка і тире, а перше слово прямої мови пишеться з великої букви	«Зараз,— сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки: — Де там Зінька з кислицями?» (А. Головко)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТАТАХ ТА ДІАЛОЗИ

Таблиця 35

1. Цитати виділяються лапками. Якщо цитата супроводжується словами автора, то вона оформлюється як пряма мова	Казав пан: «Кожух дам», та слово його тепле. (Нар. творчість)
2. Якщо цитата наводиться не повністю, то пропуск позначається трьома крапками	Вовик звернувся до Марії: «Тобі тут, Марійко, здається, не дуже весело буде...» (О. Гончар)
3. Коли мова діалогічна, то замість лапок уживається тире	— Ух, ти — всезнако! — Фрося легенько штовхнула його під бік, але тут же посерйознішала і додала: — Яка гарна людина, цей Терентій Корнійович! (О. Вишня)

ЗАВДАННЯ 446.

Поставте розділові знаки при прямій мові та цитатах. Поясніть їх уживання.

1. Обступили нашу Ольгу люди
Хай щаслива твоя доля буде! (Т. Масенко).
2. Подруженько любесенька
Чи бачила мого милого
Ой бачила ще й видала
Ще й трошечки з ним постояла (Нар. творчість).
3. Ой ходила дівчина бережком
Заганяла селезня батіжком
Іди іди селезню додому
Продам тебе дідові рудому (Нар. творчість).
4. І просилася і молилася
Пусти мене старий діду на вулицю погулять! (Нар. творчість).
5. Ото воно там якраз і було тикаючи назад пужалом сказав мій
візник отам де стовп (П. Панч).
6. Мама її ще засміялася гірко Ну що хороше придане дала (Міщ.).
7. Стрів дівча легінець Дай дівчино свій вінець (Нар. творчість).
8. Татко наш працює пояснила вона Поки татко поки й нас...
(М. Міщенко).
9. А скільки коштує квітка
Не знаю. Спитайте у сонця (Л. Костенко).

ЗАВДАННЯ 447.

Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків.

Культура мови, думки, почуттів

Людина створила культуру, а культура людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці і культурі мови. Культура — це не тільки те все, що створене руками і розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільного поведіння, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови. Належачи до певного соціуму, індивідуум зі своєю появою на світ органічно входить у вироблену його співвітчизниками культуру, стає її користувачем і носієм. Чим міцніші зв'язки людини з культурою народу, тим більшого можна сподіватись від неї як від громадянина, свідомого творця матеріальних і духовних благ, патріота й інтернаціоналіста. Ослаблення зв'язків з культурою свого соціуму, втрата його мови, нехтування його звичаями негативно позначаються на самооцінці вчинків індивідуума, на його ставленні до спів-

вітчизників, до результатів колективної і індивідуальної діяльності. Отже, духовна культура міцними, хоч і невидимими нитками зв'язана з матеріальною культурою. Тому-то наше суспільство, пробудившись від довгого інтелектуального сну і приступивши до морального самоочищення, побачило ті болячки, які багато років прикривалися бадьорними лозунгами і закличками. Не пройшла повз увагу суспільства і мовна проблема...

Мова не тільки засіб спілкування, а й природний резервуар інформації про світ, насамперед про свій народ...

(«Культура української мови»)

ЗАВДАННЯ 448.

Поясніть розстановку розділових знаків при діалозі.

Український романтик

Якщо на отчій землі збагатилося коло інстинних романтиків з «Планети сподівань», «Горлиці» та «Голубих оленів» — до того велими причетний Олексій Коломієць, поет і драматург.

Пам'ятаю давній наш діалог у редакції журналу «Радуга».

— Що пишете?

— На жаль, офіційний лист, — відповів я.

— Хе-хе, — як лелека, всміхнувся Олексій Федотович і сором'язливо додав: — А я не зміг би такого листа написати, бо все відчуваю в обличчя.

— Ну то вже драматургія, сцена.

Заговорили про поезію, він і тут відкрився ще одною гранню.

— А ви знаєте, я для своїх п'єс віршив не позиčaju у поетів, а пишу їх сам. Тихенько мережу.

Дивлюсь на нього, як на Бога, а про себе думаю: з усіх, кого я знаю, він найболючіше відчуває трагедію нашого часу. Батько не розуміє сина, а син — батька. Керівник бреше народові, а народ зневажає керівника, все вище й вище, аж до уряду. Хіба це не трагедія?

Шановний Олексію Федотовичу, те, що боліло Вам упродовж багатьох літ, те, що ви розвінчували, що висміювали, призвело до того, що маємо. Ваш біль — прозріння часу.

(І. Кирпель)

ЗАВДАННЯ 449.

Які розділові знаки ставляться при цитатах? Поясніть.

Писанка

Як добре, що люди не забули прекрасного звичаю. «Як не стануть писанок писати та й на Юрія класти ватри — ізгнбне світ їм», — каже мені космацька писанкарка Аїна Коб'юк. Сидить вона в чистій хаті,

вбрана у вишиту сорочку, з писачком у руках, з молитвою на вустах. «Мама мені наказували, що писанку треба писати з побожними думками, відганяючи од себе злість і нечисть». Слухала Анниця маминого слова-ради, слухався Анницю писачок. Є що тепер показати і втішити людей на Пасху.

(Романа Кобальчицьська)

ЗАВДАННЯ 450.

Перекладіть текст з російської мови на українську. Поставте розділові знаки; поясніть їх уживання при прямій мові.

О Г л и н к е

Он (Глинка) всею жизнью своей оправдал слова сказанные ещё ребёнком Музыка — душа моя писал В. В. Стасов.

П. И. Чайковский назвал Глинку небывалым изумительным явлением в сфере искусства и характеризую его Камаринскую писал в 1887 году Русских симфонических сочинений написаю много можно сказать что имеется настоящая русская симфоническая школа И что же? Вся она в Камаринской подобно тому как весь дуб в желуде! Да! Глинка настоящий творческий гений.

(В. Пономарёв)

ДИКТАНТ

Бабусина наука

Гумор такою ж мірою відображає духовний світ народу, як його пісні, казки, легенди. Український народний гумор образний, добре приперчений, оптимістичний, необразливий, викликає посмішку, а не брутальне «ги-ги».

«Як спалось? Чи сухо всталось?» — запитувала мене малу ранком бабуся. Якщо я довго затримувалась у ванній, приказувала: «Не мийся так довго, бо станеш біла-біла, ворона подумає, що сир, і вкраде». Коли я сумувала, радила: «Бий лхром об землю, як швець мокрою халявою об лаву». А ще зичила: «Дай тобі Бог здоров'я в ручкн, в ніжки і в животик трішки».

Від баби Люби почула я такі розповіді. Везуть помираючого від голоду на цвинтар, а назустріч йому стара: «Чоловіче, візьми сухарнк, з'іси та й одужаеш». А він у відповідь: «Та це води накачатн, та наносити, та сухар розмочити... Поганяй до ями!» Пообіцяли мужику: скільки землі обійде, стільки йому дістанеться. Він ішов, потім біг, а падаючи знесиленим, простяг руки вперед: «І це моя».

Пам'ятаю бабусині приказки: «Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти», «Не дай Боже свині роги, а мужику панства» і улюблену — «Що громаді, те й бабі».

(І. Ганюкова)

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вибрати чи обрати?

Здається, між словами вибирати й обрати нема ніякої значеннєвої різниці, кажем-бо «Завтра йдемо на вибори, де будемо обирати депутатів до Верховної Ради України»; «Депутати обирають із-поміж себе Голову Верховної Ради». Аналогічне читаємо й в українській класичній і сучасній літературі: «А що, хлопці, так обираєте його на ватажка?» (О. Стороженко); «Багатого голову скинули, а обрали за голову чередника» (І. Нечуй-Левицький); «Колгоспники радо обрали тов. Борзила на голову правління» (О. Вишня); Поряд із дієсловом обирати інколи вживають дієслово обібрати: «Нам сотника Лясковського, кажу, полковником годиться обібрати» (Б. Грінченко). Скрізь у цих прикладах бачимо дієслово обирати чи обібрати, а не вибрати. Чому? Перш ніж відповісти, наведемо ще кілька прикладів із дієсловом вибирати: «Вибирає злу дорогу» (П. Куліш); «Пугач вибрав дорогу через Криворівню» (В. Гжицький); «Не було чого й вибирати на базарі, бо самі вибірки тільки zostалися» (з живих уст).

Як бачимо, слово вибирати стоїть там, де мовиться про напрям, матеріал, якусь річ тощо; воно може бути й синонімом дієслів витягати, діставати («От баба вибирає пиріжки та на стіл кладе, щоб прохололи». — О. Іваненко), відокремлювати («Кукіль з пшениці вибирати». — М. Номис), виймати («Бодай дідько очі вибрав!» — М. Номис).

Там, де йдеться про вибори депутатів, почесних членів чи на якусь громадську посаду, як це бачимо в перших прикладах, слід послуговуватись дієсловом обирати (обібрати). Цим словом користуємося ще коли мовиться про наречену дружину («Та ви, певно, когось уже обрали собі, — так ви й кажіть». — Марко Вовчок), покликання, фак («Сам, добровільно, без чужого примусу, обібрав собі спеціальність». — А. Кримський) або влюблене місце («Сестри обрали затишне місце, вкрите густою травою і квітами». — Л. Смілянський). Із цього погляду в фразах, узятих із сучасної літератури: «З найкращих дівчат на селі він вибрав собі Устю»; «Я вибрав літературу», — краще було написати: «обрав собі Устю», «обрав літературу».

(Б. Антоненко-Давидович)

ЗАВДАННЯ 451.

Прочитайте текст спочатку про себе, потім уголос.

Наш батько

Оце він і є. Пашому батькові, як мені здається, ще немає вісімдесяти. Здоров'ям він, слава богу, нівроку: і зварить сам, і полере, і роботу яку коло хати зробить, і взагалі...

Він уже сам забув, коли базарював на цьому базарі, але сьогодні, як бачите, приїхав і тиняється від машин до возів, від возів до лавки і так далі. Очевидно, батько вибрався зі своїм інтересом: побачити, що люди продають, по яких цінах, послухати, про що говорять, яка городська мода пішла на харчі та на одяжу, або ж і самому купити що.

Я пригадую, як одного разу до війни, ще наша мати була жива, привезли мн з батьком на цей базар шість мішків огірків. Простояли з тими огірками мало не до вечора, потім батько розсердився, здав огірки оптом Райспоживспілці, випив в чайній сто грам, купив півкіло «тульки» — і по тих грошах за шість мішків огірків...

Візьме чи не візьме? Гляньте, як довго він прицінюється до цих чобіт. Мабуть, візьме, бо по тому, як колупає нігтем підошву — чи добре вичинена — як обмацує голенища, передки, ранти, залазить рукою всередину — чи рубчика якого нема, чи цвях не виліз із підошви, — дістає гроші. Купує. Перев'язує мотузком, перекидає через плече і зараз піде купувати морозиво. Точно: бачите, підходить до лотка... Батька нашого хлібом не годуй, але дай йому морозива або тульки. Він любить морозиво і любить тульку. Купує. Тепер він буде їсти. Він не буде його їсти, ходячи по базару. Він зараз стане ось під цим деревом, де менше людей, і тут почне. Нехай їсть на здоров'я. Ми чекаємо, доки він досмакує, оберточку зімне в кулаці, покладе у кишеню, бо нікуди кинути, потім ще раз подивиться на лоток й піде собі з чобітьми через плече по базару далі...

(М. Вінграновський)

ЗАВДАННЯ 452.

Прочитайте. Які почуття викликає у вас цей текст? Напишіть коментар до цього тексту.

* * *

Я підвів голову, й раптом дрож пронизав мене. Я побачив угорі кілька приблідних зірок, безмежну темряву, в якій, наче курява, плавало місячне проміння, гострий запах озимини й зволоженої землі діткнувся ніздрів, — і проста думка, що я живу на цьому світі, що все це бачу й відчуваю, що здатен розуміти й осмислювати, ця думка примусила мене затреміти від зворушення. З гострою увагою поди-

вився на лозинку, яку тримав у руках, — вона приглушено зблискувала, тьмяно яскріли краплини води на боках її. Узяв грудочку землі, розім'яв між пальцями, наче намагався вилушити з неї глибокий, ніким не знайдений смисл; долоні запахли шорстким пилом, проклянувся дух перегною, довго пролежаного в землі й незотлілого коріння. Зірвав дрібну гостролисту очеретинку, помацав її суглоби, понюхав на зламі — війнуло рослинишм водянистим соком, а також — трохи затхлістю болота. Все, що оточувало мене, все, по чому я ступав і що бачив, — раптом сповнилося для мене великої ваги, все мало зміст, проникнути у який мені було заказано, все мало своє певне призначення. І я відчув, що перед лицем природи всі ми рівні: і лозинка, й стебло очерету, і грудка землі, і я... Відчув, що не в силі збагнути й самого себе, осягнути своє призначення тут, у цьому світі. Хто я? Навіщо? Пощо? Ким я був мільйони років тому і в якій формі відтворюся згодом, коли втрачу здатність сприймати? І чим були ці поля давно, й чим вони стануть геть-геть, і як сяятиме нічне повітря геть-геть тоді, куди й зазирнути неможливо? Я вийшов з материнського лона, але мене могло й не бути, я — випадковість, адже і брат мій, і сестра моя — це вже щось інше, теж збіг випадковостей, і всі ми могли бути не такими, отже, нас зовсім могло не бути...

(Є. Гуцало)

У У У

Чесного роду

*Як дідові Петрові стало важко,
побачив він, що йдеться не к добру.
Ледь-ледь одкашлявшись, сказав: —
Палажко, —
і видихнув: — Оце вже я умру.*

*— Ой Петре, голубе... — заголосила. —
Одступиться ж хвороба... хай їй грець!
— Палажко, слухай... повторять несила, —
скривився дід. А був він добрий швець.*

*Рукою показав на шкіри шмаття
(життя прожив без хитроців і чвар):
— Щоб людям роздала все це монаття —
запам'ятай лишень, де чий товар.*

*Підошви Міні однесеш додому,
Секлеті — чоботи (не долатав),
дві витяжки Мусієві кривому,
а переди — Пацулі, — простогнав.*

*Та трохи заспокоївся в надії
на тяму жінки. Піт укрив чоло:
— Пооддавай,— важкі склепляє ві,—
в моім роду нечесних не було.*

*А що відомо вам про власний рід?
Чи добре знаєте свій родовищ?*

(Д. Білоус)

ЦІКАВА СТОРІНКА

Хочете — вірте...

Який колір кому...

Останнім часом підвищився інтерес до речей, на які раніше не звертали й щонайменшої уваги. Скажімо, кому якого кольору вбрання слід носити... Тим, хто народився під знаком Овна, надає привабливості малиновий, червоний, золотаво-жовтий; Тельцям — усі фарби весни: лимонний, білий, зелений, бузковий тощо. А Близнюкам варто зупинитися на оранжовому, блідому жовтому, сіро-голубому, фіолетовому. Ракам пасує сріблястий, блідий оранжевий і... зеленого горошку. Леви мусять віддати перевагу ясно-червоному, жовто-коричневому, пурпуровому й чорному. Діва, звичайно, обирає білий, ніжний голубий і зеленкуватий. Терези, як завжди, мають широку палітру: від пурпурового до темно-голубого. Скорпіон — криваво-червоний, пурпуровий, малиновий, усі відтінки вогню. Стрільцям не треба нічого іншого, окрім синього, зеленого, фіолетового. Козероги, ті, як правило, тяжіють до чорного, темно-коричневого, попелясто-сірого, синього. А Водолям близька стихія моря — від синьо-зеленого, ультрамарину до фіолетового. Не відстають від них і Риби — колір морської хвилі, блідий синій, сталевий, фіолетовий (але аж до червоного).

(3 журналу)

Що каже Щуці Кіт?

Що каже Щуці Кіт у байці гострослова,
великого байкописця Крилова?
Згадати не силкуйтеся, бо далі
я наведу рядки в оригіналі:

*«Гляди, кума, чтобы не осрамиться,
Недаром говорится,
Что дело мастера боится...»*

Цікаво, друзі, як би це ми з вами
сказали українськими словами?

Подумайте, хтось, може, з вас відтворить?
У мене так до Шуки Кіт говорить:
*«Не осоромся, кумо, будь ласкава,
Недарма ходить слава,
Що мастака боїться справа...»*

Не вживайте всупері смислові
ані виразів, ні слів...
Наведіть крилаті вислови
українських байкарів.

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 453.

Прокоментуйте вислови. Свій коментар запишіть.

1. Добре ім'я — найкраще багатство.
2. Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю.
3. Бережи честь змолоду.
4. Сумління — найкращий порадник.
5. Добре роби — добре й буде.
6. Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше.
7. Хто людям добра бажає, той і собі має.
8. Кого почитають, того й величають.
9. Доброму скрізь добре.
10. Добре діло роби сміло.
11. Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла й сподівайся.
12. До доброї криниці стежка утоптана.
13. Світ не без добрих людей.
14. Добрий чоловік — надійніше кам'яного мосту.
15. З ким поведешся, того й наберешся.
16. Не одяга красить людину, а добрі діла.
17. Хто не чинить лихого, тому не страшно нічого.
18. Ладом усе можна.
19. Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.
20. Коли тебе добрі люди шанують, шануйся і сам.
21. Не міряй всіх на свій аршин.

**МУДРІСТЬ АФОРИЗМУ
ЧЕРЕЗ ВЛАСНУ ПРИЗМУ**

Проста класифікація

*Отих, від кого йде наруга,
три категорії всього:
мій ворог, ворог мого друга,
та ще друг ворога мого.*

Логічне

*В житті є логіка сувори
й суворі виміри народні:
як не казав ти правди вчора,
то не повірять і сьогодні.*

* * *

*Переконатися пора:
зробивши зло, не жди добра.*

* * *

*Чи зівжди до уваги ми берем,
в роботі ризикнувши помилиться,
яким важким, гнітючим тягарем
буває щойно зроблена дурниця?*

Сто і один

*Дружба — це достатку річ,
сварка — ворогові свято.
Друзів сто — і мало їх,
ворог — і один — багато.*

* * *

*Хто б не був ти — носа не дери,
не шкодуй для мандрів подошов.
Де б не був — учися, говори
мовою людей, куди прийшов.*

* * *

*Розлютився — ранить, наче лезом,
а жалкує, ледь не все життя.
Кажуть так, що гнів —
спочатку безум,
потім — каяття.*

Жовторотий виродок

Все рідне для пташати-молодця
дрібницею зробилось раптом суцєю:
учора тільки вилупивсь з яйця,
сьогодні вже гидує шкаралущею!

До сімейної ідилії

Бува таке в сім'ї хваленій —
з ним носяться, як з чиряком:
у десять — чудо, в двадцять — геній,
а в тридцять став він сіряком.

Про пам'ятники

І ви затямте, друзі мої милі,
що пам'ятник і букви золоті —
не те, що люди ставлять на могилі,
а те, що ти лишив їм у житті.

* * *

Хай тебе зачеплять возом,
будь спокійний, наче мур.
Знай: найбільший друг твій —
розум,
а найбільший ворог — дур.

* * *

Лють нещадно сушить злого,
юнаку згинає плечі.
А від сміху і в старого
сяють очі молодечі.

Не хвалися родом

Не хвалися родом,
що ти благороден:
скажуть люди згодом,
чого сам ти годен.

Квіт і плід

Одне дарує плід,
хоч квітом не красується,
а друге — пустоцвіт,
а гляньте, як хизується!

* * *

*Відчувай у думці кожен порух,
тонко розумій усе навкруг:
той, хто лає, не завжди твій
ворог,
той, хто хвалить, не завжди
твій друг.*

Не виходить з моди

*Не капелюх, як Ейфелева вежа,
не кльош (кравцева послуга ведмежа!),
і не жабо цяцькована мережа,—
лиш скромність — найчудесніша одежа!*

* * *

*Гріх у житті одлежувать,
жить хитро та облесно,
бо хліб тоді не зле жувать,
як він дістався чесно.*

(Д. Білоус)

ЗАВДАННЯ 454.

Проведіть прес-конференцію на тему:

«Щоб судити про людину, принаймні треба увійти в таїну її думок,
її нещастя, її хвилювань» (О. Бальзак).

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

ПУНКТУАЦІЯ

*Хоч в усній мові нас немає,
а на папері мовчимо,
та все, що ти читаєш, друже,
сприймати правильно вчимо.
Хто ми?*

(Розділові знаки)

Д. Білоус

КРАПКА

Таблиця 36

Правило	Приклади
<p>Ставиться:</p> <p>1. У кінці розповідного та спонукального речення, якщо воно вимовлене без окличної інтонації</p> <p>2. При скороченні слова</p> <p>Не ставиться:</p> <p>1. В аббревіатурах між складовими частинами</p> <p>2. Після заголовків, на штампах, вивісках, печатках</p> <p>3. У скороченнях назвах метричних мір</p>	<p>За всіх часів і у всіх народів було найбільшою святістю, коли лежав хліб на столі. Хай завжди він — совість наша — буде в хаті, як диво, лежатиме прикритий вишитим рушником, свіжий та святий. (В. Скуратівський)</p> <p>канд., доц., член-кор.</p> <p>ВР (Верховна Рада) вуз (вищий навчальний заклад) Українська мова (заголовок), Перукарня (вивіска) кг (кілограм), м (метр), т (тонна)</p>

*Маленька, менша від мачини,
ні з ким не стану на борню.
А при читанні, коли треба,
й людини мову зупиню.
Що це таке?*

(Крапка)

Д. Білоус

ЗНАК ОКЛИКУ

Таблиця 37

П р а в и л о	П р и к л а д и
<p>Ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. У кінці речень, що вимовляються з закличною інтонацією 2. У кінці окличного називного речення 3. У кінці окличних речень, що починаються словами <i>хвала, слава, ганьба, як, який, що то за та ін.</i> 4. Після звертань, що вимовляються оклично 5. Після слів <i>так, ні</i>, що вимовляються оклично 6. Після вигуків 	<p>О явивсь мені, слово — душі освята! (Г. Світлична)</p> <p>Людські пісні, найглибша мука, найвища радість на землі! (М. Рильський)</p> <p>Слава Україні! Що то за дівчата такі гарні! (О. Довженко)</p> <p>О мово рідна! Йй гаряче віддав я серце недарма. (В. Сосюра)</p> <p>Так! Я буду крізь сльози сміятись... (Л. Українка)</p> <p>Ой! Що то за диво таке? (Л. Українка)</p>

*Що за знак — стрункий,
мов спис,
він над крапкою завис,
спонука до поклику.
Хто ж бо він?*

(Знак оклику)

Д. Білоус

Правило	Приклади
<p>Ставиться:</p> <ol style="list-style-type: none"> У кінці питального речення, що вимовляється з питальною інтонацією У кінці ригоричного питального речення 	<p>Чом, чом, земле моя, так люба ти мені? (Нар. пісня)</p> <p>Нащо мені чорні брови, нащо карі очі, нащо літа молодії, веселі дівочі? (Т. Шевченко)</p>

У У У

*Він після речення, цитати
вмостився, схожий на гачок.
Всіх нас примушує питати,
а сам ні пари з уст — мовчок.
Що це таке?*

(Знак запитання)

Д. Білоус

ЛАПКИ

Таблиця 39

Використовуються:

- Для виділення індивідуальних назв книг, газет, заводів, товариств і т. ін., якщо ці назви йдуть поруч із загальними словами
- Для відкриття і закінчення цитат й прямої мови

видавництво «Либідь»,
Товариство «Українка»,
газета «Промінь»,
фірма «Веселка»

Діти нудяться в хатні, нудять, нарікають: «І нащо зима та люта?»—все вони питають.
(Л. Українка)

Казав пан: «Кожух дам», та слово його тепле.
(Нар. творчість)

Не використовуються:

- Для позначення власних назв умовного характеру

Київська Рада народних депутатів; Харківська філармонія

Коли твір якийсь готую,
різні речення пишу,
щось, буває, я цитую,
мову вводячи чужу.
Але, любий мій читачу,
як для нас її позначу?
Тут уже не допоможуть
ані коми, ні крапки,
у пригоді стати можуть --
здогадались ви?

(Ланки)

Д. Білоус

БАГАТОКРАПКА

Таблиця 40

Правило	Приклади
<p>Використовується:</p>	
<p>1. Для створення ефекту змінності каргини, подій, ситуацій</p>	<p>Тихо. Степ... Ніч... (Л. Головка)</p>
<p>2. Для передачі незакінченого, перерваного мовлення; на позначення пропуску</p>	<p>Україна... Винні... Зоряне небо... Тільки працею... (М. Стельмах)</p>
	<p>Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись вишлеканою народом у віках рідною мовою. В народі немає скарбу більшого, як його мова.</p>
	<p>Слова — це крила ластівки. Гож маємо зробити все для того, щоб не згорнулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні. (Ю. Мушкетик)</p>

Правило

Приклади

Використовуються:

1. Для позначення прізвища автора після цитат, речень, уривків і т. п.	На Україні повинно мати силу тільки українське слово.
(В. Винниченко)
2. Для виділення підзаголовків, розшифрування назв	Раби — це нація, котра не має Слова.
(О. Пахльовська)
3. Для виділення імен і прізвищ, що знаходяться після займенників	Інфінітив
(неозначена форма дієслова);
Культура
(розвиток мовлення)
4. Для пояснення іншомовних чи маловідомих слів	Заглиблений у книг нових і давніх стоси, він (Франко) слухав голоси з низин і з-понад хмар. (М. Рильський)
5. Для виділення ремарок у тексті драматичних творів	Спробуйте забити слона або гіпопотама (він же бегемот) голочи руками.
(О. Пахльовська)
6. Для виділення вставних слів і речень	— Дядьку Себастьяне, у вас під шинелею стеєр?
— А ти звідки знаєш? — дивується чоловік (повів поглядом на нього).
— Сорока на хвості принесла.
(М. Стельмах)
7. Наводяться приклади	Чи справді так було, чи, може, хто збрехав (хто ворогів не мав!), — а все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслuzі.
(Л. Глібов)
	Переносного значення набувають слова з різних галузей: музики (акомпанемент, мінор), військової справи (атака, баталія, команда) та ін.
(А. Коваль)

*Вони для речення багато важать:
турботливо обнімуть, як друзки,
і вставлені слова й цитату вкажуть,
давайте ж назовем їх. Це —*

(Дужки)

Д. Білоус

ДВОКРАПКА

Таблиця 42

Правило	Приклади
<p>Використовується:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. При прямій мові після слів автора 2. У простому реченні після узагальнюючих слів перед однорідними членами 3. У складному реченні, якщо друге розкриває зміст першого або доповнює його, чи вказує на причину 	<p>...Стражденна Мати-Україна почувала весну і каже світові устами дочки: «Ні! Я жива! Я буду вічно жити!». (Я. Гоян)</p> <p>Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава — все це мимохідь нагадує їй щасливі хвилини її життя. (М. Коцюбинський)</p> <p>Взимку літакового сліду не видно, а зараз видно: білим слідом своїм літак наче прострочує небо, ділить його на дві половини. (Б. Харчук)</p>

КРАПКА З КОМОЮ

Таблиця 43

<p>Використовується:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. У складному безсполучниковому реченні на межі простих речень 	<p>Сонце зовсім сіло, вечірня зоря погасла; над містом спустилася ніч; у хатніх шибках заблищало світло. (П. Мирний)</p>
---	--

Правило	Приклади
2. У простому ускладненому реченні між поширеними однорідними членами	<p>Котовський справді палив поміщицькі маєтки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав у них боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима нищив; справді збирав гроші і роздавав злидарям. (Ю. Смолич)</p>

☿ ☿ ☿

*Злита з хвостиком ця крапка,
невелика, власне, лапка.
Робить паузу, всім знайома.
Як вона зовється?*

(Кома)

Д. Білоус

Найвищий закон справедливості

У кожної людини є доля. Є вона й у землі, народу, нації, держав. Над кожним із нас тягнє Найвищий Закон справедливості, однаковий і в Космосі, і на Землі. Суть його в тому, що кожен зрештою одержує по заслугі. Тобто, чинячи добро чи зло, ми потрапляємо під певні закони, що діють бумерангом.

У своєму житті людина наче рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому. То мовби велика реєстрова книга, де «записано» все. Згадаймо біблійний сюжет про Ангела-Хранителя, який заносить до Книги Небесного суду про людину все, що вона скоїла на своєму віку доброго чи поганого.

Тяжкі провини предків можуть вплинути і на долю нащадків. Добродіяння ж роблять славу родоводу. Поки вина предків не буде спокутувана корисними вчинками нащадків, страждатиме ціле родове дерево. Або, як каже наш народ, «увесь рід нещасливий». Нещасливі родини чи роди — то гіркі плоди з тої ниви, яку засівали злом далеко чи близькі прабатьки.

Тому у кожного має бути розвиненим внутрішній контролер — совість. Треба утримувати себе від поганих учинків, лихих намірів. Зло довго не забувається і породжує зло. Добро умножує добро, торує шлях справедливості, до якої прагнуть люди у всі віки.

(К. Мотрич)

Бездуховність чи гармонія

І правда: все тече, і все змінюється. З розвитком науки і техніки саме поняття «екологія» увібрало в себе величезний простір, рівнозначний хіба що обширам космосу. Ще не так давно ми немало піклувались і багато говорили — і від того вельми прикро — про екологічно чисті поля, озера та річки, про чистоту навколишнього світу. А що маємо? Родючий ґрунт і води, отруєні хімією, у небі безліч мертвих тіл. І близькість, і далечинь — усе зруйнували, знівечили.

Що лишилося? Залишилось те, що в нас самих і далеко поза нами. Маю на увазі душу і її космос. Екологію душі. Позавчора її роз'їдала байдужість, учора — зневіра, а сьогодні — бажання солодко жити за рахунок чужої праці. Чуємо цілком відверті й упевнені твердження, що ринок є ринок, він передбачає і багатих, і бідних. Отож і виходить: хтось нехай трудиться у поті чола, а я плоди його праці продам і матиму достаток. Хтось нехай стоїть у черзі за роботою, а я обійдусь і без неї, на мене працюють ті, хто працює.

Сита душа не буде, не допомагає, не хворіє. Вона просто животіє. Душа... Це останній бастион, який ми так легко зруйнували. Люди добрі, а ми ж так довго говорили (і ніби дбали!) про її гармонію. (І. Карпель)

Народний етикет

«Не можна; що люди скажуть», «не сміши людей», — кому не доводилося чути такі слова в якійсь житейській ситуації, хоч, звичайно, мало хто з нас у ті хвилини задумувався про їх походження та глибше значення. Однак повага до громадської думки — одна з основ народного етикету, цього неписаного зводу норм і правил поведінки в родині, колективі. Багато з тих правил, втрачених нами упродовж віків, варто було б повернути у теперішній побут. Безперечно, тепер мало кому знадобиться звичай бити на межі двох земельних наділів хлопчика, щоб добре запам'ятав, де проходить та межа, і завжди зумів показати її. Але виховувані у народі повага до старійшин, батьків, пошана до слова, мови, почуття святості хліба, домашнього вогнища потрібні сьогодні як ніколи.

Заходить до хати Святвечір

Улюблений в народі час зимових свят починався з надвечір'я Різдва — Святвечора. Хата була гарно прибрана, в ній смачно пахло пирогами і кутею з медом, а ще морозом від житнього снопа. На небі сходила вечірня зірка — та сама, що колись привела пастухів до малого Христа, і вся родина сідала вечеряти.

Вечір цей повинвся чудесами. Звичайні в інший час предмети і речі набували тепер чарівних властивостей. У стайні розмовляли між собою домашні тварини, і зірниця могла прикликати дівчині судженого. Каша із ячного зерна з узваром і медом звалась нині «Кутя Настя»; ложка цієї каші могла накликати рої на пасіку і власкавити мороз, бурю; житній сніп на покуті був тепер Колядою або Дідом — домашнім богом, що обіцяв хороший урожай. Старі люди могли побачити в Святвечір своїх померлих родичів, що приходили до них опівночі куті їсти, а дівчата дізнатись ім'я майбутнього чоловіка і навіть побачити в дзеркалі його обличчя. Саме це єднання людини з усім світом: земними стихіями і янголами небесними, зорями, з усім родом і померлими предками — залишало у кожного почуття неповторності свята, дарувало надію на краще.

(Г. Бондаренко)

Нехай зимою квітне вишня

Свята великомучениця Катерина, пам'ять якої вшановується 7 грудня за православним календарем, була донькою правителя Александрії Єгипетської. Красива, розумна і освічена дівчина ніяк не

могла обрати собі гідну пару, правда, заміжжя цікавило її лише доти, доки не познайомилася з духівником своєї матері і не повірила в Христа. Відтоді всі помисли Катерини зосередилися на проповіді слова Божого. Але бути християнкою в ті часи (305–310 рр., правління імператора Максиміліана) було небезпечно. І за свої переконання полатилася життям.

Святій Катерині, яка обрала замість заміжжя життя великомучениці, українські дівчата зносили свої молитви про вдалий шлюб. А ще ходили за ворота закликати долю, ламали на Катерини вишневу гілку і ставили її у воду. Зацвіте до Нового року вишня — бути цього року дівчині заміжною.

(Г. Золотнюк)

Мови рідної слово

Кожен народ, що дбає про своє сьогодишнє і майбутнє, знає, до чого веде руйнування чи зрікання рідної мови. Це деградація, виродження, занепад. Тому люди завжди берегли свою живильну силу, криницю — Мову, з якої черпали сили для духовного здоров'я і на снаги.

Слово надто багато важить у людському житті. Як відомо, може впливати навіть на долю. Воно вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим.

Оскільки мова — це концентрація мудрості і досвіду, то втрата її веде до порушення суспільної гармонії, законів людської еволюції. Вона неповторна гілка на дереві людства, з понищенням якої хирить і зубожіє все дерево.

Втрата народом мови — це трагедія всіх трагедій, бо тоді губиться весь попередній досвід, зафіксований у ній. Культура змінює свій генетичний код, а народ відчужується від традицій, звичаїв, душі предків, потрапляє в іншу духовну атмосферу і свідомо чи несвідомо страждає.

(К. Могрич)

ЛІТЕРАТУРА

- Арват Н. Н., Арват Ф. С. Сооставительное изучение русского и украинского языков в школе. К., 1989.
- Антоненко-Давидович Борис. Як ми говоримо. К., 1991.
- Блинов Г. И. Тексты и задания по пунктуации. М., 1982.
- Вакалюк Я. Ю., Лесюк М. П. Українська мова. Збірник диктантів і вправ К., 1993.
- Галетова А. Г., Пентиліук М. І. Українська мова. К., 1992.
- Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. К., 1989.
- Довідник з українського правопису. К., 1984.
- Іващенко Р. Г. Літературне редагування. К., 1983.
- Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. К., 1992.
- Калашник В. С., Опришко А. Я., Сващенко А. Л. Русско-украинский разговорник. К., 1992.
- Коваль А. П. Культура ділового мовлення. К., 1975.
- Коваль А. П. Ділове спілкування. К., 1992.
- Колядки і щедрівки. К., 1991.
- Кононенко П. П., Кадомцева Л. О., Мацько Л. І. Українська мова. Посібник для вступників до вузів. К., 1991.
- Короткий тлумачний словник української мови. К., 1988.
- Корсаков В. А., Корсакова О. К., Пронина Н. Т., Содоль Г. В. Русский язык Диктанты для выпускных экзаменов. К., 1993.
- Культура української мови. Довідник / За редакцією В. М. Русанівського. К. 1990.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Шелехова Г. Т., Шинкарук Н. І. Українська мова. (Диктанти для випускних екзаменів). К., 1993.
- Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Українська мова. Усний та письмовий екзамен К., 1992.
- Орфографічний словник української мови. К., 1977.
- Павленко Л. О. Цілющі скарби землі. К., 1984.
- Пазяк О. М., Сербенська О. А., Фурдуй М. І., Шевченко Л. Ю. Українська мова. Практикум. К., 1983.
- Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Мова ділових паперів. К., 1993.
- Паламар Л. М., Бех О. А. Практичний курс української мови. К., 1993.
- Погрібний М. І. Орфографічний словник. К., 1983.
- Складні питання сучасного українського правопису. К., 1979.
- Словник іношомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. К., 1974.
- Словник трудющів української мови / За ред. С. Я. Ермоленко. К., 1989.
- Словник української мови: В 11 т. К., 1970—1980.
- Сучасна українська літературна мова: В 5 т. К., 1969—1973.
- Сухотинская А. В. Репетитор. Русская орфография и пунктуация. М., 1992.
- Терлак З. М., Кочан Й. Н., Пилецкий В. І. Українська мова у вправах і завданнях. К., 1990.
- Терлак З. М., Сербенська О. А. Украинский язык для начинающих. Львів, 1992
- Український правопис. К., 1993.
- Українські народні пісні та думи. К., 1992.
- Українські прислів'я та приказки. К., 1992.
- Юшук І. П. Українська мова. К., 1979.

З М І С Т

ТЕМА 1.	Стор.
Графіка і орфографія. Культура української мови.	
Поняття культури мови. Функції мови. Мовна культура	5
Графіка і орфографія	5
Культура української мови	7
ДИКТАНТИ	23
 ТЕМА 2.	
Правопис голосних. Культура української мови: слововживання, вибір слова, лексична сполучуваність	28
Правопис голосних. Таблиця 1	28
Чергування голосних:	
Таблиця 2	32
Таблиця 3	35
Таблиця 4	37
Правопис Н та І після шиплячих та Г, К, Х. Таблиця 5	38
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	41
Культура української мови	44
 ТЕМА 3.	
Правопис приголосних. Культура української мови.	
Слововживання. Лексична сполучуваність	54
Правопис приголосних. Таблиця 6	54
Зміни приголосних. Таблиця 7	55
Подвоєння й подовження приголосних. Таблиця 8	67
Таблиця 9	60
Спрощення в групах приголосних. Таблиця 10	61
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	65
Культура української мови	67
 ТЕМА 4.	
Вживання м'якого знака.	
Культура української мови: як правильно?	73
Вживання м'якого знака. Таблиця 11	73
ДИКТАНТИ	79
Культура української мови	81
 ТЕМА 5.	
Вживання апострофа. Культура української мови:	
слововживання, вибір слова, лексична сполучуваність	89
Вживання апострофа. Таблиця 12	89
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	92
Культура української мови	96
 ТЕМА 6.	
Правопис префіксів.	
Культура української мови: як правильно?	100
Правопис префіксів. Таблиця 13	100
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	103
Культура української мови	108

ТЕМА 7.

Вживання великої букви. Культура української мови	120
Вживання великої букви. Таблиця 14	120
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	125
Культура української мови	127

ТЕМА 8.

Правопис складних слів. Культура української мови	136
Правопис складних слів. Таблиця 15	136
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	145
Культура української мови	148

ТЕМА 9.

Правопис прислівників. Культура української мови	161
Правопис прислівників. Таблиця 16	161
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	164
Культура української мови	166

ТЕМА 10.

Правопис сполучників. Культура української мови	178
Правопис сполучників. Таблиця 17	178
Культура української мови	181

ТЕМА 11.

Правопис прийменників. Культура української мови	192
Правопис прийменників. Таблиця 18	192
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	194
Культура української мови	195

ТЕМА 12.

Правопис часток. Правопис частки НЕ.	
Правопис частки НІ. Культура української мови	202
Правопис часток:	
Таблиця 19	202
Таблиця 20	204
Таблиця 21	207
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	209
Культура української мови	210

ТЕМА 13.

Тире між підметом і присудком. Тире в неповному реченні і між різними членами речення. Культура української мови	226
Тире між підметом і присудком. Таблиця 22	226
Тире в неповному реченні і між різними членами речення. Таблиця 23	227
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	231
Культура української мови	232

ТЕМА 14.

Розділові знаки при однорідних членах речення. Розділові знаки в реченні з узагальнюючими словами при однорідних членах речення. Культура української мови	246
Таблиця 24	246
Таблиця 25	248
Культура української мови	252

ТЕМА 15.**Розділові знаки при відокремлених членах речення.**

Культура української мови	264
Розділові знаки при відокремлених членах речення.	
Таблиця 26	261
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	270
Культура української мови	272

ТЕМА 16.**Розділові знаки при уточнюючих та пояснюючих членах речення. Культура української мови****280**

Розділові знаки при уточнюючих та пояснюючих членах речення. Таблиця 27	280
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	281
Культура української мови	283

ТЕМА 17.**Розділові знаки при звертанні. Культура української мови****290**

Розділові знаки при звертанні. Таблиця 28	290
Культура української мови	292

ТЕМА 18.**Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях.**

Культура української мови	303
Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях. Таблиця 29	303
Культура української мови	305

ТЕМА 19.**Розділові знаки при вигуках, стверджувальних, заперечних та питальних словах. Культура української мови****312**

Розділові знаки при вигуках, стверджувальних, заперечних та питальних словах. Таблиця 30	312
ДИКТАНТ	313
Культура української мови	314

ТЕМА 20.**Розділові знаки в складнопідрядних реченнях.**

Культура української мови	323
Розділові знаки в складнопідрядних реченнях.	
Таблиця 31	323
ДИКТАНТ	329
Культура української мови	329

Т Е М А 21.**Розділові знаки в складносурядних реченнях**

Культура української мови	308
Розділові знаки в складносурядних реченнях.	
Т а б л и ц я 32	338
ДИКТАНТИ	341
Культура української мови	342

Т Е М А 22.**Розділові знаки в складних безсполучникових реченнях.**

Культура української мови	347
Розділові знаки в складних безсполучникових реченнях. Т а б л и ц я 33	347
ТЕКСТУАЛЬНІ ДИКТАНТИ	349
Культура української мови	351

Т Е М А 23.**Розділові знаки при прямій мові. Розділові знаки**

при цитатах та діалозі. Культура української мови	356
Розділові знаки при прямій мові. Т а б л и ц я 34	356
Розділові знаки при цитатах та діалозі. Т а б л и ц я 35	357
ДИКТАНТ	360
Культура української мови	361

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВІВЧЕНОГО

Пунктуація	369
Крапка. Т а б л и ц я 36	369
Знак оклику. Т а б л и ц я 37	370
Знак питання. Т а б л и ц я 38	371
Ланки. Т а б л и ц я 39	371
Багатокрапка. Т а б л и ц я 40	372
Дужки. Т а б л и ц я 41	373
Двокрапка. Т а б л и ц я 42	374
Крапка з комою. Т а б л и ц я 43	374
КОНТРОЛЬНІ ДИКТАНТИ	376
ЛІТЕРАТУРА	379

Підручник

ОЛІЙНИК Ольга Борисівна

*академік АН ВШ України,
доктор філологічних наук,
професор*

У К Р А І Н С Ь К А М О В А

Київ «Альфа» 1995

Верстка тексту:

О. Я. Ткачов, В. В. Мошківська, С. П. Синельник

Редактор В. Г. Кобзар

Художник Л. Л. Романенко

Технічний редактор Л. Г. Петрова

Коректори Н. С. Дупляк, В. М. Теплюк

Підписано до друку 15.02.95. Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Гарнітура літературна. Друк високий. Вид. № 15. Умовн. друк. арк. 20.
Обл.-вид. арк. 24. Зам. 67.

Видавництво „Альфа“

Друкарня Південно-Західної залізниці, 252034, Київ 34, вул. Лисенка, 6.